A NÉPRAJZI MÚZEUM

ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI

BARTUCZ LAJOS

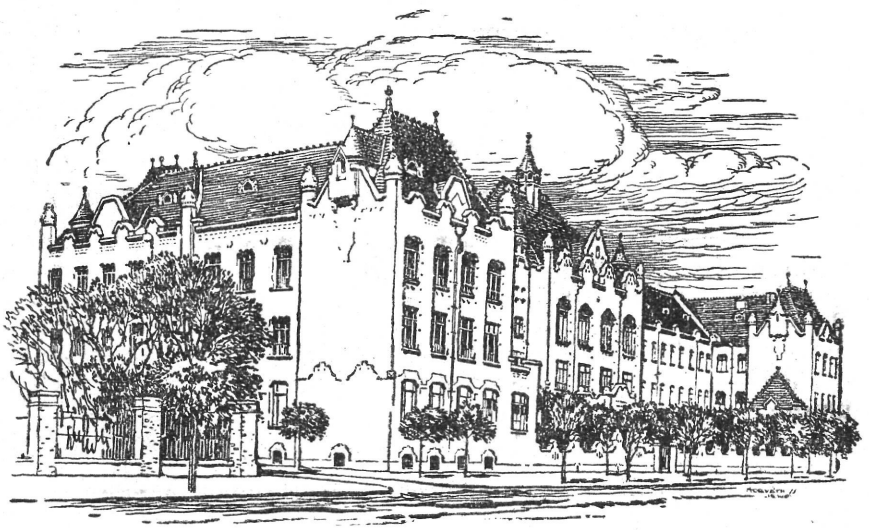

XXVIII. ÉVFOLYAM 1936. *1—4. SZÁM*

BUDAPEST 1937.

A MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM KIADÁSA.

Értesítés.

A Néprajzi Múzeum Értesítője

a Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Osztályának folyóirata.

Célja: *első sorban a Néprajzi Múzeum, második sorban a vidéki múzeumok gyüjteményeinek s általában a magyar nemzetismeret tárgyi és muzeális bizonyítékainak rendszeres ismertetése és feldolgozása.* Megjelenik évenként négy számban gazdagon illusztrálva.

Előfizefési ára egy évre 6 pengő.

A Magyar Néprajzi Társaság tagjai a folyóiratot ingyen kapják.

Minden érdeklődés, közlemény, kézirat, könyv, csere- és ismertetési példány *dr. Bartucz Lajos* megb. igazgató, egyet. m. tanár címére küldendő.

Budapest, X., Hungária-alsókörút, 40. Néprajzi Múzeum.

A szerzők honorárium fejében 30 példány különnyomatot kapnak. Minden cikkért a szerző felelős.

Kérjük a címváltozások sürgős bejelentését.

Zur Beachtung.

Der **„Anzeiger des Ethnographischen Museums"** ist die Zeitschrift der Ethnographischen Abteilung des Ung. Historischen Museums. **Ihr Zweck** ist *die systematische Besprechung und Bearbeitung des gesammten wissenschaftlichen Beweismaterials des Ethnographischen Museums, der Sammlungen der Provinzialmuseen und im allgemeinen der ungarischen Nationskunde.* Erscheint jährlich in vier Heften reich illustriert.

Bezugs-(Pränumerations) preis pro Jahr Pengő 6.—.

Mitglieder der Ethnographischen Gesellschaft erhalten die Zeitschrift Gratis.

Jede Nachfrage, Mitteilung, Handschrift, Bücher (für Tausch oder Rezensionszwecke) sind an Direktor *Dr. Bartucz Lajos* univ. Priv. doz. zuzusenden.

Adresse: Budapest, X., Hungária-alsókörút, 40. Néprajzi Múzeum.

Verfasser erhalten als Honorar 30 Exemplare der Sonderdrucke ihrer Schriften. Für jeden Artikel ist der Autor desselben verantwortlich.

Es wird um dringende *Anzeige ew Änderung der Adresse* ersucht.

A NÉPRAJZI MUZEUM

ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI

BARTUCZ LAJOS

XXVIII. ÉVFOLYAM. 1936.

16 TÁBLÁVAL ÉS 75 ÁBRÁVAL

BUDAPEST, 1937.

A MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM KIADÁSA.

TARTALOM:

Oldal

Bálint Sándor: A régi Szeged paprikakultúrája . . . . . 119—121
Bátky Zsigmond: Tárgynévmagyarázatok . . . . . 99—108
Bátky Zsigmond: Egy-két adalék a ‚szoba' (kemence) történetéhez . . . 108—109
Bátky Zsigmond: Mégegyszer ‚puplika' . . . . . 113—118
Borzsák Endre: A régi istállók élete és a jószág takarmányozása Pest megye északi felében . . . . . 41—61
Domanovszky György: Beregmegyei fejfák . . . . . 91—98
Fél Edit: Magyarországi ujjatlan felsőruhák . . . . . 13—30
Garay Ákos: Magyar nyergelés . . . . . 110—113
Gönyey Sándor: A kendermunka népi szerszámai Magyarországon . . . 1—13
Kiss Lajos: Földházak Szabolcs vármegyében . . . . . 72—91
Lükő Gábor: Egy havaselvi oláh falu viselete . . . . . 124—130
Morvay Péter: Ághegyelés a Szamoson . . . . . 70—72
Palotay Gertrud: Sárközi „rostkötés"-ek . . . . . 62—70
Tagán Galimdsán: A ló első meghátalása, betörése a baskiroknál . . . 121—124
Tagán Galimdsán: Az állatok bilyogozása a baskiroknál . . . . . 131—134
Ujváriné Kerékgyártó Adrienne: A Néprajzi Múzeum szabott főkötői . . 30—41

Kisebb közlemények:

Bátky Zsigmond: Munkácsi Bernát: Ősi magyar szerszámnevek 137
Gönyey Sándor: Szalmahordó kelepce Diósjenőn . . . . . 136—137
Gönyey Sándor: Fehér Gyula: A sárréti nád . . . . . 137—138
Gönyey Sándor: Egy lapp falu kúpalakú építményei 138
Gönyey Sándor: Kőkori falu feltárása Köln mellett . . . . . 138—139
Gönyey Sándor: Horvát női fejviselet 139
Gönyey Sándor: Horvátországi szalagszövés és főkötőfonás 139
Gönyei Sándor: Ujabb adatok az ősi szövőszékek ismeretéhez . . . . 139—140
Kovács László: Állatgyógyító eljárások Telkibányáról . . . . . 135—136
Tagán Galimdsán: A delfin vadászata a Puir községi giljákoknál . . . 140
Tagán Galimdsán: Külső Mongolia jurtaalakú épületei . . . . . 140—142

Könyvszemle:

Bartucz Lajos: Az ember és emberfajták örökléstana . . . . . 150—151
Bartucz Lajos: Rassz-lélektan . . . . . 151—152
Bartucz Lajos: Testalkat, vagy rassz? 153
Bátky Zsigmond: Dr. Szabó Kálmán: Kecskeméti tanyák 143 144
Fél Edit: A zágrábi néprajzi múzeum új átrendezése 151
Fél Edit: Robert Lowie: Manuel d'Anthropologie culturelle 152
Gönyey Sándor: Győrffy—Viski: A magyarság tárgyi néprajza II. köt. 146—149
Gunda Béla: Rénszarvastenyésztés a jurak-szamojédeknél . . . . . 145—146
Gunda Béla: A vadászat és halászat Finnországban 146
Gunda Béla: Talpak a havon való járáshoz 149
Gunda Béla: W. Bergmann: Studien zur volkstümlichen Kultur im Grenzgebiet von Hochavagon und Navarra 151
Gunda Béla: Jungbauer, Gustav: Deutsche Volkskunde 152 153
Gunda Béla: Volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1929 1930 . . 153
Kovách László: A Balaton vidék népének építészete . . . . . 144—145

Oldal

Márkus M.: Ősi fatemplomok Árvamegyében 150
Palotay Gertrud: Skane népi ruházata . . . . . 149—150
Magyar folyóiratok szemléje . . . . . 153—154
Bátky Zsigmond: Tárgynévmagyarázatok 154
Külföldi folyóiratok szemléje 155--157

Múzeumi hirek:

Gönyey Sándor: Ecsedi István dr. emlékezete . . . . . 157—158
Bátky Zsigmond: Szabó K.: Kecskemét th. város múzeuma 158
Gönyey Sándor: A Debreceni Déry Múzeum évkönyve 1935. 158
Gönyey Sándor: Példás adomány . . . . . 158—159
Bartucz Lajos: A Néprajzi Múzeum állapota és működése 1936-ban . . 159—163
Beérkezett könyvek: 1935, 1936 . . . . . 163—167
Kérdések és feleletek 138

A kendermunka népi szerszámai Magyarországon.

(A Néprajzi Múzeum tárgyi anyagának felhasználásával)

Az ősi mesterségek között egyetlen egy sem vetekszik régiségben az ember ruházatának előállításához szükséges textil növények feldolgozó szerszámaival.

Miként a textil növények nevének összehasonlító vizsgálata beigazolta, ősi időktől fogva a kender volt a magyarság ruházatának és fehérruháinak készítésére használt növény.

A kender neve, földrajzi elterjedése és szövés-fonásra való felhasználásának geografiai eloszlása azt mutatja, hogy a magyarság ezt a növényt nem Ázsia belsejéből hozta magával, hanem Európa keleti feléről; jobbanmondva Ázsiának Európával határos nyugati pusztáiról, ahol a kendernek őshazája a Káspi-tó környékén lévő Kirgíz pusztákon volt. A kender ezen a területen még ma is vadon él és erről a térségről kétirányban terjedt. Kelet felé való terjedésében a meleg klimájú részeken nagyranövő alakot vett fel, aminek elfásodott törzse nem volt alkalmas szövési célokra és így csupán magjáért és a szárán képződő gyantás mirigyes váladék kedvéért termelték, amiből erjesztő italokat, hasist, elmogent, malakot készítettek.

Indiában ugyan kivételesen használják, de csak a legszegényebbek a brahmanok viselik a durva kenderruhát. Nyugat felé, ahol a klima kedvezőbb volt a finomabb rostok kiképződésére, egész Európában meghonosodott és az Egyptomból származó len mellett az európai népek nagy részének a legfontosabb textilnövénye lett, elterjedve Európa leghidegebb tartományaiban, sőt Grönlandba is átjutott.

Ázsia felé a kendernek a neve átragadt más textilnövényekre. Így pl. a kirgizek kindirnek nevezik az Asclepiast, aminek rostjait fonásszövésre használják. Ázsia felé a csalánfélék, indiai részek felé pedig a hársfafélékhez tartozó Chorchorus fajok: a juta a fő szövő növény.

A kendernek ezt az Európában való terjedését, nevének a különböző nyelvekben való hasonlósága is mutatja. A mongol, magyar és török név teljesen egyezik, másoldalról a latin, szláv és germán népeknél használatos kender nevek az arabbal mutatnak közös származásra, de valószínű az összes kendernevek közös eredete is, ami megint csak a kendernek, mint igen fontos kultúrnövénynek messze régiségbe nyúló, általános használata mellett tanúskodik.

Ennek az általános európai elterjedésnek s a kender név Ázsiában való honosságának tudatában még sokkal jelentékenyebbnek tűnik fel előttünk a magyar kendermunka szerszámainak és használatának fontossága, nemcsak közvetlenül a magyar etnográfiára nézve, de közvetve útmutatóul szolgálhat a művelődéstörténet útján a magyar őstörténet

világába is, ha nem is nagy részben, de csekély támasztékot adva népünk elterjedésének és kultúrkapcsolatainak megállapításában. A finnek ősi textilnövénye a csalán és ezt tartják a finnugorság ősi fonónövényének. (l. Manninen Suomensuku III. Teknikka 6. fej.).

Annak dacára, hogy a kendermunkában már előre feltehetőleg is nagyon sok ősi vonás rejtőzik, ezt a munkát teljesen elhanyagolták etnografusaink, sőt az ősfoglalkozások köréből egészen kifelejtették. Pedig ha meggondoljuk, hogy a hálókötéshez is már a kőkorban szükség volt fonálra, akkor a fonálkészítésnél, aminek így nyilvánvalóan meg kellett előznie a hálós halászatot, alig találunk ősibb foglalkozást. Valóban a hálónehezékekkel egyidejűleg bukkannak fel a kőkori leletek között az agyagból égetett orsónehezékek, ami kétségtelenné teszi a fonás nagy életkorát.

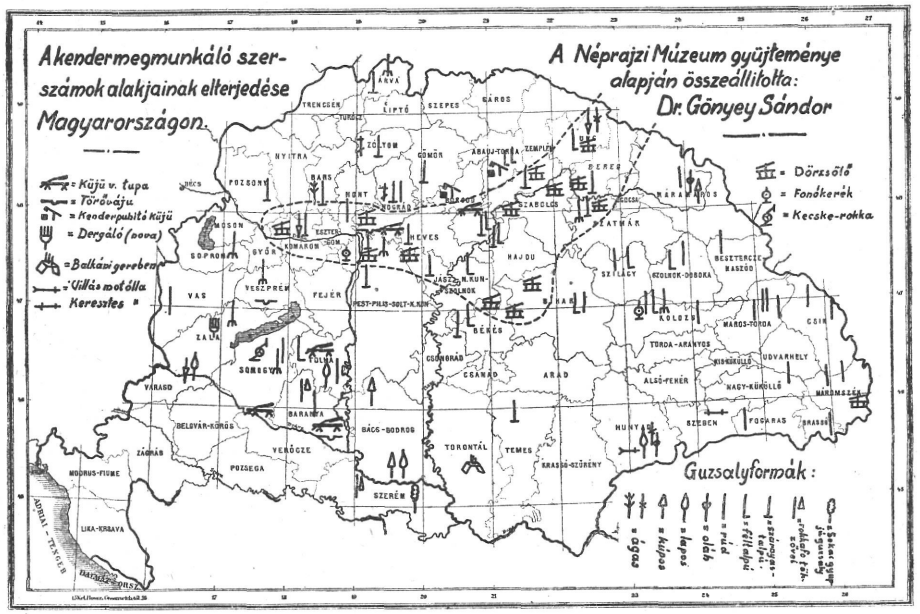

1. ábra. A kendermunka szerszámainak magyarországi elterjedési térképe.

Igy hát a kendermunka ma még használatos egyszerű faeszközei a legősibb magyar kultúrának bizonyító tárgyai. A kender feldolgozásában a tegrégibb magyar ősfoglalkozást kell látnunk és a szerint értékelnünk ennek az etnografusra nézve nagybecsű ősi munkának tárgyait.

Ezeknek a szempontoknak szemmeltartásával vizsgáltam át múzeumunk kendermegmunkáló szerszámait és azokról nyert eredményt a magam tapasztalataival kiegészítve vetettem az itt bemutatott térképre úgy múzeumunk kendermunka szerszámanyagát, valamint a magam gyüjtéséből származó feljegyezni valókat, ami által könnyen megállapíthatjuk, amit a szerszámok földrajzi elterjedési képétől várhatunk, de főként szomoruan láthatjuk azt a sok hiányt, melyet ma már szegénységünkben és elszakított területeink hijján nehezen pótolhatunk.

Magában a tárgyak, a tárgy használata s a hozzá fűződő nevek pontos följegyzése is sokat mond, de, ha a földrajzi elterjedéssel nyert eredményeket összehasonlítjuk a szomszédos területek hasonló tárgyainak elterjedésével. úgy az összehasonlítás a tárgyak multjára és származására is mond valamit gyakran kiegészítve a tárgy történetében mutatkozó hézagokat is, ami pedig különösen a mi történetünk csekély 30 emberöltőjében is olyan nagy, hogy még a kevésbbé romlandó népi kerámiai emlékekről is alig tudunk valamit a magyar történeti időből, annál kevésbbé az elporló, elkorhadó faeszközökről, melyeknek teljesen nyoma vész. Még az egyptomi hieroglifák is, amikből az akkori fonásszövés menete kitűnően rekonstruálható, többet mondanak, mint maguk a régi tárgyi emlékek.

Igy azután annál becsesebbek lesznek azok az eredmények, melyeket a ma még használatos ősi kendermunka tárgyainak vízszintes elterjedéséből következtethetünk.

Nem szabad azonban vérmes reményeket fűznünk térképünkhöz, amint semmiféle tárgy földi elterjedésének térképezése sem adhat véglegesen kielégítő választ arra a sok kérdésre, ami a tárgyi vizsgálatok során felvetődik, mert a térkép csak a mai pillanatnak rögzítése, de viszont el nem vitatható a földrajzi elterjedés meghatározásának sem tudományos, sem múzeumra nézve gyakorlati jelentősége.

Mindenesetre annyit biztosan közöl velünk térképünk, hogy ma mit tarthatunk tipikusan magyar szerszámnak. Hogy azután hol keletkeztek ezek, azt későbbi gondos kutatások fogják kideríteni, különösen, ha térképünk által megmutatott hiányokat módunkban lesz kipótolni.

Hogy térképemet értékelhessük és megérthessük, vázlatosan végig kell pillantanunk a kendermunka legfontosabb állapotain, egyelőre csak a szövés kezdetéig. Most csupán azok a munkálatok érdekelnek bennünket, melyeket szerszámmal végeztek és így röviden áttekinthetjük a művelet megismerésével kapcsolatban a magyarságra nézve különösen jellemző sajátosságokat is.

A megszárított kender első munkája a *törés*, ami a kendernek fás részektől való megtisztítására szolgál. Ennek elvégzésére használt eszközeink között találunk már tisztán csak magyar területen ismert alakokat. A törés háromféle eszközzel történik, melyeket két főcsoportba oszthatunk: a kézi törők és a lábbal törők csoportjába.

A kézi törők legősibb alakja, amiből a törőbitó fejlődött, a kendertörő vájú, amelynek hasonmását a kendermunkában nem ismerjük más országokból és nálunk akkor fedeztem fel, amikor a Budapest környéki kendermunka eszközeit átkutattam.

Budapest környékén csaknem minden községben nyomára akadtam, de azóta már Dunántul néhány helyén, többi között a Bakonyban Sur községben (2. ábra) is megtaláltam, legtávolabb pedig a baranyai Püspökbogádról van adatom s így feltehetőleg a közbeeső területeken is kinyomozhatjuk. Igen primitív ősi alakja megérdemelné a további felkutatást. Kétségtelen, hogy a törő váju megelőzte a gépiesebb kézi törő eszközök használatát, amire vall általánosabbnak látszó elterjedése is. Primitívségét mutatja, hogy az Amurmelléki goldoknak a halbőr puhítására szolgáló eszköze tökéletes mása a mi kendertörő vájunknak. Kétféle alakja csupán a bevágódás irányában különbözik. Egyiknél a

gerenda két vége arasznyi távolságban keresztbe van kivájva, a bakonybelinek pedig a két végén hosszanti irányban van a bevágódása s e szerint a munkában a kendert vagy a gerenda hosszában helyezik vagy keresztbe fektetik és mosósulyokkal verik vagy külön erre a célra szolgáló törőbunkóval csapják ki a csapalját, általánosabb nevén pazderját.

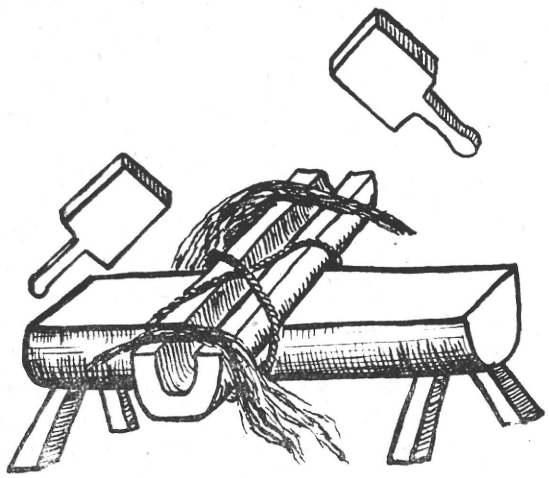

2. ábra. Kendertörő vájú. Súr, Veszprém m.

A kézi törők másik alakja a legáltalánosabban elterjedt kendertörő eszköz a *bitó*. Elterjedése annyira általános, hogy azokon a részeken, ahol térképünkön világosabb áttekintés kedvéért nincsen törő váju és lábbal törő küjü berajzolva, mindenütt bitóval törik a kendert.

A törőknek második főtipusa a lábbal törő alakja. Ezeknek elterjedése a Dunántulra esik és onnan átnyúlik Budapest környékén át a palócságba, egészen a Bükkhegységig. Ennek neve küjü és valószínűleg a kölestörőből vették át a kender megmunkálására.

A bitónak csak kifinomodott alakja a kender további megmunkálására szolgáló tiló, amivel még jobban megtisztul a kender a fás csapaljától. Ez az országszerte elterjedt általános alakú és ezért be sem rajzoltam a térképbe, hogy a többi jellegzetesebb és különlegesebb szerszám elterjedési képét ne zavarja. A tilóknak ágasfából készült háromlábú kezdetleges tipusai Európaszerte általánosak, mégis nálunk ma csak itt-ott bukkannak föl szeszélyesen és nincsen határozott magyar jellegük, éppen úgy, mint a tornác oszlopához erősített tilók sem jelentenek semmi különöset néprajzilag.

Ezzel már alkalmas is volna a kender fonásra, ha nem törekednének finomabb vászon előállítására és valószínűleg a magyarság ősi kender munkájában, mikor még az ó török népekkel élt együtt, meg is kezdte a fonást, mert a következő műveletekhez használt szerszámaink neve és alakja, így a legközelebbi tisztító munka szerszáma a *gereben* a szláv *kreb*-fésű, a *héhel* pedig a német *Hechel*ből való származásra utal. Mindkét nevet vegyesen, egymásba fonódva találjuk az egész országban, a szerszámok alakjában pedig lényeges változást nem veszünk észre. Mindössze két gereben alak különleges nálunk, amelyet Bácsbodrogban találunk és ennek alakja a Balkán felé általános, de leginkább Bulgáriából ismert könnyedebb kenderfésülő készülék (l. a térképet.)

A másik a szatmármegyei svábságnál használatos *hekeli*, ami a gerebennek és a guzsalynak érdekes összekapcsolása, melyről is a megfésült kendert egyenesen fonják. Ez a módszer emlékeztet a Nagy-

oroszországban is és méginkább a Kisoroszországban dívó szokásra, mely abban áll, hogy a gerebent használják közvetlenül guzsaly gyanánt, amennyiben a kifésült kendert rajta hagyva a gerebenen, róla fonják a fonalat. Kovács László talált ehhez hasonló, a kócfonásra való eszközt Abaujban, amit érthetetlenül drenkának neveznek. Barsból, Maros-Tordából, Hontból, Abaujból. Szatmárból ismeretes a gerebennek ecsellő neve, ami nyilván az ecsetelőnek összevontabb alakja és Bátky szerint a takács mácsonyától nyerte nevét, melyet a gyapju ecsellésére, fésülésére használtak. Legérdekesebb azonban a magyarságra nézve a gerebenezésre következő művelet eszköze a kenderdörzsölő, vagy puhító, melyben a magyar kendermunka legsajátosabb szerszámát ismertem meg (3. ábra).

3. ábra. Kenderdörzsölő. Szatmár megye.
Luby M. felvétele.

Legelőször, mint a kender puhítását végző eszközt, a Budapest környéki községekben találtam és bár az ezredéves kiállítás alkalmával Nógrád megyéből származott szerszám benn volt gyüjteményünkben, sőt egy hasonló eszköz Komárom megyéből is került múzeumunkba, mindkét eszközt *kendertörő* készüléknek tartották (l. Bátky Útmutató).

Csak akkor tudtuk meg, hogy ez a szerszám a kender dörzsölésére szolgál, mikor a Budapest-környéki népek kendermunkájának tanulmányozása erre rávezetett és később megtaláltam a térképen feltüntetett területnek több pontján, mint általánosan használt dörzsölő, morzsoló, vagy puhító készséget a magyarság kezén (l. a térképet).

A szaggatott vonallal határolt területen kívül eddig nincs adatom az elterjedésére nézve, de a kapható adatok csak legfeljebb néhány kilométerrel terjeszthetik ki ennek a magyarságra nézve elsőrendű fontosságú kenderfeldolgozó eszköznek elterjedési határát, mert a Dunántúl sehol nincs meg, Erdélyben, sőt Mármarosban a kendermunkában teljesen ismeretlen és Felvidéken sem nyulhat messzire elterjedése, mert már pl. Borsodban, ahol vízimalmok vannak, a kender puhítását a hozzájuk kapcsolt fakalapácsokkal, küjükkel végzik.

Ugyancsak Abauj megyében Pusztafaluban, Nyíriben stb. már fakalapáccsal puhítanak. Miként a 4. ábrán látható forgótengely által emelhető két fakalapács puhítja a már előzőleg megtört, kitilolt és kifésült kendert.

A 5. ábra egyszerű, kétkarú emelőként működő fakalapácsot mutat, melynek végét gyerekek mozgatják.

Erdélyben a puhítás műveletét elhagyják. Dunántul egyes részein, valamint a dörzsölő által jelzett területünkön (6. ábra) sokhelyütt is lábbal puhítják a kendert, ha nem hosszú a „szöszi".

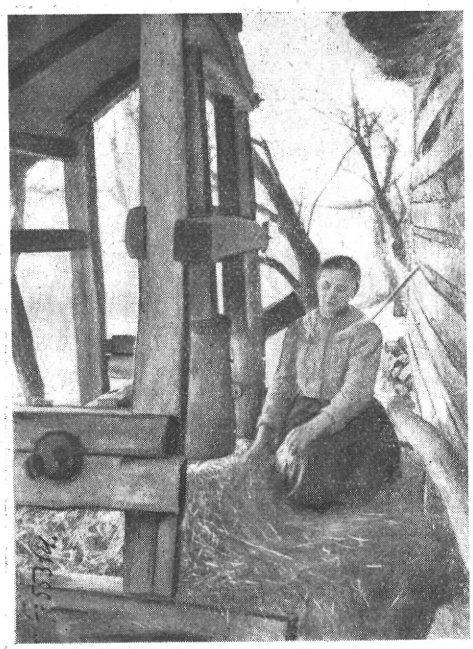

4. ábra. Kenderpuhító *küjü* Pusztafalu Abauj m. Gönyey felv.

Délen a Bácskában pedig a római köleskása hántolóból átvett körbe forgatott kőhengereket használják a kender finomabb megmunkálására. Úgy, hogy a mi fatengelyes sajátságos kenderdörzsölőnk tisztán magyar szerszámnak bizonyult, aránylag tekintélyes területen elterjedve. Szatmárban akkor használják, ha 2 m-nél hosszabb a „szöszi". Egyébként lábbal dörzsölik. (6. ábra).

Valószínűleg Ukrajnából hozta magával a magyarság, mert Európaszerte itt használják ezt az eszközt hazánkon kívül, mint a fehér bőrcserzők bőrpuhító szerszámát (7. ábra). Zelenin : Russische Volkskunde. 191. Kustaa Vilkuna 2., Määlikkä eräs nahkanpehmityslaite (Eripainos Suomi V. 10. Stä.) és neve a *mialó* csodálatosan egyező hangzást mutat a nógrádi palóc *mállóval* (8. ábra). Lehet, hogy a két név hasonlósága is mond valamit, de ennek eldöntését a nyelvészekre bízom Pongrác karosi tanító úr szóbeli közléséből arról értesültem, hogy hasonló az általam leírt szerszámhoz a kézdivásárhelyi timárok bőrpuhítója. Ennek alapján hívtam fel a vizsgálatra Domokos P. Pált, aki meg is találta és alaposan leírta ezt a kis szerszámot az Ért. 1935. évfolyamában. Északfelé Finnországban terjedt el „määlikkä" néven (7. ábra), ami szintén a keleti szláv (ukrán) mialnicával egyezik. Az is érdekes jelenség, hogy a dörzsölővel párhuzamosan divik a lábbal való dörzsölés,

5. ábra. Emelős rendszerű kenderpuhító küjü Nyiri, Abauj m. Gönyey felv.

ami hazánkon kívül még Ukrajnában szokásos. Ez a szokás csak hozzájárul a többi közös kultúrvonáshoz, melyet Ukrajna és Magyarország között lépten-nyomon tapasztalunk. Minthogy a szerszám valószínűleg a bőrtörő hasonló eszközből származott, legősibbnek azt a formát kell tartanunk, amely a bőrtörő alakjához legközelebb áll. Ez pedig a *mogyoródi* típusnak nevezhető alak, amelyben a tengely körül forog a karokat magában foglaló keret, miáltal a tengelyben a kender megpuhul. Ezt a formát egyébként Keletkináig a szojótokig követhetjük, akik szintén lóval húzatva bőrtörésre használják (9. ábra).

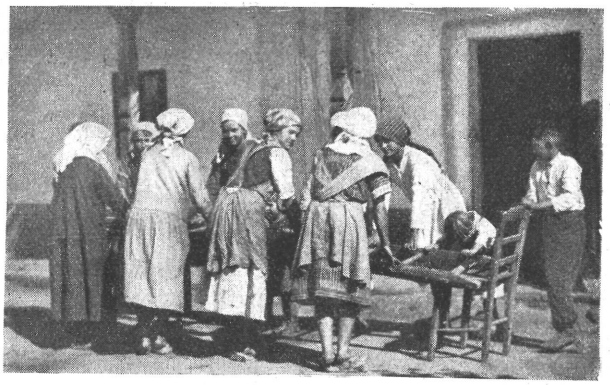

6. ábra. Kenderdörzsölés lábbal.
Szatmár m. Luby M. felv.

A balatonvidéki svábság a kender puhítását a Schwinglmesser segítségével Schwinglstock nevű állványon végzi (10. ábra).

A dörzsölés után már a legfinomabb alakjában készen áll a kender fonalkészítésre. A fonásnak ma általánosan két főmódja van: a primitívebb orsóval való fonás s a gépies rokkán való fonás. Minthogy a rokkát 1530-ban Jürgens János fedezte fel Walfenbüttelben, ahonnan hazánkba is eljutott a használata, ezzel, mint nem népi eredetű szerszámmal, nem is foglalkozunk, csupán annyit említhetünk meg, hogy még ma sem hódított nagy teret, mert pl. közvetlen Budapest környéki községekben is jórészt orsóval fonnak, az alföldi magyarság, székelység, Csángók, Kalotaszeg népe és palócság főként az orsót használja. Dunántul a svábság által terjedt el legjobban a rokka v. fonókerék.

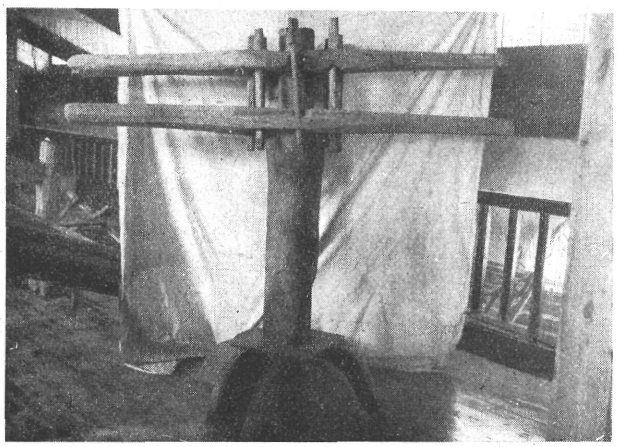

7. ábra. Finn bőrpuhító „mââlitsâ."
Kausallis Museo felv

A fonásnak mindenesetre legősibb és legnélkülözhetetlenebb eszköze az orsó, melyet már, mint az orsónehezékek leletei mutatják, a kőkori ember is használ. Lehet ugyan, hogy a kőkori agyag orsókari-

kákat még a szumátrai asszonyok fonóköveihez hasonlóan használták. A szumátrai asszonyok ugyanis a fonalkészítést orsó nélkül úgy végzik, hogy felmásznak a ház tetejére vagy valamely magas fára és az orsókövet, melyet a szál végére kötnek, a magasból lecsüngetik, majd ügyes lenditéssel a fonalat megsodorják. Másik ősi orsónélküli fonalsodrási és nyujtási mód, amikor ketten fonnak. Egyik tartja és sodorja a fonalat, másik előrehaladva húzza és nyujtja.

8. ábra. Palóc kendermalló
Hollókő. Nógrád m. Gönyey felv.

Ha erre a primitív népeknél még ma is szokásos kínos nagy munkára gondolunk, a fonalnyujtásra, akkor becsüljük csak az orsót, mint nagy találmányt az ősi fonómunkában, ami lehetővé tette, hogy az asszony egymaga fonjon és a fonalat kis helyen fel is gyüjtse.

A magyarság azonban már nem volt ráutalva ezekre a primitiv módokra kialakulása kezdetén sem, mert az orsót már jó korán, még az ó-török népekkel való együttélése idejében használhatta, amint erre az *orsó* nevéből is következtethetünk, mert hasonló az minden török nyelvben. A Baskir *orsza* név áll a magyarhoz legközelebb.

9. ábra. Szojot bőrpuhító, E. nyugti Kína.

Annak dacára, hogy az orsó már a fonás egyszerű műveleténél fogva sem tesz szükségessé nagyobb alaki változatosságot, mégis Magyarország területén is találunk néhány különböző formát, amit rendszeres sorban állítottam össze. Közöttük láthatunk kézzel kifaragott ősi

formákat, sorba következő fejlettebb alakok me'lett, fokozatosan növekedő orsókarikával ellátva és kiesztergályozva.

Ezekben az orsókban a különbség azért szembetűnő, mert a primitívebb sorozat jórészt Ung megyéből származik, mig a többi Mármaros, Szolnok-Doboka, Jászság, Pest-m., Szentes és Bácsbodrog területéről való.

10. ábra. Kenderpuhító (Schwinglmesser és Schwinglstock). Balatonmelléki svábság. Gönyey felv.

A magyar etnikum rendkívüli tarkaságát legszembetűnőbben mutatják a fonási műveletben a guzsalyok, melyek között különösen a magyarságot határoló nemzetiségű részeken megtaláljuk Magyarország területén csaknem az összes európai alakformákat és így annál jobban elkülönül ezek között a tipikus magyar forma.

Bár a guzsaly, nevének bizonysága szerint, a szláv kuzselből származván, nem eredeti tulajdonunk, mégis magyar földön kialakult a magyar guzsalytípus és pedig ez a szárnyastalpú és a féltalpú guzsaly, melynek elterjedése Magyarország észak, északnyugati részéből le az Alföldig, keletfelé pedig Erdélybe nyúlik be.

Minthogy a guzsaly nem okvetlenül szükséges szerszám a fonásban, feltehetjük azt is, hogy a magyarság nem is használta addig, mig a kuzelt szláv népekkel való érintkezés során át nem vette. Ennek bemutatására álljon előttünk 3 szélsőséges területről vett példa. Egyik amely az északi népek fonásmódját mutatja, a XVI. századból származik *Olaus Magnus* svéd történetíró munkájából. Láthatjuk, hogy (11. ábra) guzsaly nélkül a nő a fejére kötött kenderből húzza a szálakat s így fon a szájában tartott forgács világló lángjának fényénél. A lettek régi fonási módja is mutatja, hogy guzsaly nélkül hogyan lehet a hónalj alá tett kenderből a balkézzel húzogatva a jobb kézben lévő orsóval fonni.

11. ábra. Fonás fejre kötött kenderből. Olaus Magnus rajza a XVI. sz.-ból.

Ugyancsak nélkülözik a guzsalyt a kirgiz asszonyok is, ami a magyarságra nézve még közelebbi érdekességű. A jurt belső karójára kötött zsinegen lóg le egy ívelt fadarab és a kirgiz nő az erre felvetett kindirjét, az Asclepias rostjait innen húzogatja s közben orsóval sodorja.

Minthogy Mosinszky és Gavazzi egymástól függetlenül, előbbi a kuzsal etimológiája által, utóbbi a preszlica etimológiája segítségével beigazolták, hogy az ősi szláv guzsaly a kúpos tipus, ez pedig a mi magyar szárnyastalpú és féltalpú guzsalyunk területét övezi, még jobban meggyökeresedik véleményünk abban, hogy az utóbbi formákat jelentjük ki tiszta magyar formáknak. A féltalpas alföldi, különösen a Kunságban elterjedt típust a gagauzok guzsalyával azonosítja és ennek alapján is véli bizonyítani a gagaúzok és kunok szoros rokonságát. (Arthur Byhan Beitrag zur Volkskunde der Gagauzen Mem, de la Soc. Finno-Ugrien, LXVII. S. 58.)

Nem hagyhatom figyelmen kívül a magyar guzsaly történetére nézve Haberlandt[1] véleményét, melyet a Hampel által leírt középkori magyar női sirmellékletekre alapított. Ezekről a női sírmellékletekről Hampel azt tartotta, hogy a római stylusokhoz hasonló íróeszközök voltak. Haberlandt igen találóan rámutatott arra, hogy középkorban nem kerülhettek római stílusok a sírmellékletek közé, legkevésbbé nők mellé és azt véli, hogy ezek csak női foglalkozással kapcsolatos tárgyak lehetnek, még pedig guzsalyok kicsinyített utánzatai, miniatűr mellékletek. Engem ez a magyarázat sem elégít ki, ha elgondolom, hogy csak nők mellett találtak ilyen miniatür mellékleteket, másrészt el sem gondolható, hogy haláluk után olyan gyorsan utánozták volna ilyen sokféle formában guzsalyaikat. Ezeknek igenis női használati tárgyaknak kellett lenniök és van is egy eszköz, ami világosságot vet a 20—30 cm hosszú tűalakú tárgyakra és ez a ma is használatos guzsalytű, amivel a felgugyelázott kendert. hogy le ne csússzon, átszúrják. Az sokkal inkább hihető, hogy az asszonyokkal vele temetett gugyelával felszerelt guzsalyból a farészek és a szösz elkorhadtak, a bronzból készített különböző alakú, görbített hegyű, a gugyelát kötő madzag megtartására való guzsalytűk pedig megmaradtak.

A kendermunka a fonás műveletével befejeződik s ezzel a fonal készítésére szolgáló eszközöket megismertük. A fonalnak a szövőszékre való felszerelésére szolgáló eszközeivel most már helyszűke miatt nem foglalkozom, de különben sem jelentenek ezek annyit a magyar etnikumra nézve, mint az eddig bemutatott eszközök, mert a takácsok céhbe tömörülése óta a szövés népi jellegzetességei nagyon megromlottak, elveszítvén ősi karakterüket. A takácsok céhe ugyanis nagyon sokhelyütt megtiltotta a házi szövést és ennek tulajdonítható, hogy ma is sok községünkben csak a fonalat készítik el, a szövést a takácsra bízzák. Régebben a céhek erőssége idejében ez még szigorúbb volt és népünk, mikor ujra hozzálátott a szövéshez, a takácsok eszközeit utánozta, még a szövőszékét is arra a formára készítette, úgy hogy az ősi alak eltünt. Ezért a szövőszék felszerelésének, alakjainak és a felszerelés eszközeinek ismertetésével egyenlőre nem foglalkozunk.

[1] Dr. Arthur Haberlandt. Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung. G. Buschan, Die Völker Europas, Berlin S. 526. Abb. 313.

Jelenlegi adataink szerint is joggal feltehetjük, hogy a magyarság a kendermunkát már őshazájában művelte, bitóval tört kenderjét tilóval simította, dörzsölővel és lábbal puhította és orsóval valószínűleg guzsaly nélkül font. A gerebent és guzsalyt a szlávsággal való érintkezése közben vette használatba. A rokkát a németektől kapta. A többi szerszám azonban ősi tulajdona, alakjuk tipikusan magyar alak, sőt még a guzsalynak is, bár a neve és a készülék szláv kölcsönvétel, alakja a szárnyastalpú és féltalpú guzsaly típusában tisztán magyar guzsalytípus.

Népi kultúránk tárgyainak végleges és pontos regisztrálása csak akkor lehetséges, ha községenként felkutatjuk azokat s ezért függelékül csatolom a kender megmunkálására vonatkozó kérdőpontokat, melyek alapján a kutatást megkönnyítjük és nem hagyunk figyelmen kívül olyan részleteket, melyek az összehasonlító vizsgálatokra nézve felette fontosak.

A népi kendermunkára vonatkozó kérdőpontok:

1. Mikor vetik a kendert?
2. Milyen földet használnak erre? Mivel trágyázzák?
3. Hogyan vetik? Külön vetik-e a magvast?
4. Hol vannak a kenderföldek? Mindenkinek a maga tagjában? Vagy vannak közös kenderföldek?
5. Van-e a kender nevével vagy a fonás-szövéssel összefüggő dülőnév, vagy helynév a községben?
6. Hogy nevezik a kétféle kendert?
7. Mi a neve a szárnak, virágnak, vagy a magot tartalmazó virágzatnak?
8. Van-e külön neve a hitványabb növésű kendernek?
9. Mikor nyüvik a virágos kendert, mikor a magvast?
10. Hogy nevezik az egyszerre kinyűtt csomót?
11. Mi a neve az összerakott csomóknak, hogyan rakják ezeket? Meddig marad künn a földön?
12. Mit csinálnak a megszáradt kenderrel még áztatás előtt? Pl. P-bogádon ellammolják, kiverik a lammját.
13. Hol áztatják? Mi a neve a kenderáztatónak? Van-e a községben kenderáztatóra emlékeztető dűlő?
14. Hol történik a kimosás? Minek nevezik a kender kiszedését?
15. Hogyan állítják fel szárítás céljából a kendert, s minek nevezik a szétteregetett és felállított csomókat.
16. Meddig szárítják?
17. Van-e mesterséges szárítás?
18. Hogyan törik? Mik a törés szerszámai? Milyen fából készítik? alak, nagyság, részek tüzetes leírása. Hogy nevezik magát az eszközt és annak részeit? Használatának módját?
19. A törés után mit csinálnak a kenderrel? Tilolják, törik, kézzel vagy lábbal dörzsölik, morzsolják vagy tiporják-e?
20. Milyen a morzsoló? Milyen fából készül, nagysága, alakja, részei? Mióta ismerik a faluban? Honnan került oda?
21. Hogy nevezik a törésből, hogy a tilolásból és morzsolásból kikerülő hulladékot s mire használják?
22. Mi a neve a megtört, illetőleg kitilolt kendercsomónak?
23. Mi a csomók nagyobb kötegének a neve?
24. Miről fonják?

25. Mi a neve a guzsalyra felkötött tiszta kendernek? Hogy kötik ezt fel s hogy készítik el felkötés előtt? Milyen a guzsaly? Nincs-e más neve?
26. Milyen a motólla? Milyen hosszú, milyen fából készül? Minek nevezik részeit?
27. Hogy nevezik a felmotollázott fonalak bizonyos számát? (ige, pászma)
28. Hogyan történik a fonal áztatása, lugozása, fehérítése, mosása? Mi a különböző oldatok, eljárások neve?
29. Milyen a gombolyító? Milyen fából készül, hogy nevezik részeit? Mekkora a részek nagysága? Van-e külön pamutgombolyító? Használnak-e kézvédőt (bőrt vagy csövesfadarabot) s mi ennek a neve?
30. A vetőfa leírása, hogyan történik a felvetés s mit tesznek felvetés után a fonallal? Hogy szedik láncba?
31. Mi történik a fonállal a láncba szedés után?
32. Milyen a szövőszék? Hogy nevezik annak részeit?
33. Hogy kötik a nyüstöt? Részletes leírás és rajz? Milyen végeredményben a nyüst?
34. Mi a neve a hosszanti fonálnak és a bevetett fonálnak?
35. Milyen a csörlő?

Dr. Gönyey Sándor.

Volkliche Bearbeitung des Hanfes in Ungarn.

Der Hanf ist, bekanntlich die wichtigste Textil-Pflanze der Ungarn, den sie noch von der Gegend des kaspischen Meeres mit sich gebracht haben. Der Name des Hanfes *kender* entspricht dem Mongolisch-Türkischen, wogegen die germanischen und slavischen Völker den Namen des Hanfes einer mit dem Arabischen gemeinsamen Quelle entnommen haben. Die Bearbeitung des Hanfes gehört zu den ältesten weiblichen Hausbeschäftigungen, ihre Gegenstände sind für den Ethnographen von hohem Interesse. Die geographische Verbreitung dieser Gegenstände wurde von S. Gönyey, hauptsächlich auf Grund der Sammlung des Ethnographischen Museums in Budapest auf der beigelegten Karte dargestellt.

Aus den sehr verschiedenen Hanfbrechelformen der Ungarn ist als urtümlichste der Brechtrog (törővályú) zu betrachten, in dem der Hanf mit Hilfe eines Waschbläuels gebrochen wird. Dieses Gerät kennt die Literatur von keinem anderen Gebiete Europas. Es erinnert an die Fischhautbrechel der Golden. Es sind zweierlei Formen dieses uralten Brecheltypes, vor allem aus der Budapester Gegend und aus Transdanubien bekannt. Der eine Typ hat den Einschnitt in der Länge, der andere in der Quere.

Die Hanfbrechel könnten vom Anfang an zum Brecheln des Hanfes dienen, die *„köjü"*, Fussbrechel dürfte ursprünglich ein Hammer zum Stossen der Hirse oder einer anderen Breiart dienen und wurde daraus zum Brecheln des Hanfes umformt. Die Typen derselben haben sich auch nach dem Westen verbreitet. Betreffs der Form gibt es hier keinen wesentlichen Unterschied, höchstens bedeutet die Hebung des Gestelles, dadurch man das Einlegen des getrockneten Hanfes zu erleichtern bezweckt eine ganz geringe Entwicklung.

Das Brecheln und die feinere Reinigung des Hanfes durch die Reinbrechel ist in ganz Europa allgemein. Der ungarische Name *tiló* ist ein ursprüngliches türkisches Lehnwort, doch ist der Gegenstand selbst nicht speziell ungarisch. Umso auffallender ist der zum Erweichen des feingebrechelten und gechechelten Hanfes dienendes Werkzeug: der Reiber, der zum selben Zwecke ausser Ungarn, nirgends auf der Welt benützt wird. Ein homologes Werkzeug der ungarländischen Deutschen ist der Schwingelstock mit dem Schwingelmesser (Abb. 10.). Der ungarische Reiber lässt sich als das ungarischeste Werkzeug feststellen, — er ist vom Kom. Bereg bis zur Theisgegend, dann über die Donau bis nach Kom. Komorn verbreitet (Abb. 3 und 8.). Dasselbe Werkzeug, das bei den Gross- und Weissrussen, bei den Finnen zum Erweichen des Weissleders dient, verbreitete sich bis nach Khina und wird dort auch bei den Sojaten benützt (Abb. 9.). Wir fanden dieses Werkzeug in Ungarn als Lederbrechel nur in Kézdivásárhely, im östlichen Teile Siebenbürgens. Die palozische Benennung dieses Werkzeuges *„malló"* entspricht dem ukrainischen *„mialo"*. Das Weich-Machen geschieht bei

den Ungarn mit dem Fusse ; dieses Verfahren ist ausser Ungarn nur noch aus der Ukraina bekannt. Die mechanische Art derselben Arbeit ist das Weich-Machen mit dem Reiber.

In den nördlichen Gebieten der Kom. Zemplén und Abauj wird zum selben Zwecke ein, mit der Hand bewegter Hammer benützt. Im oberen Borsod werden dieselben mit den Mühlen verbunden.

Von den Gerätschaften des Spinnens sondern sich die Spinnrocken der Ungarn von denen der Nachvölkern scharf ab. Als typisch ungarisch haben wir die Spinnrocken mit einer halb- oder flügeliger Sohle zu betrachten, die sich von Nordwestungarn bis zum Alföld und Siebenbürgen verbreiteten. Dies bekräftigt auch Byhan's Meinung. Byhan hat nähmlich, nach einem Vergleich der Spinnrockenformen des Alföld mit denen der Gagauzen nahe Beziehungen gefunden.

Magyarországi ujjatlan felsőruhák.[1]

A Néprajzi Múzeum 570 darab ujjatlan férfi és női felsőruhát őriz, melyek pruszlik, váll, derék, lajbi, melles, mellény, stb. néven vannak beleltározva. Értekezésünk nagyrészében ezen anyag tanulmányozására szorítkozik.[2]

Az ujjatlan felsőruhák megnevezésére szótárainkban először a *korszovágy* szót találjuk. A Besztercei szójegyzék *bambusiuz, korsonag: bambusium, korszovágy* szót említ. Jelenthetett mind férfi, mind női ruhadarabot. Tagányi K.[3] a hadi öltözet egy darabjának magyarázza „a vasmell fölibe viselték, mint felöltőt, „waffenrock"-ot." Nagy Géza az Anjoukornak ruhadarabjaként egy dolmányt említ, melynek korszovágydolmány[4] volt a neve. Gyakrabban találjuk azonban női ruhadarab jelentéssel: *Az szoknyának korczovádja* (Ny. Sz.), *menyasszonyi korczoványos szoknya* (Okl. Sz.). *egy korczvan váll kamukából való* (Okl. Sz.). A korszovágy szót a Murmélius féle szójegyzék is említi. A Radvánszky Béla[5] által közölt számos leltári feljegyzésben szintén gyakran megtaláljuk a korszovágy szót. Melich János szerint „Tótországi György, aki a Besztercei szójegyzéket írta, Sopron, Eperjes és Kassa területén készítette művét."[6] Murmélius forrásairól Laczkó Géza[7] azt írja, hogy „kritikával földolgozott forrásokon kívül a népnyelvet is tekintetbe vette." Ezek után azt kell feltételeznünk, hogy a korszovágy szó elterjedt volt Magyarországon. Valószínűnek tartjuk, hogy inkább úri ruhadarabok jelölésére szolgált, annál is inkább, mert a Murmélius féle szótárban a korszovágy mellett a *meli ruhát* is megtaláljuk, amely inkább népi ruhadarabot jelenthetett. A korszovágy szó tudomásunk szerint népünknél ma is ismeretlen. A szomszédos Stájerországban a XVIII. sz. végén a parasztság is használta.[8]

A Gyöngyösy latin—magyar szótártöredékben találjuk a *váll* szót: *capicium : os tunice: vel: alterius vestis vnde caput immititur : Az Zoknyanak : konythosnek nyaka : vel : valla.* Calepinusnál *strophium* —

[1] Az ujjasokról legközelebb számolunk be.

[2] Az irodalom ilyenfajta ruhadarabokra vonatkozó része számunkra csaknem teljesen használhatatlan, mert formákat nem említ.

[3] Századok. XXVII. 317.

[4] A magyar viseletek története, 98 l.

[5] Családi élet és háztartás.

[6] M. Ny. XVII. 41.

[7] M. Ny. II. 407.

[8] Geramb : Steyerisches Trachtenbuch. I. 431. l.

mely be kötő ruha, giolts elnevezést találunk. Károlyi Kata 1595-ben felvett kiházasítási lajstroma *mellényt* említ: „mellény, közszólással derékra való ujjas vagy ujjatlan."[9] Ez a szó itt azért is érdemel említést, mert a mellény köztudomásúlag nyelvújítási szó.[10]

Időrendben a korszovágy, váll után a *pruszlik* lesz a leghasználatosabb szó. Legelőször a Kassa város levéltárában őrzött Rácz Szabó Péter szabómesternek 1699-ben kelt számláján találjuk feljegyezve. Ennek a számlának egyik tétele így szól: „Grasz János ő kegyelme részére egy *broszfliket* borítottam".[11] *Puszli* formában találjuk a szót Gyarmathi szótárában, Sándor Istvánnál, stb. A német Brustfleckre vezethető vissza.

Elterjedt volt a német Leibchenből eredő *lajbi* elnevezés is.

A *mider* szó csak igen ritkán fordul elő.

A Magyar Tájszótár szerint „*mellre-való* (*mejre-való*), *mere-való, merre-való*: mellény, meleg bőrmellény, derékbunda: Kalotaszeg, Kolozs, Besztercenaszód; *melledző, mellező* (*mejjedző, mejjező*): vastag bélelt melltakaró: Tolna; *melledző*: ujjatlan kabát Tiszafüred; *mejjező*: Pest; *mejjedző, melltakaró*: Bács; *mellező, mellfűző*: Nógrád. *Pruszka*: Somogy; *porocka*: Veszprém; *prucka*: Győr m., Szigetköz, Duna-Szentpál; *purucka*: Rábaköz, Fehér m. Perkáta, Komárom m. Nagy Igmánd, Csallóköz, Csaplár, Benedek; *puruszka*: Tolna m. Gyönk; *pruszli* Tolna m.; *puruszli* Vas, Tolna, Baranya; *puszli* Vas, Nagykunság, Jászkunság, Csongrád, Debrecen, Bihar, Hajdu, Bánffy-Hunyad; *pruszlik* Vas, Baranya, Csallóköz, Hont, Nógrád, Komárom, Jászkunság, Kecskemét, Szentes, Bács, Bars, Somogy, Dunántúl. *Lajbli, lajbi*: Csurgó, Nagyszalonta, Bihar, Sopron, Somogy, Veszprém, Csongrád, Debrecen, Zemplén, Heves, Nógrád, Háromszék, Rimaszombat". A *váll* székely szó. A debreceni nyelvjárás *derékrevalót* ismer.

Az a tény, hogy az ujjatlan férfi és női felsőruhák megnevezésére nyelvünk legrégibb ismert szava az idegen, valószínűleg francia eredetű[12] korszovágy volt, még nem jelenti szükségképpen azt, hogy ezeknek a ruhadaraboknak a megnevezésére ne lett volna más, nem nyugati eredetű szavunk. Itt csak a mai nyelvünkben olyan általánossá lett kacagány szóra kell gondolnunk, mely „újabb, 15—17. századbeli, valószínűleg német jövevényszó"[13] s mely a kétségtelenül egyik legősibb ruhadarabunk: a hátra, vállra vetett bőr jelölésére szolgál.

Az alábbiakban a *melles* szót a bőrből való, két darabból készített, oldalt csukódó férfi és női ujjatlan felsőruhákra, a *mellényt* a posztóból vagy selyemből, három vagy négy darabból szabott férfi, a *derékszorítót* az egy vagy két darab vászonból varrt, bebujva felölthető női, a *pruszlikot* pedig minden előlcsukódó selyem, bársony, vászon, bőr, stb. anyagú férfi és női ujjatlan felsőruhadarabokra használjuk.

[9] Radvánszky i. m. II. 90. l.
[10] Nyr. XXXIV. 334.
[11] M. Ny. XV. 39.
[12] M. Ny. XII. 22.
[13] M. Ny. II. 361.

A mellesek és derékszorítók ősi népi ruhadarabok, míg a mellények és pruszlikok, mint a polgári körök „gesunkenes Kulturgut" -ja élnek a népnél.

A felsőtest védelmére való ujjatlan férfiruhák, mellesek, mellények, bőrből és szövetből valók. A bőrmellesek elsődleges formáját az anyag szabja meg. Györffy István írja a Magy. Népr.-ban (I. 417. l.), hogy ez az elő- és hátibőrből fejlődött. Ennek megfelelően a vállán és oldalán, Magyarországon a bal vállán és a bal oldalán csukódik. Ezzel a ruhadarabbal a Tiszántúl és Erdélyben találkozunk. Az alföldi pásztorok bőrmellese a baloldalon gombolódik, eleje, hátulja hosszabb, mint az oldala. Erdélyben mind a csipőig érő, mind a hosszabb, bőrmellessel egyaránt találkozunk. A bőrmelles eleje, alja, karöltője gyakran fekete, ritkábban fehér bárány vagy birka szőrével beszegett, prémezett. A bőrruhákat bőrgombok tartják össze, a gombház bőrből sodort hurokféle, amelyet a gombnak megfelelően a másik oldalon a bőrruhára varrnak. Régebben gombok és bőrhurkok helyett vékony bőrsallangokat is használtak, melyekkel a ruhadarab széleit összekötötték. Ez a szabásforma keleten az oroszokon át egészen Kínáig követhető.[14] Ismeretes ez a forma nyugaton is, posztóból való változatát a németek Brusttuch-nak hívják. Ezt a ruhadarabot a mellény (Weste) szorította ki a XVII—XVIII. században. Ez a mellény kezdetben második felsőkabát volt s csak lassanként rövidült meg és vesztette el ujját és nyerte el az angol mellény (gilet) hatására mai formáját.

Hazánk területén ez az előlgombolós, három vagy négy darabból szabott mellény nyugati eredetű; a nép a polgári körök ruhatárából vette át.

Magyarországon a polgári körök mellényviselését először Kőváry említi: . . . „honn mellényt viseltek, mi fennálló gallérú, nyitott mellű, sujtásokkal s értékes gombokkal kapcsolódott . . . ha kimentek a szűk dolmányt egyenesen az ingre vették fel."[15] Nem tudjuk azonban, Kőváry honnét veszi ezt az adatát? Apor Péter ugyanis nem szól mellényről s Radvánszkynak sincs róla tudomása: „mellény . . . nincs róla tudomásom . . . a szabók nem említik . . ." 1682-ben II. Apafi Mihály ruhái között egy zöld és egy testszínű tafotából készült, nyesttel bélelt *mellre való* volt található.[16] Utóbbinál mi borított bőrmellesre gondolunk. Győrffy István szerint a mellény „csak a XVIII. sz. folyamán került hozzánk és csak a mult század folyamán öröklődött a népre."[17] Bikessy-Heinbucher, kinek Sammlung der merkwürdigsten National-Costume von Ungarn und Croatien, Graz c. munkája a XIX. sz. első negyedéből való már mellényben ábrázol: egy „falun lakozó nemes embert" (2), egy „alsó magyarországi parasztot" (7), egy szolgát „a Balaton mellett" (12), „egy marhapásztor pakulárt" (21), „egy Tiszamellyékin megtelepedett svábot" (30), „egy forspontos parasztot" (41), egy „bujdokló Tzigányt" (51) és 4 „muzsikáló Czigányt Magyarországon" (56).

[14] Magy. Népr. I. 416.
[15] Viseletek és Szokások 30 l.
[16] i. m. I.
[17] Magy. Népr. I.

Győrffy István közöl „Régi följegyzésekből[18] a mellényre vonatkozó adatokat : Dunántúli adat : 1755 Rácz Ferkó alsópatyi 18 éves magyar . . , fejér *lajbi* (56); 1755 Szijjártó Mihály 23 éves felsőpatyi magyar . . . fehér *lajbija* . . . (55) ; 1770 Szabó István sándorházai (Zala m.) magyar juhász fehér *lajbi* (56) ; 1784 Schmitt János pozsonymegyei 25 éves . . . veres magyar nadrágot, *lajbit* sárga zsinórral viselt (55) ; 1789 Rácz János nádasd pusztai (Veszprém m.) 36 éves világos kék nadrág és *lajbi*, tarka zsinórral kihányva (55). Felföldi adat : 1754 Török Zsigmond 40 éves felföldi néha fehér flanelből csinált *lajbit*, néha pedig veres tarka lajbit szokott viselni (57) ; 1754 Kintses Mihály 36 éves felföldi . . . néhányszor pedig fejér flanelből való *lajbit* visel (57). Alföldi adatok : 1770 Kiss Mihály 23 éves miskolci magyar . . . kék *lajbit* fehér lapos k pcsokkal (115) ; 1804 Vastag János 30 éves apagyi magyar... ócska *lajbi* (115); stb., stb. Ezen adatok után azt kell megállapítanunk, hogy a mellény régebben, mint azt eddig hittük, tehát már a XVIII. század folyamán elterjedt volt népünknél.

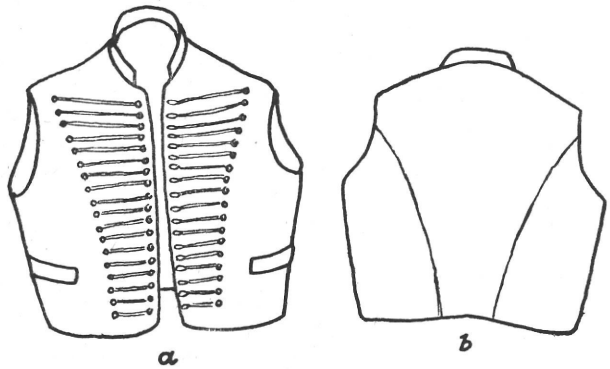

1 ábra. Mezőkövesdi (Borsod m. 17.388 ltsz.) szabott hátú, az 1. csoportba tartozó mellény. *a.*: elölről, *b.*: hátulról.

A Néprajzi Múzeum mellény-gyüjteménye alapján két nagyobb és egy kisebb csoportját állíthatjuk fel a mellényeknek. 1.) A legnagyobb csoport, melyet az egész Alföldön, a Dunántúl, a Tiszántúl és a Felföld egy részén viselnek fekete, fehér vagy kékszínű posztóból készült, derékig érő, szabotthátú, álló vagy lehajtott gallérú ; elől gombolható. (1. ábra). 2.) A másik csoportot Temes, Torontál, Hunyad, Bihar és Sáros megyékben viselik.

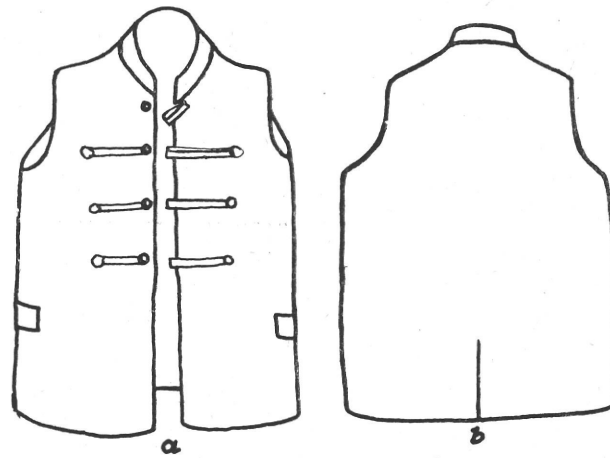

2. ábra. Temes megyei (111.934 ltsz.), szabatlan hátú, a 2. csoportba tartozó mellény, *a.*: elölről, *b.*: hátulról.

Ez egyenes, szabatlan hátú, csípőig, vagy azontúl érő, rendszerint fe-

[18] Nép. Ért. XXI. 55. l.

hér posztóból való mellény, álló gallérú ; elől kapocs csukja (2. ábra). 3.) A harmadik, a legkisebb csoport Bácsbodrog és Torontál megyékben ismeretes. Ezeken a női pruszlikok hatása látszik. Selyemből készülnek, nagy karkivágásuk miatt a hátuk fönn egészen keskeny. Derékig érnek és gombbal csukódnak (3. ábra).

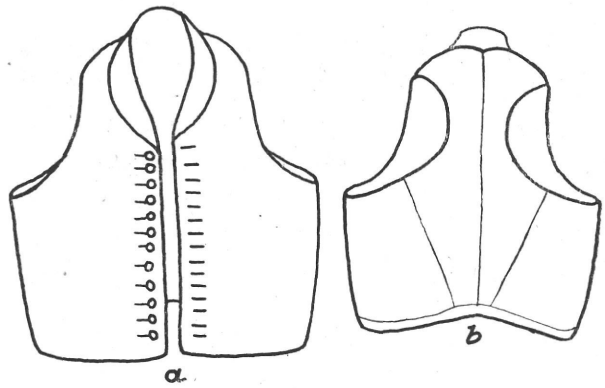

3. ábra. Bácsbodrog megyei, a 3.) csoportba tartozó, a 4. ábra pruszlikját utánzó mellény. *a.*: elölről, *b.*: hátulról. (ltsz. 18.038)

Az első csoportbeli mellények, melyek általános középeurópai formának mondhatók a közvetlen leszármazottjai az úri daraboknak. Ezeknek régi tulajdonságát abban őrzik, hogy elejük és hátuljuk azonos anyagból készült, tehát nem kabát alá valók. Kabát alá népünk nem is veszi fel. Ezen mellények díszítése semmi, vagy fekete zsinórozás.

A második csoportba osztott mellényeket főként a hazai oláhság viseli. Ezeknek egyenes vonalai a balkáni *yelek*-félékre utalnak. Megkülönbözteti őket azoktól gazdag zsinórozásuk és az a jellegzetességük, mely a hátvarrást zsinórozással igyekszik utánozni.

A harmadik csoportbeli mellényeknek nem ismerjük mását férfimellény alakjában, de minden nehézség nélkül eredeztetjük a melencei (Torontál m.) női pruszlikokból (4. ábra). Ezeknek dísze színes selyemből géppel varrt virágok és levelek, magyar címer, stb.

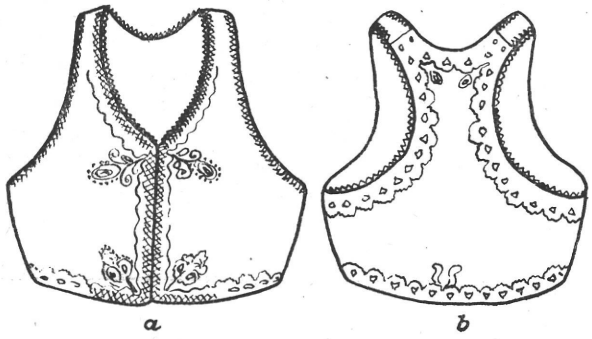

4. ábra. Melencei (Torontál megye) pruszlik. *a.*: elölről, *b.*: hátulról. (ltsz. 1.797)

A szövet mellény nem elégedett meg azzal, hogy a bőrmellest annyira kiszorította, hanem még át is formálta azt a maga képére. (Természetesen a kabátfélék befolyását sem szabad figyelmen kívül hagynunk.) Ez az átformálás a következőképpen ment végbe : a mellesre elől, a nyakkivágás alatt átkerül az ingről a himzés (5. ábra), erre a himzésre gombot is varrnak. Idővel ezek a gombok már nemcsak díszül szolgálnak, hanem a fönn egy darabon fölvágott mellest gombolják (6. ábra). Amilyen mértékben folytatódik elő a fölvágás, olyan mértékben varrják össze a régi csukás helyét, az

oldalt. Ezzel egyidejűleg kezd a melles azáltal is mellénnyé lenni, hogy hátát szabják, a bőrgombok helyét fémgombok foglalják el s előzők csak díszül maradnak meg itt-ott.

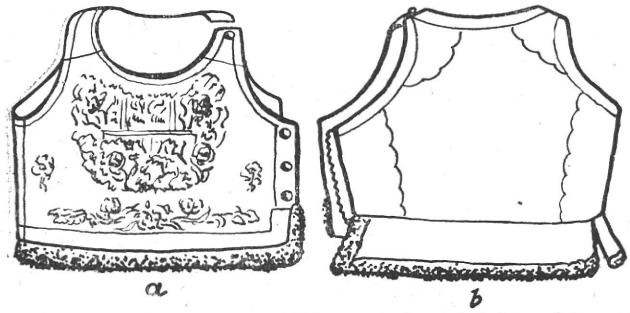

5. ábra. Borsod megyei oldalt gombolós, elől fönn himzett melles, *a.*: elölről, *b.*: hátulról. (ltsz. 127.858).

A női mellesek formája, mint afféle ősi ruhadaraboké miben sem különbözik a férfiakétól. Sorsa is megegyezik a férfiakéival, amennyiben az idők folyamán oldalt összevarrják, elől fölvágják, nyakkivágását kimélyítik, hátán a szabást kezdetben csak szirony díszítéssel utánozzák, később azonban ténylegesen véghez is viszik. A női melles részben csak ezáltal az utolsó fejlődési mozzanat által változik át igazán pruszlikká, mert így megszabva alkalmas a mell formálására, azaz a pruszlik egyik szerepének betöltésére.

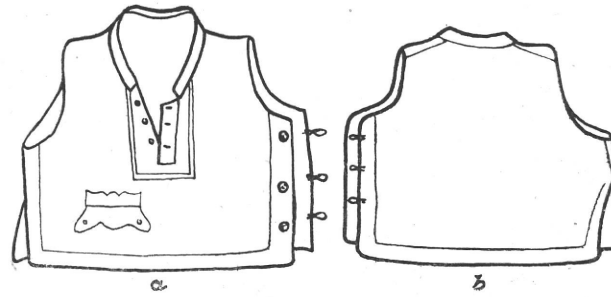

6. ábra. Erdélyi oldalt és elől gombolós melles. *a.*: elölről, *b.*: hátulról. (ltsz. 122.848).

De nemcsak a pruszlik befolyásolta a mellest, vagyis nemcsak bőrből való pruszlikjaink vannak, hanem van szövet „mellesünk" is. Erdély területéről, főképpen Szeben megyéből több bársony és kartonból való, bélelt, szalaggal prémezett ujjatlan felsőruhát őriz a Néprajzi Múzeum. Ezeknek szabása teljesen megegyezik a mellesekéivel : két darabból készültek, nyakban csukottak, a bal vállon és baloldalt csukódnak, még pedig galand segítségével (7. ábra). Ebből a csukásmódból arra következtetünk, hogy a bőrmellesnek szövetből való utánzása régi lehet, abból az időből való, amikor azokat még nem gombbal, hanem bőrsallang segítségével tartották össze.

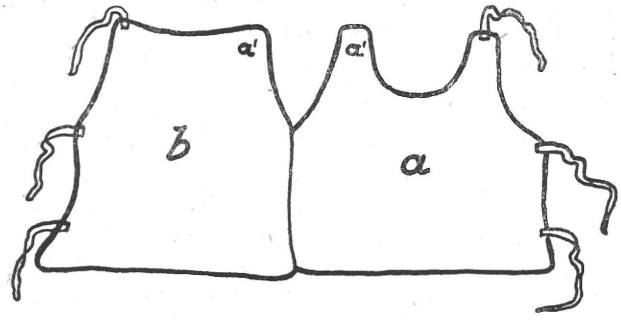

7. ábra. Szeben megyei bársony melles. *a.*: eleje, *b.*: háta, Válla *a'* jelzésnél összevarrt. (ltsz. 134.052).

A XIII—XIV. sz.-ig a szövetből való női ruhákat Nyugat-Európa területén egy darabból szabták. Az alsó ruha szabásban teljesen megegyezett a felsővel. Ebben az időben azonban elterjed Nyugateurópában egy felső ruhaforma, mely ujjatlan volt s amelynek a karkivágása derékig ért. Nem tudni, mikor jutott el hazánk területére ez a régi forma, tény az, hogy a Néprajzi Múzeumban három darab található belőle (8. ábra). (Orbán Balázs : A Székelyföld leírása c. munkájában, a VI. kötetben közli Gerhard Lajos egy rajzát, amelyen két hétfalusi magyar nő, a mieinkével azonos felsőrészes szoknyában van ábrázolva. Kolumbán Lajos[19] így írja le ezt a ruhadarabot: „díszes öltözékdarabja volt a csángó nőnek . . . a *hámos rokolya* ; valószínű, hogy azt a szászoktól vették át. Ma már ilyent nem igen lehet látni. Régebben leányok és menyecskék gyakran használták a hámos rokolyát, csakhogy azzal a különbséggel, hogy míg a menyecskéké fekete, addig a leányoké fehér színű volt. A hámos rokolya szabása sajátságos volt, ugyanis a válltól egészen bokáig ért s bőven, derék nélkül hullott alá, a derékhoz cifra öv szorította. A hámos rokolya felső része a mellényt pótolta, mert a melle kerekdeden ki volt vágva, csupán egy keskenyke résszel függött össze a hátulsó felével. Ugy az alsó, mint a felső részen ezer meg ezer ránc volt szedve, a szélek pedig sárga selyem cérnával voltak ügyesen kiverzselve.") A három közül 2 brassói német, 1 nyitrai tót. Anyaguk fehér, illetve fekete vászon (Orbán is sötét színűeket mutat be) ; felső részük pántostul teljesen egybeszabott. A pruszliknak nevezhető felső rész keresztben sűrűn ráncolt. Elől fölül kisebb-nagyobb szálhúzásos díszítés van rajta. Feltételezzük, hogy ez a díszítés folytatódott lefelé egészen a derékig, ami által az anyag mintegy meglazult és előkészítődött arra, hogy föl is vágják. Ez be is következett, valószínűleg még mielőtt a felső rész végkép elvált volna az alsótól. Ezt a szétválást nálunk az úri köröknél a XVI. sz. második és a XVII. sz. első

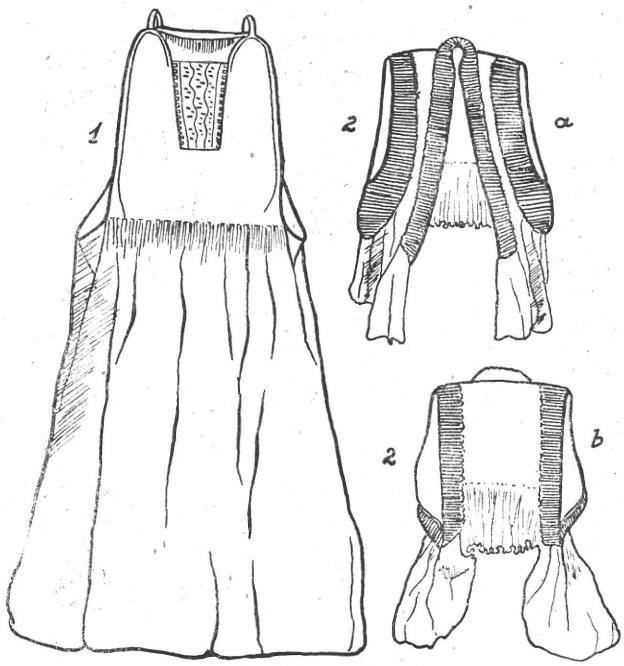

8. ábra. 1) Nyitra megyei szoknyás mellreváló. (ltsz. 133.275). 2) Tordaaranyos megyei, a szoknyától elvált mellreváló. *a.*: elölről, *b.*: hátulról. (ltsz. 86.822).

[19] A hétfalusi csángók 37—38.

Jelmagyarázat az alábbi térképhez

■=1á.=

◪=2á=

▲=3á=

□=4á=

#=5á=

+=7á= 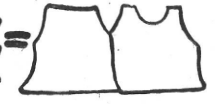

ǂ=8-1á=

◎=8-2á 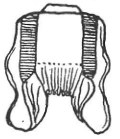

▣=9-1á= 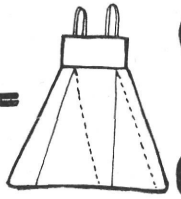

△=10á=

△=11á=

△=13á=

⧗=14á= 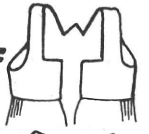

●=15á=

⊗=16á=

#=17á=

ǂ=18á=

▣=19á

♀=20á

⊙=21á

⊙=22á

♣= Meghatározatlan

A magyarországi ujjatlan felsőruhák elterjedése
A Néprajzi Múzeum gyüjteménye alapján szerkesztette: Dr. Fél Edit
Verbreitung der ungarländischen ärmellosen Oberkleider
Árva
Tgencsén
Turócz
Liptó
Szepes
Sáros
Zemplén
Ung
Zólyom
Nyitra
Pozsony
Bars
Gömör
Abauj-Torna
Bereg
Hont
Nográd
Ugocsa
Máramaros
Szabolcs
Moson
Győr
Esztergom
Heves
Borsod
Szatmár
Sopron
Komárom
Hajdu
Pest
Szolnok
Szilágy
Szolnok Doboka
Besztercze Naszód
Vas
Veszprém
Fejér
Békés
Bihar
Kolozs
Maros Torda
Csik
Zala
Somogy
Tolna
Csongrád
Torda-Aranyos
Udvarhely
Varasd
Arad
Alsó-Fehér
Kis-Küküllő
Belovár
Baranya
Bacs
Temes
Nagy-küküllő
Háromszék
Hunyad
Szeben
Fogaras
Brassó
Verőcze
Torontál
Pozsega
Krassó Szörény
Szerém

felére kell tennünk. Nem sokkal utána a népnél is megtörténhetett. Ilyen elől fölvágott és az aljtól különálló formája az imént leírt pruszliknak a 8. ábrán 2. a. közölt. Ezt Torockón viselik. Ennek szélei a karöltőn és elől szélesen, fekete hárásszal varrt hímzéssel vannak szegve.

Ennél elemibb gondolatot mutat, de a fejlődés magasabb fokán áll a 9. ábrán 1. a. közölt derékszorító. Anyaga vászon. A felső rész,

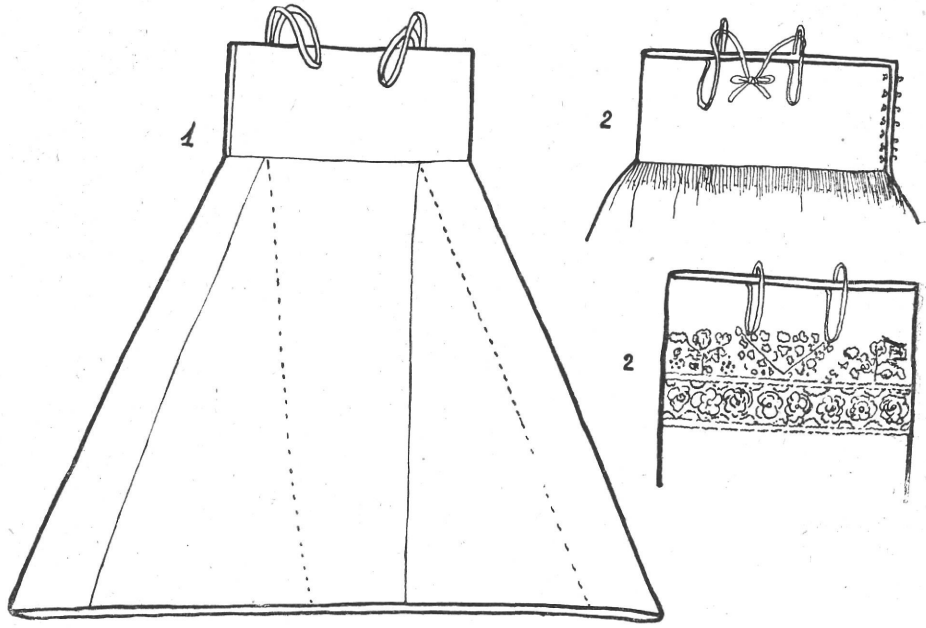

9. ábra. 1) Nyitra megyei szoknyás derékszorító. (ltsz. 109.005).
2) Hont megyei derékszorító, oldalt kapcsokkal, a derékban ráncolt toldással. (ltsz. 92.383).
3) Hont megyei derékszorító keresztszemes himzéssel. (ltsz. 92.401).

mely az aljjal össze van varrva más anyagból készült. Német területen Leiblkittel-nek[20] nevezik. A Néprajzi Múzeum Hont és Nyitra megyékből őriz vagy 6 ilyen darabot. Mützel[21] Trencsénből közöl egy ilyent és európai bronzkori ősingnek nevezi. Az a tény, hogy Európa területén a bronzkorban is ismeretes volt, még nem bizonyítja, hogy „európai". Olyan kezdetleges gondolat nyilatkozik meg benne — a felső test köré tekert hosszúkás lepel, melyet idővel oldalán gombolnak és a vállain szalagokkal tartanak fönn — hogy a világ akármelyik táján rájöhetnek alkalmazására.

Ismeretes nálunk, ugyancsak Hont megyében az alsó résztől elvált formája is. Ez oldalt kapcsok segítségével csukódik. Említést érdemel a vállszalag, mely ügyes elrendezésével hosszabbra vagy rövidebbre vehető (9. ábra 2.). Megegyezik a derékszoritó a mellessel — szemben a pruszlikkal abban — hogy a mellet lefelé szorítani, ellaposítani törekszik.

A palóc asszonyok, mióta szoknyájuk annyira megbűvült, hogy

[20] Dr. Josef Hanika személyes közlése.
[21] Hans Mützel: Vom Ledenschurz zur Modetracht.

derekuk nehezen birja megnövekedett súlyát, nadrágtartószerű pántokat varrnak keresztben a szoknyára, melyek azt a vállon tartják. Ezt azért tartjuk közlésre érdemesnek, mert ezek a pántok pruszlikképzők lehetnek.[22] Heikel[23] ezekből vezeti le a 10. ábrán közölt formát. Ez nálunk a baranya-megyei Kis-Besztercéből és Tordaaranyos vármegyéből ismert. Anyaga fehér barchet, fekete hárasszal hímezve. A testen aránylag lazán áll. Nem valószínű, hogy helyi fejlődés eredménye lenne.

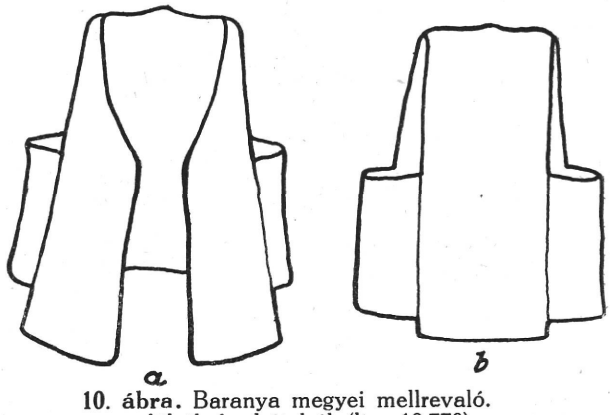

10. ábra. Baranya megyei mellrevaló. *a.*: elölről. *b.*: hátulról. (ltsz. 10.770).

Zalából és Tolnából ismeretes a 11. ábrán bemutatott forma, mely megegyezik a Magy. Népr. I. 417 l. közölt bundamellessel. Győrffy István[24] ezt mellbőrnek nevezi és egy darab bőrből eredezteti. Ez az ősi elgondolásból eredő ruhadarab formailag megegyezik a szomszédos Stájer ugyanilyen Brustfleck-nek nevezett mellvédőivel. Anyaga barchet vagy karton; többnyire bélelve fordul elő. A mellet leszorítja.

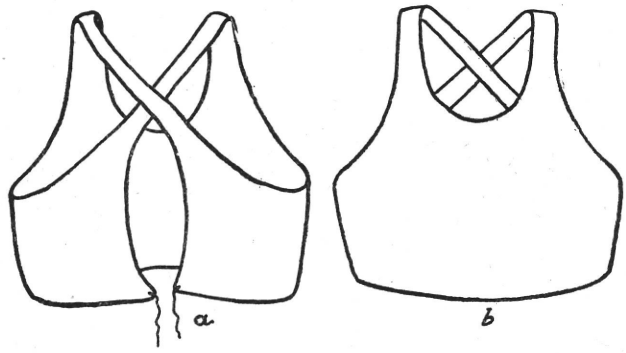

11. ábra. Zala megyei mellrevaló. *a.*: hátulról, *b.*: elölről. (30.144).

A többi, vizsgálatunk alá került pruszlik mind úri eredetű. Mielőtt részletesebb tárgyalásukba kezdenénk, tekintsünk szét az úri körök pruszlikjai között.

Radvánszky szerint: „a női szoknyában régi értelemben véve, a váll és derék is benn foglaltatott. A szoknya dereka a XVI. században mindég ugyanazon szövetből készült és a szoknyához varratott... ezen divat a XVII. sz. első éveiben változhatott meg. A legelső eset 1603-ban Thurzó Zsuzsa hozományában fordul elő, midőn a váll más színű szövetből készült, mint a szoknya."[25] Amikor a „szoknyának"

[22] *Svensson*: Skånes Folkdrakter c. munkájában a svédek pruszlikját ezekből eredezteti. Az oroszok sarafánja szintén ilyenféle elgondolásból eredhet.
[23] *Otto Heikel*: Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen.
[24] Magy. Népr. I. 417 l.
[25] Radvánszky i. m. I. 159—60.

hosszú ujja, vagy egyáltalában ujja volt, azt megjegyzik a leltárak: „egy kek Aranias zoknia . . . hozzu vyu."[26] Ugyhogy a váll elnevezésen, mint azt Radvánszky is mondja pruszlikot kell értenünk: „a váll elől hátul rövid, csak a hónaljig érő és két oldalról a vállperec felett áthúzódó, közepén kapoccsal összetartott válltakaró által volt a testhez erősítve; elől nem ért egészen össze és a mellen két oldalt horgokba akasztott fűző zsinórok keresztezték egymást. A mellet, nyakat és kart egészen szabadon hagyta . . ."[27] Azonban nem minden váll csukódott a mellen, a birtokunkban levő néhány darab, valamint Dilich[28] állításából tudjuk, hogy, a vállakat a háton is csukták. Radvánszky szerint a „korcsányból fejlődött ki a váll alatt levő külön mellfűző, ez külön darabban 1684 előtt nincs."[29] Ez persze téves megállapítás, mert a fűzős és halcsontos „mellfűző" egészen különálló ruhadarabként jött létre Franciaországban. Ezt a felső ruha alatt viselték. Ez csak idővel olvadt össze a korszováttal s lett egy alsó és egy felső ruhadarabból egy felsőruhává. Halcsontozást Radvánszky először 1684 táján talál.

Ezek a magyarországi úri pruszlikok nyugati eredetű ruhadarabok. Nyugateurópában a pruszlik végleges formáját a XVI. sz. második felében nyerte el. Ettől kezdve szabják két részből: mindegyik rész a fele mellet és a fele hátat takarja. Ezt a két részt a vállakon és a hát közepén varrták össze. Hogy jobban testhez álljon elől behajtással, hátul pedig két bevarrással, melynek mindegyike a karkivágás félmagasságából ívesen fordulva ment a derékig, segítettek rajta. (A hátsó behajtásokat idővel szabással tökéletesítik.) Említettük már, hogy a fűzős derék a különálló mellfűzővel a XVII. sz.-ban olvadt össze. Ez abból állt, hogy az imént említett varrások és behajtások mentére halcsontot varrtak. Ehhez a divathoz tartozott, hogy a derék elől megnyúlt.

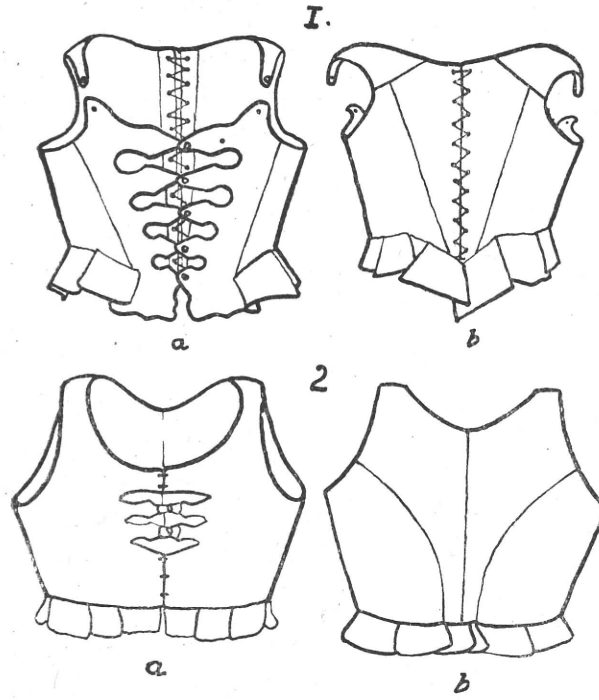

12. ábra. 1. Szepes megyei halcsontos úri pruszlik *a.*: elölről, *b.*: hátulról.
2. Szepes megyei halcsontnélküli népi pruszlik. *a.*: elölről, *b.*: hátulról. (ltsz. 15.764)

[26] Károlyi Kata 1595-ből való hozományának jegyzéke. Közli Radvánszky i. m. II. 76
[27] Radvánszky i. m. I. 192.
[28] Ungarische Chronica 1606.
[29] I. m. I. 187.

A hátrább leírt formáknak gazdag változatát találjuk meg a nép ruhatárából a Néprajzi Múzeumban. Annak érzékeltetésére, hogy egy úri ruhadarab milyen változáson megy át addig, amig abból népi ruhadarab lesz, mutatunk be a 12. ábrán 1 a. egy Szepes megyei halcsontos, hátulfűzős és elől gombolódó úri és 2 a. egy ugyancsak Szepes megyei csupán elől gombolódó, fűzés nélküli népi pruszlikot.

A 13. rajz Szeben megyei szoknyát mutat. Ez még annak az időnek nyomait őrzi, amikor az aljat a felsőrésszel egy darabból szabták. A felsőrésznek pruszlikjelleget csupán a nyak és karkivágások köré rátűzött másféle anyagú dísz ad. Különben elől a csukás teljesen megegyezik a tényleges pruszlikokéival.

A pruszlikfejlődés következő stációjára — ahol ugyanis az aljtól külön készítik a felsőrészt, de azzal megegyező anyagból és azzal összedolgozva Hont megyei példánk van. Ezt a 14. rajz mutatja be. A pruszlikot nem azáltal igyekeznek szűkebbé tenni a szoknyánál, hogy hátulról egészen nyersen kivágnak belőle egy darabot, hanem a szoknyától különváltan készítik el. Ennek a módnak előnye az is, hogy a pruszlikot az oldalvarrások ferdítésével a testhez formálhatják.

Mielőtt a pruszlik végleg elválik az aljtól, még egy állomása van: más anyagból készül mint a szoknya, mégis összevarrják evvel. Piros pruszlik kék szoknyával összevarrva Pozsony megyében a legyakoribb.

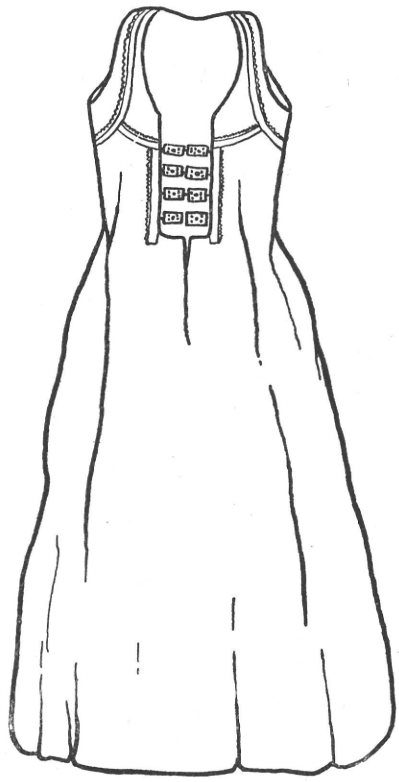

13. ábra. Szeben megyei a szoknyától még el nem vált pruszlik. (ltsz. 106.814)

A pruszlikoknak a szoknyával való összetartozását abban mutatják a Tolna (Decs, Ócsény stb.) és Nyitra megyeiek (Krakován), hogy a pruszlik alját vászonnal vagy más egyéb anyaggal megtoldják, ami toldást azután a szoknya korcába beköthetnek.

Ez után az „elválási" folyamat után eljutottunk az igazi pruszlikokhoz: részben a mell formálására, részben díszül szolgáló ujjatlan a nyaknál többé-kevésbbé kivágott felsőruhadarabokhoz, melyek alja vagy simán eldolgozott, vagy pedig fodorral vagy simán egymás végére varrt szövetdarabokkal szegett.

A Néprajzi Múzeum hátrább még nem tárgyalt női pruszlikállománya öt csoportba foglalható össze: 1. a rokokó, 2. az empire divatú, 3. a határos országok formáival megegyező, 4. a XIX. és végül 5. a XX. századi pruszlikok csoportjába.

1. A rokokó divatú pruszlikok megegyező sajátsága, hogy egy vagy három darabból készültek; utóbbiak két elő és egy hátrészből. A hátrész sima, sem hajtás sem szabás nincs rajta, az előrészekkel a kar alatt van összevarrva. Ez a varrás sokszor egészen hátratolódik és aszerint, hogy egyenes vagy ferde, a pruszlik alja bővebb, illetve szűkebb. Anyaguk legtöbbnyire posztó, de van selyemből való is. Három-négy sor arany csipke, vagy arany-ezüst, bársony szalag rátét a dísze. Elől szalag befűzésére szolgáló nagy horgokkal van ellátva. A Pozsony megyei ilyenfajta pruszlikokat írásos himzés díszíti. (Közöl ilyent A. *Vaclavik*: Podunajska Dedina. 1925. XLIV, tábla 85). Ezek, mint már azt különben említettük is, valamint a Hont és Nyitra megyeiek a szoknyával össze vannak varrva. Ahol a pruszlik külön áll az aljtól, ott legtöbbnyire halcsontot raknak bele és elejét lefelé megnyujtják. Ilyen pl. a Zólyom (15. ábra), Szepes, Kolozs, Udvarhely, stb. megyei rokoko pruszlik. Rokoko pruszlik előfordul még Nyitra, Gömör, Nógrád, Pozsony és Sopron vármegyékben. (Heinbucher említett könyvében Szepes, Nógrád, Pozsony, Sopron és Hont megyékből közöl ilyen halcsontos vagy anélküli pruszlikokat.)

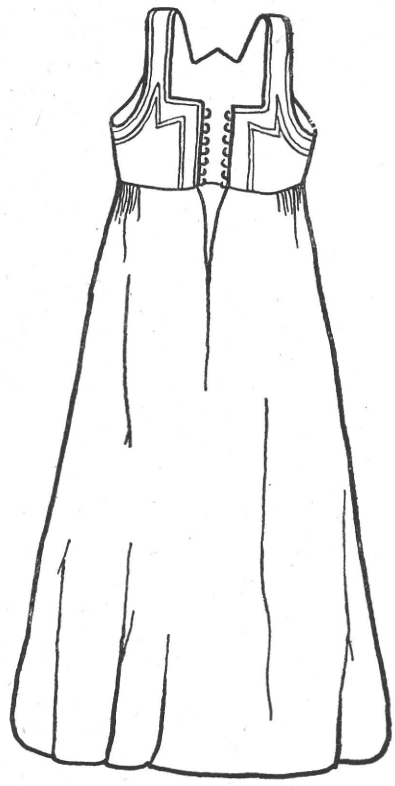

14. ábra. Hont megyei a szoknyával egybevarrt pruszlik. (ltsz. 87.041).

2. Az empire divatú pruszlikok, melyek a Néprajzi Múzeumban a Tolna megyei Báta, a Pest megyei Bogyiszló (16. ábra) és a Sáros megyei Lemesből vannak összegyüjtve nem nevezhetők szorosan vett empire divatú pruszlikoknak, mert ebben a népies formájukban éppen jellemző rövidségüket kezdik elveszíteni, mégpedig egy sima fodor által. Ez talán azzal magyarázható, hogy az empire, vagyis magas de-

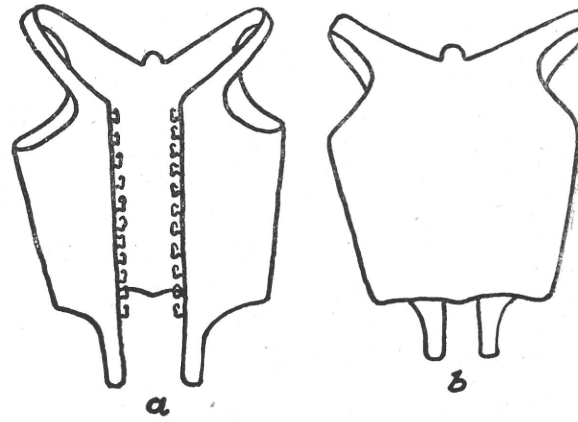

15. ábra. Zólyom megyei egy darabból szabott, halcsontos rokokó pruszlik, *a*.: elölről, *b*.: hátulról. (ltsz. 83.177).

rekú pruszlik szoknyája nélkül jutott el a néphez, vagyis ezt továbra is a deréknál megkötött szoknyához viselték. A fodor tehát a szoknya és pruszlik közötti üres helyet van hívatva eltakarni.

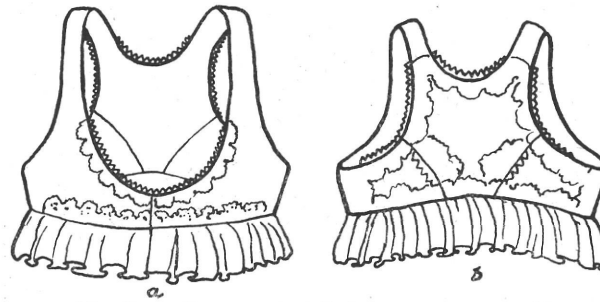

16. ábra. Pest megyei fodros empire pruszlik. *a.*: elölről, *b.*: hátulról. (ltsz. 74.839).

3. Ebbe a csoportba a szomszédos országok változtatás nélkül átvett pruszlikjait osztottuk be, melyeket többnyire a határok mentén hordanak és így természetes folytatásai egy bizonyos formaterület pruszlikjainak. Itt első helyen a már említett Tolna és Zala (11. ábra) megyei melleseket kell megemlítenünk, melyek, mint azt már szintén elmondtuk Stájerország szomszédságának köszönik eredetüket. A Torontál és Temes vármegyei szabatlan hátú, bársonyból való, gazdag arany és ezüst himzéssel televarrt pruszlikok szintén csak folytatásai a Balkán ilyenforma ruhadarabjainak (17. ábra). Magyarország északi részén két ilyen egészen idegen formát találunk, ezek a 18. és 19. ábrán közöltek. A 18. ábrán bemutatott pruszlik hátvarrása a tulajdonképpeni oldalvarrás; elől mélyen nyitott. Nyitra megyéből ismeretes.

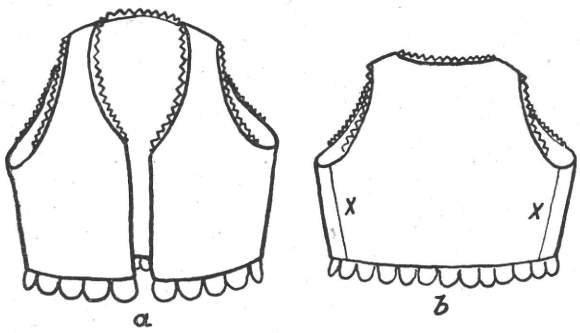

17. ábra. Torontál megyei x-nél oldalt összevarrt pruszlik. *a.*: elölről, *b.*: hátulról. (ltsz. 98.496).

A 19. rajz pruszlikja fönn és lenn csukódik egy-egy kapoccsal, a két csukás között levő rész ki van kerekítve. Ennek a pruszliknak háta szabott. Mindkét itt említett forma a cseh-morva vidéken van elterjedve. Max Tilke: Osteuropäische Volkstrachten, Berlin 1925. az 50. táblán közöl egy pruszlikot a 3. sz. a. A magyarázó szöveg szerint ez északnyugati Magyaror-

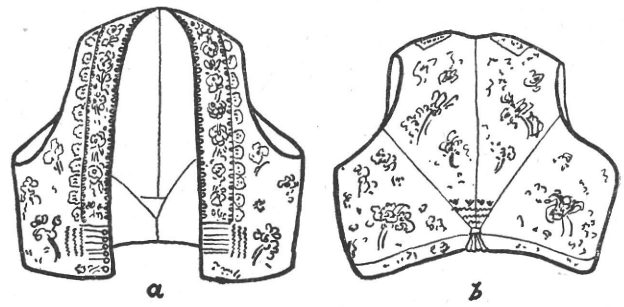

18. ábra. Nyitra megyei tót pruszlik, hátra tolódott oldalvarrással. *a.*: elölről, *b.*: hátulról. (ltsz. 4.485).

ság és Morvaország területéről való. (A Néprajzi Múzeum birtokában Zólyom megyéből van ilyen [20. ábra]). *Tilke* „slowakische Männerweste"-nek nevezi ezt a többnyire kázsmérből varrt, fehér vászonbebetétes, apró láncszemekkel himzett darabot. Ezt mi kénytelenek vagyunk megcáfolni, mert ez a pruszlik nem lehet férfi, hanem csakis női felsőruha. Anyaga, formája, díszítési módja és végül méretei, mind ellene szólnak ennek a megállapításnak.

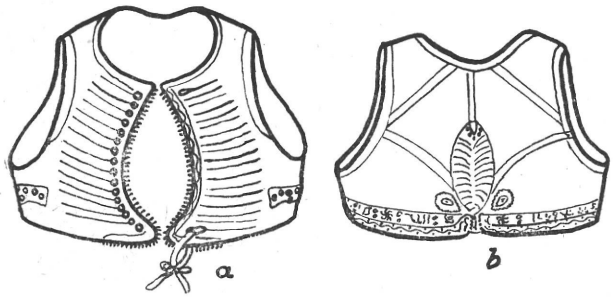

19. ábra. Nyitra megyei szabotthátú tót pruszlik. *a.*: elölről, *b.*: hátulról. (Itsz. 95.523)

4. XIX. századi pruszliknak nevezzük Magyarország csaknem minden vármegyéjében fellelhető azokat a pruszlikokat, melyek valamilyen selyem, bársony, klott, lüszter anyagból készülnek; hátuk szabott, elől végig gombbal vagy nagy kapcsok segítségével csukódnak. Díszük legtöbbnyire széles szalag, vagy maga a pruszlik anyaga, melyet simán, illetveráncolva használnak a nyak-karkivágások és az előrész szegésére (21. ábra).

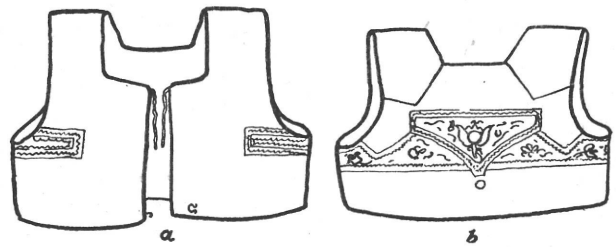

20. ábra. Zólyom megyei tót pruszlik. *a.*: elölről, *b.*: hátulról. (Itsz. 102.102)

5. XX. századi pruszlikunk kevés van. Még csak most van terjedőben. Ennek a formának átvétele szemünk előtt történik, Nincs még húsz éve sem, hogy a polgári körök az ingen viselt, elől vagy hátul gombolós fehér pruszlikjukat u. n. melltartókkal cserélték fel. Még rövidebb ideje annak, hogy ez a fehér pruszlik megtalálható a nép ruhatárában. Eleinte ingre veszik bluz alá, később színes himzéssel látják el és bluz nélkül viselik úgy, hogy a tisztán mellformáló szerepű ruhadarabból igazi pruszlik lesz, mely díszül

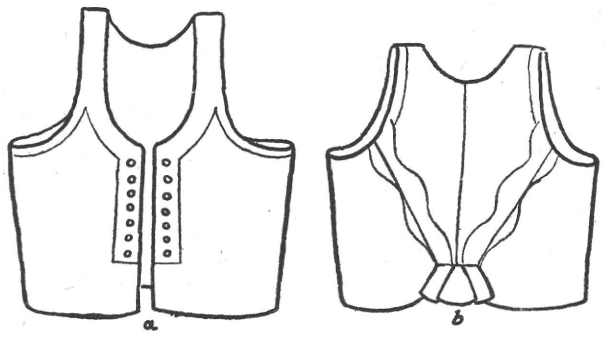

21. ábra. XIX. századi Borsod megyei, szabott hátú pruszlik, *a.*: elölről, *b.*: hátulról. (Itsz. 9.273)

is szolgál. Pest megyéből Maglódról (22. ábra) és Kalocsa környékéről ismerős. Hátul szabott, elől gombbal csukódik.

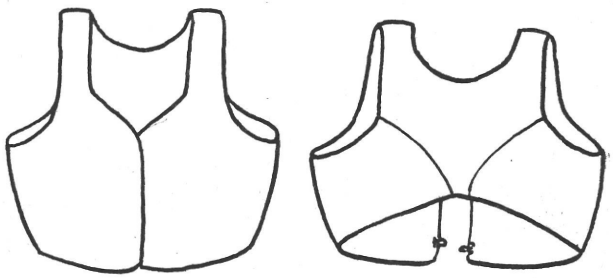

22. ábra. XX. századi, Pest megyei pruszlik. (ltsz. 126.807)

A pruszlikok díszítését csak röviden említettük mindenütt. Ezt nyugodtan tehettük, mert mindig a díszítés igazodik a formához és sohasem történik a fordítottja. A szalag, csipkedísz helyét még az is befolyásolja, hogy kendővel vagy anélkül viselik-e a pruszlikot? Első esetben ugyanis a vállakat, sokszor az előrészt is nem díszítik, sőt másféle, hitványabb anyagból toldják. (Találhatók ilyenek Esztergom, Heves, Pest, Szolnok és Sopron megyékben). A dísz helye közönségesen a nyak- és karkivágás körül, az előrészen és a háton, még pedig a varrás mentén van.

A felsorolt mellény-pruszlikformák, mint azt e dolgozat elején is megjegyeztük, Magyarország területéről valók, tehát nemcsak a magyarság, hanem az integer Magyarország nemzetiségei is viselték. A mellényekről és pruszlikokról azt mondtuk, hogy nyugatról kerültek polgári köreink ruhatárába: a néphez viszont felülről süllyedtek. Igyekeztünk az átvétel idejét is meghatározni. Mindez természetesen csak nagy általánosságban érvényes. Ez a megszorításunk vonatkozik egyrészt az ország különböző területére: a pruszlikok, mellények nem egyidőben terjedtek el mindenütt; a városi polgársággal sűrűbben érintkező nép hamarabb vette át, mint az elzárt területeken lakó, másrészt pedig vonatkozik megszorításunk nemzetiségeinkre. A XVII. század óta bevándorolt németek, tótok stb. magukkal hozhatták és megőrizhették őshazabeli formáikat. Ebben az esetben tehát nem a mi polgári köreink „gesunkenes Kulturgut"-járól van szó. Viszont amikor azt mondjuk, hogy népi pruszlikjaink és mellényeink nyugati eredetűek, akkor nem szabad elfelejtkeznünk arról az átformálásról, amelyen ezek a ruhadarabok egyrészt még polgáraink ruhatáraiban, főként azonban népünk keze alatt átmentek. Ha már most azt kérdezzük, hogy milyen mellényt és pruszlikot viseltek és viselnek a magyarok, akkor megállapíthatjuk, — természetesen csak nagyjából, mert kisebb-nagyobb eltérések mindig akadnak, — hogy a melleseken kivül a *szabott hátu* mellények és pruszlikok azok, amelyeket hord. A mellények dísze a nagy ólompitykék, sokhelyütt (Baranya, Somogy, Sopron, Borsod, Szabolcs megyékben) gazdag zsinórozás. A pruszlikokat széles szalagszegés, kevés zsinórozás, Borsod, Heves és Pest megyében laposöltéses himzés díszíti.

dr. Fél Edit.

Die ungarländischen ärmellosen Oberkleider. Nach einer sprachlichen Erörterung der Wörter, mit denen die ärmellosen Oberkleider in den bäuerlichen und in den bürgerlichen Kreisen, von den ältesten Zeiten an bis auf den heutigen Tag bezeichnet wurden, teilt Verfasserin das durch sie untersuchte Material (570 Stücke aus der Sammlung des Ethnographischen Museums Budapest, Literatur) in zwei grosse

Gruppen : 1. Gruppe der urtrachtlichen und 2. Gruppe der von den bürgerlichen Kreisen zu den Bauern gesunkenen Kleidungsstücke. (Die wenigen Mischformen, die zugleich Übergangsformen sind, werden der ersten Gruppe angeschlossen). Beide Gruppen lassen sich sowohl in der Männer-, wie auch in der Frauengarderobe vorfinden.

Die zur Gruppe 1. gehörenden ungarischen Männerwesten (Abb. 5.) — verschliessbar an der linken Seite und linken Schulter — entwickelten sich aus dem Brust- und Rückenfell, d. h. aus zwei Schaffellen, die man an die Brust. bzw. an den Rücken legte und am Hals und um die Hüften zusammenband. Unter Einfluss des Hemdes und den mantelartigen Kleidungsstücken verliert diese Fellweste ihre urtümliche Form (Abb. 6.). Die tuchenen ärmellosen Oberkleider des ung. Bauern sind westlichen Ursprungs ; sie bürgerten sich bei ihm im Laufe des XVIII. Jhs. ein. Sie stimmen alle darin überein, dass ihr Rücken- und Vorderteil aus demselben Stück angefertigt ist und dass man sie, nach alter Art der bürgerlichen Kreisen über das Hemd angelegt ohne irgendwelche Jacke trägt. Ihrem Schnitte nach aber lassen sich diese Westen in drei Gruppen unterscheiden. Abb. 1, 2, 3 stellen uns die drei Typen dar.

Zu den urtrachtlichen ärmellosen Frauen-Oberkleidern gehört ausser den Fellwesten, die nicht nur in Form und Entstehung, sondern auch im Gang der Entwicklung mit denen der Männer-Fellwesten identisch sind; die auf Abb. 11 mitgeteilte Form. Ihr Ursprung wäre leicht aus einem Brustfell zu erklären, wäre dieses Stück nicht unmittelbar als fertiges, in dieser Form übernommen worden (siehe unten). Zu den urtrachtlichen Stücken gehört die aus Leinwand durch Umwickeln des Oberkörpers entstandene auf Abb. 9 (9. 1. zeigt sie mit dem Unterrock zusammengenäht, 9. 2. als selbständiges Stück), dann die auf Abb. 11 mitgeteilte Form.

Nach einem kurzen Überblick des bürgerlichen diesbezüglichen Kleidermaterials werden die von denselben übernommenen Bauernleibchen untersucht. Abb. 13 und 14 zeigen uns die Leibchen-Entwicklung bei den Bauern nach bürgerlichen Vorlagen. Die Leibchenformen des alten Ungarns werden von E. Fél in fünf Gruppen geteilt ; 1. Rokoko-Leibchen (Abb. 15). 2. Empire-Leibchen (Abb. 16), 3. Leibchen die ihre Entstehung unmittelbar einem nachbarlichen Volke verdanken (Abb. 11 Steyern, Abb. 17 Balkan, Abb. 18, 19 20 das alte Mähren und Böhmen), 4. Leibchen des XIX. Jahrhunderts — eine Art ausgleichende Form (Abb. 21) und 5. Leibchen des XX. Jahrhunderts (Abb. 22), deren Entwicklung vor unseren Augen vor sich geht.

Zum Schluss stellt E. Fél fest, dass die magyarischen Bauernmänner im allgemeinen, die Weste der Abb. 1, die Bauernfrauen aber die der Abb. 21 und neuerlich die der Abb. 22 tragen.

A Néprajzi Múzeum szabott főkötői.

A magyar népviselet eddig részleteiben kevéssé ismert (és ismertetett) öltözetdarabjai közé tartozik az asszonyok felcsavart, vagy tűzött haját közvetlenül fedő és összetartó puha, különböző textilanyagból készült, konty vagy főkötő. Az asszonyi fejrevalók közül ez a csoport a bodrosan, szinesen, csillogón, díszített, kéregfőkötőkkel szemben, általában igénytelenebb, egyszerűbb, kevésbbé feltűnő ; sőt igen gyakran másik fejrevalóval, például kendővel, esetleg épen kéregfőkötővel fedett. (Ez az igénytelenség az oka annak, hogy a nagyközönség nem is igen figyel fel reá ; a viseleti fényképfelvételeknél pedig, hacsak nem részlet-felvételről van szó, ritkán vehető ki pontosan.)

A tárgyi néprajz szempontjából mégis ezt a csoportot kell kiemelnünk, mert több oldalról jövő hatásra ebből fejlődött a legtöbb kéregfőkötőfajta és az ebbe a csoportba tartozó főkötők mutatják szabásukban is az eredeti rendeltetést, a legegyszerűbb, leganyagszerűbb és legcélszerűbb megoldásokat.

A Néprajzi Múzeum a főkötők e fentvázolt fajtájából hatalmas anyagot őriz. Épen e viseleti darabok gyakori igénytelenségéből következik, hogy e gyüjteménybe is inkább a hímzéssel, csipkével díszített darabok kerültek be, az egészen primitív, de talán érdekesebb díszítetlenek rovására. Részben innen magyarázható, hogy különösen az északi és a déli szláv vidékek főkötőit találjuk túlsúlyban a magyarlakta vidékekről származó főkötőkkel szemben. Kétségtelen, hogy e nagy anyag rövid ismertetésénél sok

szempontot, (habár ezek legkevésbé sem érdektelenek), háttérbe kell szorítanom s csak a legjellegzetesebbekre mutathatok rá. Tárgyalásom szempontjai közt a legelső a főkötő szabása ; ez az ami legtovább és legváltozatlanabbul öröklődik ; így tehát ennek segítségével a legbiztosabb egyes típusok, csoportok, rokonságok, esetleges hatások kimutatása. Másodsorban beszélhetünk csak a felhasznált alap- és díszítőanyagról, mint amely, bár eredetileg döntően befolyásolta a szabást, ma már igen változatos és korántsem ír elő oly megkötöttséget, mint régen. Harmadik szempontunk a főkötők díszítésmódja, egyrészt a folt elhelyezés, másrészt a technikai kivitel szerint.

Tekintve, hogy az asszonyok több okból állandóan elfedték hajukat,[1] természetes, hogy erre elsősorban egy maguk szőtte vászonkendőt, vászondarabot használtak fel. Ennek a kendődarabnak a különböző összeerősítése, fejformára alakítása oly állandó folyamat, amely még mai napig is változik, alakul. A szabások csoportosításánál a legegyszerűbbről térünk át az összetettebbekre. Kizárólag a főkötők szabását, összeállítási módját véve alapul és egyenlőre kikapcsolva a vidékenkénti csoportosítást.

A szabásminták megértéséhez közlöm, hogy a homlok középrészt (illetőleg a főkötő elejét) csillag jelöli ; a pontozott vonal a szimmetriatengely, esetleg a mérendő távolság helymegjelölése ; a beírt számok a nyillal jelölt távolságok valódi méreteire vonatkoznak centiméterben ; a nyilban, illetve ollóban végződő pontozott szaggatott vonalak az összevarrásnál egymáshoz kerülő részeket, az aprón rovátkolt részek a ráncolás, illetve berakásra szánt anyagdarabot jelölik. A szabásrajzon megadott mérettől, mely szorosan véve egy bizonyos kiemelt darabra vonatkozik, számos kisebb-nagyobb eltérés tapasztalható, még az azonos összeállítású főkötő csoportokon belül is.

Az egy darabból készült főkötők nagy részét különböző méretű téglalap alapformából varrták változatos megoldással össze. (Meg kell jegyeznem, hogy a nyaknál futó összehúzó madzag részére visszaszegett pántot, nem lehet különálló főkötőalkotó résznek venni, mert ez legtöbbször csak járulék és amikor csak az alapanyag mérete megengedi, a főkötőt alkotó nagy lapból hajtják vissza.) Ilyen egészen egyszerű megoldású az egyik fajta kalotaszegi főkötő (I. tábla 1. ábr.), melynél a két rétegbe hajtott anyag egyik hosszabb oldalát öltik össze, azonban nem végig, hanem a hajtás élnél alkotott csúcsot a varrásra visszafektetik s körülvarrják a főkötő szinén. Hasonló módon varrják össze a hosszú oldalt Bogyiszlón (Pest vm.) is (I. 2. ábr.), azonban a csúcs ledolgozása, vagyis a fejformához gömbölyítése teljesen a főkötő fonákán történik. A kis csücsköt legtöbbször le sem öltik, úgyhogy a színen egy hosszanti és egy haránt varrás látszik csak. Ugyancsak egy téglalapból szabják a Kő-i (Baranya vm.) főkötőket is (I. 3.), melyhez igen széles nyakpánt járul. Ennél a kerekítő csúcsbedolgozás a színére kerül, de nem hegyesen a varrásra fektetve, hanem két sarokra szétterítve. Összeállításban talán a legegyszerűbb az egyik Hunyad vármegyéből való (I. 4.) főkötő, kontyfedő, amelyen a hosszú oldalt egészen végig és a szabadon levő lógó sarkokat visszavarrták. Bár Sárközben az itt közölt főkötő fajtát (I. 5) „szabott"-nak nevezik tényleges szabást nem igen fedezünk fel rajta ; két részen éket hajtottak el belőle és így feküdt a fejre. A másik (I. 6.) sárközi főkötő alapformája dinnyecikkre, parittyára emlékeztet, (innen kapta a nevét is) ezen aztán semmi varrás sincs, csak a szélét szegik több sorosan.[2] Ezek azonban nem teljes főkötők, hanem annak csak homlok illetve fejtető részei. Egy darabból összeállított a Tárnokról (Fejér vm.) való főkötő is (I. 7.) De ennek már bizonyos szabása van. A színen két függőleges, fülek mögött fejtető felé futó varrás lát-

[1] V. ö. pl.: *Edvi Illés Pál*: A nők fejviseletéről valami. Vasárnapi Ujs. 1854 év 240. old

[2] Részletesen ismertette: *Kovách Aladár*: A tolnamegyei Sárköz népviselete. Népr. Ért. 1907 71. és 201. old.

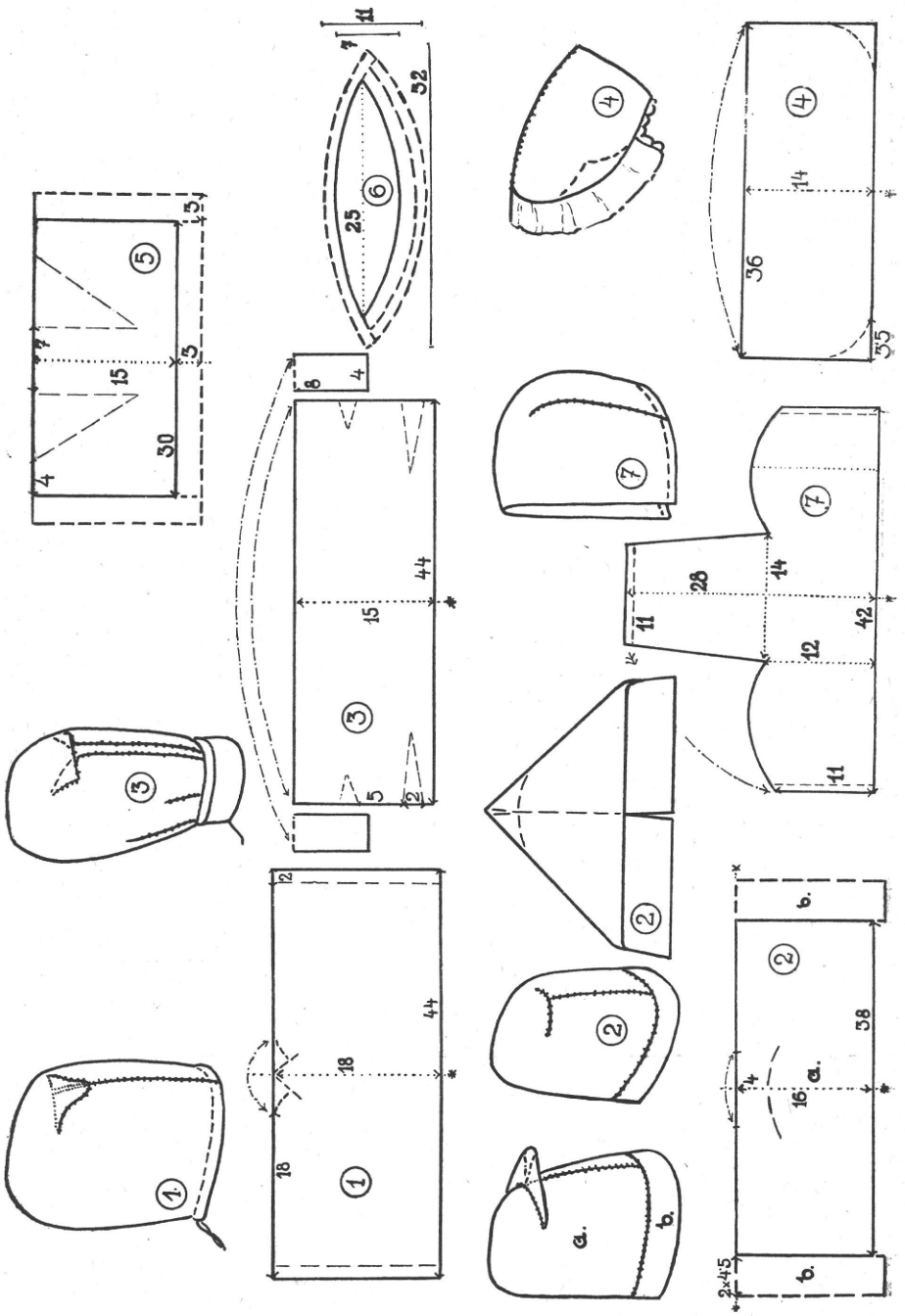

I. tábla : egy részes főkötők : 1. sz. Kalotaszeg, 2. sz. Bogyiszló, 3. sz. Kő, 4. sz. Hunyad vm., 5. és 6. sz. Sárköz, 7. sz. Tárnok.

szik. Egészen azonos az előbbiével a kiszabott forma (habár két darabból áll), a Ráctökölv-i főkötőnél. Idetartozik még, ha nem is szorosan véve Beszterce-Naszód-, Liptó-, Hont vm. tót faluiból és nehány szlavóniai magyar községből származó fonott csípke főkötő is.[3]

A két darabból összeállított főkötők, összehasonlítva egymással, igen nagy külső alaki eltérést mutatnak, holott legtöbbjüknél semmi különleges szabást sem találunk. E változatosságot csupán a téglalapok különböző méretei és az eltérő összeállítási módok adják. Az egyik csoportnál a homlokpántot egészen simán övezi három oldalról a hátlap. E fajtának szinte egész sorozatát adják a Felföld tót lakosainak főkötői. Ilyen például egy Liptó vm.-ből való fejkötő (II. 1.); a sarkoknál a hátlapból kis éket betartva haladnak a körül erősítő varrással tovább. Ehhez igen hasonlít az a szintén Liptó vm.-ből való főkötő (II. 2.), melynél a hátlapot sűrűn ráncolva varrják a homlokpánthoz. Ezeknél a főkötőknél a sűrűn ráncolt hátlap sokszor többrészes. Ugyancsak a Felvidéken találjuk meg (Hont vm.-ben) a homlokpánt teljesen elcsökevényesedett alakját is (II. 3.). Ehhez a csoporthoz tartoznak a felhasznált darabok számát véve alapul a Baranya vm.-i sokac főkötők (II. 4.), sőt a Temes vm.-i sapkaszerű fejfedők is.

Míg a fentemlített négy fajtán a homloklap egy oldala és a hátlap két rövid oldala keretezi az arcot, illetve adja az arc felé eső részt, addig a két darabból összeállított főkötők második csoportjánál oly hosszú a homlokcsík, hogy teljesen körül futja az arcot. Ide tartozik a Nyitra vm.-i Darázs (II. 5.) és Menyhe; Hont vm.-ből Börzsöny község főkötői. Ha ezeket összehasonlítjuk az előbbi csoport tót főkötőivel látjuk, hogy alakilag szorosan összetartoznak.

Bár négy darabból állították össze, mégis lényegileg idetartozik az igen sűrűn berakott hátlapú Zólyom vm.-i főkötő is (III. 6.)

Van a Néprajzi Múzeum gyüjteményében egy kétrészes „Mezőkövesd" jelzésű főkötő (III. 7.), amely a fent tárgyaltakkal mutat rokonságot; a Borsod-Miskolc-i Múzeum anyagára támaszkodva valószínű azonban, hogy ez „Tard"-ról való és teljesen megegyező szabással, 1 darabból is elkészülhetett.

Az előbbiektől erősen elüt a bosáczi (Trencsén vm.) főkötő (III. 8.), melynél a homlokrész akként növekedett meg, hogy a hátlap csak mint keskeny csík fut végig s ehhez ráncolják a homlokrészt, mely gyakran három darabból összeállított. Egészen pici négyzetre zsugorodott össze az egyik fajta bogyiszlói (Pest vm.) főkötő hátlapja is. (Fénykép. 12. sz.)

A két darabból összeállított főkötők harmadik csoportjában egyik rész sem nyomja el a másikat. Nyitra vm.-ben találunk ilyen lekerekített hátlapú egészen sima, vagy kissé húzott hátlapú főkötőket (III. 9.). Tard (Borsod vm.) főkötői ezzel a Nyitra vm.-i sima hátlapú főkötő-szabással mutatnak fel igen erős hasonlóságot. A Pest vm.-i „Péteri" jelzésű főkötőn a homlokpánt elől egészen széles, de nyaknál elkeskenyedik.

Természetes, hogy anélkül, hogy a Felföld hatását kellene keresnünk, tehát ettől teljesen függetlenül is, kialakulhat egy hasonló egyszerű összeállítás, mint az a bánffyhunyadi főkötők esetében is fennáll.

A három darabból szabott főkötők adják ki legjobban a hajkontynak, illetve a kontyolt fejnek az alakját. Az alkotó három rész közül egy téglalap mindenütt a homloktól fut a tarkóig, illetve kontytetőn kontyaljáig, a másik két darab téglalap vagy ékalakú és a fej, illetve a konty két oldalát fedi. A dunántúli főkötőkön mutatható be leginkább e csoport néhány érdekesebb fajtája. A Szentpéterről (Komárom vm.) való „süsü" (IV. 1.) és a tárnoki főkötő oldalai majdnem teljesen téglalapok. A hetényi főkötők közt a széles ék oldallaptól a keskeny hegyes ékig egész sorozatot találunk. Ugyancsak he-

[3] Részletesen ismertette: *Ferencz K. és Palotay G.*: Muskátli III. évf. 5.

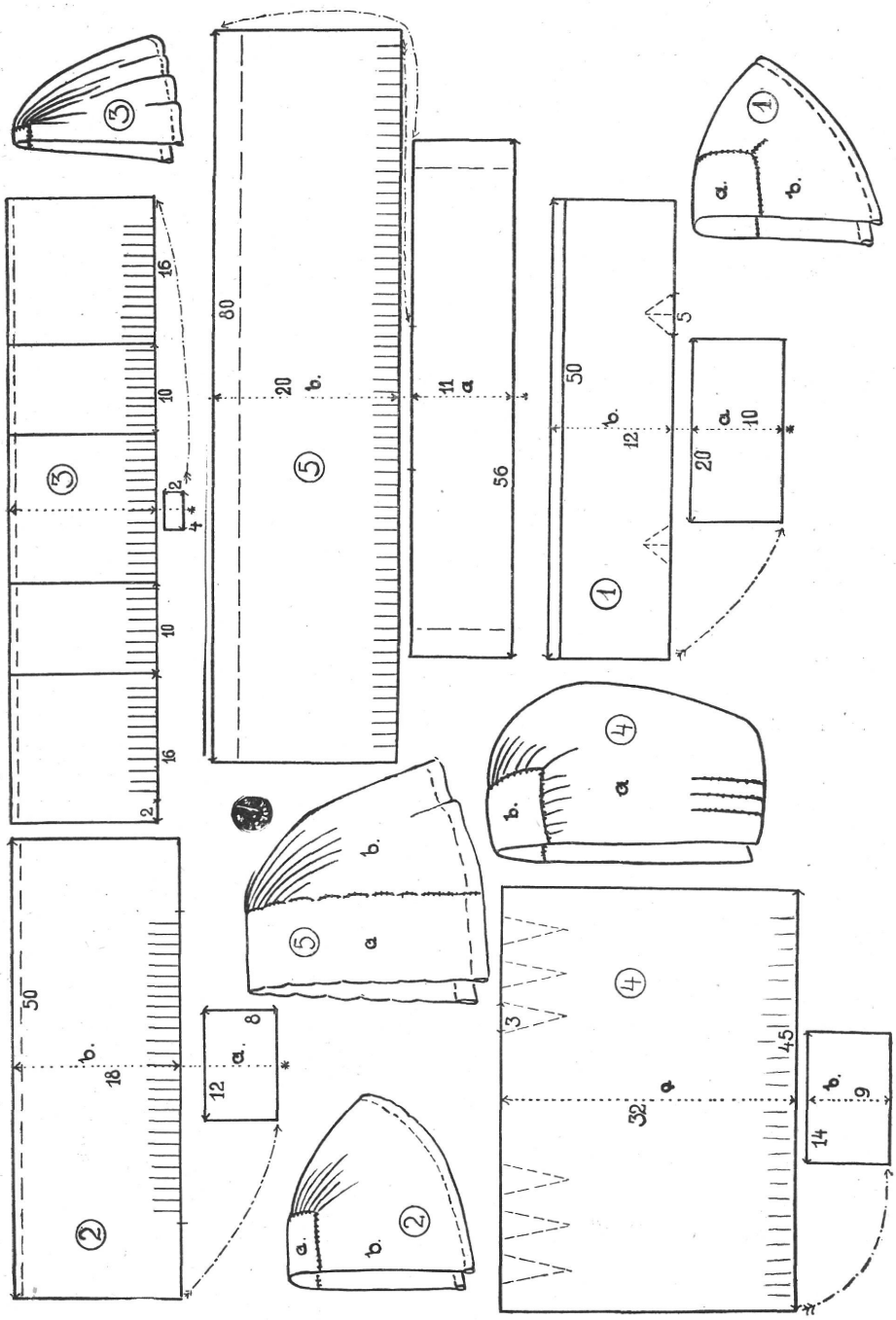

II. tábla: két részes főkötők: 1—2. sz. Liptó vm., 3. sz. Hont vm., 4. sz. Baranya vm., 5. sz. Nyitra vm.

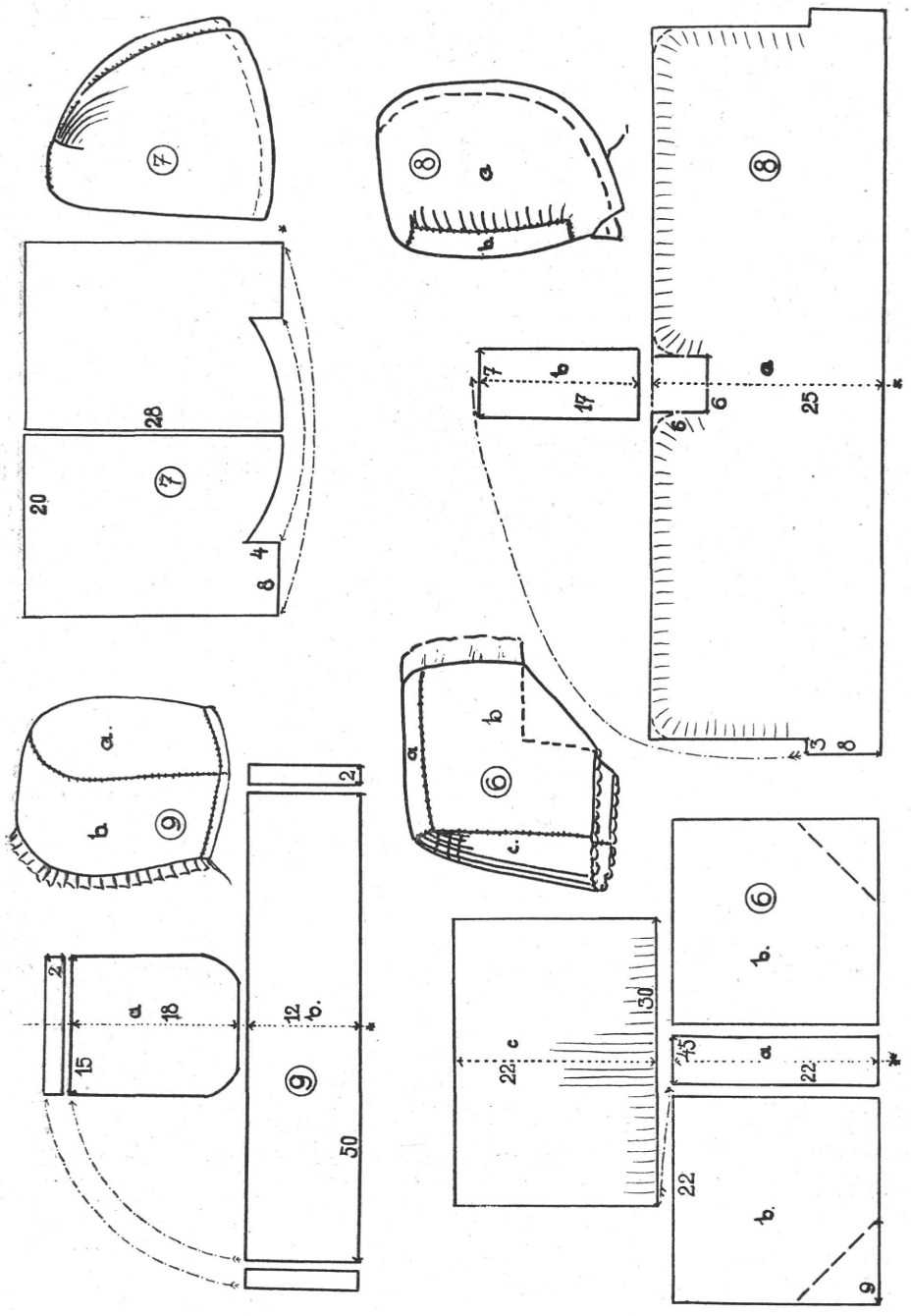

III. tábla: két részes főkötők (folyt.); 6. sz. Zólyom vm., 7. sz. Borsod vm; 8. sz. Trencsén vm.; 9. sz. Nyitra vm. és Borsod vm.

gyes ékalakú a Győr vm.-ből, Felpécről való (IV. 2.) kontyfedő is. A csökölyi kontyfedő (IV. 3.) oldallapjának az alakját az egyenlőszárú háromszöget az alapanyag technikája, a hálózás határozta meg. Az utóbbival rokon, de csak szabásban a zámolyi kis kontyfedő. Ugyancsak háromrészes főkötő a Nagykindáról (Torontál vm.) való is, csakhogy ennél az oldallapok a nyak felé szűkülnek (IV. 4.). Teljesen megegyezik a fentemlített mind méret, mind dísz szempontjából (és ez a helyjelzést kétségessé is teszi) az egyik Mezőkövesd jelzésű főkötővel. A fenti csoportosítás alapján tapasztalhatjuk, hogy az egészen primitív megoldási módok egymástól valószínűleg függetlenül is előfordulhatnak ; tapasztalhatjuk, hogy egy-egy község viseletén belül többféle szabás is található, ami lehet egy-egy külső hatás, vagy a fejlődés következménye. Az is gyakori, hogy a szomszédos vagy közeli falvak lakói hasonló, vagy azonos főkötő fajtát hordanak. A politikai határok egyáltalán nem, vagy csak elenyészően befolyásolják az egyes formák elterjedését. A nemzetiségek megtartják és viszik magukkal a megszokott szabást, míg csak valamely külső kényszerítő körülmény, vagy egy betörő új áramlat hatására nem kénytelenek megváltoztatni, illetve teljesen elhagyni azt.

A Néprajzi Múzeumban levő főkötőknek nagyvonalakban ezek volnának a szabásszerinti fajtái. Tekintettel arra, hogy az ország egyes vidékeiről például Kunság- és Göcsejből teljesen, azonkívül Kis- és Nagyalföld és Erdély nagy részéből hiányoznak a mintadarabok, valószínű, hogy ezek pótlásával a szabáscsoportok is kiegészülnek még nehány fajtával. A főkötő szabások tárgyalása után az alap és díszítésre felhasznált anyagokat, a díszítés változatos technikai kivitelét és ezek jellegzetes folt elhelyezését — a gazdag anyagra való tekintettel — szintén csak összefoglalóan ismertethetjük. Míg a szabások tárgyalásánál a vidékenkénti csoportosítást teljesen kikapcsoltuk, addig az anyagok és díszítések tárgyalásánál ezt vehetjük alapul.

Leggazdagabban és legváltozatosabban képviseltek a Néprajzi Múzeumban a Felvidék nyugati részének főkötői. Liptó-, Zólyom-, Trencsén-, Nyitra-, Pozsony-, Nógrád-, Gömör-, Árva-, Beszterce-, Bars vármegyék[4] legnagyobbrészt tót lakói kifogyhatatlan türelemmel és csodálatos ügyességgel állítják össze főkötőiket. Alapanyagul általában a fehér pamut- vagy lenvásznat, elvétve a kendervásznat használják ; Nyitra-, Liptó-, Zólyom- és Pozsony vármegyékben a fekete muszlin (fátyol), a fehér tüll, csipke is előfordul. Összeállításnál felhasználnak együttesen fehér és mintázott batisztot ; egyszínű batisztot, tüllt és vásznat (pl. Litva) ; hálózást és gyapjú szövetet (Árva vm.-ben), vertcsipkét és vásznat. Díszítésükre jellemző nagy általánosságban : az aprólékos, tömött első sorban növénydíszes és geometrikus hímzés ; szín szerint lehet tarka,[5] vagy tiszta fehér,[6] esetleg egy színnel himzett[7] vagy aranyhímes.[8]

A díszítésnél felhasznált fonal lehet erősen sodrott vékony fehér lencérna, mint pld. a Pozsony-vármegyei és Gömör-vm.-i pókos (bekötéses) főkötőkön ; gyakoribb azonban a lazábban sodrott fehér, narancs- vagy citromsárga és a piros ; ritkább a fekete és kék pamut hímzőszál. Igen kedvelik az egész keveset sodrott selyemszálat is, melynek alkalmazásakor a tiszta alapszínek

[4] A gyüjteményben levő főkötők nagyobbrészt a következő községekből valók : Liptó vm. : Oszada ; Trencsén vm : Ribény, Bosácz ; Nyitra vm. : Pöstyén vidéke, Krakován, Radosna, Lobonya, Praznóc, Menyha, Botfalu, Egerszeg, Miava, Maniga, Krajnavéghely, Darázs, Kinovány ; Hont vm. : Börzsöny, Csáb, Litva, Felsőrakonca, Csal, Szuhány, Teszér, Bozók ; Pozsony vm. : Nagyszombat vidéke, Grób, Pozsonyszéleskút, Hattyúpatak, Gerencsér, Szentjános ; Beszterce vm. : Bessenyő ; Nógrád vm. : Lest ; Gömör vm. : Dobsina.

[5] Oszada, Litva, Lest és a zólyomi főkötők.

[6] Maniga, Darázs.

[7] Oszadáról : fekete muszlinon fehér és fehér alapon vörös himzés ; Börzsönyből ; fehér alapon vörös, illetve fekete himzés.

[8] Miava, Praznócz.

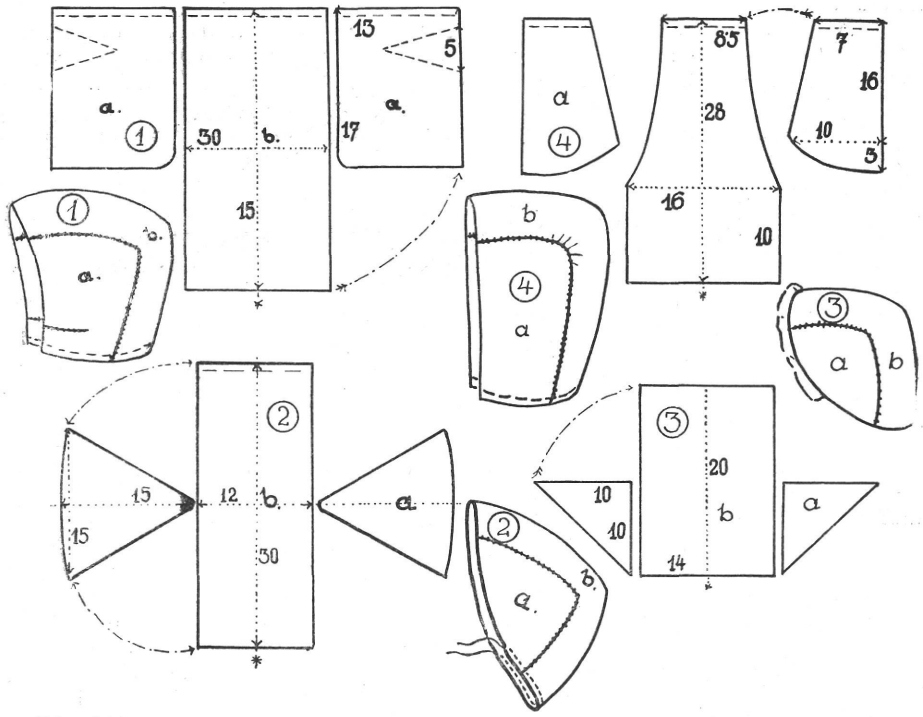

IV. tábla: három részes főkötők; 1. sz. Komárom vm., 2. sz. Győr vm., 3. sz. Somogy vm. (Csököly), 4. sz. Borsod vm., illetve Torontál vm.

ritkán fordulnak elő, inkább ugyanezek kissé tört színei és a fekete szerepel. A zöld, lila, barna részben, sőt némely helyen teljesen is hiányzik színskálájukból. Csak a nyitraiak közt fordul elő a gyapjú, illetve szőr-fonal alkalmazása.

A díszítőformák és díszítőfonal gazdag változatosságán kívül az öltéstechnikai megoldások egész tömegét használják fel, illetve állítják össze, amelyek természetesen újabb díszítőforma elemeket adnak (Pl.: A zólyomi főkötő díszes hátlap ráncolása; a hátlap részek különböző öltéssel való összeállítása; különböző szálszorítások; hímzett s behúzott recék.) A díszítő technikák egyik legszebbjét a mintásan kivágott és tüllre felvarrt batiszt adja.

A főkötők arc felé eső részén gyakran vertcsipke fut végig egy, esetleg két szinű lenfonalból. Előfordul, különösen a zólyomi főkötőkön, hogy a vertcsipke alapba szines gyapjú vagy pamut fonalat húznak mintásan át.

A díszítés foltelhelyezése szinte községenként változik. Általános jellemzője, hogy a díszítés mindig tömött sort, vagy foltot ad. Például: a Nyitra-vármegyei két részes sima hátú főkötőkön a homlok- és hátlapot likacsos laposhimzés fedi (fényképen 6. szám); Hont vm. kicsi, homlokrészes főkötőjén a két hosszú oldalt csíkban laposhimzés, esetleg tűző-öltéses megoldás díszíti (fényképen 9. számú); Nyitra- és Pozsony-vm. tüll-főkötőin a homlok- és hátlapot egyaránt egészen fedi a rátét; a zólyomi főkötőn például keresztszemes, laposhímes dísz fut csíkban a két oldalsó lapon és áttörés a hátlapon; (fényképen 4. szám) csak keskeny homlokcsíkkal díszített a Liptó vm.-ből való egy darabból varrt, fekete muszlin fehérrel himzett főkötő. (Ez a fajta liptói fejrevaló első pillantásra himzésében a sárközivel rokonságot mutat, azonban ez csak egyes főkötődíszek folthatásában és részben öltéselemeiben áll fenn.)

Csak a hátlapon díszítik, alátöltött aranyhimzéssel a Práznócz-i és Miava-i főkötőket.

A százakra menő felföldi főkötő-gyüjtemény után a Dunántulról[9] van még szép anyaga a Néprajzi Múzeumnak. Habár ezek közt is számban a nemzetiségeké vezet, találunk köztük érdekes magyar vidékről valókat is.

Az alapanyagot tekintve a dunántúliak is vannak olyan változatosak, mint a felföldiek. Kender- és lenvászon, batisztsiffon, fekete muszlin (fátyol), fekete szerzs és recézett alap fordul elő leggyakrabban.

Réde, Felpécz, Zámoly (fényképen 2. szám), Szentpéter apró batiszt kontyfedőin a díszítés a szabáshoz alkalmazkodik. Tiszta fehér sodrott himzőszállal likacs- és laposhimzést alkalmaznak, itt-ott kevés és egyszerű bekötést; esetleg batiszt rátétes díszt; előfordul, hogy a himzés tetejébe még apró szines üveggyöngyöt is varrnak.

A Komárom-vármegyei Hetény községből való főkötők szabásban nagyrészt megegyeznek az előbbiekkel, de díszítésükben nagy eltéréseket találunk; van köztük egészen egyszerű fehér likacshimzés, subrikkal kivarrt, — de fekete valódi selyemmel hamisan himzett is.

Vastag házivászon a Tárnok-i főkötők alapanyaga s erre keresztszemes, szálszorításos, vagy selyemrátétes díszt alkalmaznak (fényképen 3. sz.).

Somogy vármegyéből csak a Csököly-i kis fehér rece főkötők valók magyar vidékről; díszítésük kis geometrikus, fehér pamutszálból beszövöt **minta.**

Igen sok Drávakeresztur-, Sárpilis-, Rétfalu-, Pécsvárad-, Daljáról való sokác pocelicát őriz a Néprajzi Múzeum gyűjteményében.[10] Ezeknek tulajdonképen szabásuk nincs is: 3 drb. házivászon téglalapot erősítenek ügyesen össze, ebből kettőt egymás alá hajtanak s madzaggal fültől fülig hosszúkás kontyukra erősítik, míg a harmadik keskeny lap a kontyot keríti. A felső lapon levő dísz alá mindig fekete klott, esetleg bársony, vagy vörös, illetve sárga szövet kerül; erre ötös beosztású karéjos, szőrszálból vert, széles, két szinű csipke kerül. Ezt a vertcsipke széldíszt pamut, vagy gyapjú szállal, különböző öltésekkel, himzéssel utánozzák is, de mindig szigorúan betartva az ötös íves beosztást.

Baranya vm. főkötői közt különösen érdekesek a Kő-, Karancs-, és Rétfaluról valók. Fekete fátyol, vagy szerzs alapanyagukon a fehér növénydíszes himzés elemei a közismert sárközivel rokon, de korántsem oly kiforrt és finom, a felépítése is jóval primitivebb. A kői főkötő homlokfelőli szélén szélesebb, vagy keskenyebb csíkdísz — a koponyaháton a varrásnál pedig betét — csipke fut végig; a karancsinál két tömött téglalap foltba kerül a dísz. Az alkalmazott öltések közt is sok azonos a sárköziével; a formákat ezeknél is gyakran láncöltés veszi körül.

Püspökbogád kis község apró háromrészes fehér siffon vagy lenvászon főkötőit teljesen befedi a sorokba elhelyezett kis virágmintás szines himzés. A hátlap és a két oldalrész díszítése legtöbbször külön-külön egészet alkot. Sodratlan selyem és gyapjú szállal lapos-himzést, szár-, rács- és nyolcas-öltést varrnak.

Dunántúl főkötői közül a legismertebb a Sárköz faluinak (Tolna vm.) fejdísze (Decs, Sárpilis, Öcsény, Báta). Fekete fátyolon (muszlinon) himzett tömött sordíszes, vagy lazább bokros megoldású mintái igen gazdagok mind forma elemekben, mind technikai megoldásokban. Általában fehér pamut

[9] Az előforduló községek: Baranya-vm.: Kő, Karancs, Hosszúhetény, Püspökbogád, Pécsvárad, Izsép, Udvar; Fejér vm.: Tárnok, Zámoly; Győr vm.: Felpécz; Komárom vm.: Szentpéter, Hetény; Somogy vm.: Csököly, Drávakeresztur; Tolna vm.: Decs, Sárpilis, Báta; Veszprém vm.: Réde.

[10] Ismertette: Dr. *Ébner (Gönyey) Sándor*: Muskátli I. évf. 6.

Főkötők a Néprajzi Múzeum gyüjteményéből: 1. sz. Kalotaszeg (Kolozs vm.); 2. sz. Zámoly (Fejér m.); 3. sz. Tárnok (Fejér m.); 4. sz. Zólyom vm.; 5. sz. Menyhe (Nyitra vm.); 6. sz. Nyitra vm.; 7. sz. Mezőkövesd (Borsod vm.), illetve Nagykikinda (Torontál vm.); 8. sz. Bosácz (Trencsén vm.); 9.sz. Hont vm.; 10. sz. Hunyad vm.; 11. sz. Izsép (Baranya vm.); 12. és 13. sz. Bogyiszló. (Pest vm.).

szállal himeztek, de különösen a sárpilisiek közt elég sok a szinesen kivarrt is.

A Bogyiszló (Pest vm.) községből[11] való néhány szerzs alapanyagú főkötő éppen változatos színösszeállításával vonja magára a figyelmet. Díszítőelemeit figyelve az úri himzések hatását és itt-ott a sárközivel való rokonságát tapasztalhatják. Himzéséhez vastag gyapjú- és bontottselyem fonalat használtak. (Fényképen: 12, és 13. sz.)

Igen gazdag a Néprajzi Múzeum sokac-főkötő anyaga. Izsép két-részes főkötőin (fényképen: 11. sz.) a láncfonal kender szál s a díszt adó haránt szálak pamut- vagy gyapjúból valók. Leggyakoribb szinei: vörös és kék; fekete és vörös; kevés a fehér és a zöld, teljesen hiányzik az éles sárga. A technikából következik, hogy díszítésük geometrikus, szőnyegmintás.

A Nagyalföld[12] főkötői — az előbb említett két község anyagával szemben már jóval szerényebben képviseltek.

A gyűjteményben csak Béreg, Szonta községek hatalmas sokác főkötőiből[13] találunk számos darabot. Ezek finom szinhatást adó különleges öltésmódjukkal, érdekes stilizált virág mustráival tömötten fedik a kendervászon alapot.

A jegyzetben felsorolt községekből csak éppen mutatóban van egynéhány darab. Legjellegzetesebb közülök a Piliscsabáról való három-részes főkötő, melynek fehér vászon alapját a fekete selyem, virágmotivumos himzés majdnem teljesen fedi. A laposhimzés helyett minden forma kitöltésénél a sokkal gazdaságosabb nyolcas-öltést alkalmazzák elég sűrűn; ezzel a nagyobb felületek egy kis fénytörést kapnak és hatásuk igen kellemes lesz.

Az északi peremvidékről csak Mátraverebély, Parád, Hasznos Mezőkövesd és Tard nevét találjuk meg, — azonban a már fentemlített oknál fogva a 2—3 „Mezőkövesd" jelzésű főkötő valószinűleg nem odavaló. A tardi főkötőkön különösen a díszítés érdemel figyelmet; (Szabása kb. a II. 9. jelzésű tót főkötővel egyezik.) ez a dísz ugyanis azt a hatást kelti, mintha különleges himzésmódjával a vertcsipkét utánozná, oly módon, hogy a minta közöket sötét szőrszálból készült varrással töltik ki és a tényleges folyómintát, amit a Felföldön más szinű cérnából vernek legtöbbször a kihagyott vászon adja. A gyakran szereplő rózsaszín szállal varrt kerek díszek a himzési technika következtében a pókos bekötés benyomását keltik, azonban valószinűbb az, hogy a vertcsipkénél használatos „gipür" dísz átvitele vászonra. Azt a feltevést, hogy ez a himzés a felvidéki csipkét utánozza, alátámasztja az a tény is, hogy Tard lakossága a XVIII. század derekán betelepített tótokkal szaporodott,[14] akik magukkal hozhatták a csipkeverés tudományát, ami aztán életkörülményeikkel együtt alakult, változott s adja a mai gyüjteményekben levő, 30—50 év előtti főkötők díszét. Hogy ilyen technikai átvitel nem egyedülálló, mutatja a már fent említett horvát főkötőkön megfigyelhető teljesen analóg folyamat, — vagy a kalotaszegi rece főkötö rece alapjának horgolással való utánzása.

Az ország többi részéből már csak szórványosan akad egy-egy darab. Kalotaszeg régi fehér, recealapú, vörös és fehérrel kivarrt főkötőit (fényképen: 1. sz.). Krassószörény és Torontál-Hunyad vm. (fényképen: 10. sz.) horvát és szerb főkötőit és Temes sapkáit említhetjük még fel a gyüjtemény anyagából.

Természetes, hogy a fent említett főkötőkön kívül különösen a környező

[11] Ismertette: *Dr. Gönyey Sándor*: A régi bogyiszlói himzés c. alatt: Muskátl 1935. 1—2.

[12] Békés vm.: Békéscsaba, Tótkomlós. Borsod vm.: Mezőkövesd, Tard. Bács-Bodrog vm.: Béreg, Baja, Szonta (Sond). Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.: Piliscsaba, Pilisszntkereszt, Rácztököl, Péteri.

[13] Ismertette: Dr. *Ébner (Gönyey) Sándor*: Drávamenti főkötő, Muskátli II. évf. 8.

[14] *Dr. Györffy István*: Matyókról (Szeged 1929) 6. old.

országokból (Horvát-, Szerb-, Morva-, Csehország) és a rokon nemzetektől gyüjtött anyaggal egészül ki a Néprajzi Múzeum gyüjteménye.

Ujváriné Kerékgyártó Adrienne.

Beschreibung einer Hauben-Gruppe des Ethnographischen-Museums.

Die hier von Frau A. Ujvári beschriebenen, die Haare der Frauen unmittelbar bedeckenden Hauben, die ohne steifes Futtermaterial angefertigt sind gehören zu den am wenigsten bekannten Kleidungsstücken der ungarischen Tracht. Die Hauben dieser Gruppe sind die bescheidensten unter allen Frauenkopfbedeckungen. Sie sind oft mit einem Tuch, Schleier oder mit einer geschmückten Haube bedeckt. Aus diesen einfachen Hauben, die in ihrem Schnitt die einfachste und zweckmässigste Lösung ihrer Bestimmung zeigen, haben sich die häufiger vorkommenden Putzhauben entwickelt. Da, wie bekanntlich, die Frauen ihre Haare ständig verstecken, es versteht sich von selbst, dass sie zu diesem Zwecke in erster Linie ein selbstgewebtes Leinwandstück oder Leinwandttuch verwenden. Die Form dieses Tuches steht in fortwährender Entwicklung. Bestimmend für diese Gruppe der Hauben ist der Schnitt.

Als einfachste dieser Hauben sind diejenigen anzunehmen, die aus einem einzigen Stücke angefertigt sind. (Taf. I.) Die aus zwei Stücken zusammengestellten Hauben sind der äusseren Form nach sehr verschieden durch die verschiedenen Masse der zusammengestellten Rechtecken und die Art der Zusammenstellung selbst verursacht. (Taf. II. und III.) Die aus drei Teilen zugeschnittenen Hauben geben am besten die Form des Haarknotens aus. (Taf. IV.)

Diese einfachen Schnittarten der Hauben können an verschiedenen Gegenden, unabhängig voneinander vorkommen. Auch kann die Kopftracht binnen einer kleinen geschlossenen Gemeinschaft, d. h. in einem Dorfe auch verschieden sein. Diese Erscheinung muss fremden Einflüssen zugeschrieben werden.

Das Grundmaterial der Hauben, der durch Frau A. Ujvári durchgearbeiteten Sammlung ist hausgewebte Flachs-Baum- oder (seltener) Hanfleinwand, manchmal Netz, schwarzes Musselin, weisser Tüll. Die Hauben werden am häufigsten mit Stickerei verziert. Zu dieser Stickerei wird stark gedrehter weisser Flachszwirn, leicht gedrehter weisser oder bunter Stickfaden, leicht gedrehter Seidenfaden oder Wolle benützt. Für die Verzierung ist, im allgemeinen karakteristisch : dass minuziöse dichte, hauptsächlich pflanzen- oder geometrische Motive darstellende Dekorations-Stickerei. Zur Durchführung derselben werden die verschiedensten technischen Lösungen der Stiche oder der Applikationen verwendet.

A régi istállók élete és a jószág takarmányozása Pest megye északi felében.

A magyar falu a nomád téliszállásból fejlődött ki. Ezt a településformát a kétbeltelküség jellemzi. Az állatot a falu perifériális részén, a szérüskertekben, ill. ezen kertek istállóiban tartották.

A település formája, mint tudjuk szoros kapcsolatban van a települők gazdasági életével és ennek az életnek a fejlődésével. A jószág számára emelt hajléknak, az istállónak, mint a telep egyik gazdasági szervének szintén megvan a maga külön élete és más és más a benne tartott jószág takarmányozása is. Az itt felsorakozó település- és művelődéstörténeti adatok a gyüjtött anyag egyrészének magyar ősisége mellett döntő erejű bizonyítékok lehetnek.

Nyolc községet kutattam át. Kimutatható, hogy eredetileg valamennyi magyar falu volt.[1] *Nagykátát* (hajdan *Cseke Káta) Tápiósülyt* és *Urit* hon-

[1] Borovszky Pest m. monográfiája. Galgóczy : Pest m. monogr. Chobot : Váci egyházm. tört. névtára I. rész.

foglaló nemzetségek alapították. Valószínű a többit is. *Monort* 1174, *Gombát* 1390, *Bényét* 1383, *Kávát* 1435.-i oklevél említi először. *Vasad* 1440-ből ismeretes, de már csak pusztaképpen. A honfoglaláskori település emléke itt-ott különféle szájhagyományban él.

A török dúlástól egyedül Gomba menekült meg, szerencsés fekvése folytán. Monor, Tápiósüly, Úri, Nagykáta kisebb nagyobb pusztulásokat szenvedett, lakosaik néha el is hagyták, de a török elvonultával rövidesen újra megszállották őket. Bénye (1690-ben *Bene* néven szerepel a megyei összeírásban) s úgylátszik jórészben Káva is megsemmisült. Bényét (és valószínűleg Kávát is) földesura, Fáy Mihály telepítette be újra 1714-ben zólyomi tót jobbágyokkal. Legkésőbb ülték meg újra — a mohácsi vész idején is már lakatlan — Vasadot. Ide a földesúr, Ráday, a mult század első felében Komárom megyéből magyar nemeseket hozott.

A monográfiákat figyelmesen áttekintve, megállapíthatjuk, hogy nemcsak az átkutatott falvak, hanem általában a vidék a legnagyobb megrázkódtatást a Buda visszafoglalásáért folytatott harcok körül és a Budáról hazafelé vonuló török seregektől szenvedte. Ez események idejéig Pest megye e felsőbb része, leszámítva a sok apróbb portyázó csapat kellemetlenkedését, a Duna-Tisza közének délibb részeihez viszonyítva, aránylag elég nyugodt életet élt. A XVII. század 50-es éveiben még jelentékeny összegű adót fizet több olyan falu, mely az 1690. évi összeírásban már pusztaként szerepel.

Itt is elpusztult tehát néhány falu, amelynek mai nap csak a nevét őrzi egy-egy határrész, de általánosságban mégis azt mondhatjuk, hogy a török világ itt olyan elnéptelenedést nem idézett elő, szilajpásztorkodáshoz alkalmas területet nem teremtett, mint pl. a szomszédos Kiskúnságban. Ezt a falvaknak a sűrűsége is bizonyítja. A település folytonosságát a török a sok zaklatással itt csak megszaggatta, de meg nem szüntette. S egész bizonyos, hogy a megmaradt vagy visszaszállingózó lakosság a hagyományos formák szerint gazdálkodott tovább. Sőt megállapítható, hogy a jövevény tótok és a Dunántúlról ideszakadt magyarok is — régi hazájuk szokásait feledve — csakhamar felszívódtak a környező magyar falvak alföldi kultúrközösségébe. (Hűség kedvéért írom ide, hogy az elpusztult és tótokkal betelepített Káva lakosai az 1828. évi jobbágyösszeírás szerint csak kb. 33%-ban tót nevűek, a többi magyar.[2])

Itt tehát a hódoltság nem annyira kezdetlegesebb életszínvonalra vetette vissza a népet, mint inkább „konzerválta" annak régi műveltségét elzárva a fejlődés útját a sok nyugtalanítással. Később a kuruc-labanc idők is elősegítették ezt a kényszerkonzerválódást. Meg is őrizték az ősi települési formát. Mind kétbeltelkű kertes település, illetőleg az volt a közelmultig. Ahol ennek a közismert formájától árnyalati eltérést tapasztalunk, nem idegen kultúrhatással, hanem a geográfiai adottság kényszerítő voltával magyarázhatjuk. Pl. Úriban, Gombán a partos vidék, Vasadon a vizes rét miatt a kertek egy része nem a falu körül, hanem a háztelek végén álló telken volt.

A nagyjószág számára emelt hajlékok, mint a kétbeltelkűségnél szokásos, a *szűrűs*, vagy *szérűs-kertekben* voltak. Nevük *istálló* (az *ól* nevet csak a disznó, kutya, tyúk részére szerkesztett alkalmatosságra használták). A rakományt mellette helyezték el.

Mielőtt vidékünk istállóit részletes vizsgálat alá vennénk, nagy általánosságban tekintsük át kissé fejlődésüket.

Legegyszerűbb formájuk a csupán jószág számára emelt hajlék. Ennek legkezdetlegesebb alakja az alföldi magyarságnál a putriistálló.

Ismeretes, hogy a szilaj jószág fészer alatt való teleltetésénél is legtöbbször azonnal megkezdődik a szállás mellett levő földnek primitív megmunkálása. Ez a földművelés a félszilaj jószág téli istállózásánál — a putriistál-

[2] Orsz. Levéltár. Regnicolaris Conser. Poss. Káva Incl. Com. Pestiensi ingrem. de Anno 1828.

lónál — vagy éppen az istállózó jószágtartás kezdetén, annyira kifejlett, hogy az ember egyszerű gazdasági eszközeit már igyekszik valahogy védelmezni az időjárás pusztításától. Tehát az istállóhoz közel összegabalyít valami kis féltetős hajlékot, amelynek legfontosabb része a tető. Amint a putriistálló egy kis falat kapott, ez a *féhaj* vagy *fészer* rögtön az istálló vége mellé kerül ; oldala nád vagy sövény, de az istállóhoz még nincs hozzáépítve. Később a fal emelkedésével ez is bekövetkezik. A féhaj szerves része lesz az épületnek. Néha jászlat is tesznek bele. Ebben az esetben nyáriistálló is. A földművelésnek ezen a fejlettségi fokán a gazda gazdasági szerszámait csaknem az utolsó darabig maga készíti el. A kocsiféhaj alatt mindig ott találjuk a faragószéket. Ha faragásra különösen alkalmas fa van a környéken az istálló épülete csakhamar bővül, s a faragószék nemsokára bekerül a féhaj alól a *faragókamrába*. Néhol a gabonát nem verembe rakják, hanem az istálló födél alatt rekesztenek számára helyiséget. Végül a jószág takarmányából egyket etetésre valót iparkodnak biztosítani esőtől-hótól s erre a célra az istálló ajtó mellett a falhoz egy féltetős *kötröcöt* építenek. Az ősi istállóépítésnek ez a legmagasabb fejlettségi foka. A *pévásház, pévásgunyhó, törekes*, bár az istálló melléképületének tekinthető, soha sincs az istállóhoz építve.

Vidékünk istállóinál kb. ezt a fejlődési folyamatot figyelhetjük meg. Természetesen ez nem mindenütt egyidőben ment végbe és nem mindenütt érte el a legmagasabb fokot.

Az istálló épületének tagozódását, külső változását igen lassú tempóban követi az istálló belsejének változása. Itt, amint látni fogjuk, olyan természetű fejlődésről nem beszélhetünk, mint a nagykun és matyó ólnál. A legrégibb istállófal két oldalról tapasztott sövény volt. Valamikor igen kedvelték ezt, mert ha az istállónedvesség lemállasztotta a sarat, könnyen újra tapaszthatták. Meleget azonban nem sokat tartott. Ilyen sövényistálló emlékét csak Monoron és Gombán találtam meg. A mult század 50-es éveiben véglegesen eltűnt a sövény és helyét a sárfal foglalta el. Az istállófalnak alapja nem volt. A helyét kiásták egy lábnyira és falrakás előtt jól ledöngölték benne a földet. Monoron a falrakást leginkább a gazda aratóbandája végezte el tavasszal. Amelyiken a négy fal közül az ajtót vágták, annak a neve *homlokfal*, s ez mindig délnek, délkeletnek nézett. Ezzel párhuzamosan a *hátsó fal*. A kettőt egybekötötte a két *végfal*. A fal jóval alacsonyabb volt, mint a mai istállóé. Ajtaja sokszor kettős volt, de ez is alacsonyabb a mainál úgy hogy a címeres szarvú magyar ökörnek jól le kellett hajtani a fejét, mert a *szëmődökfa* majdnem leért a gerincéig. Ablak egyáltalán nem, vagy ha volt is, csak akkora, hogy a béres a sipkáját átdughatta rajta. Télen még ezt is elzárták a hideg ellen, szalmacsutakkal. Padlás nem volt (Monoron ezeket a régi padlástalan istállókat az öregek *kantaistálló* néven különböztették meg a mai istállótól. A kantaságot növelte, hogy az ajtót nyárra mindig levették. A pévásgunyhó is gyakran *kantagunyhó* volt, ha ajtót nem csináltak rá. Az egyik végén nyitott hordónak is *kantahordó* a neve). A falakra ráfektettek 3—4 *körösztgerendát* és ezekbe eresztették bele az *ollófákat*, amelyek a *horogfákat* tartó *szelemenfát* tartották. Néhol az ollófákat (Nagykáta) apró, ugyancsak a keresztgerendákon nyugvó ágasfák helyettesítették. Több adat van arra, hogy a régi istállófalon (sárfal !) még *koszorúfa, sárgerenda* sem volt. A padlástalan tetőnél ez nem is volt feltétlenül szükséges. A gerendák csak a csupasz falon feküdtek, s a végük nem ért a falon túl. Úgyhogy ezeknek az istállóknak ereszük sem volt, ellentétben a házakkal, ahol elől hátul mindig találunk egy kis ereszt.

A házak szelemenjét kivétel nélkül földigérő *ágasfa* tartotta. Istállóhoz ekkora ágast csak abban az esetben állítottak, ha az nyáriistállóval, faragókamrával volt bővítve (Nagykáta, Úri, Süly). Ilyenkor az ágas a nyári istálló két oldalán támasztotta a szelement, míg belül az istállóban ollófák voltak. Az istállófalát sohasem meszelték, mint a házét. Úriban ellenben a friss tapasztáson a tapasztóasszonyok újjukkal mindenféle növényi figurákat rajzol-

tak. Leggyakoribbak a muskátli, rózsa, rozmaring és sokszor ezek a virágok nem cserépből, hanem szívből nőttek ki. Úriban és ritkán Sülyben az istállófalat tapasztott patkák vették körül és ez különösen a homlokfal mellett volt megvastagítva.

Az istállótető mind a négy falon csurgóra állt. Meredekebb is volt mindig, mint az ágasfás lakóház nyerges teteje. A tető anyaga legtöbbször nád volt. Zsupot inkább csak borításra használtak. Formájának a neve általában: *farazott, farazatos.* Gombán: *körülbogárhátúnak, piszevégűnek* is emlegették. Az általános tetőforma alól Nagykáta kivétel. Itt, úgy látszik, házaknak, istállóknak egyformán nyerges tetejük volt. Félfarazatra is húzták néha a tetőt, ha a fedőanyaggal takarékoskodni akartak (5. ábra). Ha az istállóhoz nyári istállót (fészer) építettek, akkor az került a tető nyerges része alá. A tetőt belül sohasem tapasztották a tűz ellen, mint föntebb Hevesben szokás volt.

Most pedig vegyük az istállókat a föntebbi fejlődési folyamat szerint, fajtánként külön-külön szemügyre.

1. ábra. Régi formájú istálló Monor határában.
Borzsák E. felv.

A *putriistállónak,* ameddig kutatásunk visszamegy, itt már csak a fejlettebb formájával találkozunk. Azaz mintegy 120—130 cm. magas fala van. Sok helyen korláttal vették körül, mert a jószág az alacsony tetőt hamar elrongálta volna. A homlokfalon volt az ajtó. A küszöb helyén a földet a fal döngölt aljáig, sőt ha szükség kívánta, ennél is jobban lemélyítették. Itt kezdődött a putri mélyítése. Az ajtót 2 m hosszú, a végén két cölöpre támaszkodó eresz védte (1. ábra). Az eresz különösen nagyobb istállónál gyakran hiányzott, mert a sok jószág az ereszt tartó oszlopokat rövid idő alatt szétdörgölte volna. (Oldalán is fedett ereszről ezidáig még nem tudok.) Ilyenkor a két ajtófélfára erős szilfaágakat erősítettek, ezeket felül összegúzsolták s az így keletkezett boltív-szemöldökfára húzták rá a tető nádját. A kocsiféhaj természetesen még külön áll. Hogy a belsejük milyen volt, pontosan megállapítani nem lehet, mert ezek a putriistállók már az ötvenes évek elején kipusztultak a kertekből. Valószínűen keveset különböztek az utánuk következő, helyesebben, őket túlélő magasabb, de a mai istálló mellett még mindig alacsony falú istállók belsejétől. Itt már a féhaj az istállóépület végére került. Monortól délre és nyugatra (2. ábra) bele is épült. Gombától északra a beépített féhaj több helyen nyáriistálló is volt. A paraszt istállókban átlag nyolc állat fért meg, ennyit azonban ritkán jászlaztak benn. Az ajtó, mint a putri istállónál több-

nyire, a homlokfal közepére esett. Az ajtótól jobbról-balról egy-egy *végjászó* húzódott. (3. ábra a.) Az ajtóval szemben, a hátsó falnál volt a fiatal gazda vagy béres fekvőhelye : a *vacok*, Úriban : *kiságy*. Fölötte vagy mellette volt a *vakablak* a lóvakaró, *pislogó* (zsírosmécses) számára. A vakablak mellett falba vert faszegen *borjúkantár, kötőfék*, lószerszám lógott. Alatta falhoz támasztva a ganéjhordó favilla. Úriban és helyenként Sülyben a vakablakot 5—6 lécből álló rács helyettesítette. Ezek a lécek a kiságy és az ajtó között voltak két körösztgerenda aljára szegezve. A rács alatt tüzeltek. Az egész gyüjtési területen különben ez volt a tűznek a helye : a vacok és az ajtó közötti térség közepe. A tűznek a helyén kissé kimélyítették a földet és föléje mikor a *tűz êhervatt* sározott, szalmából fonott födőt tettek, nehogy a *parázs êlegéjën*. A födőt természetesen el kellett venni, mikor itatni vezették a jószá-

2. ábra. Szérüskerti kantaistálló a mult század elejéről.
Monor. Borzsák E. felv.

got. A homorú tüzelőhelyet többhelyről, a födőt azonban csak Monorról ösmerjük, még a sövényistállóból. Általában csak a puszta, egyenes földön folyt a tüzelés. Ahogyan a katonaságtól átvett mesterszóval megjelölték az öregek : *csak itt a placcon tüzêtünk ! — Hídlást* nagyon kevés helyen csináltak. Legtöbb még Úriban volt. Elsősorban a ló alatt. Az első hídlásoknak a fal alatt nem volt levezetőcsatornájuk, egyszerű, vastag tölgyfadeszkával befödött gödrök voltak. Tartalmukat időközönként úgy meregették ki vödörrel. Vasadon több helyütt a ló faránál egy rossz félfenekű hordót süllyesztettek le hídlásnak. A vacok csak olyan volt, mint alföldszerte.

Nem foglalkoztunk még a jászollal ! Mielőtt azonban környékünk jászlait vizsgálnánk, térjünk el kissé az útból, vessünk futó pillantást a magyar istállós, jászlas jószágtartás multjába.

A néprajzi tudomány mai álláspontja szerint „a honfoglaló magyarság kaszált és szárított szénát takarmánynak nem használt . . . széna szavunk, a szénamunkák szerszámainak nevei . . . s az etetőnek jászol neve szláv eredetűek. Ugy látszik, a magyarság az istállós, jászlas tartásmódot a belterjesebb földművelés kapcsán a szlávoktól tanulta el . . . Egyedül a szénarakomány bolgár-török eredetű boglya neve engednek arra következtetni, hogy a magyarság már a honfoglalás előtt is gyűjtött téli takarmányt, de a boglya szó régen szalmarakást is jelölhetett."[3]

[3] A magyarság néprajza. II. k. Györffy : A takarmány 149. lap.

Ha tehát a jászlas, istállós tartást és a szénagyüjtést szlávoktól vettük át, hozzátehetjük, hogy igen korán, mindjárt a honfoglalás idején, vagy utána mert már : „Ajtony fejedelemnek temérdek szilaj lova volt, azokon kívül, amelyeket a lovászok ólokban tartottak."[4] Ezek a lovak pedig bizonyára nem tenyésztési célból voltak ott, hanem, mint az akkori közlekedés nélkülözhetetlen tartozékai : első sorban nyereg alá, másodsorban mint hámos lovak. Ezeknek jókarban tartására azonban (törpe) búzaszalma (?) nem elég, ha pedig sok fáradsággal gyüjtött szénát (árpa, kölesszalma ?) adtak nekik, bizonyosan nem úgy szórták elébük, mint később, a szilajmarha elé a szalmát. (Kerekjászollal különben itt is találkozunk ; valószínűen első időben a gőbölyt szénázták belőle.) Egyébként ebből az időből (pl. I. Géza 1705) már több oklevélben előfordul a kaszáló és a lovászok kötelességei között megemlíttetik a szénakaszálás.[5]

Ezeknek alapján föltehető, — különösen, ha e föltevésünket rokon népek analógiái is támogatnák, — hogy már a honfoglaló magyar óljában (földól?) is volt valami rekesz-féle, amely a kaszált takarmány fölösleges pocsékolását megakadályozta. S ez a valami nem sokat különbözhetetett a kertes istálló legprimitívebb jászolformájától. (A föltevés elsősorban ilyen helyekre vonatkozik, mint vidékünk, ahol a szűk határok kevés mezőt neveltek s így a kaszált takarmánynak már kezdetben nagyobb becse lehetett, mint másutt).

Lássuk most, milyen volt ez az átkutatott falvakban. Anyaga az egész vidéken kemény vesszőből fonott sövény. Monortól délre azonban már több helyütt deszka a legöregebb emberek visszaemlékezése szerint. A jászolnak részei : a *láb* vagy régebben *karó, oldal*, felső peremén a *süvegfa, alja* vagy *feneke* és a végjászolnak még van *háta*. Úri az egyetlen falu, ahol itt-ott a lójászolnak alacsony lába volt. Máskülönben a ló és marha jászolkarójából csak annyi állott ki a földből, amekkorához az oldalsövényt hozzáerősíthették ; így a kerekjászolnak alja, a végjászolnak alja és háta földből, ill. falból volt és ezt minden évben újra tapasztották, mint a ház földjét szokás. A sövény oldalt is tapasztották. A süvegfában lyukak voltak. Itt kötötték meg a jószágot. A jászolnak a földtől való elválása kb. a hetvenes évek elején kezdődött. Vasadon a jászol emelését azzal okolták meg, hogy a jószág nyálával keveredett maradék széna alatt sok fekete büdösbogár tanyázott és ezek a falat össze-vissza ásták, no meg a ló sem ette szivesen az olyan takarmányt, amit ez a bogár megmászott ! Ma a tyúk ezeket a bogarakat a jászol alatt összeszedi.

Módosabb gazdánál, ahol a jószág nem fért el a két végjászolnál, a kettő közé állítottak egy harmadikat : a *kerekjászó*-t. Arra, hogy az istállóban magában lett volna a kerekjászol, csak egyetlen esetet tudok. (2. és 3. ábra b. Sajnos azonban ezt sem tudtam ellenőrizni, mert a belső nem a régi képet mutatja, és kutatásom idején tele volt az egész istálló szárízikkel.)

Az egész vidéken kb. 40 régi tüzelős istállóra akadtam. Több közülük a mult század elején épült. Mind kisebb gazda birtokába tartozott. S mikor a kerekjászol után érdeklődtem, mindenütt egyforma választ kaptam : „kerekjászolt csak olyan istállóba tettek, ahol a jószág a két végjászol előtt nem fért meg." Ez sejthetően bizonyítja, hogy — legalább vidékünkön — nem a kerekjászol, hanem a végjászol volt előbb az istállóban. (l : Magy. Néprajza I. k. Bátky : Építkezés 238. o.) Ezt a feltevést az is támogatná, ha általánosságban elfogadjuk, hogy a teleltető ólakban eredetileg is tüzeltek.

A tüzelőt akár a sarokba, akár középre képzeljük a mellette tanyázó férfiakkal ; a jászol a kisebb (ősibb !) falas ól szűk belvilága miatt, csak a fal mellett állhatott.

Hogy a kerekjászol nevének mi a magyarázata, már senki sem tudta. (A fiatalabb, 50 év körüli gazdák *körösztjászónak* is említették.) Talán épen

[4] Orsz. Leváltár D. 22639.
[5] Herman O. : Magyarok nagy ősfogl.

hagyományképen az istállóban is csaknem mindig marha evett belőle. Néha ilyen istállóban harminc állat is volt vegyesen, mert itt sohasem rekesztettek külön istállót a lónak és marhának, mint a Nagykúnságban.[6]

Akadt néhány olyan istálló is, amelyikben kerekjászol és egy végjászol volt (3. ábra c.). Az istálló másik vége üresen állt.

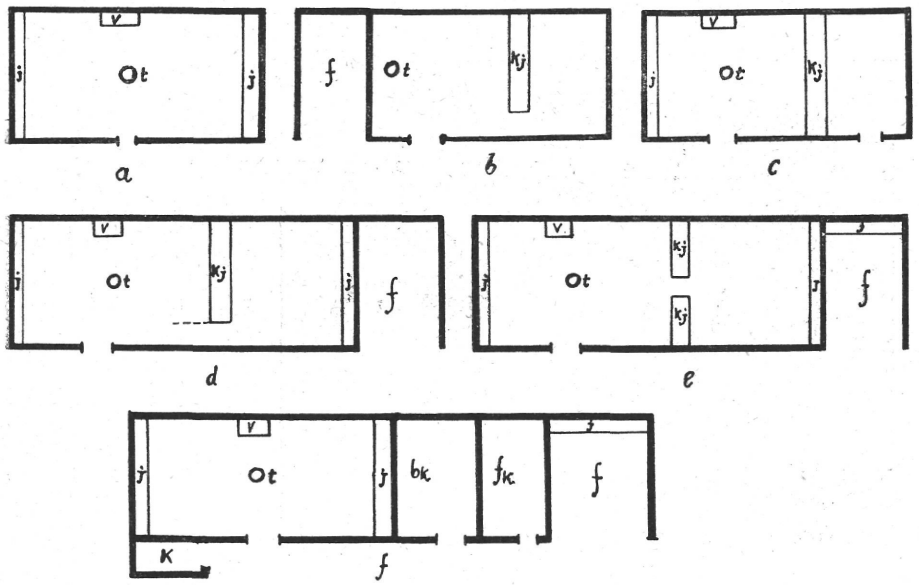

. ábra. = végjászol, kj = kerekjászol, t = tüzelő, v = vacok, k = kötröc, f = nyári istálló és fészer (féhaj).

Az istálló bővülését, a jászlak szaporodását nem követte mindjárt a második ajtó vágása, mint azt ma természetesnek gondolnánk. Az ajtó a homlokfal közepéről félrébb csúszott. Mind a harminc jószág itt járt be, és hogy minden jászol hozzáférhető legyen, a kerekjászol végéből levágtak annyit, (azaz nem is építették ki) hogy itt a marha kényelmesen eljárhatott. (3. ábra d) és ganéjhordáskor saroglyával is jöhettek-mehettek. A kerekjászol csonka végéhez sok helyen az ajtó felőli oldalon, kis kerítést csináltak (3. ábra d.), hogy a jószág könnyebben megszokja a helyéhez vezető utat. Arra is volt eset, hogy a kerekjászolnak nem a végéből, hanem a közepéből vágtak ki egy darabot (3. ábra

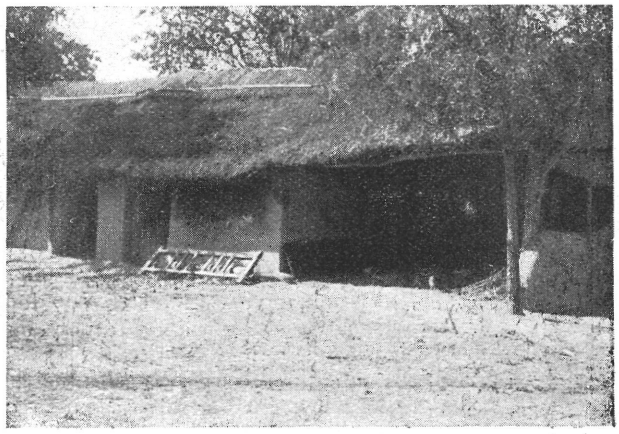

4. ábra. Kerti istálló faragó, búzáskamrával és nyári istállóval. Úri. Borzsák E. felv.

[6] Györffy: A Nagykún tanya. Népr. Ért. 1910.

é.) átjárásnak. (Nagykáta.)

A tűzhely a kétszárnyú ajtóval együtt odébb vándorolt és itt „placc"-ot is szélesebbet hagytak, mint a másik oldalon.

Vacok is csak egy maradt és az hált rajta, akinek az istállóban a legnagyobb rangja volt. A többi pedig rendesen a kerekjászolban húzódott meg.

Az istálló-tető alatt kapott helyet még, mint föntebb tárgyaltuk, a faragókamra és búzáskamra. S az eresz alá jött a takarmányos kötröc. Ezeknek belsejében nincs semmi vizsgálni való. Az eddigi adatok szerint csak Úriban voltak ilyen istállók (4., 5. és 3. ábra f.)

5. ábra. Kerti istálló. Oldalán kötröc. Úri. Borzsák E. felv.

Most azután nézzük meg, hogy ezekben a kerti istállókban miféle állatokat jászlaztak és mikor?

A régi jószágállomány tárgyalásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az egész környék leszámítva néhány jobbmódú falusi nemes földjét, különböző uraságok birtoka. A szántóföldet átlag 40 holdas telkekben jobbágyok munkálták. Igy a település sűrűsége mellett ez is befolyással volt a jószágtartás nagyságára és az állatfajta gazdasági felhasználására. S ennek a befolyásnak kb. addig maradt meg a nyoma, ameddig a tüzelős istálló tüzelős istálló volt : azaz a 80-as évek végéig.

Az 1828. évi jobbágyösszeírás alkalmával pontos kimutatást csináltak a jobbágyok (gazdák) jószágáról is. E szerint a gyüjtő területen mennél északabbra megyünk, annál több lovat tartottak, míg a déli részen az ökör volt túlsúlyban. Ezek jelentették a munkaerőt. Fejős tehenet csak elenyésző számban tartottak, mert a tejhasznot nem adták el. A rosszul takarmányozott magyar tehén különben is gyengén tejelt. Tejhozama ritkán közelítette meg az öt litert. A régi tejgazdálkodás nagyságát mutatja a 6. ábrán látható, fából készült *fejőzsajtár*, amely a mai fejőedény felénél is kisebb. Egynél több fejőstehén soha sincs. Ez is csak minden ötödik, hatodik gazdánál. Pedig némelyiknek hat ökre, négy lova és juhai voltak a kertben, nem számítva a ménesen, gulyán levő növendék jószágot. Tehát, amint látjuk a jobbágygazdának egész írígylésre méltó kis vagyona volt állatokban. Azonban nem minden nemesnél alacsonyabbrendű embernek jutott ennyi a földi jóból. Találkoztak olyanok is, akiknek a viskójukon és egy fejőstehénen kívül egyebük nemigen volt. A magában álló fejőstehén, amelyet nem is igázhattak, csak kicsinyke tejhozamáért tartottak, tulajdonosának azután biztosított is akkora tekintélyt a módot mindennél többre értékelő falusi társadalomban, mint ma a kecske. Ő volt a mesebeli szegény ember, akinek csak „egyetlen tehenkéje" van, ellenben a gyermeke rendszerint annyi, mint a „rosta lika". A jobbágyösszeírásnál pedig az *inquilinus* vagy *subinquilinus* rovatban szerepelt a neve. Ezek a földhözragadtak azután egyetlen jószáguk számára a falubeli telkükön szerkesztettek valami putriólat, vagy néha többen is összeállva megegyez-

tek egy módosabb gazdával, hogy a tehenet az ő kertjében és istállójában tarthassák. Az istálló használata tehát nemcsak vérségi alapon történt. Ennek emlékét Bényén, Vasadon találtam, és hallottam máshol, hogy Szentmártonkátán szintén megvolt még a hetvenes években is ez a szokás. Megjegyzendő, hogy ezek a zsellérek a gazdának nem voltak cselédjei, tehát nem lehet szó a konvencióban sokszor szereplő tehéntartásról.

A két végjászlas istállóban egyik oldalon volt a ló, másik oldalon az ökör. A fejőstehén általában a lójászolnál kapott helyet. Mellette csináltak egy rekesztéket a szopósborjú számára. (Ezt kihagytuk a belsőség tárgyalásánál, mert csak alkalmi kis korlát-féle volt.) Nagyobb kerekjászlas istállóban a lovak mindig az ajtó melletti végjászolhoz kerültek, mivel így a nyugtalan természetű állatot a faránál levő vacokról jobban szem előtt lehetett tartani. Néhol ugyan azt mondták, hogy a lovat azért kötötték ide, mert ezen az oldalon égett a tűz is. (Ez azt a gyanut kelti, hogy az istálló eredetileg itt is csak *„lúaól"* volt.) A kerekjászol mellett ökör, a másik végjászolnál növendékmarha állott. Ezt a képet azonban csak télen mutatja az istálló. Nyáron a fejőstehénen kívül jóformán más állat nem tartózkodott az istállóban, (ez sem mindenütt!) a tehén is csak éjjel, mert nappal kihajtották a csordára. A ló és ökör éjszakára valami fészer alatt húzódott meg. Gombától északra, — mint föntebb említettük, — a nagyobb gazda lovait rendesen az istálló végén lévő, nyári-jászollal ellátott kocsifészerben helyezte el. Erre azonban elég ritkán került sor, mert amikor csak az idő engedte, legeltettek. Az istállós jószág akkori takarmányozásához ugyanis hozzátartozott a rendszeres éjszakai legeltetés. Este, munka végeztével, levették az ökörről az igát, a lóról a hámot, s valamit vetettek elébük. (Részletesen majd a takarmányozásnál.) Míg a jószág evett, a gazda két suhanc fia előszedte az éjjeli legeltetés kellékeit, lónak a *nyűgöt, békót,* ökörnek a *fakoloncot,* aszerint, hogy a határnak mennyire betyárjárta részére készültek. Amint megitattak, egyik legény a kötőfékjüknél fogva összekötött lovakat, a másik az ökröket vette pártfogásba. Az éjszakai kóborlásról azután a reggeli etetésre kerültek elő.

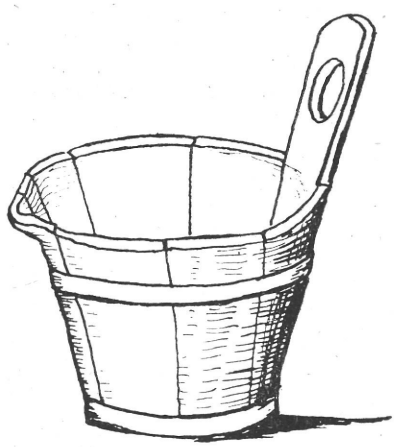

6. ábra. Fejőzsajtár. Gomba.

Nemcsak tarlón, ugaron, lekaszált réten legeltettek, hanem a rendes gulya, ménesjáráson is. Az ökörrel kevés baj volt, mert otthon is evett már, így hamar betelt a legeléssel, elhevert és majdnem a hazaindulásig kérődzött. A lónál azonban másként állt a dolog, mert ez csaknem állandóan evett és a száraz-édes füveket kereste. Nagy területet bejárt egy éjjel, s az őrzőnek folyton nyomában kellett maradnia, ha reggel is látni akarta még a csikóit. A határban sokan legeltettek, s megesett, hogy többen összegyültek, tüzet gyujtottak, szalonnát, gyenge kukoricát sütni. Ilyenkor, hogy a lovak el ne tünjenek, *kúdúsnyűgbe* rakták őket, vagyis két egymás mellé állított lónak *kúcsosbékóval* megrendszabályozott első lábait lakatos lánccal még külön összekötötték. (A határban u. i. nem nyűgöt viselt a ló.)

7. ábra. Tőgyfakaloda.

A közismert békókon és nyűgökön kívül Monoron használták még a *tőgyfagúzst* vagy *tőgyfakalodát.* A fának fiatal félkar-vastagságú hajtását tűz fölött meghajlítva, lazán az egyik első csűdre tették (7. ábra), és a csűd mö-

gött szíjjal átkötötték. Ha a ló megugrott, a kalodának a csűd mögött lógó mintegy 70 cm-es végére hátsó patájával rálépett, vagy pedig a kaloda a másik első lábat *rögtön ékeszte patyingóni.* Ezt természetesen ott tették a lóra, ahol a lókötőktől nem kellett tartani. (Tavasszal, ménes kiverésekor, a csikósok is rátették a tőgyfagúzst az olyan lovakra, — ha a gazda nem tudott róla, — amelyeket gyakran elfogott a honvágy.)

Dologidőn kivül a lovat, ökröt ugyanazon nyáron többször is kiverték a ménesre, gulyára.

Őszi szántáskor, ha az idő hidegre fordult, éjjelre bekötötték a lovakat az istállóba, utána nemsokára bekerültek a jármosökrök is, és az istállókban kigyúltak az első tüzek.

Szántás végeztével az őszi munkákból már nem maradt más hátra, mint a sarjúszéna és kukoricaszár behordása a kertekbe.

Szent Mihály éjszakáján, ha a Mátráról fújt a szél, kemény telet jósoltak. Megerősítette ezt a hiedelmet az is, hogyha a másnap vágott libának mellcsontja táján vörös volt a húsa. Ilyenkor a tinót, üszőt legkésőbb mindenszentek napján hazahozták a gulyákról. A csikóménes még kint legelt, „régi szokás szerént addig, amig a legerősebb havas idő bé nem következett." A mult század elején legalább is még ez volt szokásban. Később már, ha csak feltűnő enyhe idők nem jártak Katalin-napra mindig szétverték a ménest és a csikók is bekényszerültek telelőre a jászol mellé. Ilyen tájban kezdődött meg azután az istálló igazi élete. Vasad az egyetlen falu, ahol a növendékmarha akolban teleltetésének emléke fennmaradt. Ez csak a nemesi kiváltságokat élvező vasadiak jómódjával magyarázható, és azzal, hogy a török által elnéptelenített, szilajpásztorkodáshoz alkalmas vidék itt már elkezdődött.

A férfi nép lakása itt is az istálló, csakúgy, mint egyebütt az alföldi kertes falvakban. A fiúgyereknek 12 éves korától fogva az istálló lett a szállása. Sok nem is került többet vissza a házba, még késő vénségére sem. Vagy ha be is került, mig a lábát emelni tudta, továbbra is ő maradt a kert teljes hatalmú ura : az *öreggazda.*

Hajnali 4 órakor már ott volt az istállóban ; ő költötte fel a vackon alvó fiatal gazdát meg a kerekjászolban fekvő *suttyókat,* és itt maradt mindaddig, amíg a jószág körül a reggeli teendőket el nem végezték. Ő maga nem nyúlt a ganéjozó villához, — hisz megcselekedte ezt vagy ötven éven keresztül, — hanem behozott egy kosár szalmát, letette a ló farához, s lekuporodott melléje az összegyűrt subára vagy a fejőszékre és meggyujtotta a tüzet. Ez a reggeli tűz nem azért égett, hogy melegedjenek mellette, hanem, hogy világítson. Erre a célra sok helyen szalmából valóságos kanócot sodortak, amit szükség szerint mindig előbbre-előbbre húztak a tűz táplálására. (A zsiros-mécses. *pislogó* csak a *masina* feltalálásával jött divatba, s Úriban jelent meg először, ahol a legfejlettebb kultúrájú kerti istállókat találjuk. A mécses mellett azonban még jó ideig megmaradt a tüzelés. A mécsest inkább éjjel gyújtották meg, ha a jószág körül baj volt.)

A jószágnak reggel először is enni adtak, azután a ganéjt hordták ki, megvakarták és tiszta almot szórtak alája. Nagyobb gazdánál a ganéjhordást saroglyával végezték. Etetés után kiengedték a jószágot a vályuhoz inni, először a lovakat. (Itatókút minden kertben volt. Több helyen 3—4 gazda közösen ásott egy kutat a kertek közein. Laposokon ez közönséges gémeskút volt, három oldalról is megtámasztott hatalmas ágassal, és aknájában négyszögletű, gerendákból összerótt béléssel. Úriban a magas fekvésű kertekben csigán húzták — 8. ábra — fel a vizet a mély kútból.) Az öreg eközben a fejőszéken ülve tüzelgetett. A jobb kezében levő piszkafával a tüzet élesztette, balkezével pedig a háta mögött levő szalmacsomóból lassan húzgált a tüzelőre, nézte a fiatalok serénykedését és kifogásolt mindent.

Ezalatt meg is pitymallott, a tüzet ellocsolták és az összesöpört hamut

kivitték a trágyára. Egyikük ottmaradt az állatot őrizni, a többi bement a házhoz reggelizni.

Télen mind a jószág, mind a gazdája kétszer evett naponta. A két etetés közötti időt különböző, barkácsolás-féle dologgal ütötték agyon. Pl. szalmából szakajtót, fűzfavesszőből kosarat fontak, nyírfából, *nyúlvesszőből* udvarsöprűt kötöttek. Néha a csikókat is kiengedték rövid időre a kertbe, hogy a havon kicsit táncolhassanak, mert ha ezt a kis szabadságot meg nem kapják, tavaszig az istállóban tönkrement volna a lábuk. A gazdasági eszközök készítésére vagy javítására szintén ezek a téli napok voltak a legalkalmasabbak. De nemcsak lőcs, gereblyenyél és járom készült a fészer alatt, hanem a legények ilyenkor *„barmolták"* meg a szívük választottjának szánt *kisszéket* és a *guzsalyt*.

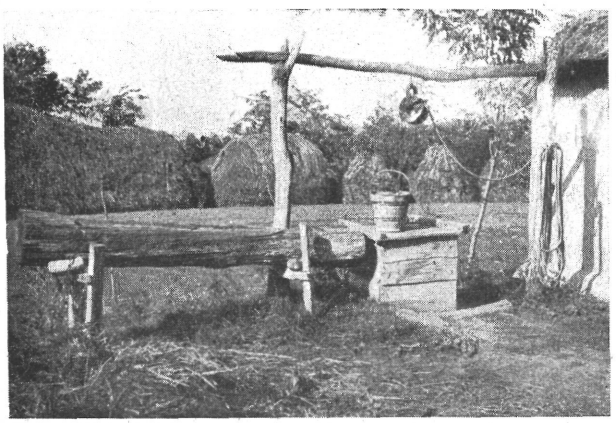

8. ábra. Itatókút a főszögi kertben. Úri. Borzsák E. felv.

Délután 3—4 óra között megismétlődött az istállóban a reggeli munka, de a tüzet csak dolog végeztével gyujtották meg. Az öreggazda a gyujtósnak félretett száraz szalmából dörzsölgetéssel megpuhított jó marokra valót s ebbe a csutakba tette le a parázsló taplót. A csutakot addig csóválta, míg a szalma lángra nem lobbant.

A vacsorát, — különösen ott, ahol a ház messze volt a kerttől, — gyakran itt, a tűznél készítették el. Leginkább szalonnát sütöttek. Néha a körösztgerendáról láncon, ill. *kukán, gajmón* csüngő bográcsban *lebbencset, öregtarhonyát, kukoricakását* főztek. Máskor ismét serpenyőben kolbászos rántottát stb. készítettek. Rostán kukoricát pattogattak. Ha nagyobb volt az istálló, este rendesen átjöttek a szomszédos kertekből is beszélgetni, úgyhogy a tűz mellett olykor tizenöten vagy többen is ültek. A szomszédok magukkal hozták a vacsorájukat, nyársra szúrt szalonnát, hagymát, *pirítusnak* való kenyeret és ülésnek valami zsombékot, fejőszéket.

Vacsora végén a házigazda kulacsa körbe járt és utána megkezdődött a beszélgetés. A komoly téma rendszerint rövid ideig tartott, különösen akkor, ha valami jó mesélő ember is volt a tűz mellett. Ilyenkor csakhamar ennek adták át a szót.

Mesevilágukban, mint jószág mellett növekedő, jószággal bánó népeknél általában, tele volt csodás, természetfölötti képességekkel felruházott állatokkal. Meséjükben a hős mellől ezek sohasem hiányoznak.

Itt az istállóbeli tűz mellett színesedtek a táltoslóról szóló történetek. Tudták, hogy a boszorkány fekete lóvá változtatja éjszakánként, akit meg akar rontani. Vagy fekete ló képében jár az áldozatához és ez kénytelen a boszorkányt egész éjjel a kimerülésig nyergelni.

A táltos nem volt rosszindulatú, de azért neki is kedve támadt néha megtréfálni az embereket. Gyönyörű csikó alakjában szaladt a határban a kocsik után, míg valamelyik a kocsin ülők közül oda nem csalta és felfékezve rá nem ugrott. A csikó addig szépen viselkedett, amíg egy kökény vagy csipkebokorhoz nem értek ; itt felvágta a farát, úgyhogy a lovas arccal esett a

tüskék közé. Akkor a csikó elkezdett emberi hangon nevetni és mikor újra meg akarták fogni, eltűnt, mintha a föld nyelte volna el. Mesélték, hogy a boszorkány fekete macska alakját veszi fel, ha a tehén hasznát el akarja venni, vagy a jószágot akarja megrontani. Megfogni csak úgy lehet, hogy az istállóajtót, — mikor a macska bement, — belülről bekötik gatyamadzaggal. Ha ilyenkor a boszorkány észreveszi a bajt, szalmaszállá. eketaliga kerékké változik és úgy próbál üldözői elől menekülni . . .

Az efajta mesék és változataik özönével termettek.

Mese közben a kukoricaszár-ízík, szalmatűz világánál a legények bicskája alatt egymásután formálódtak ki a guzsalytalpon, kisszéken a szívből nyíló rózsabimbók, rozmaringok és tulipánok.

A magasban gomolygó füst fényes, fekete rétegben rakódott rá a horogfákra s a tető nádjára, lent pedig a tűz körül ülők ökör, ló és trágyaszagtól átjárt, zsírozott kalapjába és ugyancsak zsírozott, szakadásig viselt felső „fehérneműjébe" szivakodott bele.

Az elmondottak miatt azután, különösen a borzéletet élő öregembereket, — kik a szájból mosdást is a legtöbbször mellőzték, mint fölösleges fényűzést, — bajos volt megközelíteni olykor még falubelinek is.

A tűz mellett tanyázók közül egyik néha fölkelt, a ló elé egy kosár pévát fordított, hogy ne kaparja a jászol elejét. Az ökrök még délutáni itatás után elfeküdtek és most álmos, bamba pillantásokat vetve a tűz felé, békésen kérődztek.

A mesének csak nem akart vége szakadni, hisz voltak a mesemondók között olyanok, *„akik tán hét nap, hét éjjê ëgyvégtibe birták vóna szóvâ."* A fiatalság meséléssel, faragással ki tudja meddig el is *bandázik* ott, de a kaszáscsillag állása már mutatta, hogy későre jár az idő.

Az öreggazda nagyot nyujtózott : *No embërëk, hónap is nap lëssz!* Erre a vendégek a subát összébbrántva magukon, *„Nyugodalmas jóéccakával"* lassan szállingózni kezdtek.

Az öreg az összekapart parazsat hamuval betakarta, egy darab szárazfát dugott a rakásba, hogy hajnalban a taplózással ne kelljen piszmogni és ő is csendesen elkocogott haza, a faluba.

Ilyenformán telt el a nap télen a kerti istállókban.

Az istálló körül télen folyó munkából egy volt, amely nagyobb erőt kívánt. A sok telelő jószág után felhalmozódott trágyát el kellett takarítani a kertekből. Ezt leginkább enyhe időben végezték, mert ha a gazda tinókat akart igába törni, ez az idő volt a legalkalmasabb. Fagyos rögön a tinó körme szétrepedezett volna. Ahol ökröt nem tartottak, csak lovat, ott a hároméves csikót lógósnak fogták a lovak mellé, hogy a munkába később könnyebben beletörődjék. A csengős csikók a szekér előtt vagy után szaladtak.

A trágyát a szántóföld termőképességének fokozására Monoron használták először ; már az ötvenes évek elején találkozunk vele, hihetőleg a XVIII. sz. végén betelepített németség gazdálkodásának hatása alatt. De ekkor még csak a trágya kilúgozott részét viszik a földekre. A trágyadomb közepén levő érett ganéjt kiásták, s az istálló előtt elterítve ásóval négyszögletes tőzegnek vagdosták szét. Néhol a trágyadomb kivájt belsejébe birkákat rekesztettek. Disznóól falát is gyakran trágyából rakták.

Monortól északra tüzelőanyagot szolgáltató erdők bővebben voltak, így erre felé a trágyatőzeget kevésbbé ismerték, s a trágyát kocsiútak feltöltésére hordották a határra. Esetleg nagy agyagos gödröket tömtek be vele. Gombán — ahol a szűrűskertek trágyával voltak kerítve, — virtus volt a trágyát más kerítésére áthordani, ha korábban keltek hajnalban.

Március közepe táján, ébredezni kezdett a kert.

Az *ízík* már hatalmas kazalban tornyosult a szérű végénél. A jószág a homályos, fülledt levegőjű istállóban mind nyugtalanabbul viselkedett. *„Nem ízlëtt neki a szár, akit a bőti szél ëccé má mëgfútt."* Itatás után minden nap

nehezebb volt visszahajtani. A gazdák a féhaj alól előhúzták az ekéket. Eljött a tavaszi szántás ideje. Az igás ökör, hámos ló nappalra már megszabadult az istállótól.

Majd nemsokára, április eleje után, a jószág fordított sorrendben, ahogy bejutott, kezdte az istállót véglegesen elhagyni : a népi gazdálkodás éves körforgásában új fordulat kezdődött, amelyben az istállónak, amint föntebb láttuk, elenyésző vagy egyáltalán semmi szerep nem jut.

* * *

„A hatalmas szilaj nyájakban élő, tenyésztési célt szolgáló állatot nem gyógyították. Részben, mert vadsága miatt egészséges állapotában sem igen lehetett megközelíteni, részben, mert tömegénél fogva csekély volt az értéke... A jószágot inkább a félszilaj vagy kezes-tartásra berendezkedett földműves ember értékeli . . . A jószág számára munkatárs, megélhetésének biztosítéka . . ." Vidékünkön is számtalan babonás eljárás tanuskodik arról, hogy a nép fia mennyire óvta jószágát mindennémű bajtól, jobban, mint saját gyermekét. Betegségében mindent elkövetett, hogy ismét egészségesnek tudja. Lakott némely faluban messze földön híres *orvosember*, ki embert, állatot egyforma ügyességgel gyógyított. Az utóbbiban még talán mintha fejlettebb lett volna a tudományuk. Az „orvosi titkok" apáról-fiúra maradtak és a fiág kihaltával rendesen a sírba szállottak. Nevüket babonás tisztelettel emlegette a nép. Egyikükről azt állították, hogy semmit sem lehet tőle ellopni. Ha valaki tolvajságra vetemedett vele szemben, megjárta, mert a lopott holmit haza vinni nem tudta : egész éjjel megállás nélkül hurcolnia kellett és reggelre ugyanarra a helyre jutott vissza, ahol a lopást elkövette

A másik, ha a ló nyakát rossz szándékkal megsimította, a lovat vasvillával sem birták elindítani!

Akadt közöttük olyan is, aki távhipnózissal tudott jószágot gyógyítani.

Ezeknek az orvosoknak a segítségét azonban csak ritkán komolyabb bajnál vette igénybe a gazda. Egyszerűbb betegségekhez neki is volt tudománya.

A bajok ellen egyetemes elhárítószernek vélték a Szent György nap előtt talált kígyót, amelynek e célból levágott fejét a jászol oldalánál elásták.

Ha ez nem használt, akkor sem estek mindjárt kétségbe. Pl. mikor a lónak *egere* támadt, sósvizet öntöttek a fülébe és ott szétdörzsölték, vagy lélekzet vételkor pipafüstöt fújtak az orrába. Ha a ló vizelete nem akart megindulni, hét szántás-borozdán, vagy a szőrével felfelé földreterített subán háromszor átvezették.

Hasrágáskor addig zavarták, míg meg nem izzadt, majd száraz szalmával lecsutakolták.

Ezek a bajok voltak a lónál a leggyakoribbak.

A marhát már többféle nyavalya támadta. Elég sokszor megtörtént, hogy megállt a kérődzése. Ilyenkor a szétfeszített szájba 2—3 *polozsnát, áptojást* ütöttek, télidőben disznó-öléskor a *sózóteknyőben* maradt sós-véres vízből egy litert a szájába töltöttek, vagy egy marék friss vakondtúrást lenyeletlek vele. A valószínűen nyugati eredetű fűzfakantárt is elég gyakran alkalmazták.

Előhasi tehénnek ellés után néha megdagadt a tőgye. A daganatot úgy lappasztották le, hogy a tehén hátulját ponyvával letakarták és a tőgy alá fazékban forró *mályva-székfű-farkasalma*-keverék, vagy *kakukfűből* készített főzetet tartottak. Ha boszorkány kezét gyanították a dologban, hasonlókép jártak el, csak ilyenkor nem gőzöltek, hanem füstöltek. Rossz bográcsban parazsat tettek a tőgy alá, s a parázsra olyan morzsát hintettek, amelyik karácsony este a kalácsból az asztalon maradt. Ezen kívül a tőgy kicserepesedett részét tejföllel kenegették. Ha a tehén nem tudta *bornyútartóját, poklát* elvetni *lósóska* tövének főzetét itatták vele. Szájfájásnál a *fagyalfa*, foghagyma és farkasalma főzetét használták. (Később már kékkövet és timsót is tet-

tek hozzá.) Általában ez a lé volt legalkalmasabb a nyílt sebek gyógyítására. A fájós körmöt is ezzel mosogatták. Mikor a „*kukac mëglepte a marhát,*" a gazda néhány szálat az állat farkából kiszakított és a *gatyapártába* tűzte. Mikorra a szálak elvesztek, a pondró is kihullott. Utána a sebet farkasalma levével kimosták. Máskor a nyűves jószágnak egy marék forró homokot, amit a marha nyomából vettek fel, vágtak a sebébe, vagy reggel *bilindëkkê* háromszor visszakézből megcsapkodták. Holdújuláskor ráolvasással is igyekeztek a nyűvektől megszabadítani a jószágot . . . stb.

Ha ezek a gyógymódók nem vezettek eredményre, a baj komolyra vált, csak akkor fordultak az orvoshoz.

* * *

A kerti istállók jószágjának takarmányozása meglehetősen egyhangú volt. Legalább is az évszakok szerinti etetést, a heverő és dolgozó állat takarmányozását nem lehetett olyan élesen megkülönböztetni, mint ma, mikor az abrakolás és a sokféle termesztett takarmány az állat táplálkozását télen-nyáron elég változatossá, s etetését bonyolulttá teszi.

A takarmányozásban ősi nomád szokások maradványaival még a 80-as évek végén is elég sűrűn találkozunk. (Tehát a tüzelős istálló életének végéig.) Főtakarmány a juniusi vágású széna, az *anyaszéna* volt. Mint erőt adó élelem következett a *gyenge árpa*, helyenként a *gyenge zab*, a *kukoricafattyú*, *csalamádé*. Utána jött a *sarnyú*, *árpaszalma*, esetleg *zabszalma*, *búzaszalma* és végül a telelő jószág főétele, a *péva* meg a *kukoricaszár*, (amennyiben ebből a kettőből kapott a legtöbbet.) A rozsnak a szalmáját sem most, sem régen semmilyen formában ezen a vidéken nem etették a jószággal. Sarjú és árpaszalma vagy zabszalma vagy inkább a kalászával együtt szárított gyenge zab (zabot ritkán nyomtatták ki), rétegesen egymásra rakva volt a *vegyíték*. Búzatörekkel is rétegezték a sarjút. Ezt azonban elég ritka helyen csinálták, mert a töreket legtöbbször a szalma közé kotorták. A vegyítéshez szánt szárastakarmányt néhol boglyábarakás előtt villával összerázták, ez volt a: *rázott*, ***rázott széna.***

Szemes takarmányul használták a rozsot, ocsút, kukoricát és Vasadon-Úriban a zabot. A gyüjtőterület északi felén, a földelosztás, a kishatár, a dombos vidék miatt, úgy látszik kevesebb széna termett, mert a termesztett takarmány, a lucerna, bükköny, répa már a 70-es évek közepén divatba jött, tehát hamarabb, mint Monor környékén. Galgóczy monográfiája is megemlékezik róla, de itt nem tárgyaljuk, mivel a tüzelős istálló életében igen szórványosan vetették és ahol megvolt is, csekély szerep jutott neki a jószágtakarmányozásban. Szecskát is kb. ezidőben csinálnak először, a *búzafutrásból*. A falukban azonban csak egy-két embernek volt kezdetleges, kézzel-lábbal működő *gyalogszecskavágója*, s ezek az emberek kertről kertre jártak masinájukkal szecskázni.

Mindezen takarmányok mellett ott volt a legeltetés, amikor csak alkalom kínálkozott rá. A takarmányt kazalba és boglyába rakták.

A két rakomány forma keveredéséből előálló alakot Úriban *kalangyának* mondták. Nagysága sohasem nagyobb, mint a közepes szénaboglyáé. Leginkább a vegyítéket rakták ilyen formába.

A boglyának vidékünkön három formája volt:

Szabálytalan fél elipszis-alakú boglyába rakták azt a takarmányt, amelyet gyorsan fogyasztottak. Ez a rakománynak a legkezdetlegesebb alakja. A felrakása különösebb ügyességet nem kíván.

Káván, Bényén a vidék boglyáitól elütő, cukorsüveg-alakú boglyák is akadtak. (Ma is.) A harmadik boglya-alak tisztességes megrakása volt a legnehezebb. Olyan volt ez, mintha a tojást a keskeny végével a földre állítanánk. Ennek a boglyának a rakásából virtust csináltak a legények. Mennél

keskenyebbre sikerült az alja, rakójának annál nagyobb volt a becsülete. Ez a boglyarakó virtus sok más egyéb virtussal együtt teljesen kiveszett. „Nem tudnak má ezëk a mai fijatalok olyan *gombaszárú boglyákat* rakni, mint mi raktunk valamikó!" — sóhajtották Gombán az öreg gazdák. „Ha vékony vót is az ajja, mint a tojás vége, úgy köllött azé annak áni, mint a Sion hëgye! Falucsúfja lëtt vóna az, akinek êdűl a boglyája!"

Ha a takarmány több volt, kazalba rakták. Ez azonban nem általánosítható. Néhol inkább több boglyát állítottak egymás mellé, mert mind a kazal, mind a boglya formának volt előnye is, hátránya is. Kazalban a takarmány hamarabb romlott, ellenben a kezelése könnyebb volt, mint boglyában. A boglya meg jobban ellenállott az időnek, de kezelése viszont nehezebb volt, mint a kazalnak. Vágni a rakományt a 60-as évek elején kezdették az uraságoknál a Λ alakú élű szénavágóval. A nép egyelőre a nyélről levett kaszával próbálta utánozni. A kasza *makkját* ilyenkor, hogy a vele dolgozó kezét fel ne sértse, ronggyal becsavarták. A 8 faluban kikérdezett öregek egyértelműen ezt vallották. (Szórványosan azonban a szénavágót már előbb is használhatták, mert 1859-es jelzésűt is találtam a monori tanyákon. A 9. ábrán látható szénavágó pedig még hamarabb 1848-ban készült.)

A 60-as évek előtt a kazal és boglyából egyformán a horogalakú *vonyogóval* húzgáltak. Mikor a kazal aljából téptek, gödröt hagytak a tépés helyén, a boglyát azonban mindig körül kellett fésülni, villával, gereblyével, hogy a rendes csurgása meglegyen. A célszerűségi szempontokon kívül az esztétikai érzék is irányadó volt a régi boglya-kezelésben. Minden valamire való gazda nagy gondot fordított arra, hogy boglyája éppen olyan legyen a körülvillázás után, mint volt a vonyogózás előtt. Télen délután rendesen két etetésre való takarmányt húztak; a reggelre valót az istálló mellett levő *kötröcbe* vagy a *pévatartóba* tették, hogy a hó be ne lepje.

Bényén és ritkán Káván a takarmányt négy oszlopon álló, rögzített, nyerges vagy lapos gúla födelű abara-féle alkotmánnyal védték az időjárás ellen. Ma is hasonlókép csinálják.) Bényén *czjënya* a neve. Ez alá természetesen nem az említett cukorsüveg formába rakták a takarmányt. Mivel a czjënyát a többi faluban nem ismerték, föltehető, hogy maradvány a zólyomi kultúrából.

A hosszúszálú rakományhoz tartozó egyéb eljárásokat nem részletezzük; olyanok, mint az Alföldnek egyéb részein. Alján, tetején szalma, vagy *csádé*, nagy rakomány oldalán nehezékkel ellátott szalmakötél stb.

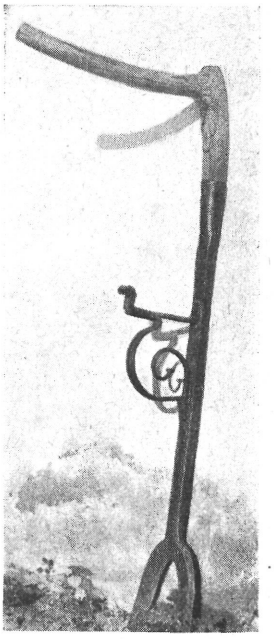

9. ábra. Szénavágó 1848-ból. Monor. Borzsák E. flv.

A kukoricaszár a kertekben kúpokban állott. A kévébe nem kötött szárat tökindával csavarták körül, hogy szét ne dűljenek. Ha kévékbe volt szedve a szár, hasonlóan jártak el, csak ilyen esetben legtöbbször három-négy kúpot is egymásra tornyoztak.

Amit a jószág meghagyott, az *ízíket*, kazalba rakták és tavasszal kemencét fűtöttek vele. Tél végén az istállóban is evvel tüzeltek esténkint.

A jószágnak a másik fontos téli eledelét, a pévát vagy — mint említettük — néhol töreket, Monoron, Vasadon, ahol sok gabonát termeltek, hosszú, *seggënülő pévásgunyhókba, (kantagunyhó,* ha nincs ajtaja!) vagy nyerges, félfarazatos tetejű, rakottfalú *pévásházakban* (10. ábra) tartották. Gombán a pévásnak sövényfala és ajtaja volt. A falat kívül, esetleg belül is becsapkodták

10. ábra. Régi pévásház. Monor. Borzsák E. felv.

sárral. A szelementartó egyik ágas egyszersmind ajtófélfa is. Gomba környékén a pévát több helyen a földre elterített szalmára öntötték, s hogy a szél szét ne szórja szalmával vékonyan beborították, és a szalmaréteget szalmakötelekkel rögzítették a pévához. (Ma az egész gyűjtőterületen szórványosan megtalálható ez. 11. ábra.)

Monortól északra a pévaskazal területén gyakran megtaláljuk a szalmakazal végébe rúdvázból épített *pévásfészert* is. (A pévaskazal helyett.) Helyenként a faragószin is itt volt a pévás mellett a kazal alatt. Ennek is röviden *fészer* a neve.

11. ábra. Törekkazal a szérüskertben. Úri. Borzsák E. felv.

Általában a féhaj és fészer szavakkal megjelölt primitív épületek tüzetesebb vizsgálatot érdemelnek nemcsak azért, mert „formájukban, építőtechnikájukban ősrégi mozzanatot őriztek meg", hanem mert segítségükkel az állattartás régmultjába is vethetünk kevés fényt. Pl. a föntebbi pévás teljesen hasonló azokhoz a fészerekhez, amilyeneket Kovách A. talált a tolnamegyei udvarokban; (Ért. 1912.) és a szilaj jószág teleltető szállás csökevényének tart.

A gyűjtőterületen délről északra haladva, mindinkább gyérül a féhaj szó használata. Féhajnak délen általában a gazdasági eszközök védelmére készített helyet nevezték. (Pl. 2. ábra.) Fészer volt itt a neve a négy lábon álló szalmatetős nyári jószágállásnak. Északabbra is meg van ez a jelentése. Az

istálló végén lévő nyitott szint is leginkább ott mondták fészernek, ahol nyári jászol volt benne. A fészernek nevezett alkotmány tehát, amint látjuk, majdnem mindig a jószággal volt valami kapcsolatban.

A régi takarmányozási év kezdetét július közepétől kell számítanunk, mivel a jószág akkor kapott először, új, kaszált, gyűjtött élelmet. Július közepén kezdődött az állat évi munkájának a legnehezebbje: a hordás és a nyomtatás, amely ha a rakomány sok volt, néha mindszentig is elnyúlott.

A munkának a nagyja azonban az igazi dologidő (állatnak) jul. közepétől aug. végéig tartott.

Bár a takarmányozás ebben az időben elég egyhangú, mégis megállapítható, hogy a dolgozó állatnak igyekeztek kedvezni a lehetőséghez képest. Áprilisban — a hordás—nyomtatási időre számítva — árpát, esetleg zabot, csalamádét vetettek. Júniusban lekaszálták az anyaszénát, mert ennek is boglyában kellett már lennie Péter-Pálra.

A tavaszi munkák végeztével kivert jószágot e tájon hozták be a nyaralóról és aratás után pár nap mulva megkezdték velük a munkát. Hordás alatt az ökör, ha csalamádé volt, azt kapott és keveset az anyaszénából. Hordás végén az ökröt legtöbbször visszavezették a gulyára; ritkán — ha őszi csalamádét akartak vetni — a tarló kis részét előbb megforgatták velük.

Vidékünkön a ló hordott és nyomtatott is, azért jobb takarmányt kapott, mint az ökör. Előre azonban nem javították fel, mint szokás volt az Alföld több részén. Reggel friss vágású gyenge zabot —Úriban árpát — szénát, csalamádét vagy kukoricafattyút evett, délben, este ugyanezt kapta. (A kukorica második kapálása alkalmával megejtendő fattyazás ugyanis nyomtatási időbe esett.) Ha sokáig kitolódott a nyomtatás, szeptemberben az anyaszéna mellett sarjút is etettek.

Dolog közben pedig, mikor a *karikát* meglassították, hogy majd az ágyást fordítják, a ló mindjárt ledugta az orrát a szalma közé és sűrű prüszkölgetéssel szedegette befelé a toklászos rozsot. Este meg következett, nemcsak a gazda, hanem a lova által is mindennél jobbnak tartott éjjeli legeltetés, amelyről már volt szó. Ez az örökös legeltetés nem a kaszált takarmány hiánya miatt, tehát a szegénység következménye volt, mint egyesek gondolják, hanem évezredes tapasztalat után helyesnek tartott „takarmányozási" mód. A dús, harmatos füvet, amit a jószág maga választhatott, a gazda többre értékelte, a kaszált száraz takarmánynál.

Az öreg gazdák egytől-egyig visszasírják ezeket a régi éjjeli kószálásokat: *„Új erővê át akkó a ló rëggê a dologba, mikó még maga válogatta mezőt harapott, nem úgy, mint máma, hogy akarmit adunk elejbe, csak sokszó kedvetlen azé az, mer egész éjjê a jászó előtt macskásodik a lába."*

És ezekben valami igazságnak kellett lenni, ismerve különösen a lecsapolás előtti legelőmező viszonyokat.

Sok helyen nyomtatásra külön mezőt hagytak a lónak. Gombán, ha a szegény ember elment nagyobb gazdához nyomtatni, lova számára nem kész takarmányt kért, hanem legeltetési jogot erre az alkalomra fenntartott, jóminőségű, lónak való mezőn. Úriban nyomtatás idején az éjjeli legeltetés kérdését igen eredeti módon oldották meg. A csikós a ménest alkonyatkor kb. arra az időre, mikor a napi munkát a szérűkön befejezték, a falu szélén levő itatóhoz terelte s itt a méneskolompot el kezdte rázni. A kolompszóra a nyári istállókban esti takarmányukat fogyasztó lovak mindjárt fölfigyeltek, némelyik még az evést is abbahagyta és úgy táncolt, hogy a kötőféket is alig tudták a fejéről lehúzni. Nem kellett azokat ilyenkor vezetgetni. Ahogy a féktől megszabadultak, egy-kettőre kint voltak a szérűk közül, s a kertek alatt falkákba verődve nyargaltak a kolompszó irányába. Hajnalban ismét ehhez a kúthoz fordult vissza a ménes, s a gazdák innen hozták el lovaikat. Ha a csikós nagyméha — a gazdák bosszantására — napközben szólaltatta meg a kolompot, a lovaknak az nap az ágyáson már nem sok hasznát látták.

A munkának a zöme lassan elintéződött.

Kisasszony nap után sorra került az őszi csalamádé etetése. Dolgozó állatnak emellett anyaszénát adtak továbbra is, sőt az abrak előhírnökeként ocsút is kapott néhol a ló.

Szeptemberben letörték a kukoricát. A szárát északabbra mindjárt törés után vágták, délen csak akkor, mikor a tarlón már zörgősre szikkadt. Sarjúkaszálás nedves évben kétszer is volt. Ha csak egy sarjút nevelt a nyár, azt rendszerint október közepén vágták le. Ebből használtak a vegyítékhe z és csak igen ritkán az anyaszénából. Vetőszántás volt az utolsó a nehezebb munkákból, ennek végeztével az anyaszéna etetésével felhagytak. Ilyentájt kezdték a jószág téli takarmányozását. Ahol a nyomtatással megkéstek, ezt is téli takarmánynyal végezték. Igaz ugyan, hogy a ló a legtöbb helyen jobbat kapott, mint a többi telelő jószág. A ló téli takarmánya reggel és délutáni etetéskor a vegyíték, napközben, éjszaka a péva, esetleg búzaszalma volt. A pévából, ha poros volt, délután a reggeli etetésre valót is kirostálták, mert máskép a ló nem ette.

A heverő marha szárat, búzaszalmát, pévát, ritkábban vegvítéket evett. Monoron az ökröt sok helyen etetés közben itatták, főként reggel, s így az etetés sorrendje a következő: szár—itatás—vegyíték, másnap szár—itatás—péva, később a búzafutrás szecskája.

Márciusban, tavaszi szántás kezdésekor megszünt a téli takarmányozás. Elővették az ősszel félretett auyaszénát s ezt etették a szántást végző lóval, ökörrel. A lónak ezenkívül a széna mellé naponta háromszor rozs, kukorica vagy zab került. (Zabot legritkábban etettek, mert azt tartották róla, hogy csak tüzet ád, de erőt nem. A kukoricától meg izzad a ló. Ezért ha tehették, mindenképpen a legjobbat, a rozsot adták neki. A csikónak egyáltalán nem adtak kukoricát, mert nem tud tőle kitisztulni. Tisztulás: taknyozik a csikó és kifakad az álla alatt.)

A többi jószág mindig bővebben kapott a szalma és szár mellett a vegyítékből — amit eddig a ló számára féltve őrizgettek — különösen akkor, ha az idő korai és jó mezőt ígért.

Április elején a csikó, növendékmarha, április második felében, mikor a tavaszi munkák bevégződtek, az ökör és ló kikerült a nyaralóra: Péter-Pálig nem volt gond a takarmányozásukra.

Az egyetlen fejőstehén magában maradt a kertben. Takarmányozás szempontjából a tehén elég mostoha elbánásban részesült. Télen azért, hogy legtöbbször a lovak jászlánál volt a helye, leginkább a heverőmarha takarmányát kapta. Péva, szár, búzaszalma volt az ő rendes téli eledele. Ha vegyítéket kapott, az rendszerint silányabb fajta volt: búzaszalma és sarjú. Tavasztól őszig meg, amit legelt a csordán és fejéskor kevés csalamádét, fatytyút, sarjút vetettek elébe. Mikor mi volt?! Jobb takarmányhoz szokottat nem is igen lehetett falubelinek eladni.

Szénát a tehén csak kevéssel fölellés előtt és rövid ideig a szoptatás alatt kapott; néhol még ezt se, csak árpaszalmát.

Ilyen takarmány mellett természetesen nem lehetett a tehéntől sok tejet kívánni, de nem is kívántak. Eladni úgysem igen lehetett. Amíg a borjú szopott, vagy télen, néhol egyáltalán nem fejtek.

6—8 hetes korában a borjút, ha valamilyen oknál fogva nem akarták fölnevelni, eladták. S hogy a tehén ne bánkódjék a borja után, kevés szőrt a borjú homlokáról levágtak és ezt kenyéren megetették az anyjával. (A tehén többnyire nagyon szerette a borját. A lónál előfordult néha az ellenkezője, ilyenkor a kanca farkából néhány szálat a csikó nyakába kötöttek, hogy az anyja vállalja.)

Ha a borjút megtartották, legkésőbb 8 hetes korában elválasztották a tőgytől. A választásnál a sündisznóbőrös, vasszöges vagy a 12. ábrán látható *borjúkantárt* használtak. A borjú választás után lassanként ráfanyalodott arra,

amit az anyja evett. Egy éves korában kicsapták a gulyára. Addig a csordára járt az anyjával. Úriban a márciusi borjú augusztus végén ment először a csordára.

Gombán a borjú sok kertben addig szopott, amíg a másik előjött. 8 hét után azonban csak fejés idején szólították elő a kötröcből: *Virágé ki!* A borjú egyet-kettőt kortyantott és már vezették is vissza. (Némelyik tehén csak a borjú ilyen „szopása" után adta le a tejet.) Nappal a borjú kantárral az orrán volt anyja mellett a csordán.

A fejést az egész vidéken asszonyok intézték. Reggel-este fejőzsétárral mentek a kertbe. Ez volt az ő egyetlen tevékenykedésük az istálló tájékán.

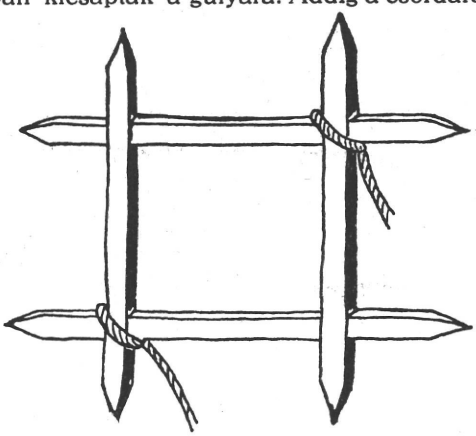

12. ábra. Bornyúkantár.

A tehén tejének hirtelen elapadását, a tőgy dagadását, a véres tejet sokszor boszorkány művének tulajdonították. A daganat elleni tőgyfüstölést már említettük az állatgyógyításnál. A tej apadása, visszatartásakor a villát fejéskor az ajtó mellett a földbe szúrták. Úgy gondolták, hogy ez megtöri a boszorkány erejét. Úriban a véres tejet az itatóvályúba öntötték és csipkefával addig verték, amíg a rontó oda nem jött a rontást a tehénről levenni. A csipkefa ütése a tejre neki ugyanis nagy fájdalmakat okozott. Monoron szárított *istentehenkéjét* (Meloë proscarabaeus) törtek porrá, a porral egy darab kenyeret meghintettek és ezt megetették a tehénnel...

* * *

A vidék régi kertbeli tüzelős istállóinak életéről és a bennük tartott állat takarmányozásáról ezeket sikerült összegyüjtenünk.

A 80-as évek elején az Alföldön beállott nagy változások hamarosan megváltoztatták vidékünk kertes istállójának életét és jószágaik takarmányozását is. A vadvizek lecsapolásával az istállós jószág legeltetésére fönntartott gyepföldek egykettőre eltüntek. A termesztett takarmánynak mind komolyabb szerepe lesz az állat takarmányozásában. A vasúthálózat sűrűsödésével vidékünkön nemcsak a gabonatermelés lendült fel, — mert könnyebben lehetett értékesíteni, — hanem a tejtermelés szempontja is mindinkább előtérbe jutott a szarvasmarhatartásnál. A kofák egyre nagyobb mennyiségben kezdik hordani Pestre a vajat és a tejfölt, no meg a tej mindinkább néptáplálékká lesz. A kerti istálló átalakulásához az első lökést a tejtermelés fokozódása adta meg. Az ősi, magyar marha kicsiny tejhozamát kifejleszteni nem próbálták meg, sokkal kényelmesebbnek bizonyult a nyugati eredetű, nagy tejhasznú tarkamarha meghonosítása. Ennek a tehénnek a jókarban tartása pedig nemcsak takarmányozás dolgában, hanem az istálló életében is gyökeres változtatásokat követelt. A tarka marha sem a füstöt, sem a hideg istállót nem birta, tehát az istállókban lassan elhagyták a tüzelést, megszüntek a bandázások s a füstös gerendákat lerakták szárízikkel. Ezen a padláson azonban takarmányt nem tartottak. Ahol tarka tehén még nem volt s az istálló „kantasága" egy ideig még megmaradt, ott meg a népsűrűsödés következtében a kertekhez mindjobban közelítő házak tűzveszélye miatt a hatóság tiltotta el a tüzelést. A szalmát is sajnálták már kissé csak úgy ellobogtatni, mióta a trágyázás fontosságára rájöttek. Úgyhogy a 80-as évek végén a tűz véglegesen kialudt az istállókban. A takarmányos kötröc (ennek semmi köze az úrii is-

tálló előtti kötröchöz) majd mindenütt elkészült; leginkább a vacok mellett. (Sarokban csak az újabb istállóban van, ahol a szénát a padláson tartják.) A vacok alatt a *zablóládák* is láthatók már ebben az időben. A nagy kerekjászlas istállók homlokfalára még egy ajtót vágtak, mivel a levegő kevés volt a lepadlásolt helységben. Ami egyéb alakítást csináltak még később az el nem bontott öreg istállón, (pl. a jászlak más elhelyezése, a nyitott féhajra ajtó, stb.) az már az újabb fajta, házzal egy telken levő *szénapadlásos* istálló hatása alatt történt.

* * *

Most ha az összegyűlt anyagot a dolgozat elején levő település- és művelődéstörténeti adatok figyelembevételével vizsgáljuk, a vizsgálat eredményeképen kb. a következő képet kapjuk : Az első telepek a mai falvaknál jóval kisebbek lehettek, de viszont sűrűbbek is voltak. Pl. Farkasd, Tete, Oszlár stb. a vidék falvai közé ékelődve, hajdan szintén falvak, ma csak puszták. S így a település kezdetén a már különben is félnomád életet élő magyar a falvak sűrűsége miatt, egészen állattartásból megélni nem tudván, komolyabb földművelésre kényszerült. A határ használata tehát valószínűen keveset különbözhetett a leírttól.

A jószágállomány egy részét a régi kevésbbé helyhezkötött életmód hagyományaképen azonban továbbra is a legkezdetlegesebb módon teleltették ki. Ennek a teleltetésnek emlékét őrizte meg a fészer a kazlak végében és a kerekjászol ellapítva az istálló közepén. A tolnamegyei szilajjószág téliszállásának harmadik lényeges tartozékát, a kúpos gunyhót, amilyennek azt Kovách Aladár leírja, itt megtalálni nem sikerült. De ez lehetett másformájú is. Vagy ha elgondoljuk, hogy a szűk határok, kis, tenyésztési célt szolgáló állatállománynak nem a határban, hanem a kertben ütötték össze primitív téli hajlékát, (itt könnyebb az őrzők élelmezése, ragadozók ellen biztosabb oltalmat nyujt a kert stb.) ebben az esetben legkézenfekvőbb magyarázat, hogy az istálló volt a teleltető férfiak lakása. Istálló építését ugyanis a legrégibb időben, rögtön a letelepülés után szükségessé tette a gazdasági munkát végző jószág teleltetése.

Feltehető, hogy a mohácsi vészig alig változott ez az állapot. Ami most már az ország kultúrviszonyait illeti a török világ idején, három csoportot kell megkülönböztetnünk.

Első csoportba tartoznak azok az országrészek, amelyekben a török egyáltalán nem parancsolt, mint pl. a Felvidéken, vagy uralma csak névleges volt : Erdély. Ebben a csoportban tehát művelődést gátló nagyobb akadály nincs.

A második csoportba sorolható vidékek azok, amelyeket a török néptelenné tett. Ezen vidékek lakosai, hogy életüket, vagyonukat jobban védeni tudják, egy-egy csomóba futottak össze : pl. Kecskemét. Más, hasonló sorsú vidéken, pl. Debrecen környékén mesterséges védelmi telepítések keletkeztek : a „*Hajdúváros*"-ok (L. Györffy : Az alföldi kertes városok.) Ezeknek a városoknak főmegélhetésük a szilajbarom tartás volt. Az ősi félnomád kultúra emlékeit formázó jelenségeket ezekben a városokban mindig bizonyos gyanakvással fogadhatjuk, mert jóllehet „gazdasági berendezkedésük nem az alapítók találmánya volt" mégis mivel nem a természetes feilődés következményei, hanem a kor kényszerítő körülményei növelték őket ekkorára, életük elég sok mindenben eltérhetett az eredeti kertes telepekétől.

A harmadik kultúrcsoport lenne, ahol magyar telepek voltak sűrűn és a török az Alföld más részéhez arányítva kevés falut pusztított el s így szilajpásztori szinvonalra nem szállította le az emberi műveltséget. A tömérdek zaklatás azonban azt eredményezte, hogy a telepek már meglévő kultúrája nem emelkedhetett tovább. Ebbe a csoportba tartozik vidékünk is, mint azt a dolgozat elején fejtegettük. Ennek a csoportnak kellett a legtöbb magyar ősiséget megőriznie.

A török világ elmultával a fészeres, kerekjászlas teleltetésnek még jó ideig meg kellett maradnia, mert az ilyen szavakkal megjelölt tárgyak eltorzított formában a mai napig ismeretesek, de hogy mikor szűnt meg, arról a szájhagyomány semmi emléket nem őriz. A birtokunkban levő okmányok és gazdasági naplók bizenysága szerint a XIX. sz. elején már nincs meg. Az istálló vagy helyesebben, amint láttuk a teleltető tüzelős ól ellenben a mult század 50-es, illetőleg 80-as éveiig az ősi féhaj nélküli, ereszes, putris formájában és kezdetleges belső világával megmaradt. A nagyobb jószágtömeget befogadó, magasabb falú, későbbi teleltető istálló is sokat átvett a „tugurium" jellegzetességeiből: az oldalon csak egy ajtó 30 jószág számára, ablak helyett szelelőlyukak, a homlokfal délnek néz stb. (Sok helyen a magasan álló talajvíz miatt putriistálló nem is lehetett!)

Ami a takarmányozást illeti, nomádizáló hagyománynak tekinthető az istállós jószág folytonos legeltetése, amely valamikor természetszerűleg még általánosabb lehetett, mikor a kukoricát és a kukoricaszár etetését még nem ismerték.

Borzsák Endre.

* * *

Das Leben der alten Ställe und die Futterung des Viehes. Die Lebensweise des ungarischen Volkes war zur Zeit der Landnahme die der Halbnomaden. Das ung. Volk hatte beständige Wintersassen. Aus diesen Wintersassen entwickelte sich das ungarische Dorf. Diese Dörfer des Alföldes haben einige Spuren der alten Form bis auf den heutigen Tag bewahrt; karakteristisch für diese Form sind die zwei Grundstücke im Dorfe. Das Vieh des Bauern wird nicht im Dorfe, neben dem Wohnhause, sondern in den, von István Györffy „Kert" genannten Grundstücken, die das Dorf ringförmig umnehmen, unterbracht. Hier überwintert das Vieh in, z. T. offenen, z. T. aber geschlossenen Bauten. In den von E. Borzsák untersuchten 8 Dörfern des nördlichen Pester Kom. war der Name der geschlossenen Bauten Stall (ung. istálló). Die Wände dieses Stalles waren aus Weiden geflochten oder aus Erde gelegt. Diese Ställe hatten keinen Dachboden. Im Winter wurde darin gefeuert. Hier wohnten die Burschen vom 12. Lebensjahr ab manchmal lebenslang.

Im Herbst wurde das Vieh von den Puszten in die Ställe geführt. Da wurde das erste Feuer angezündet. Das Amt des Feuerlegens gehörte dem ältesten Mitglied der Familie an. Bei dem Lichte dieses Feuers fütterte man früh morgens das Vieh, bei diesem Lichte erzählte man des abends. Das Vieh wurde von einem Arzt geheilt. Solche berühmte Pferdeärzte waren in jedem zweiten oder dritten Dorfe zu finden.

Das Futter des in diesen „Kert"-en überwinterten Viehes war ziemlich eintönig. Man liess weiden solange es möglich war. Das arbeitende Vieh weidete in der Nacht. Natürlich erhielten letztere auch etwas Futter. Die Pferde, die man zum Getreide-Austreten benützte, erhielten bei Tag frischen Hafer, Gerste, Junges Kukuruz, u, a. Im Herbst fütterte man das Vieh mit dem im Juni gemähten Heu. Die Winter-Fütterung ging mit Ende des Herbstenbaues an. Um die Winterverpflegung des Viehes wurde nicht viel gesorgt, da das Vieh ja nur zum Züchten da war. Das Pferd wurde mit Gerstenstroh, Spreu, u. dgl. gefüttert. Die Rinder haben Kukuruzstiel, Weizenstrohspreu, u. a. bekommen. Im Monat März, bei Beginn der Frühjahrsarbeit wurde das im Herbst auf die Seite gelegte Heu aufgebraucht. Anfangs April wurde das Vieh auf die Weide hinausgetrieben.

Die Futterung der Melkkühe unterscheidete sich fast überhaupt nicht von der des übrigen Viehes. Kühe wurden hauptsächlich zum Kalbzüchten gehalten. Die Milch, die sie gaben. hatte man nicht verkauft.

Die Einführung des fremden Rindes, die Umformung der „Kert"-e, die intensivere Ausnützung des Bodens in den achtziger Jahren des vergangenen Jahrhunderts haben das Wirtschaften des ungarischen Volkes gänzlich umändert. Die beschriebene Art der Futterung lässt sich nur noch in kümmerlichen Resten vorfinden.

Sárközi „rostkötés"-ek.

Bár a sárközi rojtcsomózás népművészetünk gazdag tárházában szerény helyet foglal el, mégis vizsgálódás tárgyává tettük, mert e művészkedés időben és térben szűkre szabott határok között mozogva, alkalmas oly népművészeti kérdések megválaszolására, melyeket más, nagy elterjedtségű, régóta gyakorolt, sokféle hatásnak kitett és igen különböző tényezők útján kialakult művészetág, mint pl. a himzés vizsgálatával sokkal nehezebben tudnánk kibogozni.

A magyar szakirodalom a rojtok művészi befonása, összecsomózása által keletkezett csipkét csak futólag említi.[1] *Malonyay*, a sárközi népművészettel foglalkozó kötetében,[2] sok jó fényképet és színes ábrát közöl a sárközi női öltözetről — mely csomózott rojttal gazdagon díszített —, de evvel csupán a ruhán — kötényen és vállkendőn — való alkalmazását mutatja be, a mintákat magukat nem közli, sőt ezek létezését nem is említi.

A szőttes anyagszélnek rojtszálakban való végződése olyan ősi, mint maga a szövés, melynek járulékaként úgy keletkezik, hogy a megszövött anyagot a szövőszékről levéve, a vetülékkel át nem dolgozott láncfonalak rojtként szabadon csüngenek. Megerősítésükre legegyszerűbb és legalkalmasabb módnak az egymással való összefonás, összecsomózás kínálkozott, ami a szőttest a felbomlástól megóvja. Az anyagszél rojtjainak ilyen megerősítése bizonyára még a szegővel való befoglalásnál is kezdetlegesebb. E technikai szükségszerűségből keletkezett mesterkedés esztétikai kívánalmaknak akkor kezdett megfelelni, mikor a rojtszálakat bizonyos rendszer szerint erősítették egymáshoz, ami által díszítmény keletkezett.

A rojtnak csomóval való összeerősítése a kötényen igen ősi ; — egykor, s helyenként még ma is az egész kötény alig egyéb egymáshoz kötözött rojtszálaknál. Mint *Cs. Sebestyén Károly* meggyőzően kimutatta,[3] igen közeli kapcsolat áll fenn a krassószörénymegyei oláh nők *kicelye* nevű, fonott gyapjú-rojtos köténye és a primitiv népek egymáshoz kötözött fűszálakból alakított kötényszerű ruhadarabja között. Csomózás-mintát azonban, akár csak a legegyszerűbb fajtájút, nem találunk egyiken sem.

A rojtcsomózás, vagy ahogy nemzetközi megjelöléssel ezt a technikát nevezni szokták : a *macramé*-munka, egészen az ókorig nyomozható ; az asszirok, plasztikus ábrázolásaik tanusága szerint, igen szép mintákban csomózták ruháik, nyeregtakaróik, lószerszámaik lecsüngő rojtjait. A lovak sörényének, üstökének különféle minták szerinti — bizonyára igen ősi gyakorlatú — befonása, valamint hazai román-szláv nemzetiségeinknél a női haj bámulatosan aprólékos mintákban való összefonása hasonló technikájú munka. A rojtcsomózásnak ezekkel való összevetése bizonyára sok néprajzi tanulságot adna, — sajnos, nemcsak közölve, de felgyűjtve sincsenek még.

A „*macramé*" szó arab eredetű,[4] s igen valószínűnek látszik, hogy

[1] *Viski Károly* : Díszítőművészet. A Magyarság Néprajza, II. k. Bpest, é. n. 334. l.
[2] *Malonyay Dezső* : A magyar nép művészete. IV. k. Bpest, 1912.
[3] *Cs. Sebestyén Károly* : Opreg és katrincza. Népr. Ért. XV. évf. 1914. 289. skv. l.
[4] *Heiden, Max* : Handwörterbuch der Textilkunde. Stuttgart, 1904. 343. l.

az arabok, sok más keleti technika és művészi hagyaték örökösei, voltak e munkának Európa felé közvetítői és terjesztői. Az iparművészettörténészek e feltevését[5] támogatni látszik az a tény is, hogy a legkorábbi, Európában készült ilynemű munkák Spanyolországból és Sziciliából valók, s a XVI. sz.-ra tehetők, abba a korba, mikor az európai iparművészetre Kelet legjobban rányomta bélyegét. Az itteni mesterek kezén azután a *macramé*-munka önálló utakra tér: a kor csipkedivatjához igazodva, könnyed, levegős minták keletkeztek belőle Olaszországban, s nehéz, aranyzsinórból font bojtok Spanyolországban. A továbbiak folyamán a rojtcsomózás mindinkább elveszti technikájából adódó önálló stilusát. Olaszországban egészen a vele rokon technikájú vetélt csipke mintáit követi, később pedig a tűvel varrott csipke mintáit is átviszik csomozásra, s annyira erőszakosan mesterkélttté teszik ezt a technikát, hogy még figurális díszítményeket is készítenek vele. — A rojtcsomózást egyébként a gombkötő-mesterség és paszománymunka ősének tekinthetjük.

A rojtcsomózás újabb gyakorlat szerint a Sárközben úgy készül, hogy a kifeszített anyagszélbe fűzik a szálakat, s ezeket egyesével, vagy kötegenként fonják vagy csomózzák össze egymással.[6] Régebben a kezdés nem ilyen volt, hanem amilyennek a 2. sz. ábra mutatja: a rojtot *„tirára kötötték"* (a keskeny, szövött szél volt a rojt *„tirája"*). Ezt a tirát a madzagszövőn[7] szövik, úgy, hogy szövés közben jobbról keskeny deszkácskát tartanak mellette, s a vetüléket ezen mindig átvetik. A deszkát kihúzva, hosszú hurkokat kapnak, melyeket felvágnak, s ez adja a rojtot. Aszerint, hogy milyen hosszú rojtot szándékoznak készíteni, keskenyebb vagy szélesebb deszkát használnak, meggondolva azt is, hogy milyen mintát csomóznak, mert a mintától függ, hogy mennyit vesz majd fel a rojt hosszából. A 2. sz. a mintát illetően a legegyszerűbb: közvetlenül a szövött szél alatt minden szálköteget egyetlen nagy csomóra kötnek. A többi, bonyolultabb minta is tulajdonkép csupa igen egyszerű elemre vezethető vissza, s abból adódik, hogy hány szálat, illetve szálköteget milyen módon és irányban csomóznak össze. A vízszintes és rézsútos pálcák is összecsomózásból adódnak, úgy, hogy egy szálat mereven a kívánt irányban tartanak kifeszítve, s a többivel sűrűn egymás mellett csomókat kötnek rajta.

Mintásan csomózott rojtot a Sárközben a szőttesek (terítők, törülközőkendők, stb.) szélein, valamint selyemből való vállkendőkön és kötényeken alkalmaznak.

Hogy a sárközi asszonyok mikor kezdték szőtteseik szélét — mindig a keskeny szélt — csomózott rojttal díszíteni, pontosan ki nem nyomozhatjuk. Bizonyos, hogy a díszes szőttesek oly régi gyakorlatával rendelkező sárközi nép a szélek díszítésének ezt a módját is régen ismerte, maga a technika tehát nem volt idegen előtte akkor, mikor ezelőtt kb. 40 évvel — a mai öregasszonyok emlékezése szerint — divatba jött a színes selyemkötények és vállkendők rojtdíszítése. Eleinte csak a *„sima rost"* (2. á.) és a *„bütkös rost"* (3. á.) volt ismeretes. Ez-

[5] *Frauberger, Tina*: Handbuch der Spitzenkunde. Leipzig, 1894. 43—44. l.

[6] A csomózás technikai menetére nézve l. *Dillmont, Th. de*: Enczyklopaedia, a női kézimunkák ismeretiára. Dornach, é. n. 340. skv. l.

[7] Ábráját l.: *A Magyarság Néprajza*, I. k. Bpest, é. n. 1807. ábra.

után kezdték a „*szives rost*"-ot kedvelni (5. á.), mely már erősen eltér a két előbbi mértanias, valamint a szőtteseken alkalmazott igen egyszerű (6., 7., 8., 9., 10. és 11. á.) mintáktól. Egyébként ennek, s a többi, jóval kimódoltabb díszítményű mintának eredete kétségkívül magasabb társadalmi rétegek készletében keresendő, mert ezeket az elemeket — más csoportosításban, elrendezésben ugyan, — de megtaláljuk régi külföldi rojtcsomózásokon is.[8] A sárközi asszonyok ma is tudják, hogy az első kendőre, köténye való „rost"-okat Szekszárdon vették, boltban, vagy „egy embertől", aki készítésükhöz értett. (Alighanem gombkötő- vagy paszománymunkához értő mesterember lehetett.) Emlékezetük szerint kb. 1906-ban kezdtek a sárpilisi asszonyok maguk is próbálkozni a díszes műselyemrojt csomózásával, akkor kapták fel a „*sima*", a „*bütkös*", majd a „*szives*" mintát. Később az ellesett, lemásolt elemekből mind több s több minta keletkezett. Eleinte csak egy-egy asszony ha értett a csomózáshoz, később többen is eltanulták, de állítólag csak a pilisiek tudták készíteni, s az egész Sárköz itt csináltatta a rojtot.

A Néprajzi Múzeum gyűjteményében ezidőszerint 56 drb. csomózásminta van, valamennyit Sárpilisen gyüjtöttem.

A rojtcsomózás virágkora a háborút közvetlen megelőző évekre esett. A háború alatt nehézségekbe ütközött a hozzávaló selyem beszerzése, s ekkor, a sokszínű selyemkötények és selyemből való vállkendők elmulásával a rojtcsomózás hanyatlása is megkezdődött. Ma már hírmondóul is alig akad, de akinek van, az sem viseli már. Van még ma is néhány asszony, aki a rojtcsomózáshoz jól ért; egyiknél 50 mintából álló mintakendőt, s még ezenkívül néhány más mintát láttam. (A minták számát hozzáértő készítő a végtelenségig szaporíthatja csupán az elemek variálásával s a díszítmények elrendezésének váltakoztatásával is.) Ezek az asszonyok azonban már iparszerűen foglalkoznak a rojtcsomózással, mégpedig nem is a Sárköz parasztsága, hanem egy bajai bolt számára, ahol alighanem a bunyevác asszonyok veszik magukra ezuttal is a magyarság levetett javait. — Az eladásra készülő szőttesekre is egyes ehhez értő asszonyok pénzért készítik a hozzávaló csomózott rojtot.

A minták elnevezései mind szemlélet útján keletkeztek: 1. á. = *harangos*, 2. á. = *sima rost*, 3. á. = *bütkös*, 13. á. = *kis pókos*, 14. á. = *csillagos*, 15. á. = *tulipános*, 16. á. = *négy ablakos*, 17. á. = *makkos*, 18. á. = *fijos pókos*, 20. á. = *vitézkötéses*, 22. á. = *vizfojásos*.

E munka kapcsán is bepillanthatunk a népművészeti munkák születésének, fejlődésének műhelytitkaiba. Ugyanazokat a jelenségeket figyelhetjük meg itt is, mint aminőket a himzéseket készítő varró-asszonyok, a népviseleti ruhadarabok készítői, s a kendőkötő- és fésülőasszonyok munkamódjánál tapasztalunk. A falu társadalmi közösségében kialakuló munkamegosztást tapasztaljuk itt is.

A falusi asszony még jóformán maga sem tudja, hogy jobban ért a rojtcsomózáshoz, mint a többi falujabeli, de szomszédai, rokonai, ismerősei már észrevették, hogy ügyesebben dolgozik, azaz technikailag tökéletesebb, mintában leleményesebb, esztétikailag magasabbrendű a munkája. Senki sem igyekszik arra, hogy ellesse tőle fogásait, hanem

[8] A XVI—XVII. sz.-i csomózásmintákhoz l.: *Dreger, Max*: Entwicklungsgeschichte der Spitze. Wien, 1910. 26. tábla.

inkább őhozzá viszi a csomózandó rojtot, s kéréssel vagy apró szivességekkel ráveszi elkészítésére. A falusi ember, egymásrautaltságának tudatában, nem igen szokott kérést megtagadni, s így, amig nem nagy számúak ezek a kérések, eleget is tesz nekik. De mentől inkább szaporodnak az efféle megbízások, annál kelletlenebbül vállalja, mert elvégzendő mindennapi munkája mellett egyre nehezebben tud időt szakítani e munkatöbblet elvégzésére. Igy aztán rövidesen már csak természetbeli vagy pénzbeli fizetés ellenében dolgozik. A nagy gyakorlat folyamán nemcsak több technikai készségre, hanem több művészi invencióra is szert tesz: most már nagy mértékben kiválik a „laikusok" közül és akarva, nem akarva, mesterré lesz, úgyszólván anélkül, hogy erre anyagi vagy erkölcsi érdek sarkalná. Egyetlen tényező tette azzá: a közösség belé helyezett bizalma, mely abban is megnyilvánul, hogy a megrendelők semmiféle utasítást nem szoktak adni a rojtmintára vonatkozólag, hacsak annyit nem, hogy csinálja szépre, vagy pl. olyanra, mint X. Y.-ét, de még annál is szebbre. Az ilyen falusi mester tökéletesen, szinte hiánytalanul fejezi ki a közösség ízlését, munkája valóban a közösség vágyának testet öltött alakja, amely a közösség nyomása által született meg éppen az ő kezéből, mint arra legalkalmasabbnak látszóéból.

Felületes szemlélet könnyen azt állapíthatná meg, hogy a sárközi rojtcsomózás, mint népművészet, nem egyéb magasabb társadalmi rétegekből eredő szállománynál. Evvel szemben azt mondhatjuk, hogy ez a munka, stiluskritikai alapon, tulajdonképpen három, egymásra épült s valóban egymásba fonódott rétegre bontható fel. Első maga az igen ősi technika, melyből a legegyszerűbb, kezdetleges díszítményelemek önként adódnak. Ezek valamikor bizonyára mindenütt el voltak terjedve, mert ma is csaknem mindenütt, primitiv törzseknél csak úgy, mint a legmagasabb kulturájú európaiak kezén is megvannak. Erre a munkára is áll, hogy „térben mentől szélesebb terjedelmű valamely díszítőjelenség, díszítmény — annál régebbi".[9] Időrendben a második réteg a különféle bonyolultabb díszitőelem, s az ezekből alkotott díszítmény. Ezeket, más elrendezésben és csoportosításban, régi úri munkákon is felleljük, így pl. a 7. á. igen közeli rokonát egy 1600 körüli lepedőszélen találjuk.[10] A harmadik, bár legújabb, de bennünket néprajzi szempontból legjobban érdeklő réteg a 16—22. számú hét minta: azaz a primitiv technikából, régi úri díszítőelemből sárközi ízlés szerint felépített, összerakott mustra. Ez az elrendezés. kompozició emeli a sárközi rojtcsomózást a kezdetleges enemű munkák fölé, s különbözteti meg a magasabb osztályok ilyfajta hagyatékától; egyben ebben nyilvánul sajátossága.

Ez a három réteg igen jól megkülönböztethető a mintákon, ha nem is egy-egy mintán belül, de az egyeseken külön-külön. Az 1., 2. és 3. minta annyira a technikából adódóan kezdetleges és elgondolásában annyira egyszerű, hogy mindenütt meglelhető. A 4—11. sz. mintákat szőtteseik szélén alkalmazzák; ezek stilusban teljesen a hagyományos régi úri csomózásmintákra emlékeztetnek. Közülük a 10. és 11. sz. minta fehér pamutból készült, a többiben ezen kívül kék vagy piros

[9] L. *Viski*, i. m. 380. l.
[10] *Schuette, M.*: Alte Spitzen. Berlin, 1914. 4. ábra.

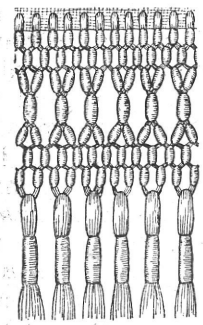

1

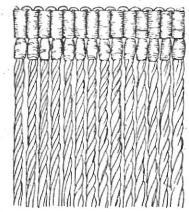

2

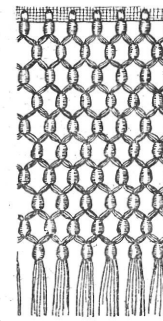

3

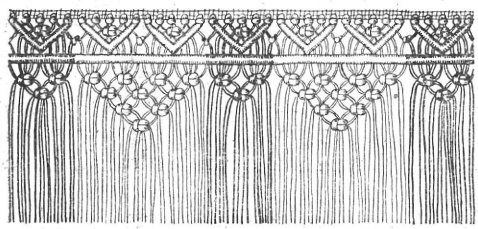

4

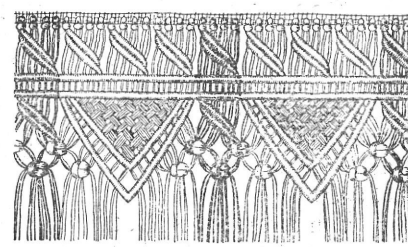

5

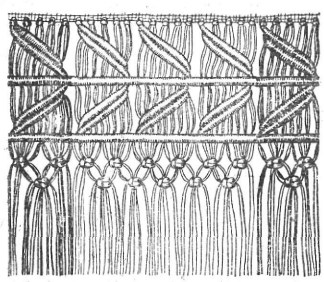

6

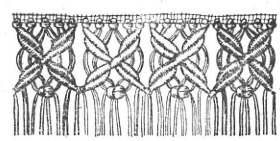

7

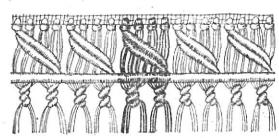

8

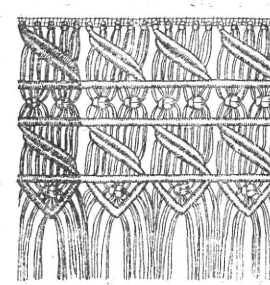

9

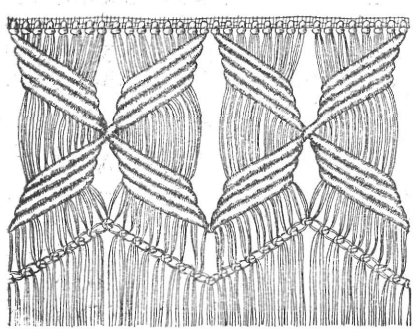

10

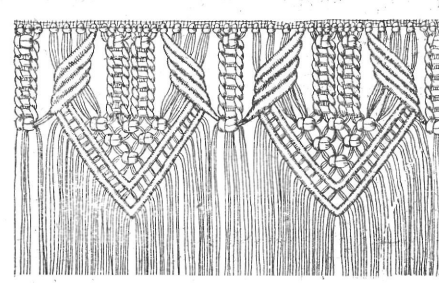

11

I. Tábla. Sárközi rojtcsomózás-minták.
(Az eredeti nagyság $^2/_3$-a.)

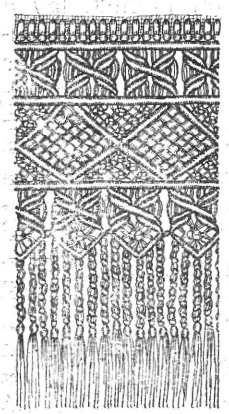

12

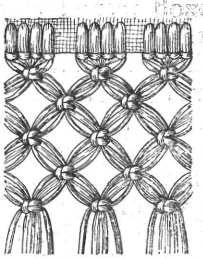

13

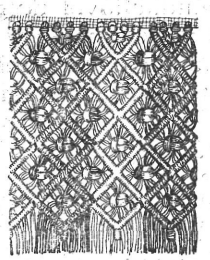

14

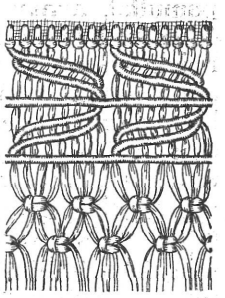

15

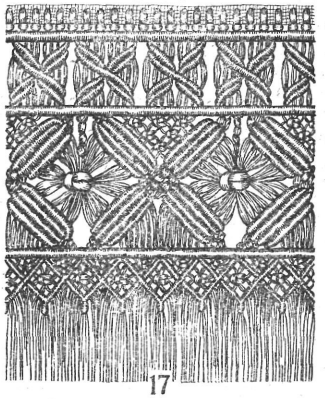

17

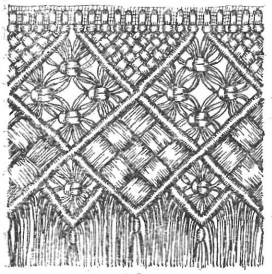

16

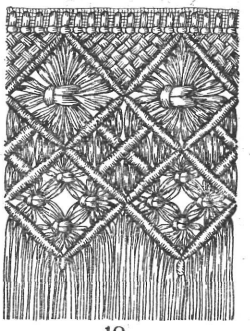

18

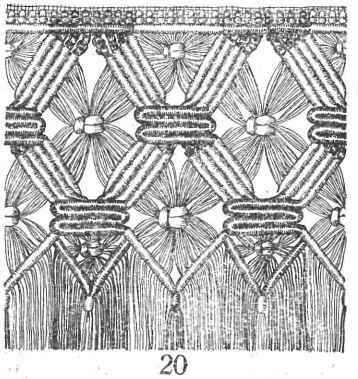

20

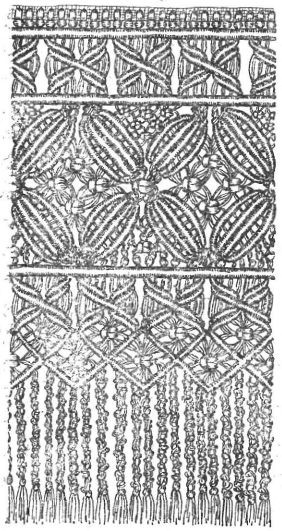

19

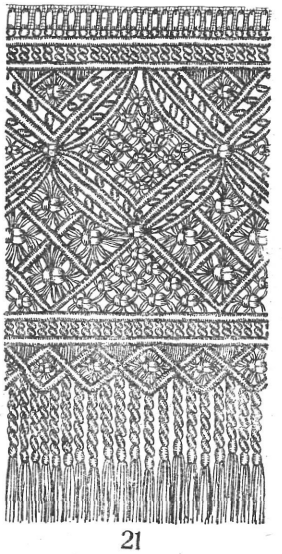

21

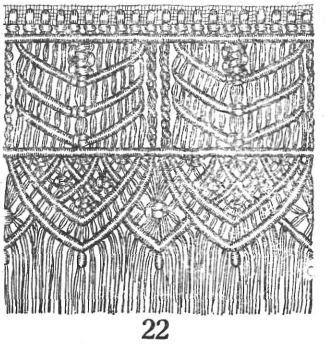

22

II. Tábla. Sárközi rojtcsomózás-minták.
(Az eredeti nagyság $^2/_3$-a)

pamuttal, avagy mindkettővel dolgozott részletek is szerepelnek. Igy a 4. és 5. minta két szélén egy-egy kék, közepén pedig egy piros fonálból készült rész van, a 6. és 7. minta kezdetén pedig kék, végén piros a mintának az ábrán sötétebb színnel jelzett része. A 8. minta ismétlődő díszítményei közül minden harmadik, a 9. mintáéból pedig minden negyedik egység készül piros fonálból. Egy szőttesdarabot befoglaló rojtozás természetesen mindig ugyanazon ismétlődő mintából készül, a színeknek ugyanolyan módon való változtatásával, mint az itt bemutatott részleteken. Ez a színelosztás igen jellemző a sárközi nép (mind a készítő, mind a megrendelő) fejlett stilusérzékére: a rojtozásban mindig ugyanazon színek szerepelnek, mint abban a szőttesben, amelyet szegélyez, s ezenfelül ugyanolyan arányban keveredve, mint amabban. Vagyis a szőttescsíkok színeinek szélességéhez igazodnak a rojtminták színes részeinek szélességével, a fehér és színes részek egymáshoz való arányával. Ezzel a fehér és színes rojtcsíkok váltakozásából adódó ritmus: ismétlése, mintegy újracsendülése annak, ami a szőttesben van. A tömör felületű szőttes szélének művészi szempontból tökéletesebb feloldását el sem gondolhatjuk. A rojt értelme ebben az átmenet-jelző szerepében van, s levegős, csipkeszerű csomózásmintái stilusban is, technikailag is tökéletesek.

Evvel szemben a kendők, kötények műselyemrojtjainak csomózásmintái (12—22. á.) kevésbbé felelnek ugyan meg ennek az esztétikai követelménynek, viszont az előbbi csoportnál sokkal több egyéni vonást, helyi jellegzetességet tüntetnek fel. Ez is a népművészeti alkotások törvényszerűségéhez tartozik: mentől szűkebb terjedelmű egy díszítmény, annál fiatalabb.[11] Első rápillantásra látjuk, hogy ezek a csomózásminták (a 13. és 15. mintát leszámítva) elvesztették csipkeszerű jellegüket: a díszítmények zsúfoltak és tömött, összefüggő felületet alkotnak. Az előbbi csoport mintáitól eltérnek abban is, hogy nélkülözik a rojt másik lényeges kellékét: a *csüngő* hatást, s ezzel szemben a horizontális irányt hangsúlyozzák a mintát vízszintesen tagoló egyenes csíkokkal, vonalakkal (12., 17., 19., 21. és 22. á.). Mint ahogy a díszítmény zsúfolása, az üres tér kerülése a hímzésekkel azonos díszítőstílus, ugyanígy rokon a vízszintes csíkokra való tagozódás a hímzéseken szokásos elrendezéssel. Amazokon is azt látjuk, hogy a legszélesebb és leghangsúlyosabb minta, az egésznek mintegy a tengelye a középső sávba kerül, ezt pedig felül és alul egy vagy több, keskenyebb, jelentéktelenebb elemeket tartalmazó csík foglalja be szegélyképpen. Erre jó példa a 21. ábra. Az elrendezésen túl, a díszítőelemek csoportosításában is sok eltérést látunk a hagyományos csomózásmunkáktól, s annál több egyezést a magyar népi hímzés elemeinek összetételével. Igy a régi úri munkákban rendszerint egyazon minta folytatólagosan ismétlődik egymás alatt a kívánt szélességben, sárközi munkáinkon viszont leggyakrabban háromféle, s egymástól stílusban is teljesen független díszítőelem követi egymást a függőleges irányban (19., 21. á.). Az itt bemutatott, s ebbe a csoportba tartozó minták közül a 20. ábra őrizte meg leghívebben a hagyományos jelleget.

[11] *Viski*, i. m. 380. l.
[12] *Viski*, i. m. 340. l.

Ezeken a jellemző vonásokon túl — amelyek mind a népi hímzéssel való stiláris egyezést mutatják — részletekben is sok a hasonlóság. Így elsősorban a népművészet más területein is annyira kedvelt variálásban. Egyazon elemnek sokféle módon, igen leleményes alkalmazásával különféle hatást érnek el. Így pl. elaprózással, szűkítéssel: a 18. minta felső négyszögében egy-egy nagy csomó tölti ki az egész teret, az alatta levő kockákban a szálakat négy részre osztva, kisebb csomókat készítenek, de pontosan ugyanazon a módon, mint a fentin: ezzel merőben más hatást érnek el. Még feltűnőbb ez az elaprózás a 21. mintán, ahol az egyik kockát négy, a másikat pedig tizenhat apró csomóval töltik ki. Más esetben viszont bővítéssel, egy-egy apró elem közbeékelésével variálnak: a 17. minta tömött pálcákból összerótt keresztjeit a 19.-en a pálcák közé ékelt csomókkal ritkítják, szélesítik. Kedvelt variálási mód a hímzésben is, amit a 16. és 18. mintán figyelünk meg: azonos méretű felületekre bontják a mintát (itt kockára) s a mintát ezeknek különféle módon való — legtöbbször kétféle, váltakozó technikájú — kitöltése adja. Néha egy egészen egyszerű technikai fogás segítségével érnek el más hatást: pl. a 19. és 21. minta lecsüngő rojtjai (a csomózás alatt) kettesével össze vannak bogozva, látszólag különböző módon, pedig csak az a különbség a kettő között, hogy az egyiken (19. á.) a csomókat nem húzták össze, hanem lazán hagyták, a másikon (21. á.) pedig szorosan meghúzták.

Egyazon mintának különféle színekkel való dolgozása ugyancsak variálási lehetőség, pl. a 14. meglehetősen egyhangú mintát a sokféle színnel való csíkozással teszik változatossá.

A kendők, kötények szélét díszítő rojt mindig színes műselyemből készül, nem feltétlenül igazodva a díszített tárgy alapszínéhez. Stílusban azonban, éppen tömör, színes foltszerűségével egészen ennek a hangulatához, jellegéhez simul, mert az erős színű, lecsüngő rojtok játéka mozgás közben hangsúlyozza a kendő vagy kötény tarka színhatását. — „Rostos" kendőt vagy kötényt csak leányok és fiatal menyecskék viseltek ünnepi öltözetül, ez a cifra ékesség már nem illette meg a 25 éves asszonyokat sem.

A mondottakból kitűnik, hogy a rojtcsomózással a Sárközben ugyanaz történt, mint a hagyományos *macramé*-munkával másutt: Olaszországban könnyed, levegős, vagy figurális díszű csipkébe kényszerítették, itt pedig, ugyancsak az uralkodó esztétikai törvényekhez idomítva, a hímzés hatását igyekeztek vele utánozni.

Nem tudjuk ellenőrizni, hogy a sárközi csomózásmunkák e sajátságai nincsenek-e meg más hazai rojtcsomózásokon is, pl. a palócok valószínűleg kevésbbé változatos, ezideig fel nem gyűjtött fejkendőrojtjain. Összehasonlító anyag hiján eldönthetetlen, hogy általános népi, vagy általánosan magyar jellegzetességeket látunk-e a sárközi csomózásokban, avagy pedig valóban csak itt és másutt sehol elő nem forduló változatait e munkának.

Népművészeti termékeink mindegyikének megvan a maga, legtöbb esetben azonos pályán mozgó alakulástörténete. A sárközi rojtcsomózáson is végigkísérhetjük a szokásos fokozatokat: eleinte alig több néhány egyszerű technikai fogás ismétlésénél, majd áttér a technikából adódó mértanias díszítményekre, s ezeknek a térben való hatásos el-

helyezésével éri el a művészi teljesítmény csúcspontját. A következő lépés már az elcsökevényesedés: az elemek oktalan zsúfolása, elaprózása az összhatás rovására megy, a minta elvész a részletekben. A sárközi rojtcsomózás ezen a fokon nem jutott túl: elpusztult, mielőtt áttérhetett volna a más munkáknál ezen a ponton szabályszerűen bekövetkező stilusváltozásra: a kerekdedebb vonalú, természetszerű elemek beolvasztására. Az, hogy ezen a ponton különösen nagy technikai nehézségeket kellett volna leküzdenie, még nem okolja meg kellően e fordulat elmaradását. Mint ahogy a fafaragásban is csak fokozatosan foglalnak helyet a természetszerű virágábrázolások, s eleinte csak hajló indák kötik össze a mértanias díszítményeket, ugyanúgy itt is meg lett volna a lehetősége annak, hogy a 15. minta felső csíkjának hajlított vonalai módjára kapcsolódjanak egymáshoz a mértani elemek. Hogy ez a fejlődésfok nem következett el, az annak tulajdonítható, hogy magának a ruhadarabnak a használata, amelyet a csomózott rojttal díszítettek, kiment a divatból, vagyis a beállott ízlésváltozás díszével együtt vetette el a rojtos kendőt és kötényt.

Palotay Gertrud.

Fransenknüpfmuster aus dem Sárköz. (Macramé-Arbeit.) Die uralte Art, Fransen durch Flechten u. Knüpfen zu befestigen, war im Sárköz, wo Weberei von Alters her recht verbreitet war, gewiss seit langem bekannt. Solche, zur Befestigung der Fadenenden dienende, rein technisch bedingte Muster sind No. 1—3. welche, da sie eben zum Primitivgut gehören, allgemeinverbreitet sind. No. 4—11. werden am Rande der gemusterten Webearbeiten angebracht u. immer in den Farben derselben (weiss, oder weiss mit rot u. blau) gehalten. Diese Muster scheinen von einstigen herrschaftlichen u. zünftigen Arbeiten (Posamenterie u. Bortenwirkerei) übernommenes, gesunkenes Kulturgut zu sein. No. 12—22. sind Knüpfmuster der kunstseidenen Fransen färbiger Seidenschürzen u. Schultertücher. Es ist die jüngste Gruppe dieser Arbeiten, daher weist sie auch die meisten örtlichen Eigenheiten auf. Verf. beweist, dass sie ganz im Stile der Volksstickereien gehalten sind, sowohl was den Aufbau, die Anordnung der Ornamente, wie auch den Effekt anbelangt. — Knüpfarbeiten wurden im Sárköz nur von einzelnen, in dieser Arbeit besonders bewandten Frauen gearbeitet, diese knüpften die Fransen für die übrigen.

Ághegyelés a Szamoson.

Az *ághegy* az emelő halászat legnevezetesebb szerszáma az Alsó-Szamoson. Nem az általánosan ismert négykávás szárítóhálót kell e néven érteni, hanem az Olt mellékén *sebháló* néven használatos szerszámnak a változatát.[1]

Régebben az egész Alsó-Szamoson el volt terjedve, ma már csak a Csenger alatti Izgéten a panyolai vizimalom körül halásznak vele.

Az Alsó-Szamos régi halászai, akik leginkább jómódú vizimolnárok voltak, az *ághegyel* való halászást nemcsak munkának tekintették, hanem szórakozásnak is. A saját használatukra szükséges halmennyiséget legtöbbször evvel a szerszámmal szerezték meg hajnalonta. A Szamos leghíresebb halásza, néhai Guti Márton, holdvilágos éjjeleken nagyon szeretett *ághegyelni*.

Az *ághegy* (l. 1. sz. ábrát) trapézalakú, ritkaszemű *vászna kétágú rámára* van felkötve. A két *ághegyrúd* fogó végénél keresztezi egymást s egy *közcsavarral* van összeerősítve. A rudak szétfeszítésére a *közfa, közpáca, peckelőfa*, vagy *kocsfa* szolgál. A hálónak van egy kis *csüngése, öble*, vagy *zacskója*.

[1] *Herman* Ottó: A magyar halászat könyve I. 305. l.

Használat után a *peckelőfát* kiveszik a két rúd közül s a hálót felgöngyölik az összecsukott rúdakra. Így kerül aztán az eresz alá, vagy be a vizimalomba, a falbavert szegekre.

Leginkább akkor használják, mikor a víz hirtelen megzavarodása, vagy valamely más ok, rendes tartózkodási helyük elhagyására készteti a halakat. Tavaszi áradás után, hirtelen apadáskor. Ősszel, a *járavaló halak* feljönnek a könnyű zsákmányra s éjjel vagy hajnalban, mikor jobban *jár a hal.*

Az *ághegyel* való halászás nagy ügyességet kíván, mivel éjszaka is halásznak vele s gyakran a folyó legveszedelmesebb helyein.

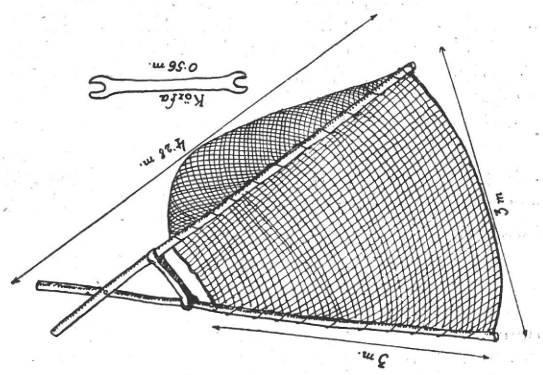

1. ábra. Ághegyháló a Szamoson.

Két (vagy három) ember szükséges a kezeléséhez. Egy (vagy kettő), aki evez, egy pedig, aki tartja az *ághegyet* a *hajó* orrában.

A part mellett ereszkednek lefelé, a *hajó* orrát kissé keresztbe állítva a víz sodrára. Aki hátul ül, *kereskedik* a parton a *lapáttal.* A háló egy szemét az ujjára akasztja a halász s megérzi vele a kilós halat. Ilyenkor lenyomja vele az *ághegy* végét, — az eleje felemelkedik, a *fara* még vízben van, — *beszedi az öblit* s a halat a *hajó* fenekén meggyűlt vízbe veti.

Kérészmenéskor a folyó *sorjában* halásznak.

Gyakran a *sodrót* vágatják. (*Sodró*, ahol *őrmény* van). Felülről ráereszkednek a bokros *csapós* (*örményes*) helyekre.

Éjszaka is a *sodrán, sodrón ághegyelnek* leginkább, mert oda áll fel a harcsa enni *palajsodróra, törősodróra.*[1a]

Nemcsak az emelő, hanem a hajtóhalászatnak is szerszáma az *ághegy,* mivel *bokrot burítani, bokrászni* is szoktak vele.

Felülről, a víz sodrára keresztbe állított *hajóval* ereszkednek a part mellett a bokor felé, amit *burítani* akarnak. Mikor eléri, az, aki a *hajó* farában ül, megfogja a bokor egyik vesszejét, miáltal a víz sodra a *hajót* a bokor mellé nyomja. Ekkor, aki a *hajó* orrában tartja az *ághegyet* mélyen ledugja a hálót a vízbe s elzárja vele a bokrot, a hátsó pedig a *lapáttal megzavarja* a bokrot, hogy a halakat a hálóba riassza.

Mindkét halásznak nagyon kell vigyázni, nehogy az ár kivigye a *hajót* a lábuk alól.

Nemcsak a bokrokat, hanem az áradás által hozott, vízből kiálló *fatörzsöket* is *megburítják az ághegyel.*

Az Olt vizén használatos *sebháló*, mely teljesen megfelel a német *Scheerenhamen*-nek,[2] csak abban különbözik az *ághegy*-től, hogy mély zsák van rúdjára kötve, az *ághegy* csak kis mértékben öblösödő *vászna* helyett.

A Rajnán és a Moselen (Rajna középső szakaszának mellékfolyója) mind az *ághegyelés*, mind e *bokrászás* ugyanúgy történik, mint a Szamoson.[3] Ez is

[1a] *Kállay* Szabolcs úr (Kérsemlyén) közlése szerint jég alól is halásznak az ághegyel.

[2] Max v. d. *Berne*: Handbuch der Fischzucht und Fischerei, Berlin 1886. 602. l, 497. ábra.

[3] *Borne:* ld. mű 603. l.

megerősíti azt a feltevést, hogy a szászok hozták Erdélybe ezt a halászszerszámot. A szászokat ugyanis a Rajna középső folyásának vidékéről telepítette a Királyföldre II. Géza.[4]

De az ispotályos lovagok telepesei is magukkal hozhatták. A johaniták u. i. II. Endre adományaként 1211-től 1225-ig birtokolták a Barcaságot.[5]

Ugyanezen az úton kerülhetett az oláh vizekre is, ahol Târitoarea és Trandadaia néven szintén megtalálható a németek ollóhálója.[6] IV. Béla ugyanis 1247-ben a Szörénység és Kúnország legnagyobb részét is az ispotályosoknak adományozta.[7] De eljuthatott a Havasalföldre az erdélyiek közvetítésével is.

Az *ághegy* az *ollóhálónak* a magyar vizeken módosult változata lehet, lehetséges azonban az is, hogy mai formájában került ide. *Steglich*[8] bemutat egy *ollóhálót*, melynek *vászna* öblösebb ugyan, mint az *ághegyé*, de mégsem zsákszerű.

Morvay Péter.

Fischfang mit dem „ághegy" am Szamos-Flusse. Das „ághegy" ist ein dem deutschen Scheerenhamen entsprechendes Fischergerät. Péter Morvay beschreibt seine Form und Anwendung. Seiner Behauptung nach wurde dieses Fischergerät, das auch bei den Rumänen verbreitet ist, entweder durch die siebenbürger Sachsen oder durch die Ansiedler der Johanniten (1211—1925) aus der Rheingegend nach Siebenbürgen eingeführt.

Földházak Szabolcsvármegyében.

Az alföldi földházakkal még behatóan nem foglalkoztak. Legrészletesebben Györffy István írt a putriról „A Nagykúnság és környékének népies építkezése" című tanulmányában (Ért. 1908.) és Ecsedi István „A debreceni népi építkezés" c. dolgozatában (Ért. 1912.), ahol be is mutatott egyet Zoltai Lajos rajzában, egyet pedig fényképen. Ugyanezen folyóirat 1913. évfolyamában a 308. lapon, mint érdekességet említi a békési cigánylakásokat, kunyhószerű putrikat, Banner János ; Ébner Sándor pedig az 1929. évfolyamban „Néhány adat az alföldi földházhoz és földólhoz" c. cikkében inkább a földólakkal foglalkozik. Madarassy László az 1933. évf. 24. lapján közli a Peszéradacs pusztai putris szélmalmot, melynek kisérő szövegében olvassuk, hogy Kiskunfélegyházán hét ilyen szélmalomról tud a hivatalos írás, ahol a molnár lakása alacsony földház, putri volt. Györffy is. Ecsedi is megemlíti Szűcs István : Debrecen város története II. 636. lapján közölt adatait, melyek szerint Debrecenben „az 1698-dik évi összeíráskor fennálló nagyobbszerű téglaépület 17, kisebbszerűbb 66 találtatott, részint fából, részint téglából 27, *nagyobb földalatti 104, kisebb földalatti 324, romladozófélben lévő 242.* Némelyik telken három, négy gunyhó is volt e korszakban, ahol a befutott vidéki szegénység húzódott meg, számuk 248, volt. (Először *Jankó János* idézi ‚Az ezredéves orsz. kiállítás néprajzi falujá'-ban, 131. l.)

[4] *Moravek*: A nemzetiségek története Magyarországon, Bp. 1934. 4. l.

[5] *Zimmermann—Werner*: Urkundenbuch zur Gesichte der Deutschen in Siebenbürgen, Hermannstadt 1892. I. 19, 36. l.

[6] *Dr. Gr. Antipa*: Pescăria şi pescuitul in România, Bucureşti 1936. 394., 896. l.

[7] *Zimmermann—Werner*: Id. mű. I. 74. l.

[8] *Dr. Bruno Steglich*: Die Fischwässer im Königreiche Sachsen, Drezden 1895. 209. l. 11. ábra.

A szabolcsvármegyei, illetve nyírségi földházakról még nem esett szó. Az Alföldön putrinak mondott földházat, kunyhót területünkön, kiváltképen annak felső felében *burdé*nak, *burgyé*nak hívják mely az oláh *bordeiu* szóval azonos. (Et. Szót.).

Szabolcsvármegyében a világháború után az Országos Földbirtokrendező Bizottság által kiosztott házhelyek szegény tulajdonosai szoktak földházat készíteni, hogy ott meghúzódjanak, míg házacskájukat felépítik, ami egy-két éven belül rendesen meg is valósul. Nem ilyen átmeneti, hirtelen hevenyészett földházakról lesz szó az alábbiakban, hanem olyanokról, melyek állandó lakásul szolgáltak, melyekben élethosszig éltek családok folytonosan, egyik a másikat váltva fel. Ezekben születtek, ezekben haltak meg.

Alig egy évvel ezelőtt hívta fel figyelmemet a királytelki földházakra Garai József nyíregyházi tanító, akinek nagyapja, Stochmeyer József, uradalmi kertész volt ott. Elmondta, hogy gyerekkorából — 1900—1905 — emlékezik ilyenekre, kivált a kertészlak előtti földházra — később mosókonyha lett — melyet 1920 évben bontottak el. Ma táborikemence van a helyén. Szem- és fültanuja volt többízben annak, hogy Dessewffy Béla gróf valahányszor vendége érkezett, megmutatta a földházat mindegyiknek ezekkel a szavakkal: „Ilyen épületben laktak ezelőtt a cselédek Királytelken!"

Ezek a földházak, burgyék a királytelki vasúti állomástól befelé haladva, a mai Sugár-út nyugati oldalán sorakoztak három sorban tízesével. Igy mondják ezt Garai Gerő tanító özvegye, Ébrey Győző nyug. kasznár, Király György béres és sok más itt fel nem sorolható uradalmi öreg cseléd, valamennyien túl a 60. éven. Az első sortól a második 18 méterre, a másodiktól a harmadik 25·50 méterre volt. A három sorban 31 földház csoportosult, mert — mint említettem — a kertészlak előtti is az volt. Hogy az öregek igazat mondanak. bizonyítja az 1870-iki kataszteri térkép, mely annyira pontosan tünteti fel a földházakat, hogy a középső sorban az elsőnek még a gátora is jelezve van (1. ábra). Ugyancsak a nyugati oldalon e földházcsoporttól feljebb, a tisztartói lakás és a kovácsműhely között van még három burgyé. A Sugár-út keleti oldalán széjjelszórtan találunk nehányat. A kovácsműhelytől távolabb eső juhhodály mellett kettőt, ezek fölött egyet. Van még ezen az oldalon a térkép szerint két hosszú, földbe ásott ház: istálló lehetett. A királytelki földalatti lakások, burgyék, száma tehát 37.

Az 1870 es kataszteri térképen a már elsorolt épületek feletti *Csűrkert*ben is van még hat helyiség feltüntetve ugyanolyan sárga színnel (ábránkon fehéren hagyva), mint ahogy a földalatti lakások vannak jelezve. A kataszteri útmutatás szerint a sárga szín a faházakat jelenti ugyan, de mivel a burgyék is sárga színűek, valószínű, hogy a szóbanforgó hat helyiség is földbeásott. Ezekre már senki se emlékezett. Csaknem az utolsó pillanatban sikerült megtudnom, hogy a falapocka, vagy lapátalakú épület földbeásott csűr volt, ahol a terményt tartották. A lapát nyele volt a csűr gátora, melynek elől 1 m magas a fala, de a csűr oldalánál már a föld színéhez ment lefelé a levezető lépcsőhöz igazodva. A csűr náddal volt fedve. A csűr közelében levő észak-dél irányú helyiség pedig, mely fél méter mélyen volt beásva a földbe és nádtetővel fedve, kerékgyártó műhely volt és szerszámokat tartottak benne.

*Baglyos*nak nevezték. A többi hosszabb épület az előbbihez hasonlóan földbe volt süllyesztve, teteje valamennyinek nádból való. Istállónak mondták.

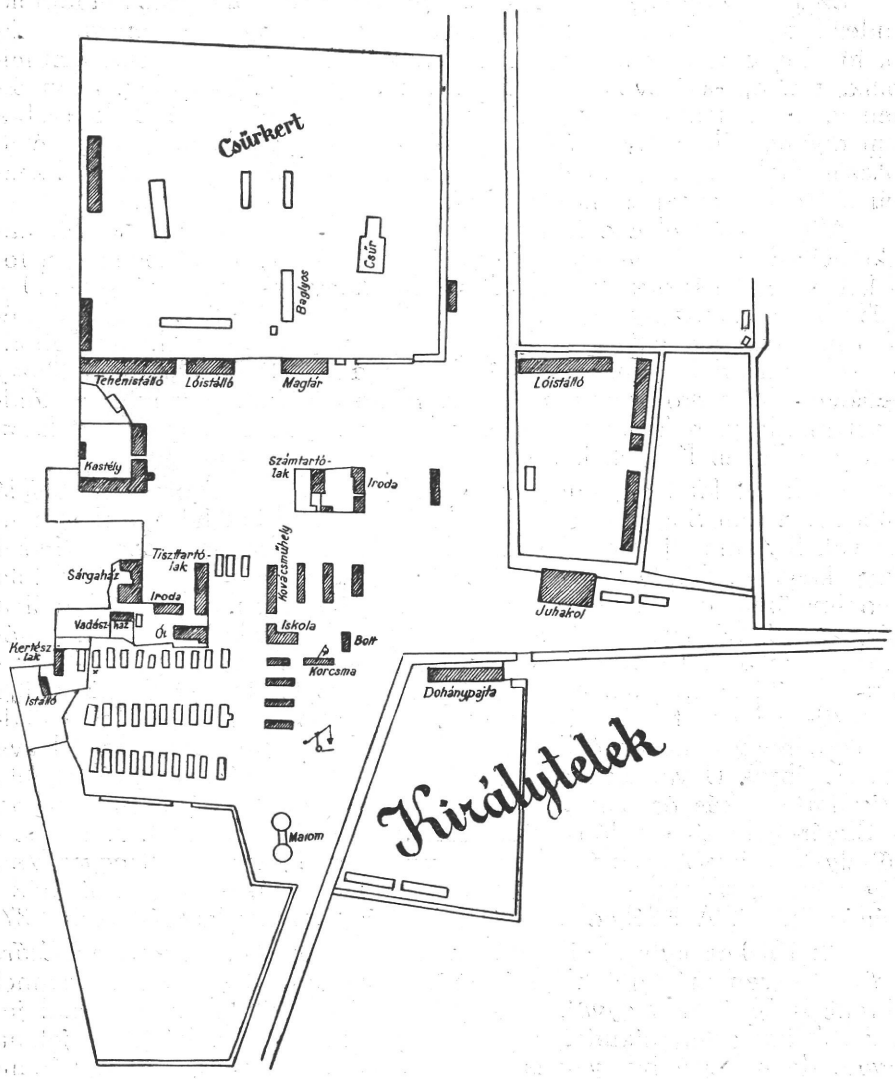

1. ábra. A királytelki földházak az 1870-iki kataszteri térképen. x jelzett burgyé fala kiállott a földből

A 29 évvel később készült 1899-iki kataszteri felvételen már csak 15 burgyé látható a három sorban. Úgy látszik, ekkor kezdtek eltünedezni, mert Garai Gerőné szerint 1894-ben még meg volt mind a 31 egy csoportban.

A Királytelekhez tartozó Varjúlapos tanyán 7 burgyé, 1 csűr és

5 hosszabb épület, Görögszálláson 6 burgyé és 1 csűr, Belegrádon csűr és nagy épület, a Ferenc — régen Sashalom — tanyán csűr, a Gyulatanyán egy nagy csűr van feltüntetve az 1870. évi kataszteri térképen, mint földalatti helyiségek.

Hogy a burgyé méreteit megismerhessem, a mai iskola udvarán felásattam (térkép szerint a középső sorban) egyik burgyé betemetett téglányalakú gödrét. É.-D.-i irányú volt. Hossza: 15·60 m, szélessége: 5·80 m, mélysége: 1·80 m. Kelet felől, közepén volt 2 m hosszú, 1·60 m széles bejárója, *gátora*. Lépcsőkön jutottunk a 3·50 m széles pitarba, melynek fala két 5 méteres hosszú részre osztja a kiásott gödröt, déli része a szoba (ház), északi a kamra. A burgyé fala téglából való, 50 cm széles. Igy mondták az öregek is. A kiásott gödör, illetve ház mindkét végén, belől a fal mellett, a két ablak között oszlop tartotta a szelement, melyhez mindkét oldalon szarufaszerűen karvastagságú rudakat fektettek 80 cm távolságra, a rudak vége a földszínén volt, de a falakon lévő *majorpangon* feküdt. Erre keresztbe, vízszintesen napraforgó *górót* (szárat) tettek egymás mellé sorakozva, amit aztán beraktak szalmával 35—40 cm magasan, a szalmát pedig a gödörből ki-

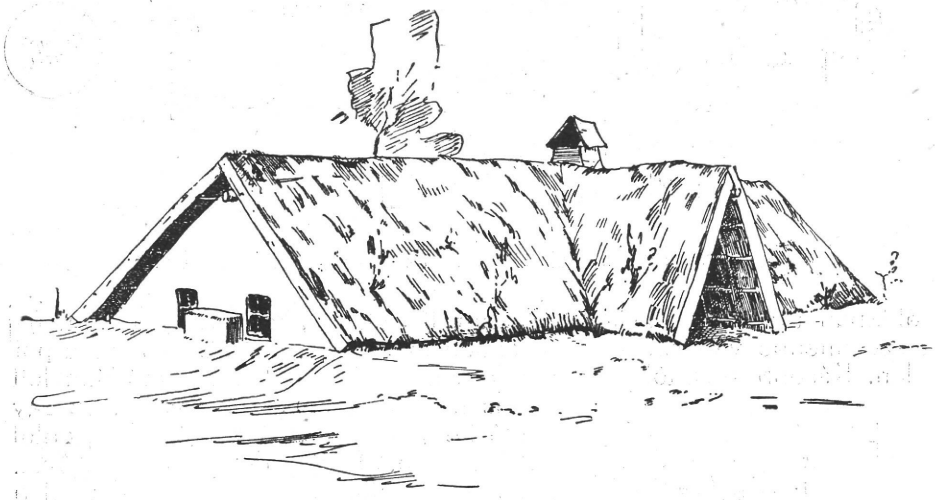

2. ábra. Földházak Királytelken.

került földdel hányták be 35—40 cm magasan, A burgyé tetején dudva (gyomnövény), tövis, kövérke, porcfű, beléndek, apró csalán, papsajt, stb. nőtt. Minden ősszel friss szalmát raktak a tetőre. Megtörtént, hogy a gyerek nem vigyázott jól a tehénre, felengedte a burgyéra legelni és a tető beszakadt alatta, lába a szobába lógott. Ilyen esetben kívül rúddal emelték a tehenet, bent pedig tolták kifelé a lábát, míg nagysokára kiszabadították kényelmetlen helyzetéből. Az se volt ritka eset, hogy étkezés közben a tálba beleesett a béka a földház elhanyagolt tetejéről. A tető két végén az ú. n. oromfalat napraforgó góróból, vesszőből és vékonyabb rudakból csinálták, kívül-belül betapasztották, de két kis ablakot hagytak rajta a világosság bebocsátására.

mely a földdel színelt. Kívül az ablakok között sárból, vagy vályogból ülőpadka volt mindegyiknél (2. ábra). A burgyé belsejét, úgy a falakat, mint a tetőzetet kitapasztották s ha megszáradt, fehérre és szürkére meszelték, aztán tollal befricskálták zöld, piros, sárga, kék szinekkel tarkára. A burgyénak padlása nem volt. Belső magasága 3 méter.

A lejárat, mint említettem, a földház közepén volt. A gátor 2—3 lépcsője a pitarba vezetett. Innen balra nyilott a szoba (ház). Jobb felőli sarokban volt a boglyakemence, padkája 45 cm magas. A legtöbb szobában két család lakott, egyik a kemence, másik az ajtó felőli oldalban húzódott meg. A pitar és a kamra is közös volt. A szoba egyik felében lakó családnak összes butora: *ágy, asztal, karoslóca* volt, a kemence nélküli oldalon még egy *dikó* is elfért az ajtó háta megett. (3. ábra.) A karoslócának felemelhető ülése volt és négy részre osztott

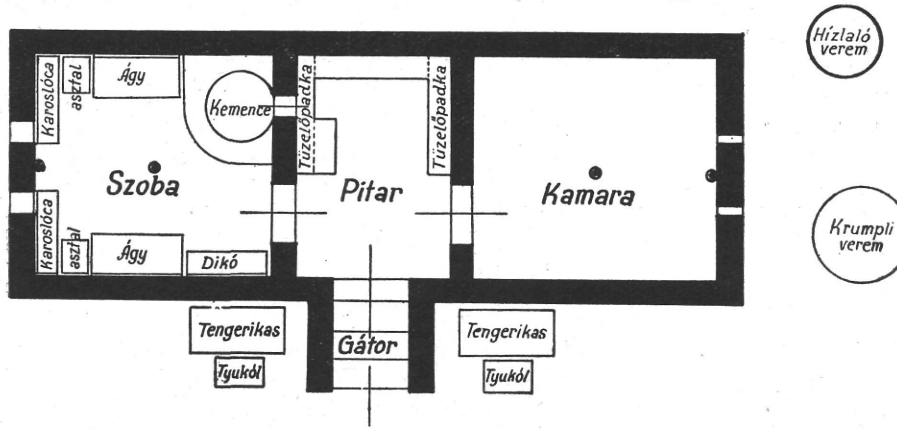

3. ábra. A királytelki földház alaprajza és régebbi berendezése.

fiókjában tartották a zsírt, szalonnát, lisztet, sót, kenyeret stb. Ruhájuk a szelemenbe vert szegre volt felakasztva, lepedővel körülfogva a por ellen. Később 1875-től a *nagyláda* váltotta fel. 1895-től *komótláda* lett használatos, amikor a karoslóca az ágy elé került (4. ábra), A komótládának alul fiókja van, felül mély ládája tetővel, ebben tartották a ruhaneműt. 1900-tól a *komót* jött divatba, 3—4 kihúzható fiókkal.

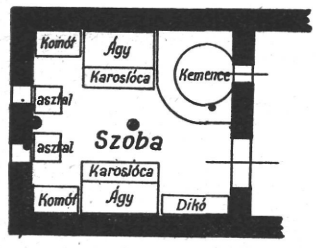

4. ábra. A királytelki burgyé szobájának újabb berendezése.

A pitarban kétfelől 43 cm széles *tüzelőpadkán* főztek szabadtűz mellett, meg háromlábon. Később a pitar hátuljában is csináltak harmadik padkát, hova a főzőedényeket és más eszközöket raktak, a kemence felőlit meg kitoldották szélesebbre, amint ezt a régi padkák mészrétege mutatja. A szélesítés valószínűleg a pernye helyéül szolgált (3. ábra). A királytelki burgyék pitarjának bolthajtásos szabadkéményе volt.

A kamrában állott az őröletlen termény, rozs, búza, árpa, amit kisebb faragott hombárban, vagy hordóban tartottak. Szemes tengerit

zsákban. Ezenkívül a használati krumpli, liszt, kenyér, szalonna, zsír, meg a kenyérsütés szerszámai, teknő, lapát, kovászfa, piszkafa, kosár, seprű, mosóteknő stb.

Egyik burgyé a másiktól 6 m távolságra volt. A gátortól 4 méterre. A királytelki burgyé gátora mindig nyeregtetős kunyhó, vagy veremszerű alakra készült. Kívül a gátor mindkét oldalán egy-egy napraforgó góróból készült *kas* állott, csöves tengeri tartására. A kas mellett deszkából összetákolt, lábon álló *tyúkketrec*. A burgyé végénél az ablak alatt vermelték el a krumplit (3. ábra.)

A juhakol feletti burgyénak, melyben legutóljára Czifranyics András kondás-számadó lakott, nem a végén volt ablaka, hanem elől, a bejárat felől (5. ábra).

A felső sorban a 10-ik burgyé nem volt olyan mély, mint a többi. Ennek a fala már 150 cm magasan állott ki a földből. Padlása is volt. Zsindelytetejű (6. ábra). Emlékezés szerint két öreg asszony lakott benne.

5. ábra. Királytelki burgyé elől alkalmazott ablakkal.

A 37 burgyéban egy régebbi összeszámlálás szerint 77 család lakott, ú. m. 30 dohányos, 30 béres, 10 kocsis, 1 béresgazda, 1 csűrgazda, 2 hajdú, 3 kerülő. Az 1890-es években pedig 42 családra emlé-

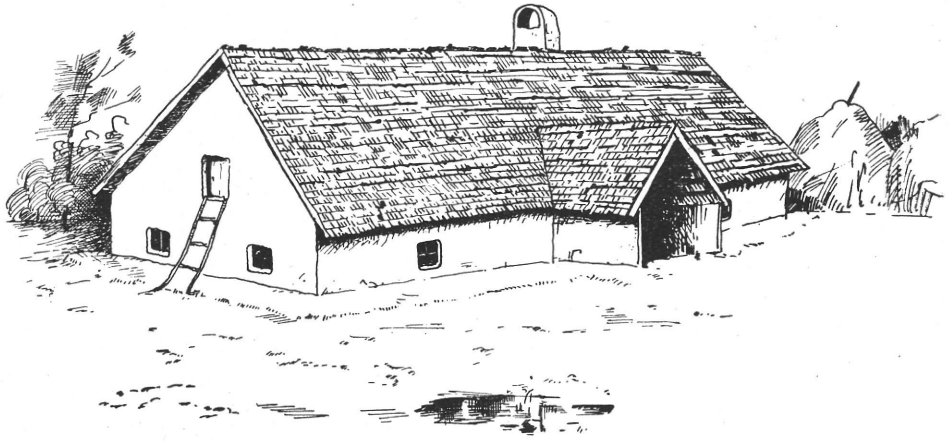

6. ábra. Földből kiálló falú és zsindelytetejű burgyé Királytelken.

keznek a ma élők : 10 béres, 2 kocsis, 1 hajdú, 2 kerülő, 2 bikás, 1 tehenész, 3 kertibojtár, 1 csikós, 2 zsellér, 1 kondás, 2 kanászszámadó, 1 kondásbojtár, 1 harangozó. 1 korcsmáros, 1 számadó, 3 öregasszony. A burgyélakók száma változott, inkább szaporodott, mint fogyott. A hajdú és béresgazda, rangban előbbvaló lévén, külön burgyéban lakott, a többiek összehúzódtak, két-két család együvé ; arra is volt eset, hogy három család lakott egy fedél alatt. Általában az egyfoglalkozásúak laktak együtt. Az öregek azt állítják, hogy a nagyszámú családok együtt

volta mellett is egészségesek voltak. Ennek azonban ellentmond a Nyírvidék 1924. január 4. számában özv. Marschalkó Gyusztávné Inczédy Karolina, aki az 1850-es évek elején fellépett koleráról így beszélt: „Nem volt nagyobb méretű. Leginkább Királytelken haltak el sokan, ahol akkor még burgyéban, földalatti lakásokban laktak igen sokan. Nyíregyházán csak itt-ott fordult elő." A közös lakással természetesen velejárt a lopás, veszekedés. Csukták, zárták egymástól dolgaikat, azért ha alkalom adódott, hozzányultak a máséhoz.

A cselédlakásokhoz tartozó ólak is a földbe voltak ásva éppen úgy, mint a földházak, de a gátor nem lépcsős, hanem lejtős volt; az oldala és teteje trágyából való. 1894-ben építették az első földfeletti ólakat a burgyéktól délre, a vasúti állomáshoz vezető Sugár-út nyugati oldalán. Disznóól nem volt A kocának és malacoknak a tehénistállóban valamelyik sarokban kerítettek el helyet. A hízókat kerek veremben tartották (7. ábra). Ezek a *hízlaló vermek* a burgyék északi végénél voltak. A vermek mélysége 150—180 cm volt. Mikor a hízót befogták, belelökték a verembe és ott tartották addig, míg le nem vágták. Az ennivalót vederben kötélen eresztették le. Ha megette, felhúzták a vedret. A disznó alá szalmát nem tettek. Annyi helye volt csak, hogy meg tudott fordulni, alom hiányában hasig volt a sárban, piszokban. Mikor le akarták vágni, kiásták a veremből. A veremben hízlalást a gyakori lopások idézték elő. Tehenet és disznót loptak abban az időben. A tolvaj sohasem került meg.

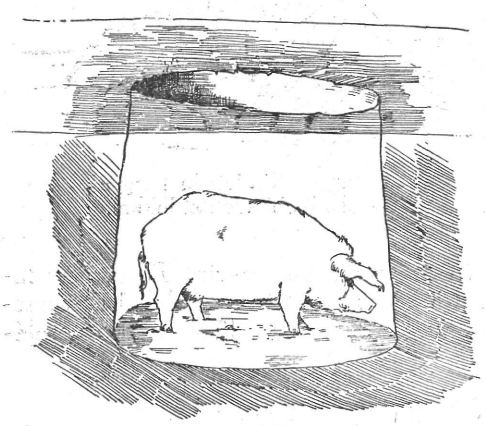

7. ábra. Disznóhizlaló verem Királytelken.

*

Kevéssel a királytelki földház kiásása után Levelek községből kaptam értesítést az ott időző Koffán Károly festőművész barátomtól, hogy egyik domboldalban beásott földházban lakik már egy évtized óta, Andráscsik Gábor, hatodmagával. Koffán le is rajzolta a földházat elölről és oldalról (8—9. ábra), s az alaprajzot is elkészítette (10. ábra). Ez a földház egyetlen szobából áll, északkelet—délnyugati irányú; hossza 395 cm, szélessége 285 cm, belső magassága 175 cm. Délnyugati vége vályogból van, két ablakát télen berakják a hideg miatt. A bejáró gátora délkeleti oldalon van s 185 cm hosszú, a gátor oldala nyitott. Belseje nincs kitapasztva, a föld a fala. Teteje vadkender szárából van s földdel behányva. Az ajtó szélessége 62 cm, melyen a szobába jutunk. A ház szelemenét oszlop tartja. Tűzhely a szobában nincs, kívül az ablakos végénél van földbevájva, tetején öntöttvas főzőlap. Búboskemence sincs, melyben kenyeret sütnek: alamizsnából élnek. Télen nappal a szomszédoknál tartózkodnak. Berendezése nyomorúságos: az ablak felőli végében karosláda, mely éléskamra is, meg a ruhájukat is ott tartják; ezel átellenben, a másik vé-

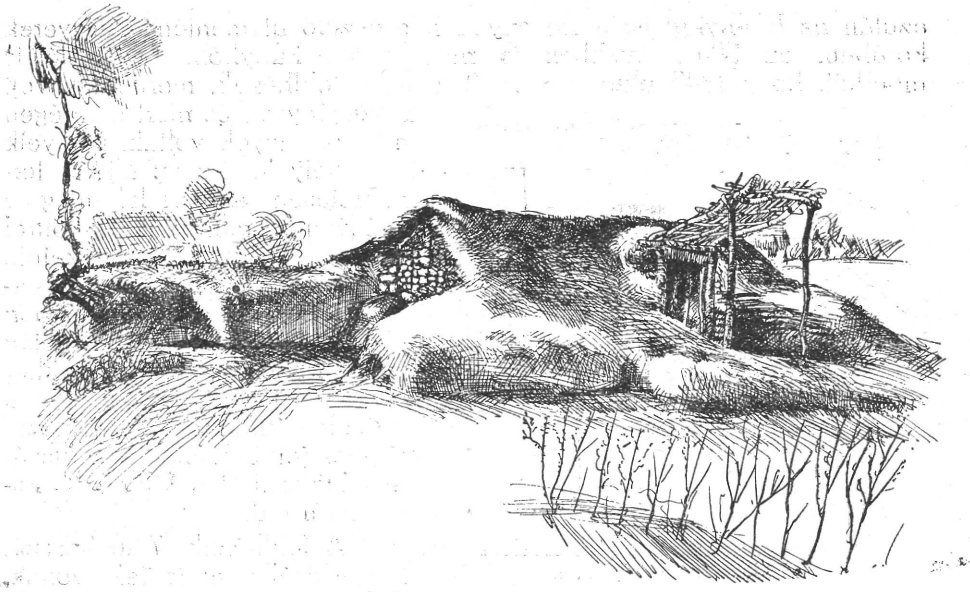

8. ábra. Andráscsik Gábor földháza Leveleken (elölről). Koffán Károly rajza.

gében deszkával bekerített szalma az ágy; a szoba hátuljában egy ácsolt pad. Ennyiből áll a butorzat (10. ábra).

Megjelenvén Leveleken, az Andráscsik földháza megszemlélése után Takács József 81 éves öreget kérdeztem meg, aki fiatalházas korában 12 évig (1875—1887) lakott ilyen házban. Emlékezése szerint 60 földház volt a faluban a 70-es évek végén a Kállai-út (ma Vasút-utca),

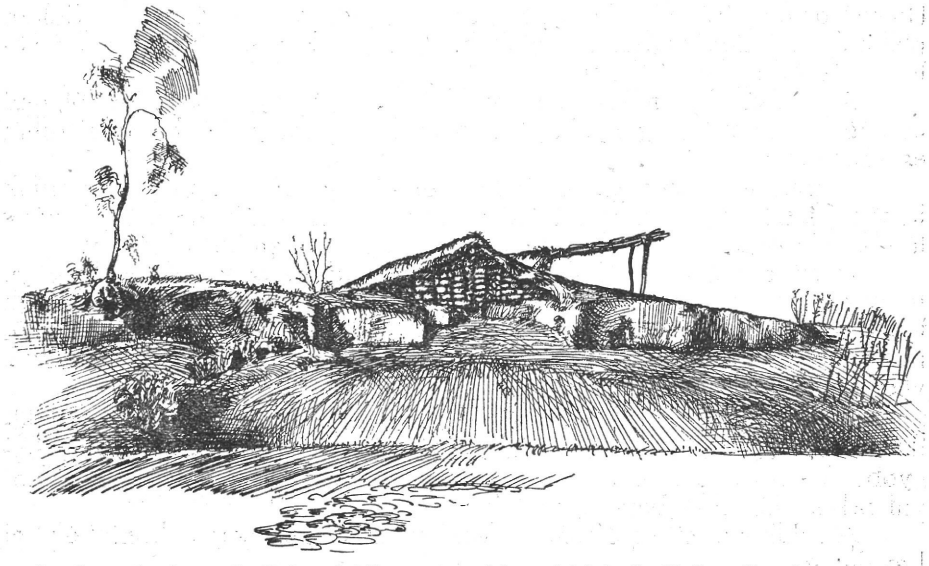

9. ábra. Andráscsik Gábor földháza Leveleken (oldalról). Koffán Károly rajza.

azután az Ibrányi-út és a Besenyőd felé vezető út mentén. Kisgyerek korában, az 50-es években is megvoltak a kunyhók. Olyasfélét is mondott, hogy 1848 után szaporodtak fel a földházak, mert nagy volt a szegénység és mert nemrégen még jobbágyok voltak, igényeik is csekélyek. Ez az állítás természetesen nem felel meg a valóságnak, mert száz év előttről is vannak írott bizonyítékaink. Takács bácsi szerint sokan pusztultak el kolerában a földházban lakók közül. Hetes esők idején gyakran becsurgott a tető, akkor aztán megjavították, ha pedig a part oldalában mutatkozott szivárgás, jól befűtöttek és kiszáradt. Tűzesetről a földházak között nem tud.

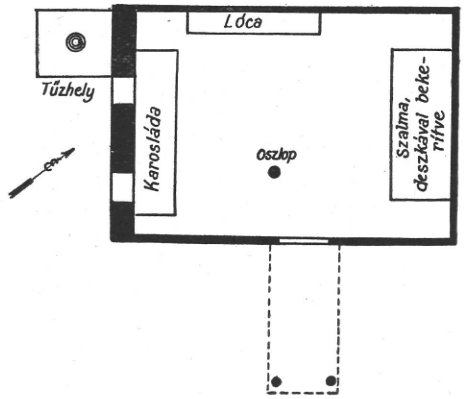

10. ábra. Andráscsik Gábor leveleki földházának alaprajza.

A földházak 7 m hosszú, 4 m széles méretűek voltak, szobából és pitarból állottak. Rendszerint úgy készítették, hogyha volt a portán domb, abba vágtak kötésigérő gödröt, oldalát egymás mellé rakott karóval, hasított fával borították be és szalmás sárral betapasztották. A gödör szélén fákat támasztottak össze ék alakban, beborították szalmával, aztán földet hánytak rá. Belől is becsapkodták sárral, majd az egészet kimeszelték. A végén jártak bele, a másik végén két kis egyes ablak volt. Legtöbbnél gátort is csináltak, mint a földólnak szokás, mely meneteles volt, nem lépcsős. A szobában kandallóban tüzeltek, főztek. Nagyobb földházban a boglyakemence mögött volt a kandalló. Sokan pléhből való *dobkályhát* használtak. A boglyakemencében keyeret sütöttek és télen főztek benne.

A földház berendezése a módosabbaknál ágy, asztal, sublót, pad és székből állott, szegényeknél dikó és láda, mely utóbbiban a ruhát és értékeiket tartották.

Kamrájuk nem volt, az élelmiszert, kenyeret szalonnát a szarufák között készített polcon tartották; gabonát, lisztet zsákban székre, vagy ládára állítva falnak támasztották. Burgonyát verembe rakták el.

A pitar az udvarból nyillott, egy kis padlása is volt, de csak annyi, hogy egy pár mázsa napraforgómag elfért rajta. Oldalát fából készült fallal kerítették el, amit betapasztottak és bemeszeltek. Itt volt a tüzelőpadka, melyen főztek. A szabadkémény fából volt összeeszkábálva, vastagon betapasztották sárral.

Tehén, ló, disznó, kutya és a szárnyasok górószárból készült földfeletti szinben tartózkodtak éjjel, nappal pedig a mezőn. Télen a nagyobb jószágot földbeásott ólba helyezték el, ennek oldalát csak góróval rakták ki, amit betapasztottak.

A földházakat az 1900-as években bírói parancsra bontották el Leveleken.

Jobban emlékezett és pontosabb adatokat mondott Lengyel György

77 éves kisgazda. Szerinte a százat is meghaladta a földházak száma 1863-ban. Legtöbb volt a földesurak birtokán. A földesúr csináltatta a cselédek részére. Az uradalmi kerülőt, kondást, csordást, csikóst, gulyást, juhászt, dohányosokat szorították bele. Általában szegényebb sorsúak, napszámos munkát végző taksások laktak a földházban, amit *kunyhónak* mondtak. Világháború előtt még négy volt belőle, ma kettő van.

A földkunyhók nem egyvonalban voltak az utca felől, hanem összevissza. Legtöbbször fentes helyen ástak, ahol a víz nem állott meg. Szobából és pitarból állott. A szoba hossza 5 m, a pitaré 2·5 m, szélessége 3 m. Ha a faanyag erős volt, szélesebbet is csináltak. A kunyhó két végén meg a szoba közepén oszlop tartotta a szelement, mert a földdel megrakott tető súlyos volt. Szarufának tölgy és akácfát használtak. A két végén levőt pár léccel megfogatták, aztán fél méterenként rakták fel a szarufákat. Ezt napraforgó góróval beborították, jó erősen leszalmázták és leföldelték. A kunyhó oldalát kimereglyézték, vagyis hasított, vagy kerek karókkal kirakták, göngyölt sárral beverték, kisimították. A tetőt is kitapasztották belől. Mikor megszáradt a sár, kimeszelték fehérre. Padlása nem volt. A legtöbb kunyhónak oldalán kiugró gátora volt dél felől. A gátor oldala befonva sövénnyel, sárral betapasztva. A gátorban 2—3 lépcső volt. Ezen át előbb a pitarba jutottunk. Füstgerenda választotta el a pitar elejétől s a kéménylábat helyettesítő négy *árbucon* vagy *sátorfán* állott a szabadkémény. A sátorfára gúla alakban vastagabb karókat helyeztek, vesszővel befonták, sárral betapasztották. A szabadkémény alatt állott a szabadtűzhely, ezt nevezték *konyhának*. A pitar hátuljától annyira volt, hogy egy asszony el tudott menni közte, vagyis körüljárható volt. A konyha 2×2 m méretű, 1 m magas asztalszerű alkotmány fűzfából befonva, földdel töltve, teteje göngyölt sárral betapasztva. Ezen főztek, közepén égett a tűz, körülrakva cserépfazekakkal. Megtörtént, hogy a fecskék belefészkeltek a kéménybe, ahonnan piszkuk belehullott az ételbe. A szoba felőli oldalon padka húzódott, melyen katlan nem volt, a parazsat, pernyét ide húzták ki a boglyakemencéből, amit innen fűtöttek. A *füstgerenda* falát teleakasztgatták virágos tányérokkal. A pitarban állott a gabona hordóban, ferslógban; ivóvíz vederben, korsóban; itt tartották sokszor a szénvonót, piszkafát is (11. ábra).

A pitar elejéből mehettünk a szobába. Jobb kéz felől volt a *kandalló*. Tudni kell, hogy a földházak legtöbbjében csak kandalló volt. Nagyobb földházakban a kemence mögötti sarokba került. *Füstfogó sátora* alatt volt a *kürtőlyuk*, ahol a füst a pitarba ment ki a szabadkéménybe. Tüzelésre a községi erdőkből tölgy, akác, nyár, fűz stb. fákat használtak. Ahol boglyakemence volt, akkorára csinálták, hogy 5—6 kenyér megsülhetett benne egyszerre. Padkája csak 25 cm magas volt, így is alig tudott a macska felmenni a kemence tetejére, oly kevés hely maradt a tetőig. Az ajtó hátamegett állott télen a disznó moslékos hordója, utána *ágy*, amellett *lóca*, lóca előtt *asztal*. Lóca helyén sok házban alacsony tapasztott sárpadka volt. A végén levő két ablak közt két gyékénnyel befonott *ülőszék*. Másik oldalon a sarokban *virágos ládikó*, melyben csak a család ruhája állott. A ládikó után ismét lóca, azután a *dikó*. Később a két szék helyére *karosláda* jött. Két ablak között állott a kis *tükör*, amit borotválkozáskor levettek. Közel a kan-

dallóhoz *lámpa*, vagy *olajmécses* dróton csüngött. A szoba közepén a szelement tartó oszlopba szeget vertek, arra akasztották az ostort, törülközőt ruhaneműt. A szarufák alatt kihúzott madzagon szárították esőben és télen a kimosott ruhát (11. ábra).

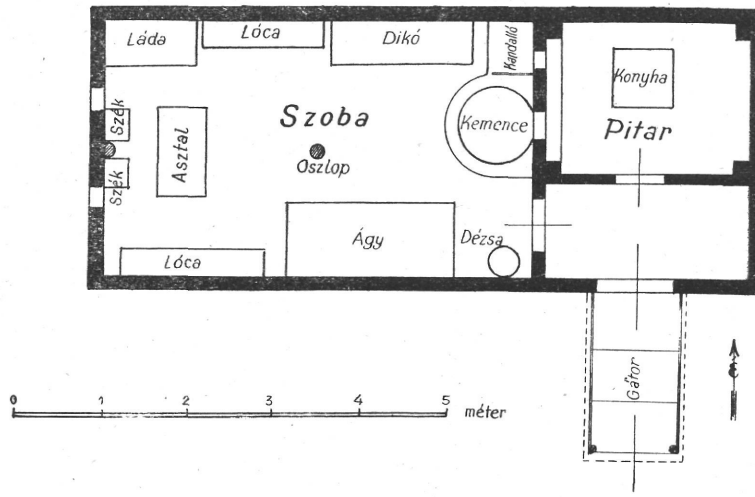

11. ábra. A földkunyhó alaprajza Leveleken, Lengyel György elmondása szerint.

Felkerestem még Leveleken özv. Fekete Jánosné kunyhóját a mai Vasút-utcában. Kelet—nyugati irányú. A part, amelybe ásva van, az udvar felé szeliden lejt. Utcára az ablakos vége néz (12. ábra), bejárat

12. ábra. özv. Fekete Jánosné földháza Leveleken (az utca felől).

a nyugati végén, az udvarról történik (13. ábra). Sokáig csak egyetlen

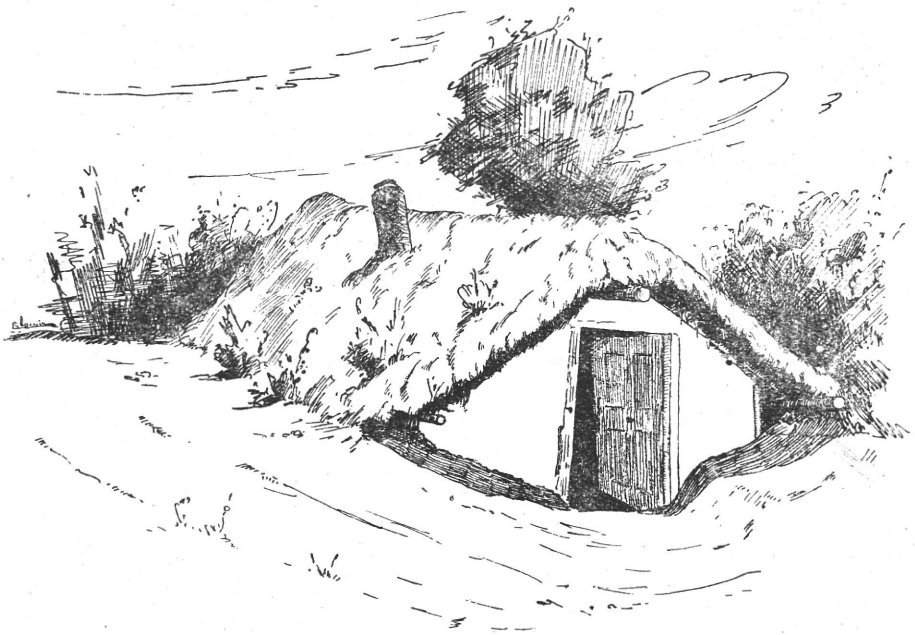

13 ábra. özv. Fekete Jánosné földháza Leveleken (az udvar felől).

szobából állott, később toldták hozzá a kis pitart. Most először a 2 m hosszú kis pitarba, onnan a 4·50 m hosszú szobába megyünk; a földház szélessége 2·80 m. Keleti végén, tehát az utca felől, eléggé fent, két kis 20×40 cm nagyságú üveglap van betapasztva, egyiket később ugyanilyen nagyságú üveggel meghosszabbították, hogy a földház alja is kapjon világosságot. Az ablakok között és a szoba közepén 2 m magas oszlop tartja a gerendát, szelement, nyugati végén az ajtófélfa szemöldöke.

Az 1 m mélyre kiásott gödör északi és déli szélén vastag akácfa, amit a szoba két végén vastag akácfaderék tart, ez a *majorpang*. Ehhez és a szelemenhez támasztották a 20 cm vastag szarufákat 40 cm távolságra; 10 van az egyik, 10 a másik oldalon. A szarufákra keresztbe napraforgógórót fektettek, erre 70 cm vastagon szalmát raktak, amit 40 cm vastagon földdel behánytak. A majorpangot tartó akácfák közeit bocfa karókkal rakták be, amit azután szalmás vagy törekes sárral betapasztottak. A tető alját is betapasztották belől, a szarufák azonban így is jól látszanak (14—15 ábra). Ha megszáradt a tapasztás, kimeszelték fehérre. A tetőt minden évben ősszel javítják. A földet és elkorhadt szalmát lehúzzák róla, friss szalmát raknak helyette, arra kevés földet.

A szoba berendezése a következő: fent a szoba elején az ablakok alatt van a komót, a déli oldalban ágy és karosláda, ajtó mellett zsámoly. A szoba északi oldalában fent ágy, végénél asztal. A nyugati sarokban spór, kétkarikás vaslappal. Hogy mentül hosszabb kályhacsövet alkalmazzanak abból a célból, hogy a meleget ki ne szippantsa a

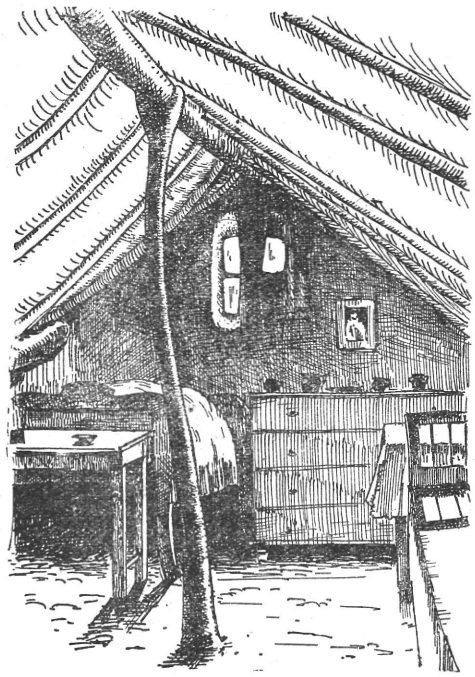

14. ábra. Leveleki földház belseje (a bejárattól nézve).

Ebben a földházban a jelenlegi lakók egy évtizede laknak. Míg kicsik voltak a gyerekek, négyen aludtak egy ágyon s édesanyjuk is közéjük húzódott. Itt említem meg azt is, hogy a földház majd mindegyikében 8—10—12 tagú család lakott. Ha nem fértek az ágyon és dikón, vagy ha vendég érkezett, a földre szalmát terítettek, arra ringy-rongyot s azon háltak. A földházban csak éjszaka tartózkodtak. Nyáron meg az apró gyerekek voltak benne, mert a nagyok, a felnőttek a szabad ég alatt kerestek maguknak alvóhelyet. Ahol jószág volt, a férfiak istállóban aludtak. Télen meleg volt a földház.

*

Levelekről Apagyra mentem kutatás céljából, mert a leveleki öregektől megtudtam, hogy ott is kémény, előbb egy 50 cm hosszú padkát csináltak a szoba végéhez, a padka mellé 36 cm magasabb részt, mely a rell-nek felel meg, s csak azután következik a 62 cm hosszú kétkarikás főzőlap. Mellőle emelkedik ki a bádogcső és megy derékszög alatt meghajolva a szoba falán keresztül a pitarban épült 70×100 cm nagyságú kéménybe. A spór mellett az északi oldalban edénytartó (16. ábra).

A pitarban a kémény mellett egy kis lóca, a déli oldalon pedig hombár az összes bútorzat, melyben gabonát tartanak. A hombár deszkával van befedve s azon zsákban tengeri, kas, fatál, kosár, oldalt kétfelől vasvillák, fejsze, balta, meszelőnyelek stb. vannak odadugdosva. A pitarajtón a kilincs helyén láncsüng, amit, ha távol vannak, az ajtófélbe ütött *sas*ba húznak bele és lakatolnak le.

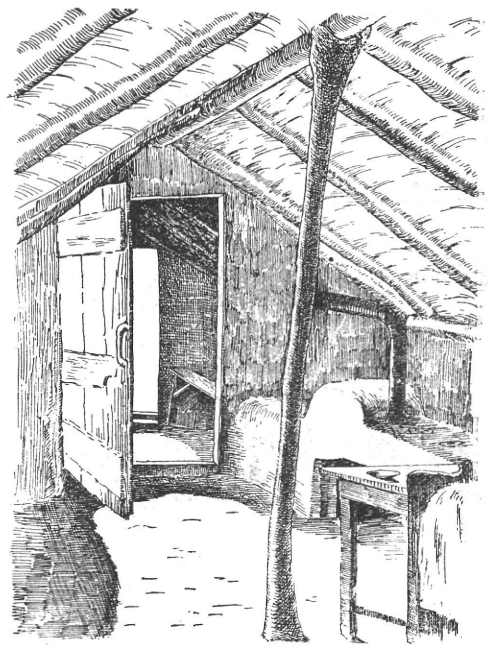

15. ábra. Leveleki földház belseje, a bejárattól átellenes faltól nézve. (Hátul látszik a pitar).

voltak földházak. Apagyon legtöbbet és legértékesebbet tudott mondani a földházról F. Biró Ferenc 75 éves öreg, akinek a lakodalma is ilyen földházban volt 1885 decemberében karácsony és újév között. Mindjárt meg is kérdeztem, hogy tudták abban a kis házban ellakni a lakodalmat? Mindent kihordtunk a házból — kezdte az öreg. A vacsorázás több egymásutáni csoportban történt. A tánc bizony nem a legsimábban járódott, mert közvetlen a fal mellett csak a gyerekek állhattak meg, az oldalfalak közelében a táncolók fejei gyakran beleverődtek a tetőbe. Sokan főleg a szilajabbak, a szabad ég alatt táncoltak.

Biró bácsi az apagyi földházak tulajdonosai közül csak 12-őt tudott elsorolni, de ő is, meg a megszólított idős emberek is állították, hogy több volt. 1896-ban még állottak a földházak. Nemcsak a faluban, de a határban is voltak ilyenek, pásztorok, kerülők laktak benne. Peckésen, Haraszton a Gelmán- és Zoltán tagban levőkre emlékeztek.

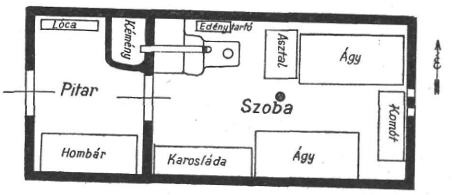

16. ábra. özv. Fekete Jánosné földházának alaprajza és berendezése. Levelek.

A földház 9 m hosszú, 4—5 m széles volt. Két részből állott, u. m. a 4×3 m méretű pitarból, melybe a lejtősre készített lejáraton, gátoron jutottunk a szabadból, Innen a pitarból nyilt egy fakilincses ajtó a 4×6 m méretű lakószobába. A földház gödre 120 cm mély volt. Ezt a gödröt 50 cm vastag fal vette körül, mégpedig *vertfal*, melyet 150 cm magasra csináltak, így a földszínénél 50 cm-el magasabban állott (17. ábra). A tetőt 3 oszlop tartotta, vagyis 2 az épület két végén a falba beleépítve, a harmadik a szoba közepén állott, az épület hosszanti középvonalában. Ez oszlopokon feküdt a *gerincgerenda* vagy szelemen. Erre és a falakon nyugvó *sárgerendára* rakták a szarufákat. A fedőanyag szalma volt, de alá előbb egy réteg nádat raktak 2—3 cm vastagon. A szalmát földdel borították be a szarufák teherbiróképességéhez 30—40 cm vastagon. A szalma összenyomott állapotában 35 cm vastag lett. Belől a nádat a szarufák között betapasztották s a fallal együtt bemeszelték. Padlása tehát nem volt. A földház belső magassága a földtől a gerincig 280—300 cm. Az épület földfeletti külső falát is betapasztották és bemeszelték (17. ábra).

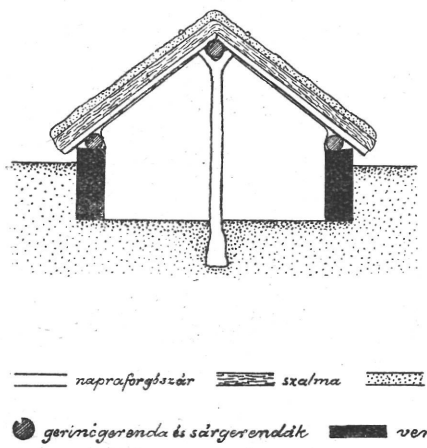

17. ábra. A földház keresztmetszete Apagyon.

A szoba berendezése általában így történt: Az ajtóhoz közelebb eső oldalfalnál volt két *ágy*, néha egy ágy és egy *dikó*, a szemben lévő fal mellett *karosláda* s egy kisebb *virágos láda*, ezen a falon *téka*. Az

ajtóval szemközti végfalnál két ablak között *komót*. A baloldali sarokban a szoba egyharmadát foglalta el a *bubos kemence*, 150 cm. átmérőjű, 6 kenyér sült benne egyszerre. A kemence melletti sarokban *kandalló* (18. ábra). Füsfogó sátorának váza rőzséből készült, amit kívülbelül megtapasztottak; a sátornak fallal nem érintkező részét faoszlop tartotta. Ilyen s általában a földházak legelterjedtebb kandalló formáját a Debreceni Déri Múzeum „Dulakodó betyárok" című olajnyomatú képén találtam meg* (19. ábra). Télen egész nap égett a kandallóban a *dücskő* és itt főztek. Az egész család ebben az egy szobában lakott. A szülők az egyik ágyban, a gyerekek a másikban lábbal össze helyzetben aludtak. A nagyobb gyerekek a karosládán, a kemence és kandalló széles padkáján találtak fekvőhelyet. A család férfi tagjai nyáron szabadban aludtak.

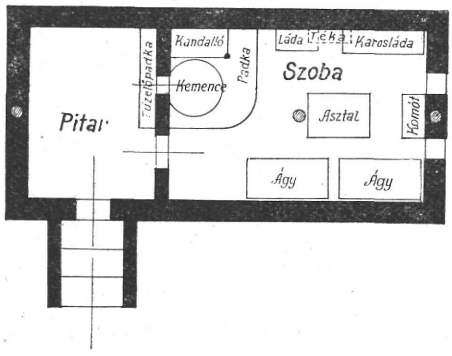

18. ábra. A földház alaprajza Apagyon.

A kemencét a pitarból fűtötték, a szája előtti padkán főztek is, főleg nyáron. Éléskamrának is használták a pitart. A lejárattal szemben állott a termény, liszt, más egyéb élelmiszer, itt volt felakasztva a füstölt hús, szalonna, meg az ünneplőcsizma is.

Először kellett volna említeni a földháznak azt a készítését, hogy a gödröt kiásták, falát ásóval simára faragták, aztán betapasztották. A sárgerendőt a földfelszínére rakták. A további munka már a leírt sorrendben és módon történt.

A burgyé nevet Apagyon is ismerik az öregek. A legutolsó földházat 1922-ben bontották el.

*

A Néprajzi Társaság 1930. november 23-iki ülésén A Rétköz népi építkezése című felolvasásomban említettem, hogy a lápos, mocsaras Rétközön is volt földház, amit burgyénak hívtak. Csak Vasmegyeren nem tudtak róla. Akkor részletesebben nem foglalkozhattam a

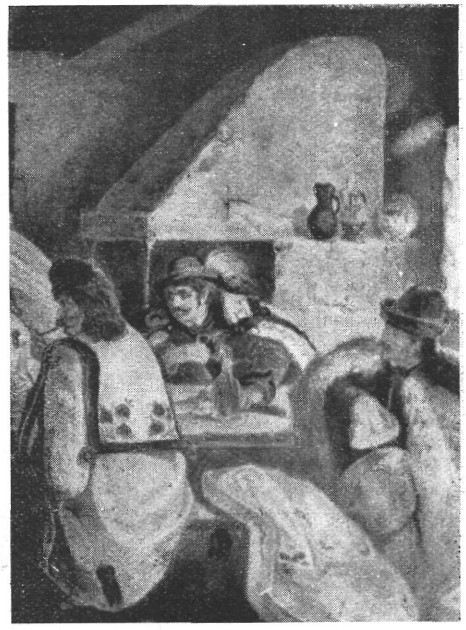

19. ábra. A földházak legáltalánosabb formája (Debreceni Déri Múzeum egyik olajnyomatáról).

* E helyen mondok köszönetet Dr. Sőregi János múzeumigazgatónak az olajnyomat kandallós részlete fényképéért.

földházakkal. Most kiutaztam Paszab községbe, ahol egy jó emlékezőtehetségű 88 éves ember él: Gencsi Sándor. Írni, olvasni nem tud, de pontosan emlékszik arra, hogy az 1860-as években katonáéknál így volt beírva: Gencsi S. katona, Szabolcs megye. Paszab. Halásztanya. Mert akkor még 60 házból állott Paszab, a mai keleti oldalon elhúzódó parton. Versével fogták a halat. Ebben a rétközi községben az öreg Gencsi szerint 8 földház volt a belterületen. A Helmeczi Józsié a falu északnyugati végénél levő magas dombban olyan, hogy alatta 6 lovat befogadó ól is volt. A burgyékban kemencében és kandallóban sütöttek, főztek. Volt olyan földház is, ahol csak kandalló volt, a vakarót, meg a pogácsát parázstűzbe takarva sütötték. A pitarban pendelykéményen ment ki a füst. A szarufa végét a sárgerendára és a szelemenre faszeggel szegezték, mert vasszeg nem volt abban az időben. A tetőt hársfavesszővel kötötték le.

20. ábra. özv. Sánta Károlyné bogárhátú háza Paszabon (ajtós vége).

A földházban kisebb gyerekek, meg az asszony hált. Télen a férfiak, legények, néha hárman is, az ólban aludtak. Nyáron aki csak tehette, kint hált az udvaron, partos helyen 20—25-en is aludtak gubában. Lakodalom a szobában, meg az udvaron folyt le. Nemcsak szegény ember, hanem hatökrös gazda is lakott földházban.

A paszabi földházak közül kettő *bogárhátú ház* volt, vagyis olyan, melynek fala 120—150 cm magasan kilátszott a földből, de padlása nem volt. Az egyik, a Sánta Károlyné háza ma is megvan. A part, melybe be van ásva, annyira finoman emelkedik, hogy a ház elején észre se lehet venni a földben lételét, úgy látszik, mintha földfeletti volna (20. ábra). Az ablakos végén tűnik ki, hogy földházban vagyunk, mert az ablakok alig 30 cm-re vannak a föld felszínétől (21. ábra). Sántáné elmondta, hogy mikor megvették a telket 1880-ban, az első telet a ház helyén kúpba összerakott nád között húzták ki. Először a pitar készült el 1881-ben, a következő évben a ház (szoba), majd a kamrát

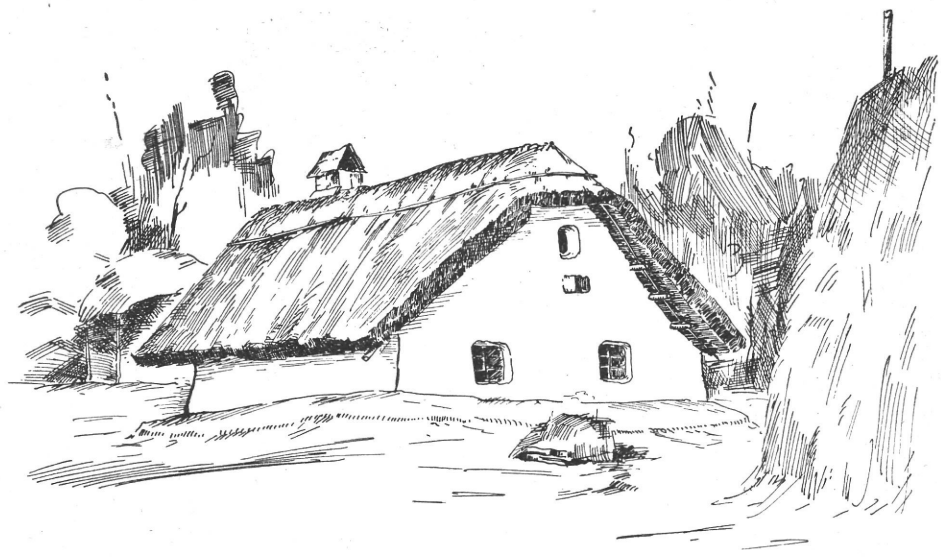

21. ábra. özv. Sánta Károlyné bogárhátú háza Paszabon (ablakos vége).

később, 1885-ben toldották mellé. Földbeásott burgyé volt. Mind a két helyiség padlás nélkül, jóval később emelték a falat a mai magasra és akkor csinálták a padlást is. A ház fala vályogból van rakva. Belső magassága így lepadlásolva 220 cm. A szoba belső hosszúsága 438 cm, szélessége 385 cm. Berendezését a 22. ábra mutatja.

A pitar 263×385 cm méretű. Balkéz felől van 50 cm magasan a 64 cm széles tüzelőpadka, északi végén újabban élére állított két téglán vas főzőlap. Régebben háromlábon főztek. A tüzelőpadkáról fűtik a kemencét. A padka felett 148×230 cm méretű, gúlaszerűen szűkülő szabadkémény vezeti ki a füstöt. A pitar többi része lepadlásolt. A jobb kéz felőli falban 50 cm hosszú vakablak különböző apró tárgyak tartására szolgál.

Érdekes, hogy mig általában a padlásnélküli házakat nevezik bo-

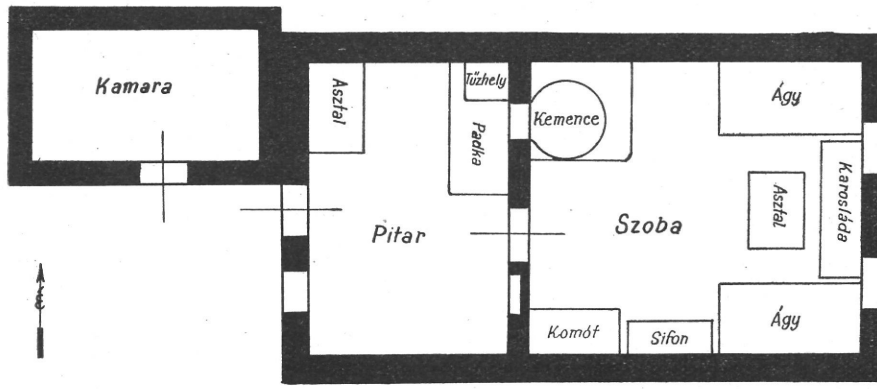

22. ábra. özv. Sánta Károlyné paszabi bogárhátú házának alaprajza és beredezése.

gárhátúnak, akár föld alatt, akár föld felett van, addig Leveleken az olyan földházat, melynek padlása is van és ablaka a földszínével csaknem egy magasságban áll. Azt is mondták, hogy 180 cm magas szoba fölé már lehet padlást csinálni, a padlásnak legalább 120 cm magasnak kell lenni. A bogárhátú ház tetejét náddal, vagy zsuppal fedték be, sohasem raktak rá földet, míg a burgyén, földkunyhón mindig van föld. Nyíradonyban a legtöbb földház bogárhátú volt.

A rendkívül szorgalmas Sántáné, férje halála óta, másik telket is szerzett, azon szép, új házat építtetett, mégis a földházban lakik családjával, ezt szeretik, ebben érzik jól magukat.

*

Tanulmányútam eredménye a következő: Szabolcsvármegyében az 1900-as évek előtti időben annyira elterjedt földházak között voltak olyanok, ha kevesebb számmal is, melyek egy szobából állottak, a legtöbb azonban két helyiségből való u. m. szobából és pitarból, de az olyanok se ritkák, melyekben szoba, pitar és kamra volt egy fedél alatt a földben. Anyagára nézve a természetes föld képezte a falat, nagyobb részénél az ásóval simára faragott gödör falát kerek, vagy hasított karókkal, náddal, napraforgószárral stb. bélelték ki és aztán tapasztották be polyvás sárral; volt vertfalból való, továbbá vályogból és téglából rakott falú burgyé. A bejárás kétféleképen történt, vagy végén, vagy pedig a közepén kiugró gátoron keresztül. A gátor nyeregtetős kunyhó vagy veremszerű és lapostetejű téglányalak. A teljesen földben lévő földházat *kunyhónak* hívták, Nyíregyháza körül, meg a Rétközön *burgyénak*. Laskod, Nyírmihálydi, Nyíradony községekben nem ismerik a burgyé szót, csak a kunyhót. Azoknak a földházaknak pedig, melyeknek fala a földszíne felett annyira kiállott, hogy padlást is csinálhattak neki, *bogárhátú ház* a nevük. Bár az 1900-as évek elején hatósági parancsra el kellett bontani a földházakat, mégis fentmaradt azokból egy-kettő a mai napig. A világháború után pedig ugyancsak elszaporodott. Élethosszig tartó lakásul azonban nem szolgál, csupán egy-két évig, míg az annyira óhajtott földfeletti fennálló házat felépítik.

A ma élő öregek 1848-ig tudnak visszamenni, mint legrégibb időre, amikor már megvolt az a földház, melyben laktak, vagy melyet ismertek. A legrégibb adatot az 1720-iki összeírásban találjuk. Az Országos Levéltárban levő Szabolcsvármegye 1729. évi összeírásában is ez van: „. . . a helységekben és birtokokon a lakosok a házsorokban ilyenféle kunyhókkal és *földalatti helyiségekkel* birnak, azokban nyomorúságosan laknak és nincs megművelhető földjük." A magyar statisztika Uj folyam XII. kötetében pedig az 1720. évi összeírásra vonatkozóan ezt olvassuk: „Az összeírást végző Fejér megye küldöttei ellen kifogást emel Szabolcs megye s azzal vádolta őket, hogy egyes községekben azon lakosok közé, kiknek házuk van, felvettek olyanokat is, kik *nyomorúságos kunyhókban, vagy vermekben élnek.*" Lejebb ez áll: „azon zselléreket, kiknek *kunyhójokon* kívül egyebük nincs s az alzselléreket — utasításaik értelmében — nem írták össze."

Miért csinálták a lakásokat a földbe, arra egyelőre határozott feleletet nem adhatunk. Györffy szerint: „lehet, hogy a török—tatár dúlások miatt fejlődött vissza a falas építkezés putrivá." Leveleken azt mondták az öregek magyarázatul, hogy meleg volt a földház. Aztán

meg azt is, hogy az általuk legtávolabbi 40-es években még nem tudtak vályogot és téglát verni. Faanyagot, deszkát Gyüréből, Aranyosról és Varsányból kellett hozni. De azért itt is tartózkodtak a földfeletti ház építésétől, mert az új házból meghal az ember közhiedelem szerint. Arra is van példa — ha Félegyházán is — hogy a hatóság beavatkozása következtében csinálták föld alá lakásaikat a lakosok. Hogy nem csupán a nagy szegénység volt az oka, láttuk a királytelki uradalomban a cselédek lakásait, ahol téglából készült földházak voltak. Ugyanebből az anyagból földfelett is építhettek volna megfelelő házat. Miért kellett hát föld alatt készíteni? Györffy azt is mondja „a kívül sárral betapasztott tetejű ú. n. bogárhátú házak tűzbiztonsági szempontból készültek." Szabolcsvármegyében a bogárhátú ház teteje soha se volt betapasztva, se leföldelve.

Mennyi ilyen kezdetleges hajlék lehetett Szabolcsvármegyében, ma még nem lehet tudni. Apródonként kihalnak azok a nagyidejű emberek, akik felvilágosítással tudnának szolgálni a régi állapotokról. A vármegyei leváltár összeírásai, kimutatásai — ha vannak ilyenek — mutatnák legjobban a földházak számát, elterjedésének okát, közrejátszott-e abban a hatóság, vagy egyedül a szegénység az elszaporodás létrehozója. Ma már az öregebbek véleménye se megbízható, mert pl. Ádám József napkori tanító értesítése szerint nem volt földház falujokban, holott Leveleken Takács József 81 és Tinku Andrásné 85 éves lakosoktól tudom, hogy közeli rokonaik is olyanban laktak Napkoron, néhány esztendeje hogy elbontották. Sőt, ma is van egy földház, amit 1931-ben csináltak. *Magy* községben négyre emlékeznek, pedig Lengyel György leveleki lakos, egyik legmegbízhatóbb adatszolgáltatóm tudja, hogy legalább 35 volt, a tanyákon a cselédek ilyenekben laktak, a Kauzsay-tanyán sok volt. Még pálinkát is mértek egyikben, ezt úgy hívták *Nyulas*, mulattak benne. Azt is közölte, hogy 1901-ben bontották el. Ugyancsak Lengyel Györgytől tudom, hogy *Ófehértón* egész sorok voltak földházakból, Kopácsi tanító úr csak 15—20-ról szerzett tudomást. Ő írta, hogy gróf Mailáth a felvidékről hozatott tót gazdasági cselédeket, azok laktak benne, meg nyomorgó napszámosok. Jelenleg is van egy, melyben két család lakik. *Nyírbaktán* ma csak négyről tudnak, a falu kovácsa, kondása, kerülője, csordása lakott benne és egy téglapincéről, mely a vásárálláson volt, állandóan lakták. *Besenyődön* 15—20, *Nyírpazonyban* 20—25 földházra emlékeznek, urasági cselédek laktak benne. Egyik korcsma volt, 1886-ban pusztították el. *Nyíregyházán* a mai közfürdő mellett földkunyhóban mérték a bort, pálinkát és árulták a dohányt. A város határában pedig távol, kint a tiszalöki, büdszentmihályi és nagykállói határnál voltak ilyen földalatti korcsmák. A szentmihályi úton volt egy másik is, a városhoz 12 km-re, *Cserkesz-csárdá*nak hívták. A világháború előtt bontották el. *Apagyon* tizenkettőt soroltak el, de külterületen is volt Belencéressy tanító úr szerint. *Királytelken* 37 burgyéban laktak a cselédek. *Leveleken* 100-ra teszik a kunyhók számát, *Pócspetriben* a Steiber tanyán háromra emlékeznek, valószínűleg a faluban is volt. *Nyírmadán* a Sulymosban Okolicsányi földesúrnak 30 taksása, 8 bérese, 4 kocsisa és 1 kerülője földházban lakott, 25—30 volt. A kunyhó tetején sütnivaló tökök nőttek. *Nyírtéten* is volt a környék lakói szerint. *Paszabon* 8, *Dombrádon* 5 földházra emlékeznek, ez utóbbi helyen csepüt tettek

a fundamentum alá. *Nyíradonyban* 80—100 földkunyhó volt a faluszéleken: a Kurityistyán, Lázár-zugban, Hajnal-zugban és a Betyár-zugban. A legtöbb bogárhátú ház volt, vagyis fala kiért a földből. Egyik a Debreceni-úton kovácsműhely volt. Földalatti kunyhó az öregek emlékezése szerint 8—10 lehetett; a nyíregyházi törvényszék irattárában őrzött tagosítási iratok között találtam egyik kimutatásban 5 telket, melyen 1848-ban földkunyhó volt, nem ház. Úgylátszik, a földből 1 méterre kiért falú bogárhátú házakat nem számították a kunyhók közé. A Bánatligeten ma is kunyhókban laknak a nincstelenek. Fejkó Prokop 67 éves nyíradonyi lakos szerint a környéken az Adonyhoz tartozó Aradványon, a Balkányhoz tartozó Abapusztán és az Ábrány határában lévő Bánháza és Fülöp pusztán földkunyhókban laktak, Ábrányban is volt 5—6. Majd ha levéltári kutatások és szorgalmas gyüjtések alapján az egyes falvak földházait s az azokban folyó életet, életfeltételeket megismerjük, úgy gondolom nem lesz ritkaságszámba menő, megcsodálni való kuriózum a földház.

Kiss Lajos.

Erdhütten im Comitat Szabolcs. Die Höhlenartige Hütten von Királytelek, Levelek, Apagy u. Paszab werden hier besprochen und durch Zeichnungen erläutert. Ergebnisse der Untersuchung: Die meisten dieser vor 1900 entstandenen Erdhütten bestehen aus zwei Räumen, einem Zimmer und einer Laube; es kommen auch solche vor, die noch eine Kammer haben. Die übrigen sind einräumig. Der grösste Teil wurde durch Ausgraben hergestellt, bei den übrigen sind die Wände zumeist mit Pfähler, Rohr, Sonnenblumenstengel etc. bedeckt und mit Lehm verputzt. Die Eingangsöffnung ist entweder am Ende, oder in der Mitte angebracht. Dieses Schirmdach sieht grubenartig aus, hat eine flache oder eine sattelförmige Bedeckung und ist viereckig. Um die Jahrhundertwende mussten diese Hütten infolge behördlichen Eingriffs demoliert werden; trotzdem bestehen einige noch heutzutage. Nach dem Weltkrieg nahm ihre Zahl abermals zu, sie werden, aber nur vorübergehend als Wohnräume benützt.

Beregmegyei fejfák.

Hazánkban a falvak református lakossága nem kereszttel jelöli halottainak sírhelyét, mint a katolikusok vagy evangelikusok, hanem fej-, illetőleg kopjafával. Úgy az Értesítőben,[1] mint más folyóiratokban[2] már számos tanulmány foglalkozott az ország különböző vidékeinek református sírjeleivel, de a beregmegyeiekről még nem történt említés. Ezért, amikor a mult év tavaszán Csonka-Beregben gyüjtőúton voltam, ott ahol időt szakíthattam, alaposan áttanulmányoztam a református

[1] Bátky Zs.: Adatok a kopjafákhoz. V. 107—110. — Biczó I.: Nagykőrösi fejfák. IX. 166—173.; A kosdi temető. XIII. 69—84. — F.: Temetőfejfa, kopjafa. III. 61—63. — Gönczi F: A lükü és a fejfa Göcsejben. IV. 140—148. — Györffy I.: Nagykúnsági fejfák. VIII 94—105. — Novák J. L.: A temető népi művészete. XI. 1—27, 149—161. — Roediger L.: Kopjafák a kovásznai temetőben. IV. 299—302. — Szinte G.: Kopjafák a Székelyföldön. II. 116—121, VI. 91—102. — Cs. Sebestyén K.: Székelyföldi kopjafák és keresztek. VI. 103—107. — Viski K.: Szalontai fejfák vésett díszítése. XIV. 60—76.; Mi a kopjafa? XI. 221—224.

[2] Bene L.: Kalotaszegi fejfák. Erdély. 1905. 118—121. — Budenz J.: Bálvány és fejfa. Ethn. VIII. 117—124. — Cz.: Magyar temetői fejfák. Magyar Iparművészet. V. 17—21. — Solymossy S.: Ősi fejfaformák népünknél. Ethn, 1930. 65—84. — Magyar fejfák, bálványfák. Magyar Iparművészet. IX. 140—150.

temetőket. Hét községben (Vásárosnamény, Tákos, Csaroda, Márok, Tivadar, Vámosatya és Tiszaadony) volt alkalmam lefényképezni és lerajzolni a fejfákat, fejfadíszeket, illetőleg lejegyezni a sírfelíratokat.

A fejfákat és kopjafákat, alakjuk szerint, elsőnek Novák J. Lajos[3] osztotta tipus csoportokba és pedig négybe. Ezek közül az elsőt egyszerűen *fejefának* nevezi és ide sorolja mindazokat, melyek a *fatömb, fadorong karakterét magukon viselő emlékek*", második az *oszlopos fejefák*, melyeknek mind a négy oldala egyformán van kiképezve; a harmadik az alakjáról már jól ismert *kopjafák* csoportja, a negyedikbe a *táblás fejefák* tartoznak, „*a sírkövek széles lapjaihoz hasonlók*". Itt mindjárt meg kell említenem, hogy ebbe a négy csoportba csak nagyjából osztható be az emlékanyag, vagyis pontosabb típus felosztáshoz több csoport, esetleg ezeken belül több alcsoport volna szükséges, bár még úgy is sok olyan alakú fejfa akadna, amelyik egyszerre több, vagy esetleg egyik csoportba sem illenék bele. Az új típusfelosztás azonban csak az egész ország területére kiterjedő rendszeres gyüjtés után valósítható meg.

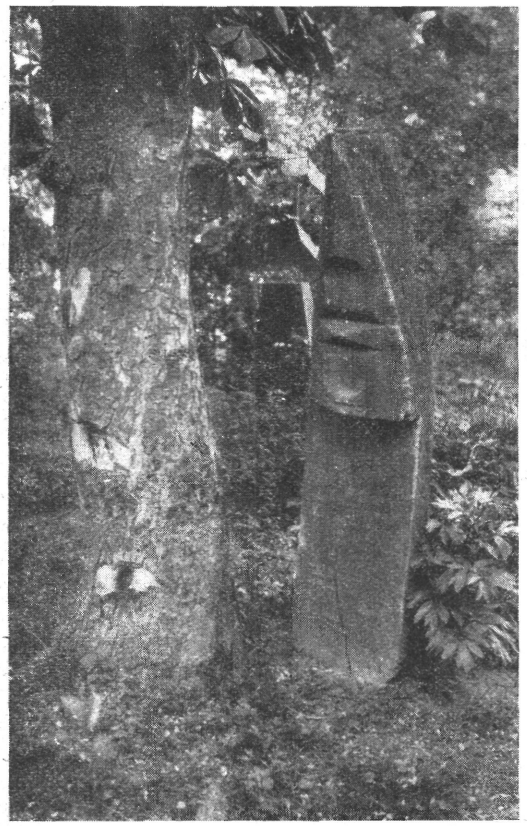

1. ábra. Fejfa Tivadarról.

A beregi fejfák nagyrésze a Novák által felállított első csoportba tartozik és csak néhányat lehetne a negyedik csoportba sorolni, melyek azonban inkább átmenetet alkotnak a kettő között. A kopjafa ezen a vidéken teljesen ismeretlen, úgyszintén az ezekhez közelálló Novák-féle második csoport, vagyis éppen az a két típus, amely leginkább magán viseli készítőjének ügyességét és mesterségbeli tudását. Az itteni fejfák egyszerűek, hasábosak, csak szegényes profilozással, ereszeléssel és formájuknak többnyire a rövidebb vagy hosszabb homlokrész tetejének kiképzése ad némi változatosságot. A díszítés, virágozás kivétel nélkül homlokrészre van bekarcolva vagy bevésve, a sírfelirat viszont az alsó részen foglal helyet, de nagy ritkán már a homlokrészen kez-

[3] Novák J. L.: A temető népi művészete. Ért. XI. 3.

dődik. Némelyik fejfát feketére füstölik vagy festik és ilyenkor a díszítés és a felirat fehéren tűnik elő. Néhány fejfán, — kivétel nélkül a nem füstölt, illetőleg festetteknél — a bekarcolt dísz és felirat piros festékkel van kitöltve. A díszítés és a felirat igen gyakran nem a sír felőli, hanem az ellenkező oldalon van elhelyezve, vagyis a fejfa a sír fejénél, annak háttal van fordítva.

Magasságuk jobbára az 1—1·60 m között váltakozik. Ennél alacsonyabb vagy magasabb csak nagy ritkán fordul elő. Vastagságukat a rendelkezésre álló fa vastagsága határozza meg.

Minden faluban akad egy-két faragó ember, aki kevés pénzért vagy italért kifaragja a fejfát és többnyire ezek szerkesztik a sírfelíratokat is. Részben ez az oka annak, hogy a feliratokban kevés a változatosság. Előfordul azonban az is, ha különösen kedves halottról van szó, hogy a család valamelyik tagja készíti el a fejfát.

A forma és a díszítés szimbolikájáról semmit sem sikerült megtudnom és megállapítanom. A magasságnak nincs a halott korára nézve semmi jelentősége. Úgy látszik, hogy ezen a vidéken a régi temetői hagyományok teljesen kipusztultak és feledésbe merültek.

Az I. táblán tizenhét fejfát mutatok be és ezzel a hét község temetőiben előforduló formákat teljesen ki is merítem. Csonka-Bereg többi községében is valószínűleg ezek az alakok a legáltalánosabbak és azok felkutatása legfeljebb egy-két helyi formával, helyesebben individuális alakzattal gazdagítaná csak a sorozatot.

1. Egyike a leggyakoribb formáknak. Mind a hét község temetőiben ez fordul elő legnagyobb számmal. Háta domború, homlokrésze homorú, végefelé az oldallapok összehajlanak, vagyis csonkagúla alakú. Hajlottságának erősségével és az oldalak összehajlásának nagyságával, sokféle arányt hoznak létre. Az ábrázolt példány Vásárosnamény temetőjéből való, ereszelése félkörös fogazású.

2. Egyedülálló forma. A vásárosnaményi régi temetőben áll és csak egyetlen egy példányt találtam belőle. Volutás hajlással végződik. A hátlap itt is enyhén domború. Felíratából már csak négy sor olvasható ki és így nem tudtam megállapítani, hogy férfi vagy nő fejfája-e? Más vidékek szimbolizáló kontyos fejfái azonban az utóbbi mellett szólnak. Díszítése a II. tábla 2. számú rajza.

3. Akárcsak az 1., ez is nagyszámban előforduló általánosan elterjedt alak és formailag ahhoz igen közel áll, tekintve, hogy a háta ennek is domború és a homlokrésze homorú, de az oldallapok párhuzamosan haladnak.

4. Hátlapja a homlokrész magasságában törést szenved és ennek következtében úgy hat, mintha hajlítva volna. Ezt még csak fokozza az, hogy az elülső lapja döntött. A lerajzolt példány a tákosi temetőből való és a homlokrésze egyszeri görbe profilozású enyhe hajlással megy át a felirati részbe. Ettől a megoldástól eltekintve a többi község temetőiben is előfordul, azonban már jóval kisebb számban, mint az 1. és a 3.

5. A hátlap és a homlokrész párhuzamosan haladnak, pilonszerűen előredülve, de az eresz alatti rész merőleges a földre. Homlokrésze nagyon hosszú és ezért a felirat nem az eresz alatt, hanem itt foglal helyet. Felső tagja nem merőleges a hátlapra és a homlokrészre. Ereszelése hegyesen fogazott. Általánosan elterjedt alak. Magassága és

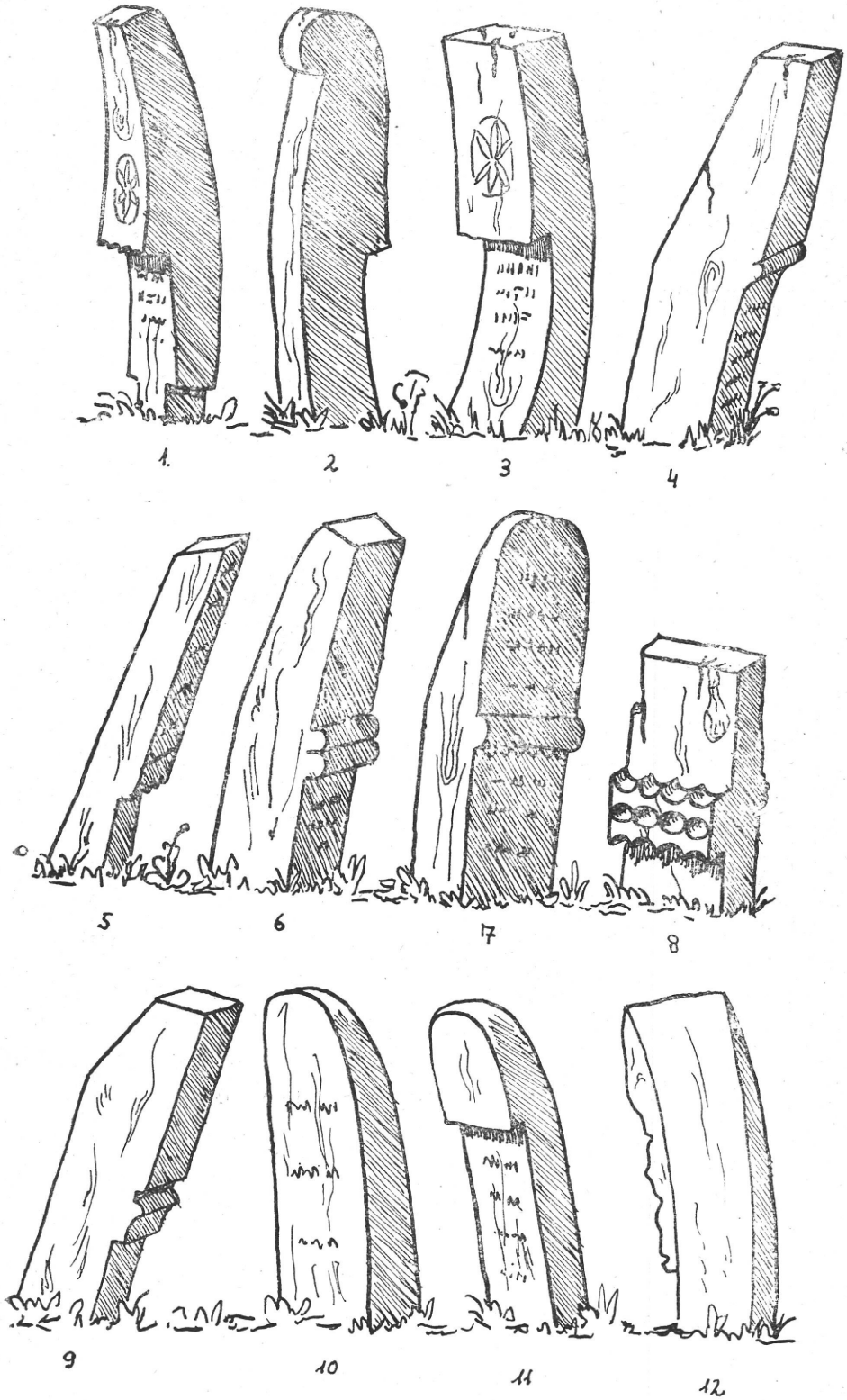

I. tábla. Beregmegyei fejfák.

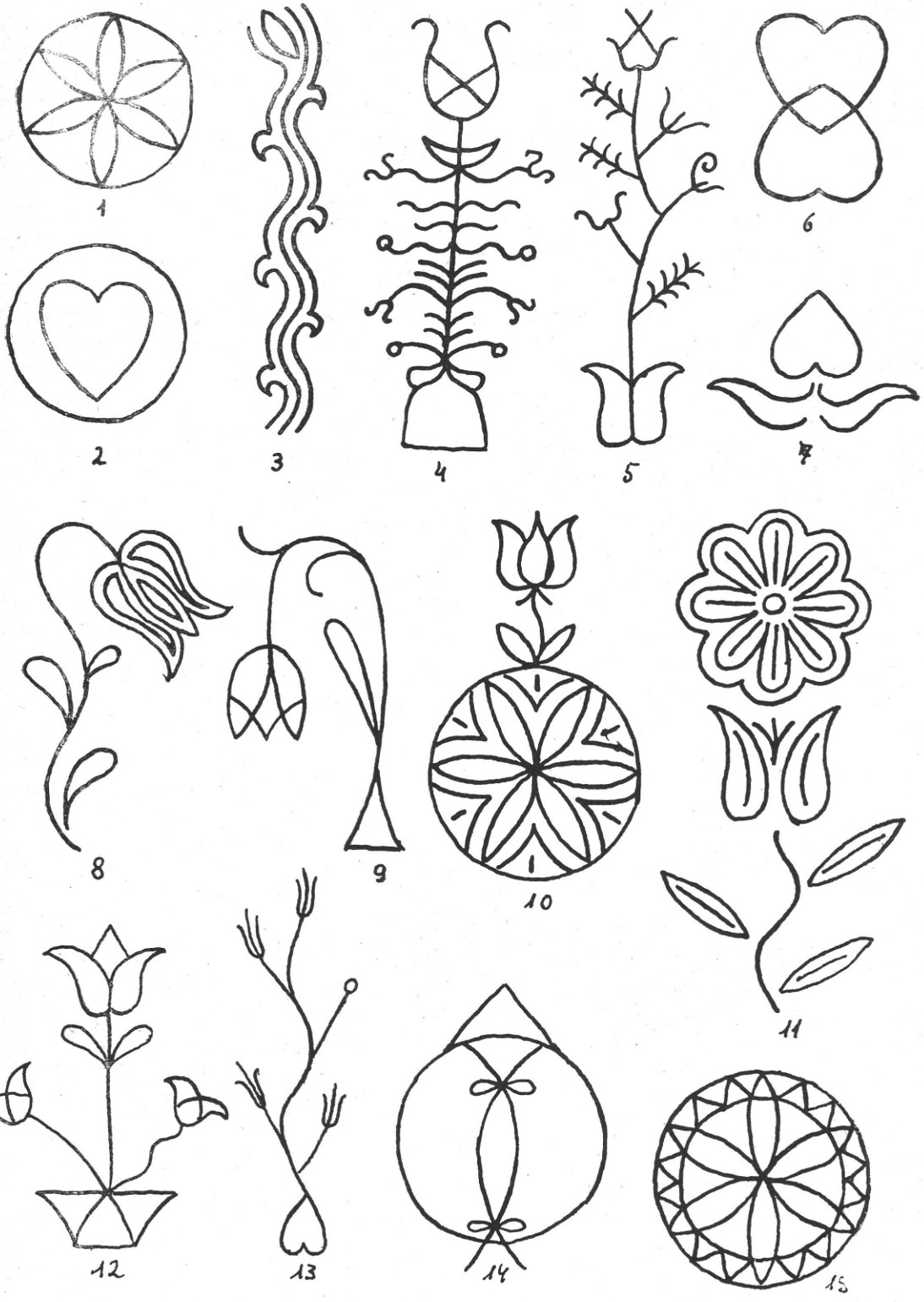

II. tábla. Berogmegyei fejfadíszek.

vastagsága a legkülönbözőbb méretű, ereszelése a legtöbb esetben fogazás nélküli.

6. Hátlapja domború, nincs kiugró homlokrésze, hanem dupla íves kiugró ereszeléssel van az alsó feliratos résztől elválasztva. Ilyen megoldásban csak a tákosi temetőben fordul elő. Kiugró ereszelés nélkül, tehát osztatlan előlappal elég gyakori a többi temetőben is.

7. Átmeneti forma a Novák-féle első és negyedik csoport, vagyis a fejfa és a táblás fejfa között. A legtöbb ilyenalakú fejfa az ereszelés magasságáig keresztmetszetben egyenlő oldalú négyszöget alkot, de az ereszelés fölött hirtelen hajló vonalban a homlokrészhez keskenyedik. A homlokrész egysíkban van az alsó feliratos résszel, amitől a kiugró ereszelés, ennél egy félköríves választja el. Ez az alak leginkább Márokban fordul elő.

8. Egyedülálló forma a máraki temetőből. A táblás fejefák csoportjába tartozik, de mig ezek legnagyobb része a sírkövekből származtatható le, addig ez a kiugró eresz kiképzése következtében kimondottan fa eredetű. Kiugró páros eresze fölfelé és lefelé ívesen fogazott.

9. Formában a 4. számúhoz közelálló típus. Hátlapja a homlokrész közepetáján törést szenved. Homlokrésze egy kis ereszeléssel profilozott. Ilyen megoldásban csak a máraki temetőben fordul elő.

10. A 7.-hez hasonló forma. Homlokrésze nincs, hátlapja bizonyos magasságig párhuzamosan halad az elülső résszel és azután enyhe hajlással befelé görbül. Ez is átmeneti alak a fejefa és a táblás fejefa csoport között, ugyanis vannak olyanok, melyeknek keresztmetszete egyenlő oldalú négyszöget alkot, de vannak olyanok is, melyeknél ez téglaalakú. Főleg a vámosatyai temetőben vannak ilyenek.

11. Az előbbinek kiugró homlokrészes változata a tiszaadonyi temetőből.

12. Az összes beregi fejfák között a legérdekesebb forma. A rajzon oldalról, az 1. ábrán szemből van ábrázolva. A hét község közül csak a tivadari temetőben van belőle néhány, kb. 4—5 darab. Keresztmetszetük ötszöget alkot, mely felül egy élbe fut össze. Ilyen típusuakat Solymossy ismertetett Szatmárcsekéről,[4] ami Tivadartól nem messze a Tisza túlsó oldalán van. Ott ez általánosan használt forma. Solymossy egy igen érdekes elméletben a csónakos temetkezéssel hozza kapcsolatba és az ősi ugor együttélés korára vezeti vissza, alakját a csónak orrának, profilozását az emberi arc sematikus—szimbolikus ábrázolásának tartja.[5] Ezzel szemben Bátky rámutat arra, hogy ezt az elgondolást sem régészeti, sem hagyománybeli, sem nyelvi adat nem támasztja alá.[6]

A beregmegyei fejfák díszítése szegényes és mint fentebb már említettük, a homlokrészbe vannak karcolva, ritkábban vésve. A leggyakrabban előforduló motívumok a körbe foglalt csillag, a tulipán és a szív, továbbá az igen kezdetleges alakú szomorúfűz.

A II. tábla 1. számú rajza, a körbe foglalt csillag Márok kivételével, ahol csak egyetlenegy van, az összes temetőben nagy számban

[4] Solymossy S.: Ősi fejfaformák népünknél. Eth. 1930. 65—84.
[5] U. o. 72—79.
[6] Értesítő 1930. 157—158.

feltalálható. Számra nézve ez után következik a szívnek különböző formákban való alkalmazása. Három ilyen megoldást mutatok be. Ezek közül a 2. Vásárosnaményből, a 6. Csarodából és a 7. Márokból való. A virágok közül a tulipán szerepel leggyakrabban. Ilyen a 8. és 9. Márokból, a 10. Vámosatyából, egy körös-csillagos megoldással kombinálva és a 12. Csarodából, bokordíszítményszerűen. Bokorvirágok a 4. Tákosból, az 5. és 13. Csarodából. Körös megoldások a 14. és 15. Vámosatyából. A legszebben megoldott díszítés a 11., ugyancsak Vámosatyából. A 2. ábra díszítményei közül a 8., 10. és 11. kivételével, melyek vésettek, mind karcolással vannak megoldva.

Fentebb már említettük, hogy a sírfelíratokban kicsi a változatosság és jobbára egy kaptafára mennek, mégis szükségesnek tartom néhányat bemutatni, mint a népköltészet érdekes hajtását, megjegyezve, hogy itt maga a nép írja azokat és nem a papok vagy a tanítók.

Oh te rettenetes
halál ojj kegyet-
len miért valál
Mért törted össze
a szép koszorut
ki élte tavaszán
alig virult Cse-
repes Katalin
élt 17 évet bé
ke Poraira
(Csaroda)

Állj meg ki itt el
mégy s nézz e
sötét fára Itt
nyugszik Cse-
repes Julian-
na Lukács Já-
nos párja töl-
tött itt e földön
46 éveket Eb-
ből 24 et pá-
ros esztendőket.
(Csaroda)

Jer halandó álj
meg ezen sírha-
lomnál nézd mij
kegyetlenül járt
itt el a halál. ifjú
Király Pál
élte virágába szál
lott a halálnak
jég hideg karjába
19 év volt neki itt
ki mérve Nem
kérte a halál ma-
gával el vitte
Örökös gyászt
hagyva ma
ga után hát
ra Mert
mindenki
a jót mond-
hatja után
na . . . . .
Béke
Poraira
(Csaroda)

Ember tekincs e
gyászos sirhalom
ra kérded talán
ki nyugszik alat-
ta Ne kérd ó ha-
landó nehéz a
felelet halál suhant el
egy jó anya felett
Néhai Cserepes
Károlynét
fedi e bolt ki 46
éves korába meg
holtt Béke és ke
gyelet p . f . . .
(Csaroda)

Szarka
Sándor
volt a ne-
vem Alig
3 hetet él-
tem Akkor

Jézusom-
hoz tértem.
(Márok)

Apám anyám
ne sirjatok
hogy a lányotok
itt hagyott
mert jobb menyor-
szágban angya-
lok sorában
(Tákos)

Gerzsenyi György
né szül. Szalay
Irma testét fedi
e sírhalom kit
mig élt nem kimélt
soha a fájdalom
Sok szenvedés
után ide tért
pihenni. Nyugod-
janak békén
a földben
porai.
(Márok)

Itt nyugsz
om már
megpihe
nve
Minden
bajtól
Menekül
ve Bányai
Katalin
volt a
nevem
83 évet
éltem
Akkor
jöt a Jézus
értem
(Tiszaadony)

Itt nyugszik
Hajdú Pálné
szül. Barát Er-
zsébet: az ur-
nak egy hiv
szolgállója: ki
volt e világnak
idáig szállója:
ki 75 tavaszt
telet éltem az
férjemmel
békességben.
(Tákos)

Ó halandó
álj meg e fej
fánál Kosa
József gyászos
sir halmánál
ki 77 éven át
futott menybe
Jézusához
jutott hátra
hagyta kedves
nejét és a 7
gyermekét
(Tákos)

Badalo volt
a lakásom
Tisza okozta
a halálom
Biro Erzsébet
volt nejem
Biró Sándor
a nevem Isten
veletek gyerme-
kem.
(Tivadar)

Dr. Domanovszky György.

Grabhölzer aus Comitat Bereg. Die Kunst und Dichtung der Friedhöfe dieses Comitates sind in der Literatur noch unbekannt. Von den Grabzeichen sind hier nur die Grabhölzer vertreten, Speerhölzer kommen nicht vor. Verfasser veranschaulicht den allg. verbreiteten Grabholztypus mehrerer Dörfer in Zeichnungen nebst einer Detailbeschreibung. Ein grosser Teil ist schwarzgefärbt oder geräuchert. Die gravierten oder eingeritzten einfachen Verzierungen und Inschriften treten weiss hervor. Ihre Schnitzer sind Dorfleute. Dieselben sind auch die Verfasser der Grabverse.

Tárgynévmagyarázatok.

Színhalom-e vagy Szénhalom?

Ennek a dny.-borsodi helynevünknek magyarázata (első említése 1193-ból: *cenhalom*, majd *Anonymus*-ban: *zenuholmu*), mely tárgynevet foglal magában, többször szóbakerült. Legutóbb *Mikos József* nyilatkozik róla (*MNy. XXXI: 165*), mondván, hogy a szláv eredetü *szén* ~ *szín* ‚tugurium' és ‚halom' összetétele. Hasonló elnevezések — folytatja — a korai régiségben: *Sátorhalom, Sátorhegy, Sátoros* s ezek világosan mutatják, hogy *Anonymus* magyarázatát — t. i. hogy ott a honfoglalók leveles színt vertek — elfogadhatjuk.' Megokolatlan tehát — szerinte — a *szén* ‚carbo' szóból való származtatás. (Vö. *Virágh R.*, Helyneveink eredete, 80). *Virágh* magyarázatát azonban nem pontosan idézi *Mikos*, mert ő ezt mondja: *Szénhalom* = *szén* ‚hamv' + *halom* ‚temető' (*F. és E. 1930, 300*).

Mi erről ennél korábban (*F. és E. 1927, 125*) ezt írtuk: „*Szénhalom* (ma Szihalom, Eger alatt) nézetünk szerint nem *Szénhalom* (*Pais*: Anonymus), hanem *Szénégetőhalom* [l. *OklSz.* adatai és u. o. *Homuhalom, Sátorhalom* (alakjáról)], *Szénégetőzorm* stb. A *szénvonó* neve ezen a tájon *szívonó (szivanó)*.

A magyar szín eredetének kérdésével kapcsolatban máshol is hangoztattuk ezt (*Ért. 1930, 78—79*; az 1193-as adatot u. o. tévedésből Somogy megyébe helyeztük) s azt is megemlítettük, hogy a szénégetés ezen a bükalji tájékon ‚helyrajzilag is indokolható'. *Szénégető* dűlőnév még ma is van errefelé (l. pl. *MNy. XX, Győrffy I. közl.*), annál inkább lehetett a szóbanforgó időben. Legrégibb *Szénégető* helynevünk (*Scenegeteu zormu*) különben a fenti helynévvel kb. egyidős, t. i. 1222-ben említtetik (*OklSz.*), vagyis a faszén égetése ősi mesterség volt nálunk. (Én mutattam rá először *F. és E. i. h.*, hogy *Gömör* személyhelynevünk a török *kömür* ‚szén' szóval függhet össze).

Nem akarunk hosszasan időzni e témánál, de újra föltesszük a kérdést, vajjon — a *tárgyi* indokolást nem fűszegetve bővebben — a *szenvonó* > *színvonó* > *szévonó* > *szívonó* (*MTsz*) mintájára nem valószínűbb-e egy *szihalom* alakulás a *szen (szén)*-ből, mint a *szén (szín)*-ből? Hiszen a *szín* ott ma *szën, szên* s még a *szilke* is *szélke*. De ez már nyelvészeti kérdés. Amazt tehát előbb cáfolni, emerre pedig példát kellene felmutatni.

Hogy a *szén*-nel a *Szenhalom*-hoz hasonló jelzős szerkezetű helynevek csakugyan keletkezhettek, arra elég, ha a szomszédságból a hevesi *Szénpatak* községet (*Csánki*), a gömöri *Szénág* pusztát (ami föltehetőleg *Szénág-patakból* rövidült) s a mosoni *Szénfalut* (német neve *Kolyzthof! Csánki*) hozzuk fel. (A tornai *Szén*, ma *Szín* neve is alkalmasint így magyarázandó).

Azt hisszük *Anonymus* ebben az esetben a kiemelkedő *halom*-ra (nála *mons* ‚hegy') támaszkodva építtetett ott *Árpád vezér* számára árnyékos színt. Ezt nem akarjuk elhinni neki, de viszont köszönettel tartozunk azért, hogy a szabadonálló *szín (szén)* korai megvoltát — bár ilyen formában — ránk örökítette.

Még csak annyit, hogy az eredetileg *árnyék* jelentésű szláv *szín (szjény)* a magyarban, mint állásszerű épület, sokáig viselte az *árnyék* nevet, sőt Erdélyben a *szín* és *árnyék* ma is egyformán használatos a félszerféle helyiség megnevezésére. *Árnyék*-nak mondják a *félszert* pl. Bakonyalján is (*NyF. XXXIV, 75*) de máshol is. A *napernyő* neve pedig nemcsak *árnyéktartó*, hanem *színtartó* is a Székelyföldön (*MTsz*). Csíkban az *árnyék*-nak ‚umbra' jelentése nincs is. Azt *irám*-nak mondják ott. Az *árnyék* csak a *szín* (félszer) jelentésben él (*Nyr. XLIII, 41*).[1]

[1] E cikkecske megírása óta jelent meg *Rásonyi L.* szép tanulmánya (*Ung. Jahrb. XV, 548—554*), melyben azt bizonyítja, hogy *Gömör* személyhelynevünk a török *kömür* ‚faszén' szóból magyarázandó. A hevesi *Gömörhegy*-ről pedig azt mondja, hogy az a

Fűrész-völgy-e vagy Fűrjész-völgy?

Munkácsi Bernát a *Magyar Nyelvőr* LXII. évf.-ban fölötte tanulságos cikket írt az ősi magyar szerszámnevekről (*verő, üllő, tő, szalú, gyalu, sulyok, ék, fen, köszörű, mű, reszel, ár, kés, fejsze, fűrész, ágyú, szer*), „amelyek mintegy vázlatban mutatják elénk műveltségi állapotát és fejlődését egy szkitha környezetben élő (finn-ugor) ősnépnek."

A fenti nevek eredetének vizsgálatában a *fűrész*-ről (valamint a *fejsze*-ről is) azt mondja *Munkácsi*, hogy egyező mását se a rokon, se az egykori környező nyelvekből nem ismerjük ugyan, de a vele részben hasonló funkciójú *reszelő* alapján mégis gondolhatunk arra, hogy a *fűrész* (mint a *fejsze* is) elhomályosult összetétel, második felében a *resz* tővel. „E szónak már 1211-ből van hiteles adata, mégpedig helynévben: *Furizuelgi* (*OklSz.*; az *OklSz* csak kérdőjellel kapcsolja a *fűrész* címszóhoz).

Ebben a *Fürészvölgy*-ben az első tag a *fűrész* (*fírész, fírísz*) szó volna, vagyis a név tárgyilag olyan völgyet jelölne, amelyikben *fűrészmű, fűrészmalom* állana. Mi azonban azt mondjuk, hogy ezen a vidéken (Fadd táján) és ebben a korban (XIII. sz. legeleje) ilyen műről és műveletről tárgytörténeti okokból nem lehet szó. A *fűrész* csakugyan sokkal később kerül följegyzésre, a *fűrészmalom* meg még később, persze az sem itt, hanem az Ény. Felföldön s nem *fűrísz*, hanem a mai tájnyelvi *fírész* (*fírísz*) alakban. Az előrész tehát szerintünk nem *fűrész*, hanem *fürjész*, azaz *fürjfogó*. *Fűr* szavunkból közvetve vagy közvetlenül már korán több helynevünk származott (*Fyur, Fyred, Fyurzigeth* stb.). Ennek eredeti alakja föltehetőleg *fűrj* (*fírj*) lehetett ugyan, (vö. *eperj* stb.), de a ma élő *fűr, fűrész* alakok is (*MTsz*) úgy látszik korán használatban voltak. A hálóval való hajtó fűrjvadászat, tudjuk, az úri rend mulatságai közé tartozott. (1469: *Steph. Fűrísz*, 1546: *fűriszni*, 1557: *fűrháló, OklSz*).

A szóbanforgó helynév e szerint nem értékesíthető a *fűrész* szerszám régisége érdekében.

Az 1261/1411-es adatot: *Fyrrestelukarra* (olv. *Fürjestelekorra*) az *OklSz.* kérdőjellel vonja a *fürjes* címszóhoz, de vö. u. ott 1338-ból: *Pacirtasteluk* (olv. *Pacsirtástelek*).

Csigar és társai.

Erről a szónkról az *EtSz* ezt írja; „Dunántúli tájszó, jelentése: ‚fiatal tölgyfa, tölgyhajtás, furkósbot'. Eredete ismeretlen, vö. a *csihar*-ral. Ennek jelentése ugyanaz. Eredete hasonlóképen ismeretlen. A *MTSz* a *csigar* alakváltozatának tartja. *Simonyi* helytelenül kapcsolja össze vele a *ciher* ‚csalitos hely' szót. Származéka a *csihatag, csiatag* ‚fattyúhajtás, fiatal erdő, csalitos, huság'.

Mi azt gondoljuk, hogy a *csigar, csihar* és *ciher* szók összetartoznak. Ezt a következőkkel próbáljuk bizonyítani: Az *EtSz* nem tesz ellenvetést *Mészöly G.*-nak arra a megállapítására (*MNy. X, 163*), hogy a *csiatag* (*csihatag*) a hangutánzó eredetű és hasonló jelentésű *suhatag* alakváltozata. (Az *u* > *i* cserére vö.: *csuha*, Balatonmellék és *csiha*, Bihar m., ‚súh' (!), ‚suha', ‚kukoricacső levele', ‚kukurica haja', *MTsz, MNy. XVI, 6*). De ha a *Mészöly* fölvette *suh* tőből nem csupán *suhatag*, hanem *suh+ar+c* is származhatott — jelentése ‚suhogó vessző, huság' —, aligha lehet kétséges, hogy a *suh* tőből származó *csih* tőből (*s* > *cs* változás) is alakulhatott *csih+ar* (Göcsej, Vas) és *csig+ar* (Sopron, Dunántúl állítólag *csig+ur* is). Mi a *csihar*-t és *csigar*-t már jelentésük alapján is egymás alakváltozatainak tartjuk.

Mivel pedig *Gombocz* szerint (*MNy. IX, 388*) „majdnem minden hang-

török *Kömür-tag* ‚Kohlenberg' mintájára nem személynéven keresztül, hanem közvetlenül függhet össze a *kömür* szóval. Ezek is a mi magyarázatunkat támogatják.

utánzó szavunknak megvan a magas és mélyhangú változata (pl.: *csihad* > *csihed* ‚csendesedik', *zuhar* > *ziher* ‚zivatar', *suhader, süheder, siheder*), a székely *ciher* is párja lehet a dunántúli *csihar*-nak, mert jetentésileg is kapcsolható vele. (A *cs* > *c* változásra vö.: *csihol* és *cihol, csibe* és *cibe, csiger* és *ciger* stb.). A három szó alaki egyezését ebben az esetben a jelentésbeli egyezés is — ‚suhogó, csihogó' — hatékonyan támogatja.

Tőc.

Sárból rakott padka, a ház előtt való űlésre, a konyhában főzésre. (Alakv.: *dönc, Ért. 1931, 14,* szárm.: *tőcik, tőcike, tőcke.* Más neve: *kocik, koncsik* stb, mégpedig úgy a külső, mint a belső padkának).

A *tőc* az *Ért. 1926. évf. 21.* lapján került szóba. Ott azt olvassuk, hogy eredete ismeretlen s ebből — a cikk szerint — bizonyos kapcsolatban fontos következtetés vonható le. Mi — mellékesen — azt mondottuk, hogy a *tőc* talán a *tő, tőke* szavunkkal függhet össze *(Ért. 1927, 13).*

Juhász Jenő szép cikkének megjelenése óta azt hisszük, ez nem is kétséges többé *(MNy. XXIV, 104—108,* A denominális *sz* > *c* névszóképző). Az alapszó tehát a *tuskó, ducskó, göcs* jelentésű *tő* (amazok ülőkét is jelentenek, l. pl.: *kisgöcs* ‚ülőhely', *Várady F.*: Baranya m. mon. I, 186), a többiek *(tőcik* stb.) ennek a származékai. (Idevaló a *tön+k+ő* is. *MNy. XV, 128).*

A *tő+c* (vagy *tő+ke,* vö. erre: *tus+kó,* a *tus, tusu* ‚gyökér', ‚tő' szóból) e szerint tárgyilag előbbed ülőhelyet jelentett s csak másodlagosan, szemlélet útján vitetett át a tűzhely nevéül, amint a főző *tűzpadka, tűzpadika* is — ugyancsak kicsinyítő képzővel — az ülő*pad*-ról kapta nevét. Viszont az se kétséges, hogy a ház előtti ülő *tűzpad* — amelyen sohasem raktak tüzet — a házbeli tűzpadhoz való hasonlóságáról és részben egyező funkciójáról (t. i. azon is üldögélnek) neveztetett így el. Más neve *töltvény* s eredeti hivatása a házfal védése a csepegő eső v. egérfurkálás ellen. Orosháza környékén még az istálló elé épített háló sárágyakat v. patkákat is *tűzhelyek*-nek nevezik, az istállóbeli tűzhely körül lévő padkákról *(Ért. 1933, 80)* s ez újra fenti állításunkat valószínűsíti.

Jércike.

Jércike (ércike, Csík m.) két kupányi mérőedény, Udvarhely m., *Kriza.* Ezt a sovány adatot a *MTsz*-ból írtuk ki s amint látnivaló, nem lehet megállapítani belőle, milyen alakú és rendeltetésű edényről van szó. A névben föltehetőleg a *jérce* (alakv.: *érce*) szó rejtőzik s ilyen erősen elstilizált madáralakra faragott merítő csészefélék — de nem mérőedények — tudtunkkal fölbukkannak Erdélyben is (egészen közönségesek Észak- és Kelet-Európában), de hogy ezeket hívják-e így itt, nem tudjuk. Nagyon is lehet azonban, hogy a szóbanforgó mérőedény nem ilyen, hanem kupaformájú s a föltételezett, talán tréfából adott *jércike* név egy hasonló alakú edényről vitetett át reá. A névadásnak ez a formája persze még ekkor is szokatlan volna. Az észak- és kelet-európai madáralakú csészék ilyen nevéről nincs tudomásunk, bár ez — a jelen esetben — keveset számít. Világos ezekből, hogy e rejtélyes edénynévhez újabb adatok kellenének. Talán még az is kiderülne belőlük, hogy ilyen edények régebben közönségesek voltak.

Toporcs.

A *Magyar Tájszótár*-ban ismeretlen szó. Ez a neve Délsomogyban egy valamikor nagyon elterjedt, egyetlen fából faragott, falra akasztható, apró, kisebb szerszám és kacattartó fabödönnek. *(Seemayer Vilmos* közlése. *Ért. 1935, 38. l. 3. á.).*

Azt hisszük, hogy a *toporcs* a *töpör (teper)* ‚gyűr' mellett fölvehető *topor* ige *cs* képzős származéka. Hasonló képzés: *vakarcs* ‚vakaréktészta', *takarcs* ‚hússal töltött, összecsavart káposztalevél', *tekercs* ‚kerek posztófonadék a fejre teherhordás alkalmával', *tukarcs* ‚dohánytekercs' stb. *Toporcs* tehát ezek szerint annyi volna, mint ‚összegyűrt, töpörödött, apró valami'. A *topor* alakból van a *topora* (pl. *toporafa* a. m. ‚törpefa'), *töpöre, töpre, törpe* s alkalmasint a *toporty(cs)án* is. (A *ty* > *cs* váltakozásra vö.: *fitymalék* és *ficsmalék* ‚fityegő valami').

Beke Ödön mutatott rá arra (*Balassa-Emlékkönyv*, Bpest 1934, 21), hogy a *toportyán* eredeti jelentése ‚törpe' (‚tupri' *tupriáncs*, *MTsz*, Vas m.) volt. Hol ismerik még ezt a különös szót és tárgyat?

Fentér és kátyú.

A magyar kaszás élesítőkövét (*kaszakő, kaszafén, fenkő, fénkő, fínkő, fenke* stb.) gatyakorcba akasztott, vagy madzaggal derekára kötött, félig vízzel töltött, szaru, kéreg, fa v. újabban bádoghüvelyben tartja. A tülökből való tartó — úgy látszik — főképpen magyar sajátosság, mert nem magyar területeken inkább csak fából való tartókat használnak. E hüvely nevei közül — *boder, voder* (< szláv *vodijer*), *bödő, sutu, küpü. toboz, tülök, kaszakőtok, csiszakőtok, tok, toklyó, tokolyó, tokmány, tokván, tomán, féntok, fentér* és *kátyú*, a két utolsó hívja fel figyelmünket.

A *fentér* — úgy látszik — szatmár-szabolcsi tájszó (*MTsz, Csűry*: Szamosháti Szótár, *Ért. 1930, 96*) s minden valószínűség szerint a *fen* ige *fent* mozzanatos képzős alakjának (vö.: *ken* és *kent, nyes* és *nyest, gyón* és *gyónt*) *r* képzős származéka (*Beke, Nyr. XLI, LIII*), tehát olyan, mint *csipér* ‚csípővas' a *csíp* igéből. (A *fent* továbbképzése a *fentet* ‚térdét járásközben összesúrolja', *MTsz*, Szatmár). *Fentér* tehát a. m. *fén, fenő, fentő* t. i. *kő*, maga a hüvely pedig *féntok, fenőtok, fentőtok*, vagyis *fentértok* volna. Hogy a *tok* miért maradt el a *fentér* mellől, annak az lehet az oka, hogy ebbe a képzett alakba — talán más, hasonló külsejű szók hatására — már beleérezhették a fenkő tartójának, tokjának fogalmát, amint a *kaszatok* is (‚a kaszához való szarutok, melyben a kaszafenő kő áll félig vízben', *Csűry*) tehát helyesen kaszakőtok volna. (De vö. még: *kaszaküpü* és *kaszasutu*, Háromszék, *Nyr. XXXVI, 327.*).[2]

A *kátyú* — ebben a használatban csallóközi szó (*MTsz*), máshonnan nincs rá adatunk. A *kátyú* azonban (épenugy, mint a vele egyeredetű *kotú, kotyka, katyor* és társai) elsődlegesen és az ország minden vidékén talajmélyedést, vizes, sáros gödröt jelent, azaz tokféle tárgy megjelölésére használják. Hogy a mondott helyen mégis ez a jelentése, azt vagy tréfás hasonlításnak, vizes gödör — vizes tok gondolhatjuk, vagy olyan tárgyi névátvitelnek, mint aminőket az alábbi esetekben láthatunk: *vájkó* a *váj* igéből, első jelentése *gödör*, aztán *tarkó*; vagy *vájló*, bizonyára ugyanabból az igéből s elsődlegesen föltehetőleg szintén *gödör*, másodlagosan *szakajtókosár* jelentéssel; *kupa*, első jelentése *kátyú, gödör*, aztán *tarkó* és *mérőedény*; vagy a belőle származott (?) *kupulyka* (*MNy. XXIII, 557*), elsődlegesen szintén *kátyú*, aztán gyékényből font v. lopótökből alakított *lisztes, tojásos* stb. *doboz*. Ezt a folyamatot figyelhetjük meg az *odor* ‚vízvájta gödör' esetében is, mert a belőle képzett *odros* melléknév nagybélűt, nagygyomrút jelent, tehát az *odor* is jelenthet gyomrot. A tokmány jelentésű *bödő* is elsődlegesen gyomrot jelent. (L.: *Ért. 1935, Bátky, Bödöc*).

[2] Az *EtSz.* ezt a *fentér* szót nem tárgyalja. Hogy a *fent* alak régi szatmári tájszó lehet, arra — máshol — az 1231/1397-ben említett szatmári *Fentős-erdő*-t hozzuk fel. Ezt a székely *fentő* = súrló, sikárló fű (Equisetum) nevével magyarázzuk, vagyis *Fentőserdő* olyan tájnév, mint pl. *Páprádoserdő, Virágosberek* stb.

A *zsompor* esetében (és sok másében) fordított a helyzet. Ez először jelent szakajtót s csak aztán földbeásott lyukat *(MNy. XIII, 299).*

Mindenesetre szeretnénk hallani, ismerik-e ezt a *kátyú*-t máshol is, melynek ilyetén használatába talán a *kuti* ‚dohányosdoboz' is belejátszott. Valószínűsíti ezt az, hogy Erdélyben a tokmányt *toboz*-nak is mondják, a *toboz* pedig (< fenyőtoboz? *EtSz*) ‚szalmából font *zsompor*, ládácska'.

A *kátyú* etimonját (< *kot*?, vö.: *kotú, kotmány, kotymány* és *tok, tokú, tokmány)* sajnos nem tudjuk.

Kupujka.

Finn-ugor eredetű *hólyag* szavunknak ilyen, eleddig megmagyarázatlan alakjai is vannak: *hupolag (hupalag), hupolyag* és *kupalag.* Felbukkan egy *hupujka* alak is (Bereg) s ennek jelentése ugyancsak hólyag, vagy vörös (hólyagos) kiütés a testen *(Debr. Szemle 1935, 361,* Szatmár).[3] Van belőle ige és melléknév is, t. i. *hupulykázik* ‚felhólyagzik' pl. az égés helye (Bereg) és *hupujkás* 1) ‚felhólyagzott' (Bereg), 2), egyenetlen, göröngyös' (Abaúj), amint van *hupólagzik* ‚felhólyagzik' s *hupalagos* és *kupalagos* melléknév is 1) ‚felhólyagzott test', 2) ‚hepe-hupás, göröngyös föld' (hupalagos, azaz göröngyös a föld, Ormánység, *Szeg. Füz., I, 279),* 3) ‚hasas test' jelentéssel (Dunántúl). A *hupolyagfa* v. *hólyag'a* is hólyagalakú, pattanós termésétől kapta nevét.

A *hupujká*-ról azt gondoljuk, hogy a *hupojag* alakváltozata (vö. talán: *bucok* > *bucka, buckó* és *tusok, tuska, tuskó* alakpárokat), bár a *hupojag* dunántúli, a *hupujka* pedig — legalább szótáraink szerint — ék.-alföldi szónak látszik. De hogy szóföldrajzi meggondolásainkban — az anyag fogyatékos volta miatt — csak korlátolt mértékben bízhatunk, arra felhozzuk, hogy a *hopojag*-ot Csíkszentdomokosról is közlik *(NyF. IX, 28),* igaz hogy ‚hólyagos' (?) értelemben.

Amint aztán Dunántúl a *hupolag* alak mellett *kupalag* is járatos (még egyetlen falun belül is, *MNy. IX, 428),* épúgy járatos Tiszántúl a *hupujka* mellett *kupujka (kupujkó)* is (vö.: *huppan* és *kuppan, hopcihér* és *kopcihér, Csűry i. m.),* de a kettő — úgy látszik — nem ugyanazon a területen.

A *kupujka* itt (Zemplén, Hajdú, Szolnok, Csongrád, Békés, Bihar) már nem hólyagot, hanem gyékényből, szalmából, vesszőből font gömbölyű formájú kosarat jelent (képét l.: *Debr. Szemle 1933,* IV. t. 5. á.), tojásnak, dohánynak, néhol tyúkülőnek. (Más neve: *pohájos, kópic, kubuc, koboz, toboz, bucsér, kóbor, zsompor* stb.). A tojásos kosarat helyenként lopótökből vagy fehértökből metszett szilke helyettesíti, neve ennek is *kupujka.*

Mi azt hisszük, hogy ebben az esetben névátvitel történt a *kupolag-hólyagról* a *kupujka-kosárra,* a két tárgy hasonló alakja alapján. Hogy a kosár a gömbölyű hólyagról kaphatta *kupujka* jelzőjét, arra felhozzuk, hogy a nagyhasú korsót is mondják *bendő*-nek (*bendi*-nek, *bandó*-nak) a gyomor-bendőről, s föltesszük, hogy előbb ez is *bendő-korsó* volt. Van aztán *bendis* és *bangyoskorsó* is, amint van *hójagos,* azaz — a közlés szerint — ‚hasas, butykos' korsó is. Iktassuk ide, hogy Zalában az öblös kópic-kosarat egyszerűen *pók*nak hívják, bizonyára a hólyagoshasú pókról [vö.: *pók-has, pókhasú* stb.) v. *bagó*-nak (bagoly) mondják a szélesszájú kancsót (*MTsz;* vö.: *bagófejű* ‚tökfejű" stb.].

A *kupujka, kupujkó*-nak az Alföldön (Borsod, Hajdú, Bihar, Békés) *pupujka, pupujkó* alakja is használatos, sőt helyenként (pl. Hajdúszoboszló, Sár-

[3] Ezt az utóbbi alakot *Luby Margit* közölte Nyír-Meggyes szamosmenti községből, viszont *Csűry Bálint* Szamosháti Szótárában — mely a Szamoshát, elsősorban Egri kimerítő szóanyagát tartalmazza — nem fordul elő. Pedig ha élne ott, *Csűry* figyelmét — aki szintén odavalósi — aligha kerülte volna el. Nyomós figyelmeztetés ez gyűjtőknek, feldolgozóknak egyaránt.

rétudvari) a kettő együtt forog ugyanazon tárgy jelölésére. Érdekes, hogy néhol (pl. Hiripin, Szatmár m.) a *pupujka* nemcsak kosarat, hanem hólyagot is jelent (pl. a testen, l. fentebb: *hupujka* ‚u. az'), ami — úgy látszik — fentebbi magyarázatunkat támogatja. *Pupujkás* lehet a kása főzés közben, a tó vize, ha eső esik rá, az arc, ha himlős, az ingváll, ha buggyos (Kiskunhalas, *Nyr. XLIII, 269, 444)* s felpupujkásodik, azaz felhólyagosodik a tészta kelés vagy sütés közben, úgy hogy késsel kell a pupujkákat kipukkasztani s a gyerekek *felpupujkosítják, felpupujkázzák*, azaz felfújják az arcukat (Hiripi). Nyírgyulajban (Szabolcs) a bamba, nagyfejű gyereket társai *pupujká*-nak, máshol (Hajdú, Bihar) a hátul kidomborodó fejűt *pupujkásfejű*-nek csúfolják társai [vö.: *kukúlele* ‚tojásfejű', Ormányság. *Szeg. Füz. I, 284* és *gülüfejű* (a gömbölyű gülügombról), *bőgőfejű* (a lóbögölyről) ‚nagyfejű', *MTsz.* L. még: *MNy. XXXI, 265, Bátky* ‚Bőgőgereblye').

Juhász I. a *kupujká*-t a *kupa* szó származékának gondolja *(MNy. XXIII, 557)*, de ezt a származtatást részletesebben nem indokolja s igy természetesen arról sem szól, milyen viszonyban van vele a *hupujka*, vagy a *pupujka*. Mi az elmondottak alapján azt hisszük, hogy a *hupujka* az eredeti alak s ebből lett a *pupujka*. (A $h > k$ változásra vö. még: *hiborc, habarcs* és *kuburc* ‚híg sár' stb.).

Hogy a *hólyag (hójag)* szó eredetileg azonos-e vagy nem a népi *hupolyag*-gal (amit *Beke Ö.* vet fel, *Nyr. XLIII, 45*). ebben a mi magyarázatpróbánkban nem lényeges. Mi abból indultunk ki hogy a *hupolyag, hupujka* hólyagot jelent.

(Az adatok részint a *MTsz*-ból valók, részint *N. Bartha Károly* debreceni tanár i. t. barátom szíves utána kérdezősködéséből származnak).

Csapalja és lábalja.

Ez a két szó és tárgy *Ébner Sándor*nak „A Budapest környéki községek népi kendermunkája és eszközei" című, a munkakör helyi műszavaira is kiterjedő érdemes cikkében fordul elő *(Ért. 1927)*. A *csapaljá*-ról azt írja *Ebner*, hogy az „jó magyar neve a palócságban az ottani tótok *pozgyerjá*-nak, amit eltüzelnek vagy istállók és ólak tetejére zsuop helyett hánynak" s idézi „azt a tréfás palóc mondást is, hogy tilóalja, csapalja, bolond aki megfonja". Majd így folytatja: „mikor már a csapalja kikerült a kenderből, könnyebben rángatják (t. i. a kendert) s így ennek eszköze (t. i. a tiló) nem olyan vaskos és nehézkes, mint a törő. A tilolásnál megmaradó hulladék pedig a *tilóalja*.

Itt tehát világosan szembe van állítva egymással a könnyebb tiló finomabb s a nehézkesebb törő (értsd: törővályú és külyü) durvább pozdorjája, vagyis a *tilóalja* s — a várt *törő* v. *külyüalja* helyett — a *csapalja*.

De ebből azután magától következik az, hogy a sulyokkal együtt dolgozó *törőn* és *válykún*, meg a lábbal hajtott *külyün, (kölyü, külü* stb.) kívül kellene itt lenni *csapó*-nak is, mert *csapalja*, a *tilóalja* mintájára csakis a csapóalján összegyült pozdorja lehet. Ilyennevű szerszámot azonban szerzőnk nem említ, de mégis föl kell tennünk, hogy — alkalmasint — lappangva él, hacsak azt nem gondoljuk, hogy kiment a használatból, vagy pedig, hogy a *törővályút* vagy a *külyüt* hívják vagy hívták *csapó*-nak. Mivel pedig mindkét eset valószínűtlen, nincs más, minthogy szétnézzünk, vajjon az ország más részein miféle olyan szerszámok élnek, amelyekkel a kendertörés nehezebb munkáját végzik.

A *törővályú* mellett dolgoznak még a *törőszék*-kel, ahol a sulykot a püfölő, páholó *kótis* (dorong) helyettesíti (*Nyr. XVI, 334*, Zemplén). Ez a művelet a romániai csángóknál így megyen: A száraz kendert 60x120 cm terjedelmű vastag deszkára fektetik és kb. 110 cm *hosszú botolóval* jól megverik, vagy mindjárt *leráktasszák (Ért. 1934, 98, Lükő G.)*. A kezdetleges, esetlen palóc *külyü*-nek (ó-török eredetű szó) az Ormányságban a *zupa* v. *zupaló*

(*zupoló*; aligha származik a horvát *stupa*-ból, de a magyar *tupa* már alkalmasint ebből) felel meg. A kendert ezzel *zupálják el.* Mondják *dufá*-nak is. (‚Eldufálni a kendert', *Szeg. Füz. I, 300*). Az *EtSz.* szerint a *dufál* hangutánzó szó. A *zupá*-nak társa a *Tsz*-ban említett gömöri *zofó* (v. *bitó*) ‚kendert lábbal törő eszköz'. A *zupál* ‚püföl, páhol, szinonimjának gondoljuk a *hupál*-t és *supál*-t, a *dufál*-nak a *bufál*-t és *pufál*-t. (*MTsz.* L. még: *MNy. XXIV, 37—40, Pais D.*, ‚Puha' stb.). Van aztán még két olyan szavunk, amelyek alkalmasint *külyütipusú* szerszámot jelentenek. Az egyik a máramarosi *bukháló* (a szó eredete az *EtSz.* szerint ismeretlen), a másik a soproni *bemballó* (*Nyr. XLV, 349*; ez nincs megemlítve az *EtSz.*-ban, eredete szintén ismeretlen. Nem a *gingalló* ‚hinta' alakváltozata? Vö.: *bimbalgu* ‚bojt, sallang' a *bimbolyog* imbolyog' igéből. *Nyr. XLIV, 170*).

A tilórendszerű kendertörő szerszámokra a következő adataink vannak. Több vidékről ismerjük a vaskos *bitó*-t. A szó eredete ismeretlen; ige — mint a *tiló*-ból *tilol* — nincs belőle. (Nem függ össze az ukrán *bitka*-val ‚kendertörő'? *Zelenin*, Russ. Volkskunde 150). Társa neki a *bakó* s ebből *bakol* ‚kendert tilol, tör' (Gömör, Pest, *MTsz*) s *bakóallya-kender* ‚az a csomó kender, amelyet egyszerre tesznek a törő alá' (Gömör, *MTsz*). A *bakó* a *bak* (< német *bock*) szóból származik (*EtSz*). A *bitót* és *bakót* munkájukról *törő*-nek is mondják (pl. *MNy. IV, 184*, Mezőtúr).

E két szerszámnak a Székelységben a *vagdaló, vágtató, rágtató* és *teplő* (*tepelő*) felel meg (*MTsz, Ért. 1930, 145*). Az első három szó minden további nélkül érthető s a művelet technikáját — vagdalás, rágtatás a vaskos nyelvvel — is visszaadja. Gömörben és Ormányságban is azt mondják, hogy *vágják* v. *kivágják*, azaz törik a kendert a *vágón* (*Nyr. XII, 92, NyF. XXXIV, 56* stb.). A négylábon álló, tehát tiszta bitótipusú csiki *teplő*-vel szintén *kiteplik*, megtörik a kendert s a pozdorja java itt a *teplőszakadék* (Szatmárban *tilószakadék, MNy. XXIV, 218*), amit durván megfonnak s rongyot és zsákot szőnek belőle (*Ért. 1930, 145*). A *teplő* talán a *tepel* ‚tipor, gyúr' szó származéka, de lehet, hogy a *tép*-é.

Gömörben végül ezt a törő műveletet *csapás*-nak hívják (*Nyr. XXII, 382*), amiből nyugodtan föltételezhetjük, hogy a szerszámot is hívhalják *csapó*-nak, amint a vágásról *vágó*-nak, ha a szót nem jegyezték is föl. Azt kell tehát mondanunk, hogy ha a Budapest körüli palócok között a törő alól kikerülő pozdorját *csapóaljá*-nak mondják, akkor a további aprólékos nyomozás a *csapó* meglétét is igazolni fogja.

Gönyey S. kollegám közli velem, hogy a Karancságban ismerik ugyan a *csapófát*, de ez nem törő, hanem fahárom láb (olyan mint a gombolyító háromlábú bakja) s arra való, hogy a tilolás után a kenderfőt kicsapják, a finomabb pozdorját kirázzák, hozzácsapdosván a főt a csapófához. (Az ukránok a földbe vert culáphoz csapdossák a kendert. *Zelenin i. m. 151*). De ha föltesszük, hogy ez a *csapófa* csupán esetleges szerszám — mert a kicsapás és kirázás együtt jár a tilolással — még mindig fennáll az a művelet, amit a zsuppszalma készítésénél is láthatunk (*Ért. 1933, 3, Ébner* S.), hogy a kévét v. csomót két bakra helyezett éles padhoz csapdossák a magok kicsépelése végett. Nem lehetetlen tehát, hogy ezt a kendermunkára is alkalmazott kezdetleges műveletet és szerszámot (esetleg egy más műveletből kölcsönvéve) hívták *csapás*-nak és *csapó*-nak s ez a név ment át a nyelves, tilóformájú szerszámra. De a *csapó* név onnan is származhatott, hogy a bitóval megtört kendert a bitóhoz csapdossák (l. fentebb a csapófát), hogy a pozdorja kihulljon belőle. Melyik föltevésünk helyes már most?

De még más tanulság is kiderül a szóbanforgó kétfajta törőművelet és szerszámanyaguk nevének vázlatos országos áttekintéséből. Azt látjuk t. i., hogy a még érintetlen, száraz kenderszáraknak gorombább megtörése az egyes vidékeken más és más eljárással, tehát más és más nevet viselő szerszámokkal történik, addig a már kinagyolt kendercsomók további pozdorjátlaní-

tása s ezzel együtt *símítása, puhítása, szépítése* (*Nyr. XII, 92; XXXVI, 328*) mindenütt egyformán megy s a szerszámot országszerte csak ezen az egyetlen néven ismerik [*tiló, tilló, tilu, tyilu, csilu* (moldvai csángó), *tilolló, tinalló*], vagy legfeljebb mellékesen mondják *simító*-nak (pl. Zemplénben, *Nyr. XIV, 522*).

Ha most arra gondolunk, hogy a *tiló* ó-török eredetű s hogy az a másodlagos kendertörés-símítás szerszámaként öröklődött napjainkra, jó okkal föltehetjük, hogy az volt már kölcsönvételekor is, vagyis más szóval az előmagyarok a kenderkikészítés finomabb munkájával is ismerősök lehettek, tehát nemcsak *törték*, hanem *tiloltak* is a kendert. Hogy ez a szerszám azután olyan rendszerű volt-e, mint a mai tiló, persze nem tudjuk, de — tekintettel a tiló kései föltalálására (*Wörter u. Sachen*, Bd. VI. Beiheft I, 60) — valószínűnek se mondhatjuk.

Hogy régi kendermunkánkban ez a finomabb művelet is járta, arra mintha más bizonyítékunk is volna. Amiképen ugyanis a szálas kender megtörésének, azonképen a tilolt kender megtisztogatásának is kétféle szerszáma van, nevezetesen a vastagfogú durvább *gereben* s a manapság sertékből kötött finomabb *ecsellő*, amelyikkel a már meggerebenelt kendert *ecsellik* tovább. Az *ecset* (*öcset, öcsöt*) Szótáraink szerint régi szerszám (első adat a XVI. sz. közepéről) s nem lehetetlen, hogy régibb a szláv *gerebennél* is, mert a gerebent pl. Zemplénben és Máramarosban (*MTsz, Nyr. XXVI, 141*), Zemplénben régebben is (*OklSz*) *vasecset*-nek mondják s az *ecsell* ige használata nem korlátozódik s régen sem korlátozódott csupáncsak a kenderrel való munkára, mint azt a *gerebell* és *héhell* esetében láthatjuk. Ezenfelül *ecset* a neve több, korábban gerebenelésre használt tüskésvirágú mácsonyafélének. (L.: *MNy. XII, 230, B. Zs*, ‚öcset'). Hogy az *ecset* milyen származású szó, nem tudjuk. Az *EtSz.* azt mondja, hogy szláv nem lehet. Miért ne lehetne tehát — a fentebbkiek figyelembe vételével — eredeti magyar szó?

A *lábaljá*-ról a mondott helyen ez van: „Egy kitilolt csomónak Valkón egy *lábalja* a neve (l.: *II. t. 6. á.*) s 20—25 lábalja ad egy kötés kendert". Pár sorral alább pedig azt olvassuk, hogy a kitilolt és kicsapott csomó neve *kenderfű*. Honnan hát a *lábalja* elnevezés? Erre is választ kapunk ugyanabban a kikezdésben. Nevezetesen: „Másik mód (a puhításra) a lábbal való *tiprás, morzsolás*, amikor mosópadhoz, székhez támaszkodva, lábbal hajtogatják a kendert s közben jobbra-balra forgatva a talpukkal táncolnak a kenderen" (*u. o. II. t. 4. á.*). Tehát azért *lábalja* ez a kender, mert a láb alatt gyúrják, puhítják. E szintén ősi eljárás másfelé is megvan. Szatmárban *dörzsölés*-nek mondják s a munka — csakis lányokkal — kalákában megy (*MNy. i. h.*). Lábbal tapossák a kitilolt kendert Zemplénben is (*Nyr. XIV, 523*), Szabolcsban (*MNy. VI, 163*), Szarvason (*Gunda B.*), sőt Pápa vidékén is (*Beke Ö.*: Pápavidéki nyelvjárás). Ki tud még ezekhez újabb adatokat?

A lábbal (és kézzel) való dörzsölést a Palócságban hatalmas faorsókkal (*dörzsölők, morzsolók*) végzik (*Ért. 1927, Ébner* cikke) s hogy ez a két művelet ugyanaz s az utóbbi váltotta fel az elsőt, arra találó példa az, hogy Szatmárban ezt a szerszámot is *dörzsölő*-nek mondják (*Csűry B.*: Szamosháti Szótár).

Mindebből az a tanulság, hogy a magyar (magyarországi) kendermunka technikájában és szókincsében még kikutatásra váró mozzanatok lappanganak s ezért kell a külső adatgyüjtő munkának minél kimerítőbbnek lennie. Igy pl. a kenderháncs legkezdetlegesebb eltávolításmódjáról, a *tincselés*-ről egyedül székelyföldi följegyzéseink vannak (*MTsz*). A szó eredetét — sajnos — nem tudjuk (l. *Bátky*, ‚Bincselődik', *MNy. XXXI, 186*), de esetleges alakváltozatai nyomra vezethetnek.

A puplikához.

Az *Ért.* mult évi számában (16—17.) próbáltuk magyarázni *puplika* (*pupli*,

puplik, pupiska) szavunkat s azt írtuk, hogy az a *púp* szó származéka a *kuszlik, sutlik* mintájára a *lik* (+*a*) képzővel. Most egy másik magyarázatlehetőségre mutatunk rá, mondván, hogy a *lik* képző helyett föltételezhető egy *ik* képző is, mint pl. ebben is: *tőc, tőcik, tőcike* ‚sárpadka a tűzhelyen v. a ház előtt' s az *l* csak közbeiktatott hang, úgy mint pl. ezekben: *bugyi* és *bugyli* ‚bugyogó', *pufi* és *pufli* (*bufli, mufli*) ‚pufók', *zabi* és *zabli* ‚gyerek', *kucik* és *kuszlik* ‚kemencezugoly', *szepetel* és *szepletel* ‚szeleskedik', vagy *papik* (*pópika*) és *poplik* ‚pincke'; helynevekben: *Szekence* > *Szeklence* (patak Hont m.), *Tapánfa* > *Táplánfa* (Vas m.), *Szaponca* és *Szaplonca* (patak és helynév Mármarosban; vö.: *Szappanpataka* Szatmár m., *Szaplányos patak* Nagykanizsa mellett).

Az alakfejlődés sora tehát ez volna: *púp* > *pupik* és *puplik* > *puplika*, a jelentésfejlődésé meg ez: *domborodás* → *domború edényfedő* → *púpos fedő* → *púpos borítókosár* (*burétó*). Az alapszó ugyanaz. Ez a magyarázat újra a *puplika* magyar eredete mellett szólana.[4]

Hibaigazítás.

Az *Ért. 1935. 13.* lapján a *Cugáz* cikkecskénkben említett *körtézés* szó tévedésből került oda. Az nem állatterelő szó, hanem egy gyermekjáték neve (l. *Tsz*). Az ugyanott szóbahozott *bekörtet* pedig az ökör járomba terelését jelenti.

Erről a szóról és társairól *Tolnai V.* írt egy kis tanulmányt, *ker, kör, kür, tűr* címen (*Nyr. XXXIII, 293–94*), ahol azt mondja, hogy ‚a *ker* hiányos ige, mely legtöbb esetben állatterelő indulatszóvá lett s ebben az igében látjuk gyökerét egy nagy szócsaládnak: *ker-ít, ker-ül, ker-dül* (**ker-eg*), *ker-g-e, ker-eng, ker-es, ker-get* stb. stb.'

Azt hisszük *Tolnai* most is fején találta a szöget s mi az ő megállapításából kiindulva azt gondoljuk, hogy az ökör, vagy inkább tinó körülményes járomba törésével kapcsolatos indulatszóváltozatok: *ker!, kör helyre!, kör-be te!, kör!, kör-ne!, kör-no!, kür-be!, tűr-be!, tűr-mellé!, betürni, bekürtetni, kerhó!, kerhó mellé!* (*Nyr. i. h.* és *XLIII, 333*) és *türhó-ne!* (*Ért. 1935, 34*), a *kerülj-be-hó!* ösztökélő-indulatszóra (röviden: *ker-be!, kür-be!, ker-hó!*) vezethetők vissza.[5]

Érdekes, hogy ez a jószágbefogó mesterszó Pozsonytól Moldváig egyaránt járatos, míg a *járom* helyett Nyugaton inkább az *iga* használatos. Mindkettő szláv kölcsönszó, ilyen formában is rámutatva a két szó és tárgy származáshelyére, t. i. a déli és északi szlávságra.

Említsük még meg, hogy az Őrségben a teheneket nem *befogják*, hanem *beöltik az igába*. (A Székelységben *jármazzák*). Ezt a kifejezést a művelet alapján meg tudjuk érteni, sőt még azt is, hogy a kenyérről miért mondják, hogy *beöltik a kemencébe* (*MTsz*). (Vö. ehhez: *költőlik*, ‚a kenyérsütő kemence előtti üreg' Bakony, Ért. 1933, 6, bizonyára az *öltőlik* népetimológiája).

[4] *Gunda B.* közli velem utólag, hogy Őrszentmiklóson (Vác m.) a házbeli gömbölyű kemencét *puplikkemencé*-nek mondják (vö.: *puplik* és *puplika* ‚gömbölyű csirkeborító kosár', föltehetőleg a *puplikkosár*-ból kiválva). Szerintünk világos tárgyi alakpárja ez a *búbos* és *siskakemencé*-nek a *búb*-ról és *siská*-ról (= gubacs) elnevezve, vagyis *puplikkemence* csakugyan jelenthet *búb, búboskemencé*-t, sőt a *siská*-hoz és *búbos*-hoz hasonlóan lehet az tapadással akár *puplik (puplika)* is. Arra a tárgyi lehetőségre (ami különben köztudomású), hogy a sár *puplikkemence* egyenes folytatása a cserép *sütőpuplik*-nak, a puszta névegyezés alapján e helyen nem gondolunk. *Gönyey S.* kollegám szerint Zselicben a *búbos* (t. i. kemence) neve *púpos*, Sárospatakon pedig a hasas fazék neve *pupti*. Ha tehát a *bufa*-ból ‚pofa', lehetséges *bufli* és *bufti* alak (jelentése *pufók*), akkor a *pupli* (a *puplika* egyik alakja) és *pupti* is származhat a *púp*-ból.

[5] Vö. ehhez: *mellél tëdd belel* ‚fogás járomba' és *far toval* ‚állathajtó indulatszó', MNy. XXIV, 137 és EtSz. ‚fartat'.

Sprachlich-sachliche Erörterungen. Erklärungen der folgenden Gegenstände: *Színhalom-e vagy Szénhalom?* (Scheuer-Hügel oder Holzkohlen-Hügel?); *Fűrész-völgy-e vagy Fürjész-völgy?* (Sägemühle-Tal oder Wachtel-Tal?); *Csigar és társai* (Csigar = Knüttel und Genossen); *Tőc* (Lehmbänkchen); *Jércike* (Ein Schöpfgefäss); *Toporcs* (Kleine Holzdose); *Fentér és kátyú* (Wetzsteinbehälter); *Kupujka* (Runder Korb für Eier und Mehl); *Csapalja és lábalja* (Hanfwerg); *A puplikához* (Zur puplika = Backglocke); *Helyreigazítás* (Berichtigung). **Bátky Zsigmond.**

Egy-két adalék a ‚szoba' (kemence) történetéhez.

‚Egy a szoba a kemencével'. *Oláh Gábor* közlése szerint ez annyit jelent Debrecenben, mint ‚egy a nő a férjével', egyenlő joguk van a házban *(NyF. XXVI, 35,* l.: *Nyr. VII, 424).* Ime ilyen értelemváltozás érte itt ezt a régi szólásunkat ‚egy szoba az kemencével', vagyis hogy a ‚szoba' valóságosan a. m. ‚kemence'. (L. ehhez: *Bátky,* ‚A magyar szoba történetéhez', *Ért. 1931).*

Hogy a szobabeli (tehát nem szabadonálló) kemencét *szobá*-nak hívták, arra legkorábbi adatunk 1558-ból (amarra 1221-ből) van. *Berekszászi Benedek* adószedő deák írja ugyanis Komáromból: ‚Bizony télben igen fázom, mihelyt *szobától* eltávozom . . . most még *házamban* is fázom'. *(RMNy. III, 24).* Hogy ebben a korban még általánosan így hívták a föltehetőleg úri házak kemencéjét, arra a *Bécsi török defterek*-ben (1552—60 körül) találunk igen becses adatokat. *Vác* töröknyelvű adóösszeírásában pl. az van, hogy Szinán szerbölük (katonatiszt) háza két, sövényből épült lakóhelyiségből áll s bennük *szoba*, sövényből font, deszkatetejű kemence van. (*Fekete Lajos* i. t. kollegám szíves adata).

Tanulságos, hogy ezek a defterek a *lakószobát, konyhát, istállót* és *tűzhely-kandallót* török szóval nevezik meg *(oda, mutvak, achor, odzsak),* de a házbeli kemencére nincsen szavuk, azt *szobá*-nak mondják, bizonyára azért, mert ilyen készületet a Balkánon nem ismertek, mert akkor még nem is ismerhettek. Kérdéses-e ezek után, hogy nem mi közvetítettük a törökök útján a balkáni népeknek egészen Krimiáig a magyar ‚szobát', tehát úgy a fűtőkemencét, mint a külön lakószobát nevével együtt, mert hisz ezek mindkettőt ma is ‚szobá'-nak mondják? (L, ehhez: *Bátky,* Honnan került a kályhásszoba Boszniába? *Ért. 1929).* Tanulságos az is, hogy éppen itt, a nyugati palóc vidéken, Nógrádtól-Nyitráig maradt meg legtovább a *szoba,* kemence (ill. padlásra rakott füstfogó kemence és padlás) jelentésben.

A moldvai csángók helyenként ma is *szobá*-nak hívják ugyan a kemencét, de ezt a szót az oláhból kölcsönözték vissza.

Hogy az ország más vidékén meddig élt a *kemence-szoba,* sajnos nem tudjuk. A lakószobát jelentő ‚szoba' szóra legrégibb okleveles adatunk 1479-ből való (‚in quadam stuba hymes zoba vocata', *OklSz),* bár bizonyos, hogy azt már korábban is úgy hívták. Viszont gyorsan kellett terjednie — jóllehet a népi rétegekig ma sem ért el országosan — mert egy 1566-ból való debreceni följegyzésben ezt olvassuk: ‚Ismét a hátulsó ház pitvarával, kamorájával és *szobájával* Cs. Mihálnak inféztetett feleségestül' *(OklSz).*

Máshol említettük, hogy a ‚szoba' föltehetőleg korábban átment a sütőház, mint a lakóhelyiség megnevezésére. Erre is Debrecen szol-

gál példával. 1556-ból ez a latinnyelvű följegyzés maradt ránk: ‚in *stuba*, seu vaporario parvo, in quo panes coquntur' *(MNy. XXV, 235)*. Ebben az esetben persze föltételezzük, hogy a *stuba* a magyar ‚szoba' egyenértékese (l. fentebb), bátor az említett 1566-i följegyzésben közös *sütőház*-ról *(sütőszoba, RMNy. II, 27,* 1531-ből) is szó esik.

Bármily szerények, mégis fölötte becses adalékok ezek a magyar házkultúra történetére, de nem akarjuk fontosságukat részletesebben fejtegetni. E cikkecske célja csupán az, hogy fölhívja a kutatók figyelmét a levéltárakban föltételezhető, idevonatkozó anyagnak minél aprólékosabb kibányászására.

A dülőnevekben fennmaradt korábbi *szoba* adatokhoz (pl. *Ért. i. h.)* még ezeket közöljük: *Szobahely*, Szentistván (Veszprém), *Hészoba* Magyaralmás, *Héjszobe*, Nyergesújfalu, *Földszoba*, Érkörtvélyes (*Pesty*, Hn.-kézirata; vö. ezzel: 1300-ból: *Földszoba*, Dunaadony m. *Ért. i. h.)* és alkalmasint *Nagyszabászó* és *Kisszabászó-árnyék*, Fedémes (Heves, *MNy. XXIV, 363*, vö. ehhez: *Szobászó patak*, Székelyföld, *Bátky, F. és E. 1925, 121)*.

Hogy a *szoba* a régiségben csakugyan lehetett személynév *(Ért. i. h.)*, tanúság rá, hogy ma is van ilyen családnevünk.

Bátky Zsigmond.

Einige Beiträge zur Geschichte des „szoba" (Ofen). Das alte Sprichwort: „eins ist die Stube mit dem Ofen" ist noch im Leben, doch wird der Ofen im Hause nur mehr von den moldauischen Csángó *szoba* genannt, die ihrerseits das Wort von den Rumänen rückentlehnt haben. Auch lebt das Wort mit der Bedeutung Dachboden und ein auf den Dachboden gelegter Rauchfang in den westlichen palozischen Gebieten.

Die aus der deutschen *stube* entstandene ungarische *szuba* > *szoba* bedeutete zuvorderst, auch bei uns einen freistehenden Backofen. Seine erste urkundliche Erwähnung stammt aus dem Jahre 1221; mit Wohnstube-Bedeutung kommt es im 1479 vor; Stubenofen bedeutet es im 1558.

Eine türkische Konskription zu Vác um das Jahr 1552—60 widergibt die Wohnstube, Küche, Feuerstätte, den Stall mit türkischen Wörtern, hingegen bezeichnet sie den aus Rutengeflecht hergestellten Ofen im Hause mit dem ungarischen Worte *szoba*. Daraus ist zu ersehen, dass die Osmanen dieses Wort — und Gegenstand erst hier kennen lernten und es von hieraus auf den Balkan mit sich geführt haben. Zuerst wurde der Kachelofen aus Töpfen, später die Kachelofenstube mit dem Worte bezeichnet. Die *szoba* ist am Balkan, vielleicht am Wege einer unmittelbaren ungarischen Vermittlung in die südslavischen und rumänischen Sprachen übergangen. Derlei Öfen sind übrigens bei uns schon seit dem Ende des XV. Jh.-s bekannt. Das Wort *szoba* mit der Bedeutung Ofen kommt in Ungarn auch in Familien- und Flurnamen häufig vor.

Magyar nyergelés.*

Magyarnak mondom, mert ez a nyereg ebben a formájában nálunk van meg. Régibb időkben ezt használták az egész országban. Ma már inkább az idegenből vett, úgynevezett priccs-nyerget használják a régi magyar nyereg helyett, sőt még azt is megteszik paraszti mesterembereink, hogy összekombinálják a kettőt. Sok ilyet láttam paraszti kézen, sőt múzeumokban is, de aki ilyen nyeregben ült, az soha meg nem dícsérte azt. Alsó váza a magyar nyereghez hasonlít. Kápái azonban ellaposodtak az angol nyereg mintájára, meg is van bőrözve, ülőrésze meg van vánkosozva és el van laposítva. Nyereg szárnyakkal is föl lett ékesítve, sőt telesallangozva és réz pálca lett ráillesztve, néha a hátulsó kápára is. Legtöbb magyar nyerget látni még az Alföldön. Gyermekkoromban még sok vidéken majdnem minden házban volt ilyen nyereg. Vásári, vagy otthon csinált nyergek, mind magyar tipusúak. A nyergesek szétvitték az egész országban azokat. Abban az időben, de még később is, a tiszafüredi nyergek voltak a leghíresebbek. Ezeket fölszerelve is, meg üresen is árulták. A parasztembernek, lovascsősznek, gulyásnak volt rá szüksége. A csikós nem használta, mert az vagy szőrén, vagy pokrócon, úlatiszán pedig *patracon* ült, ami csak kis darab beszegett pokróc vagy tojásdad alakú lapos vánkos volt, amin két oldalt rá volt a kengyelszíj varrva. A csikósnak sokszor kell szilajul nyargalászni a megriasztott ménes után, terelgetnie kell szélben, zivatarban, sötét éjszakában. Sokszor fel is bukik lovastól, ilyenkor a patrac lemarad a lóról lovastól, de baja nem történik se lónak, se embernek, se nyeregnek. A többi lovas ember azonban nem igen ült szőrén a lovára, kivált ha messzebb útja volt. Mikor a kora őszi nagy esőzésektől kezdve egész késő tavaszig minden út elromlott, lóra ült mindenki, de volt is majdnem minden gazdának nyerge. A parádés nyereg szépen fel is volt díszítve, ami a másikon vasból, vagy kéregből, akár gyökérből volt, ezen már sárgarézből való. Az egyszerű nyergen a hevederkarikák is vasból voltak, a másikon már széles lapos cifra pecektelen csatok díszelegtek. Kantár is volt kétféle; a parádés sallangos, vidékek szerint másféle. Láttam követválasztáskor gyermekkoromban a tolnamegyei Sárközben egész falu legénységét lovon; egytől-egyig régi fajta magyar nyeregben ült valamennyi.

A magyar nyereg részeinek elnevezése: *Nyereg szárnya* 1, *ágas* (vagy *lapocka*) 2, *kápa* 3, *seggbőr* 4, *seggbőrzsinór* 5, *páca* 6, *bolt* vagy *bojt* 7, *bunkó* vagy *kanál* 8, *kengyelszíj* 9, *kengyel* 10, *széles heveder* 11, *felrántó* 12, *botfüle* 13, *nyereglap* 14. Volt még azelőtt *farmatringja* is sok nyeregnek, de ezt utóbb már egészen elhagyták. Ez arra való volt, hogy a nyerget ne engedje előre csúszni; a nyereg, ha meglazult a nyergelés, mindig előre csúszott, sohasem hátra. A farmatring hurkos vége a ló farka alá jön, a hurok tovább egy szíjban megy, aztán megint egy karikában jön össze. Ebbe a karikába megint két rövidebb szíj van belevarrva, ezek kétfelé mennek, egyik jobbra, másik balra, a hátulsó nyereg szárnyában az árva csatba. A nyereg szárnya alá még egy-egy kivánkosozott bőr is jön, amit mindegyik végén egy-egy rövid szíj szorít a szárnyakra. A nyereg szárnya szántalphoz hasonlóan nincs egészen laposra faragva, hanem hogy mentől érzéke-

*A rajzon bemutatott nyereg Bugacról való, de általános volt az egész Duna-Tisza közén.

nyebben simuljon a ló hátára, hogy *játéka* is legyen, egy kis görbesége van a két szárnynak. Ezek kétoldalt a ló hátára fektetve tartják az egész nyerget, ezekbe van belevésve az elő- és hátulsó ágas, amik átívelik a ló hátát. Ezek elől és hátul *bunkó*ban, vagy másképpen *kanál*ban végződnek, amiket egyben *kajá*nak hívunk. Az első kápára keresztben a bunkó mögé réz, vas vagy fából készült pálcát szíjaznak; ennek a két vége gombos. Az egész arravaló, hogy a kantárszárat abba akasztja a lovas, ha elereszti azt vagy ha leszáll. A hátulsó bunkó közepén kerek lyuk van. Ebbe szíjat lehet húzni, valamint rácsatolni. A huszárnyergen a köpenyeg középső szíját fűzik ezen keresztül. Az első bunkóra még a botfülét is ráerősítik. Ebbe dugják bele a botot vagy a fokos nyelét. A seggbőr két darab megcsiszolt körülbelül 4 ujjnyi széles és a nyereg belső részének megfelelően hosszú bőrből áll, ami az előágast a hátsóval köti össze. A két vége rá van szerelve az ágasra. A seggbőr így a levegőben lóg, de az alsó hosszú szegélyén lyukgatva van. 4 lyuk van rajta. A nyereg szárnyának a felső hosszú szegélyén is 4 lyukat találunk, de nem a seggbőr lyukai alatt függőlegesen, hanem rézsútos irányban, ezekbe a lyukakba fűzik be a gömbölyű szíjból készült összekötő zsinórokat. Az összekötés fölülről lefelé háromszögben megy, csomós kötéssel. A kengyelvas, ha díszes, sárgarézből van; áll pedig a kengyel füléből, ami többféle alakú, de rendszerint kerek, lapos. Ebben egy vágás, hosszúkás lyuk van a felső peremén, amibe a kengyelszíjat húzzák. Ezt is fülének nevezik.

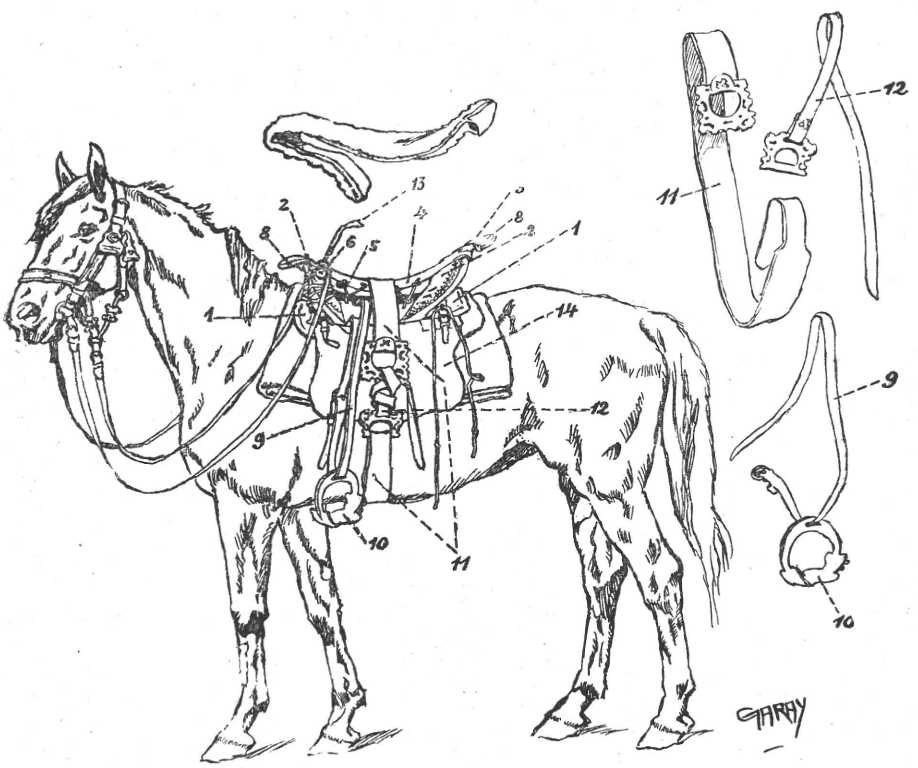

A kengyel talpa majdnem egészen gömbölyű, lapos vas, vagy réz, ami a kengyelfüléhez (nem a lyukat kell most érteni) van erősítve jobbról balról két befelé hajlított pánttal; ezen az egyik pánton 3—4 *beforralt* sárgaréz gomb van. Velük a ló oldalát megütögeti a lovas, sarkantyú módjára. Vannak körtealakú kengyelek is. Ezeknek a talpa szélesebb, kerek vasból vagy rézből van, a közepén lyukkal. A talp is, meg a kengyelfülek is itt már nem laposak, hanem gömbölyűek.

A kengyelszíjon gömbölyű peckes csat van, *bujtatóval*. Ha befűzöm a szíjat a kengyelbe és a kengyelt a kezemben tartom, a serkentő gombos kengyelpánt ne felém nézzen, hanem a másik oldala álljon velem szemben; így fűzöm a kengyel fülébe (a lyukba) a kengyelszíjat, de olymódon, hogy a hosszú végével (balról kezdve jobbfelé) a csatos vége balfelől maradjon. Most a szíj éles végét felülről húzom bele a kengyel szárnyába vésett lyukba és belül lefelé húzom, mig a csatot el nem érem, ott belécsatolom, a bujtatón is áthúzom, aztán úgy igazítom az egészet, hogy a csat a szíj hosszúságának valamivel essék csak a közepe alá. Ha eleresztem a kengyelt, akkor a csat a ló hasafelé fordul és befelé; éppen úgy a kengyel pántján lévő serkentő gombok is befelé fordulnak. Ez fordítva nem lehetséges, ha lábamat szabályszerűen teszem a kengyelvasba. Így aztán a csat a csizmaszárának arra a részére fekszik, ahol a láb szárcsontjának az éle van.

„Megnyergelek, vagy fölnyergelek" így mondja a lovas ember. Először a pokrócot teszi föl négy vagy hatrétűen. Ennek is van szabálya. Balról jön a csukott összehajtás, jobbra a nyitott. Megigazítja a ló hátán szépen a pokrócot, megnézi, nem vet-e ráncot a ló hátán. Szembe áll most a lovával, aztán egyformán húzza le kétfelől a pokrócot, hogy egyik oldalán éppen olyan mélyre essék a pokróc széle, mint a másikon. A pokróc tetejét megtapogatja és fölteszi a nyerget. A kengyeleket már átdobta a seggbőr fölött, úgy hogy a jobb kengyel balra, a bal jobbra lógjon le. Ezután visszarakja a kengyeleket a rendes helyükre, majd a széles hevedert veti át a nyergen úgy, hogy annak a csatos vége fejtetőre álljon vagy arrább lógjon le balfelől. A csatnak, a nyereg szárnyának az alsó széle alatt tenyérnyire van a helye. Most átnyúl a ló hasa alatt, átveszi a széles heveder végét és felhúzza a csat felé, de nem egészen a csatig, hanem alatta jó arasznyira; ott már a széles heveder maga alá keresztbe van hajtva. Jobb kezébe fogja a felrántószíjat; fejtetőn álljon ennek is a csatja: azután ebbe belehúzza a széles heveder végét, úgy hogy ahol az keresztbe megtörik, ott már a heveder vége lefelé irányuljon és magamagát fogja le a ló hasához. Ha most a felrántó szíját (ami sokkal keskenyebb, mint a másik) belefűzte a széles heveder csatjába és ezzel már jól meg is fogta önmagát az a hátrahajtott szíj, aminek egyéb rögzítése nincs, de nem is kell lennie. Most még meghúzza a felrántó szíját; ezt is meg kell rögzíteni. Ujra befűzi a széles heveder csatjába a felrántó szíjat, de ezt alá kell bujtatni a csat alá, aztán úgy fordítani belülről kifelé, hogy már így is megtámassza magát. A szíjat most balról jobbra húzza rézsútosan, aztán a függőlegesen álló szíj alá bujtatja, ott ujra fölülveszi, megint átfordítva és alul átbujtatva a rézsútos hurokba belefűzi; ezzel megvan a kötés, — a csomó. A nyereg meg se mozdulhat már a ló hátán. Ilyen nyergeléssel csak ritkán kell ujra átnyergelni, nem úgy, mint a

megjavított nyergeknél a peckes csatokkal. A leszorított nyereg tetejére bundabélést szoktak tenni, ez lehet egész egyszerű is, de a rendes olyan, hogy a bundája alul ki van bőrözve, szépen beszegélyezve a hátulsó vége pedig olyan tasakfélére megy ki, amit a hátulsó kápa bunkójába, kanalába akaszt bele. A bundát így végigfekteti a nyereg tetején, aztán a belső kápa fölött aláhajtva begyűri. Ezt nem fogja le semmi, de éppen ez a legfontosabb is: az igazi lovas alatt a bundának sem szabad megmozdulnia. Használják a bundabélés helyett az egyszerű lapos kerekded vánkost is; ez szőrrel kitömött bőrpárna. De ezt már a hevederrel szorítják rá a nyeregre.

Garay Ákos.

Besattelung auf ungarischer Art. Der abgebildete Satteltypus wird nur in Ungarn gebraucht Die Hirten aber, namentlich die Pferdehirten benützen während des Hüttens nicht diesen, sondern einen einfachen, halbkreisförmigen, kotzenartigen Sattel ohne Gürtel, der bei Unfällen keine schwere Verletzungen verursacht. Der Aufbau dieses ungarischen Sattels und die Benennung der einzelnen Teile bezeigt genau den wesentlichen Unterschied, der zwischen dem durch das Militär aus dem Westen importierten und dem ungarischen Sattel besteht. Verfasser beschreibt ausführlich den Verlauf dieser spezifisch ungarischen Art der Besattelung, Wichtigere Bestandteile dieses Sattels (siehe Abb.): 1. Seitenblatt, 2. Vorder u. Hinterzwiesel, 3 Zwiesel, 4. Sitzleder, 5. Schnürriemen, 6. Lederhalter, 8. Löffel, 9. Steigbügelriemen, 10. Steigbügel, 11. Breitgurten, 12. Strupfe.

Mégegyszer 'puplika'.

Ez a szó és szerszám a mostani két év alatt többször forgott néprajzi értekezésekben. Az *Ért.* 1935. évf.-ban egyéb tárgynévmagyarázataim közt, én hoztam elő s amennyire tőlem tellett, nyelvi és tárgyi alapon azt próbáltam valószínűsíteni, hogy a szó, jóllehet csábítóan összecseng az ugyanazt jelentő horvát-szerb *poklyoka*-val, nem ennek a kölcsönvétele, hanem eredeti magyar szó, s más hasonló tárgynevekkel együtt a *púpa* lapszóból vezethető le. Mondottam, hogy a *poklyoka>puplika* származtatás bizonyításához — egyebek mellett — a *puplika* szó elterjedésére és alakváltozatainak ismeretére is szüksége volna a végleges tisztázásra hivatott szaknyelvésznek. Aki különben a magyar tárgyi kultúrszavak eredetéről szóló írásokat olvasgatja, tudván tudja, hány esetben érte csalódás éppen a szlávisztika terén is összehasonlító nyelvtudományunkat. Legújabban *Kniezsa István* jeles szlávistánk mutatott rá arra, hogy a tisztán nyelvészeti vizsgálódások nem jártak idáig minden esetben megnyugtató eredménnyel s mint mondja: „Különösen a tárgyi néprajznak jutna itt nagy szerep, amely sok sok esetben meg tudná jelölni a tárgy vándorlásának irányát és ezzel talán a név eredetére is világosságot tudna deríteni." *(NyK XLIX. k. 354. l.* Újabb vélemények a magyar nyelv szláv jövevényszavainak eredetéről).

Röviden kitértem arra is, hogy magát a kezdetleges sűtésmódot se tartom horvát átvételnek, jóllehet az — legalább ma — főleg délszláv területen él és szerszámának délsomogyi nevei is délszláv kölcsönszók. Benne volt közleményemben az is, hogy a *puplika* — bár más tárgy jelölésére — egyáltalán nem Baranyára szigetelődött tájszó.

E cikkecském még kéziratban feküdt, mikor a *Magyarságtudo-*

mány I. füzete megjelent, ahol *Gunda Béla*, aki kéziratomat ismerte, ezt írta róla: „Az ormánsági *puplika* a hasonló jelentésű délszláv *pokljoka* átvétele." (*Knyomat* 10. l.) Hogy ezzel a kategórikus kijelentésével nemcsak a szó, hanem a tárgy délszláv kölcsönzésére is gondolt, az abból is kiderül, hogy szükségesnek látta hozzátenni azt is, hogy „balkáni őshonosságát a Boszniában előkerülő Hallstatt-kori leletek igazolják."

Ezt a nézetét megismétli az 1936-ban megjelent *Elsüllyedt falu a Dunántúlon* című könyvben (124. l.) s az *Ethn.* 1936. évi 188 lapján,[1] ahol ezt írja: „A *puplika* szó a hasonló jelentésű délszláv *pokljoka* átvétele lesz (így !), minden valószínűség szerint a tárgyat is közvetlenül a szlávoktól (így !) vettük át."

A két állítást egymás mellé téve könnyen megállapíthatjuk köztük a különbséget. De hogy nézete mégis a régi maradt, igazolja — egyéb kitérése mellett — az a hozzátétele, hogy „a puplika szó (elfelejtette odatenni és tárgy *B.*) eredetéről máskép vélekedik *Bátky*, aki a *púp* szóval hozza kapcsolatba." (Ilyen véleményingadozásokkal különben többször találkozunk *G.*-nak ebben az értekezésében.) Hozzá kell még ehhez is tennem, hogy *G.*, cikke megírása előtt, — mely lényegében a *Magyarságtudomány* mondott füzetében közölt módszertani fogyatkozásai mellett is érdemes elmefuttatásának új lenyomata — ismerte a puplikáról később megjelent *(Ért. 1936.)* kéziratomat is.

A magyar *puplika* mint szó tehát *G.* szerint a délszláv *pokljoka* átvétele. Megengedtem és megengedem, de kérnem kell, hogy ezt előbb vagy ő, ha tudja, vagy más, aki erre inkább hivatott, nyelvészeti úton bizonyítsa be, mert a puszta kijelentés vagy egyszerű feltételes véleménymondás még nem vehető komolyan. Aztán az illetőnek még az én magyarázatkísérletemet is meg kellene cáfolnia.

De kérnem kell még arra is őket, magyarázzák meg valahogyan azt a különös jelenséget is, miképen lehetséges az, hogy ezt a szerszámot az állítólag átadó ormánsági horvát községek *cserepulya*-nak hívják, a közvetlen szomszédos, állítólag átvevő magyar falvak (és egész Baranya) pedig *puplika*-nak ?

Ezzel szemben ugyanis azt látjuk, hogy Délsomogyban a magyarok *cserepulya*-nak és *vörzsnyeg*-nek nevezik a *puplika*-t, mert így hívják a velük elkeveredő horvátok is, akiktől a nevet átvették, ami ilyen vegyes lakosságú területen gyakori jelenség. A szerszám neve a bácskai szerbek közt *vršnik* (= fedő), a torontáliak közt *zaklopač* (= u. az, *Ért. 1911, 45.* és *Mitt. d. Anthr. Ges. Wien 1897, 105*), tehát nálunk seholsem *pokljoka* (= u. az). A *G.* felhozta két *pokljoka* adat Bosznia északi részéről és Horvátország ismeretlen vidékéről származik.

De a főhangsúly nem a *szó*, hanem a *tárgy* átvételén van, amivel természetesen a kezdetleges kenyér és egyéb tésztasütés művelete is együttjár. Ez az utóbbi, t. i. a tárgy átvétele a névkölcsönzésből még egyáltalán nem következik. Erre, de éppúgy ennek a fordítottjára is, száma nélkül idézhetnénk példát, mert ezek a dolgok — amit már régen tudunk — nem olyan egyszerűek, mint első tekintetre látszanak.

Mik hát *G.* cikkéből kihüvelyezhető *konkrét* érvei a délszláv származtatás igazolására ? Ezek ebben foglalhatók össze: A *puplika* bal-

[1] Legújabban a zágrábi *Vjesnik* 1936. évf.-ban.

káni őshonos volta ; mai balkáni általános elterjedése ; nálunk az Ormánságra való szigetelődése, nem szólva itt az ormánsági háznak, ill. belső életének egész munkája beállítottságából folyólag vallott balkáni jellegéről, sőt mindkettőnek balkáni mivoltáról, melybe ez az ősegyszerű konyhaművelet genuinusan beilleszkedik. Nézzük meg ezt a három érvet közelebbről.

A balkáni őshonosságra — mint mondottam — egy bosnyák Hallstattkori leletet idéz G. A következő mondatban azonban azt írja, hogy Vasmegyében is találtak bronzkori sütőharangot, amelyik — tegyük hozzá mi — *Ćurčić* szerint teljesen ugyanolyan, mint az általa közölt bosnyák puplika. Kérdem már most, vajjon ugyanezen a jogon nem 'őshonos'-e a puplika hazánkban is ? Vagy miért kell ezt az adatot fölemlíteni, ha abból — szerinte — semmi se következik? (A citátumok mennyisége nem mindig emeli a munka értékét). Kérdezem azt is, miért kell viszont egy-egy árva adatot, vagy írói gondolatot semmi egyébbel nem támogatva, időben és térben messzeeső népek vélt kultúrkapcsolatainak igazolására fölhasználni próbálni ?

Az általa idézett *Haberlandt*-ban és *Rütimeyer*-ben azt is olvashatta, hogy 'őshonos' volt a *puplika* a régi Rómában és Németországban és *Schier* szerint Oroszországban is (*i. m. 211*). Miért kell ezeket a figyelmeztető adatokat is elmellőznie ? Vagy ezekből se következik semmi a mi okulásunkra?

Azt is meglepőnek kell mondanunk, hogy az ú. n. balkáni rézbográcsok hazai elterjedésének térképéről (azért a pár adatért kár térképet közölnil) hihagyta (v. kifelejtette) a kecskeméti XIV. sz.-beli leletanyagot, mely pedig — hozzá még cserépből is — megegyezik a balkáni formákkal. Ha tudjuk most, hogy ez az üsttípus, a régibb középkorban germán földön is honos volt, akkor ez újra figyelmeztető a magyar búvár számára. De ha még azt is tudjuk — amint G. is tudja — hogy a néprajzi múzeum is őriz a tolna-somogyi Kapos-völgyből egy teljesen azonos rómaikori leletet (üstök, rostély, háromláb, sarlók), akkor nem kell egyoldalúlag boszniai leletre hivatkozni s ezzel azt a látszatot kelteni, hogy azoknak ott van az őshazája s hogy azok délszláv közvetítéssel kerültek hozzánk. Ha pedig valakinek az találna eszébe jutni, hogy a *bográcz* szó oszmán-szerb kölcsönvétele talán e tárgy kölcsönvételét is jelenti, arra a kecskeméti adat alaposan rácáfolna.

Ha aztán folytatólag azt mondja, hogy a balkáni 'őshonos' puplika ma is él ezen a területen, miért nem mondja meg, hogy mentshelyeken ma is él még, pogácsasütő készségképen Svájcban, Elszászban, Északnémetországban és Walesben ? Föltehető tehát hogy élt nagyobb területen is. Vagy mivel tudja indokolni azt, hogy az Erdélyben szanaszét lappangó, sőt még úri házakban majorságsütésre használt 'bujdosó' nem épen ilyen reliktum-e ? Vagy mivel tudja indokolni, hogy az talán balkáni oláh import s a magyarok azt tőlük tanulták el, de nevét *(test)* mégse vették át tőlük ? Vagy azt hogy a hazánk egyéb területein *ma* ismeretlen sütésmód sohasem divatozott, holott a kontinuitásnak általa más tárgyakkal kapcsolatban annyira hangoztatott elvén kívül már csak az általa emlitett *Calepinus*-adat szerint is *(testus* = pogácsa, bélessütő cserép, rézedény : l. még : *Ethn.* 1936, 219, *Beke*, Hamuba sült pogácsa) teljes joggal föltehető ? Vagy miképen magyarázza

az általa Őrszentmiklóson hallott és hozzászólás nélkül közölt *puplikemence* adatot, vagy az általam említett palóc csirkeborító *puplik*-ot, v. *pupiska*-t és társait? Vagy talán korábban volt csirkeborító kosár s csak aztán kenyérsütő *puplik*?

De nem folytatom tovább. Már az elmondottakból kiviláglik, hogy a puplika nemcsak a Balkánon őshonos, nem is csak ott van ma elterjedve, s hazánkat tekintve — szerintünk — nemcsak az Ormánságra szigetelődik.

Hogy Erdélyt figyelmen kívül hagyva — *ma* itt maradt fenn az — mint más vonatkozásban helyesen jegyzi meg G. (amit különben az általa idézett *Schier* is emleget) a közvetlen délszláv szomszédsággal magyarázható, ahonnan századok óta állandó beszivárgás, és áttelepedés folyik a keleti Dráva—Szávavidék *kezdettől fogva* vegyes lakosságú (de legkorábban nem szerb v. horvát) vidékére, sőt a Dráváninnenre is. Hogy ez a bevándorlás az oszmánság előnyomulásával nagyméretűvé vált, köztudomású, s így az is érthető, hogy e népek nemcsak balkáni kultúrelemeket plántáltak át hozzánk, hanem az ott elhanyatlóban lévőket is új életre kelthették, vagy a gazdasági okokból elhanyatlottakat a magukéval helyettesíthették. Mert nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy az általános kultúrszint — amint azt ma is sajnálattal láthatjuk — az idők folyamán nem mindig csak emelkedik hanem koronként sűlyed is s vele régi életformák újulnak fel. Abban aztán semmi kétség, hogy a puplikás sűtésmódot (meg sok-sok mást is) a török elől menekülő balkáni népek magukkal hozták hozzánk, de még ha e szó és tárgy *(pokljoka)* az Ormánságban fennmaradva, horvát-szerbnek bizonyulna is, még mindig fennmarad az a lehetőség, hogy ez a megfészkelődés egy, akkor már elhalóban lévő magyar nevet, ill. gyakorlatot nyomott el.

Mindezekkel csak arra akartam rámutatni, kogy a puplika-kérdésben még nincs kimondva az utolsó szó, amint — úgy látom — nem lehet kimondani a G. által vizsgált egyéb tárgyak esetében sem. Nem is foglalkoztam volna e szerszámmal ilyen hosszasan, ha ennek származásáról vallott felfogása *is* nem segítette volna őt annak a fölötte meglepő végkövetkeztetésnek kimondására, „*hogy az Ormánság* (sőt az általam Déldunántúlinak nevezett egész háztípusterület, *i. m. 208) a Balkán legészakabbra tolódott darabja s mivel a házkultúra* (értsd déli ház) *terminológiájában délszláv jövevényszavak mutathatók ki* (hogy melyek és mikoriak (!) azzal adós marad) *a római kultúrának a nomád életformájú magyarok kultúrájába való beillesztése* (itt bizonyára csak a házkultúráról van szó, *B.*) a szlávok (értsd délszlávok, *B.*) közreműködésével történt." Ez az utóbbi tétel egy évvel korábban még úgy hangzott, hogy „ennél a beillesztésnél *erősen közreműködtek a szlávok*, akik mint állandóan letelepült nép a Közép és Aldunánál, valamint a Balkánon a VI—VII. század óta kimutathatók" *(Magyarságtudomány*, Kny. 13).[2]

Igaz ugyan, hogy erről alább így nyilatkozik: „A fentiek alapján

[2] Ugyanott a rákövetkező kikezdés elolvasását — történeti és néprajzi szempontokból egyaránt — különösen melegen ajánlom. Úgy nézem, G. még *Csánki* történeti földrajzát se lapozta át megillető figyelemmel.

úgy látom, *hogy közvetlen balkáni elemek* (kultúrelemek) *elterjedéséről van szó* s a házkultúra alapján az Ormánságot a hozzátartozó peremrészekkel együtt (Zselic, szlavóniai magyarság; de lentebb már egész Déldunántúl *B.*) ebben a tekintetben a Balkán legészakabbra tolódott darabjának kell tekinteni, de azért itt is a balkáni jellegű ház és konyhafelszerelés *nem délszláv népek akár a mult vagy jelenbeli elterjedéséhez van kötve*, hanem földrajzi területekhez. *[i. m. 202*; máshol azonban (Magy. tud. 13. l.) *bevándorlással* magyarázott behatolásról beszél *B.].*

Ebben az esetben tehát éppenolyan nehéz tisztába jönnünk G. felfogásával, mint abban, amit az ősi ormánsági házról hirdet, amelyik ‚rokon' a szerb kútyával; ‚kútyajellegű'; ‚a kettőnek közös vonásai vannak', (de mióta, mert ez a fontos?), identikus vele'; ‚délszláv ház', azonban eredetileg mégsem az, de nem is magyar.

Én nagyon is megértem ezeket a téma sajátságos tárgyával és a fiatal korral menthető lelki ingadozásokat, sőt gyakran ellenmondásokat, de tartok tőle, hogy az ilyen alapokra épített, hamar megállapítások ártanak a néprajzi munka megbízhatóságának.

Hiszem, hogy G., akinek néprajzi készültségét és becsületes erőfeszítését ebben az enyémre alapított munkájában is teljes mértékben elismerem, e fölszólalásomat jóakaratú figyelmeztetésnek tekinti s belátja, hogy ehez, ill. ezekhez a kérdésekhez — amelyeket nem avatatlanok előtt tetszetős elméletekké kell tágítani, hanem egyelőre szolid konkrétumokra kell korlátozni — máskor körültekintőbb gondossággal szabad csak hozzányúlni.[3]

Bátky Zsigmond.

Nocheinmal „puplika". Die aus der Ormánság (Süd-Baranya) mitgeteilte Backglocke — Wort und Gegenstand — wurde während den letzten zwei Jahren in der ungarischen volkskundlichen Literatur des öfteren behandelt.

Bátky versuchte zu beweisen, dass das Wort *puplika* eine Ableitung des Wortes *pup* (Buckel) sei, d. h. es bedeute etwas *pupos* = buckeliges (einen buckeligen Deckel) und *puposka* = buckeligeschen (*-oska* ein Deminutivsuffix); so wie z. Bp. das bauschige Gefäss einfach *Magen* und der runde Korb *Blase* genannt wird. Die Stürze des Kessels zum Branntweinbrennen heisst auch einfach *pup* = *Buckel.*

Aus dem *pup* ist z. Bp. das *pupora, puporja puposdi* Deckel eines Gefässes, geschwellte Mehlspeise, runder Krapfen u. a. gebildet. *Puplik* und *pupiska* bedeutet in den, von der Baranya entlegenen palozischen Gegenden soviel, wie einen aus Weiden geflochteten runden Hühnerkorb und dgl. m., annehmlich aus dem Grunde, dass ihre Form und Anwendung mit der der irdenen *puplika* übereinstimmt

Das Wort *puplika* der Baranya kann schwerlich die Entlehnung des gleichbedeutenden kroatischen Wortes *poklyoka* = Deckel sein, wiewohl auch die beiden Worte der Form nach einander ähnlich aussehen und die im Süd-Baranya gebräuchlichen zwei anderen ungarischen Wörter *cserepulya* und *vörzsnyeg* zweifelsohne südslavische Lehnwörter sind.

Zur Ableitung *poklyoka* > *puplika* besitzen wir aber derzeit keinen sprachgeschichtlichen Anhalt. (Formänderungen, die voneinander abzuleiten wären.) (Eben

[3] Hogy mondanivalóját néha nem a kellő óvatossággal kezeli, arra — a magam igazolása végett is — legyen szabad egy példát fölhoznom: „A göcseji és a hetési *viselet* — ezekkel rokon az ormánsági népviselet is (de ezt még bizonyítani kell, *B.*) rómaiságának gondolatát szintén felveti *Bátky*, Földr Közl. 1918: 202" A valóság az, hogy én ilyen merész kijelentést nem tettem; én nem *viseletről* beszéltem, hanem (egy rómaikori bosnyák sírkő és egyéb olaszföldi adatok alapján) csupán azt írtam, hogy a göcsej-hetési ú. n. *pacsakendő* is alkalmasint római hagyaték.

wird es in einem neuerlich erschienenen Artikel von unserem ausgezeichneten slavisten *I. Kniezsa:* Neuere Ansichten über Ursprung der slavischen Lehnwörter der ungarischen Sprache (Nyt K XLIX) nachdrücklich betont, wie vorsichtig man sloche Vergleiche aus phonetischem und sprachgeschichtlichem Gesichtspunkte behandeln muss)

Führwar ist dieses Back-Verfahren derzeit in südslavischen Gebieten (und weiter gegen Süden) heimisch, doch beweist das Vorkommen des Wortes am palozischen Gebiete und ein Wörterbuch-Beleg aus dem Jahre 1585, der über einem Tongefäss, (lat. testus) zum Backen der Pogatschen berichtet, dass dieses Back-Verfahren, das derzeit nur noch an zurückgebliebenen Gebieten vorzufinden ist, früher in unserem Lande allgemeiner sein dürfte.

Ein neuerlich vom palozischen Gebiete aufgetauchtes idiomatisches Wort *puplikkemence* (= Puplik-Backofen), *buboskemence* (= buckeliger Backofen) zeugt auch für die Abstammung (pup > puplik). Der Name der runden Backöfen ist auch *bubos* oder *pupos* (= buckelig)

Entgegen dieser Auffassung behauptet *B. Gunda* des öfteren (neulichst in den Jg 1936 der Ethnographia und des Zagraber Vjesnik, 1936), dass das *puplika* — Wort und Gegenstand — die Entlehnung des *poklyoka* sei Doch kann er die Übernahme des Wortes mit nichten beweisen. Auch lässt er die auffallende Tatsache unerklärt, dass solange die kroatischen Dörfer der Ormánság das Wort *cserepulya* gebrauchen, die — angeblich übernehmenden unmittelbar nachbarlichen ungarischen Dörfer (und das ganze Baranyaer Kom.) doch das Wort *puplika* haben.

Dagegen ist das *puplika* in den ungarisch-kroatischen mischsprachigen Gebieten der Süd-Somogy unbekannt, dort ist das aus dem kroatischen entlehnte *cserepulya*, bzw. *vörzsnyeg* gebräuchlich.

Beweisgründe einer südslavischen Entlehnung des Gegenstandes scheinen laut *Gunda* die folgenden zu sein: 1 seine Urtümlichkeit am Balkan, 2. seine dortige allgemeine Verbreitung, 3. seine Lokalisierung auf die Ormánság

Alldas wird von *Bátky* kurz also beantwortet: Ist das *puplika* am Balkan deswegen „urtümlich", weil es aus den Ausgrabungen der älteren Eisenzeit vorkam, warum ist es, mit selbem Rechte nicht auch in Ungarn „urtümlich", da man ja aus demselben Zeitalter denselben Gegenstand auch bei uns vorgefunden hat? Doch sollte *Gunda* wissen (aus den Arbeiten *Haberlandt's, Rütmeyer's, Schier's*) dass es auch im Westen und Osten gleichfalls verbreitet war. Warum verschweigt er diese?

Auch sucht er den Vorfahr des birnenförmigen Kesseltypus am Balkan, und lässt ihn von dort zu uns herleiten. Warum vergisst er zu erwähnen, dass man denselben Typus — nebst anderen römischen bronzezeitlichen Küchen — Gerätschaften — in der Tolnau aufgefunden hat oder dass es aus einer ungarischen Küche des XIV. Jh. s. zu Kecskemét vorgekommen war und dass solche Geschirre im Frühmittelalter auch in Westeuropa vorkamen?

Sind dies keine warnende Tatsachen?

Auch hat *Gunda* zu wissen, dass dieses primitive Back-Verfahren nicht nur am Balkan lebt, sondern — obwohl nur verborgen — auch an mehreren Flecken Europas, so z. Bp. in der Schweiz, in Nord-Deutschland, in Wales — annehmbar auch anderswo.

Auf Grund dieser Warnungen und des siebenbürgischen Vorkommens um nur soviel zu erwähnen, — ist es uns nicht erlaubt, und zwar mit Recht, zu folgern, dass dies, gemäss der heutigen Übung des Backens in der Asche, einst bei uns auch allgemeiner verbreitet war, und nur mit der Zeit eingegangen ist?

Die anderen Einzelheiten *Bátky's* Artikels können hier nicht behandelt werden, es soll genügen soviel zu sagen, dass in der *puplika*-Frage (um diese eine Frage aus *Gunda's* Artikel herauszuheben) das letzte Wort noch nicht ausgesprochen ist, und dass solche aus oberflächlichen Behauptungen entstandene, öfters schwankende, tendenziös scheinende, nicht Eingeweihte verführende, subjektive Schlussfolgerungen der volkskundlichen Verlässlichkeit von Schaden sein können.

A régi Szeged paprikakultúrája.

Szeged nevétől, hírétől a paprika elválaszthatatlan. A többi szegedi különlegességet : *tarhonyát, szalámit, halbicskát, kubikos-talicskát, papucsot* is szokták emlegetni, de a paprika híre mindegyikét *meghajazza.*

A paprika meghonosodása, szegedi gyökérverése még nem áll világosan előttünk. *Rapaics* Raymund szerint[1] a XVII. században az Alföld déli részére betelepült bunyevácok hozták volna magukkal a Balkánról. Erre utal a *paprika* szó délszláv eredete is. Ezt a föltevést Szegedre nézve megerősíti az a körülmény, hogy a bunyevácok ide is beszivárogtak, továbbá hogy a szegedvidéki paprikatermelés főfészke az ősi Alsóváros mellett ma is *Röszke,* amely a XVIII. század elején délszláv határőr-ivadékokból települt, korán elmagyarosodott és már a század végén virágzó kertkultúrája volt.

Az sem lehetetlen azonban, hogy a paprikát a szegedi barátok plántálták be török földről és ismertették meg az alsóvárosiakkal. Először talán a hideglelés, a malária orvosságául használták. A szegedi nép laikus orvosi eljárásaiban különben még ma is nyelik a paprikamagot.

Első írásbeli bizonyságaink a szegedi paprikáról csak a XVIII. század közepetájáról vannak.[2] A paprikafeldolgozás legrégibb tudatos leírását egy idegen utazónak *Hofmansegg* grófnak köszönhetjük (1794) : „Itt (Szegeden) mindig a legkellemesebb volt előttem egy magyar nemzeti étel, hús paprikával, mely igen pompásan ízlett és igen egészségesnek kell lennie, mert habár este elég sokat ettem, mégis legkevésbbé sem ártott meg. Másféle húsból nem lett volna szabad ennyit ennem . . . Ha már megérett, felfűzik és felakasztják, azután a sütőkemencén megszárítják és összetörik."[3]

E szűkszavú jellemzésből is megállapíthatjuk, hogy már a XVIII. században is felfűzték az érett paprikahüvelyeket *fűzérekbe,* a nyers fűzéreket napos, szeles helyen rögtönzött állványra, a *szérgyiára* tették, hogy szikkadjanak. Ez így van még ma is. A harmadik mozzanat, vagyis a kemencében való szárítás és törés azonban már megszűnt, de éppen erről akarunk szólani.

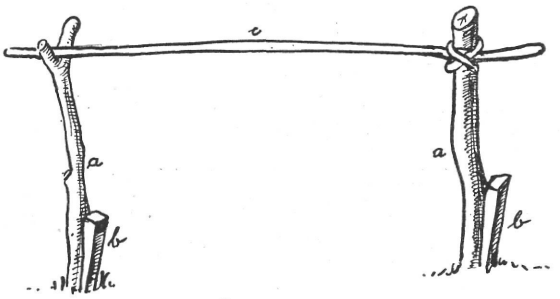

Szérgyia

Már a múlt század derekán is a szegényebb családoknak rendes, háziiparszerű téli foglalkozása ez. Naponta kétszer is, reggel és este fűtöttek a kemencébe. A fűtés után úgy egy félórát vártak, amíg *a heve le nem esett.* Ekkor kihúzták a parazsat, kisöpörték a kemencét a *pemetölővel,* vagy vízbemártott nagynyelű söprüvel. Utána pedig a kemence nagysága szerint 5—10 fűzért beraktak. Egy kis fertályóra mulva megeresztették a gőzét, azaz az *előtét* rövid időre levették. Ezt néhányszor megismételték, azután pedig a paprika bennmaradt estig. Ekkor kiszedték, a kemencét újra fűtötték és a paprikát mégegyszer berakták. Éjszakára kis pálcikát tettek az előte alá, hogy a gőz kijöhessen. Ha a paprika most sem száradt meg, akkor a fűtést az elmondott módon harmadszor, negyedszer is megismételték. Csak tavasz felé kellett két-

[1] *Rapaics* Raymund : *A magyarság virágai.* Budapest. 1932. 249.

[2] Ezeket összegyűjti *Csonka* Ferenc—*Váradi* Géza : *A szegedi paprika és a szegedi paprika-kereskedelem.* Szeged, 1905. 6. sk.

[3] *Gróf Hofmansegg utazása Magyarországon 1793—94-ban.* Budapest, 1887. Olcsó Könyvtár) 89.

szer fűteni, mert már akkor a *bűti szelek* jól megfújták a fűzért és így a hüvely szikkadt volt.

Ha a fűzér már *jóra* megszáradt, akkor mindjárt a paprikatörőbe, a *külűbe* tették. A külűt néha *lónak* is nevezték. Számuk egy-egy háznál 3—12 között váltakozott és az udvaron külön szín alatt állottak.[4] Egy külűbe egyszerre csak egy fűzér szárított paprika fért bele. A többi a kemencében maradt, míg sor nem került rá. A külű emelőjének volt *hasaalja*, ez megfeküdte a külű *dëszkáját*. E deszkára helyezték először a fűszeres paprikát és *mögkocolták*, azaz megveregették az emelővel, hogy a fűzér csumáját és zsinegét könnyen el tudják választani az igazi paprikától. A paprikát a deszkáról aztán a külű *mozsarába* söpörték bele. Ekkor vette azután kezdetét a *törés*. A külű emelőjét egyik végén lábbal hozták mozgásba, a másik végére erősített furkó pontosan belejárt a mozsárba. Amikor a paprikát már jó puhára törték, átszitálták. Amit a rosta szeme keresztülejtett, az volt a *lángpaprika*, ami benne maradt, az volt a *csörmőpaprika*, vagy rövidebben *csörmő*. A csörmőt újra beleöntötték a külűbe, megint törték, majd újra átszitálták. A műveletet háromszor, négyszer ismételték. Az első átszitálást *láng* néven árulták. Ez igen csípős volt, inkább csak rácok vásárolták. A többi átszitálás együttes eredményét nevezték *csörmőnek*. A magyarság körében annak idején ez terjedt el. A paprika utólja már *megdarásodott*, azaz már nem volt lángja, meg is *szívósodott*, ezért újra betették a kemencébe. Amikor megszáradt, ismét kitörték. Ezt is a többi *csörmő* közé öntötték.

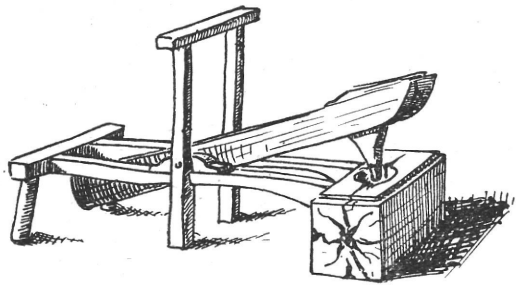

Külű

A piaci értékesítés szintén a gazdasszony dolga volt. Ekkoriban még nem súlyra, hanem térfogatra, *icére* mérték a paprikát. Voltak olyan *kufák*, akik ekhós szekéren messze vásárokra is elmentek. Ezek úgy vették a többiektől a paprikát, hogy zsákból ponyvára öntötték és úgy mérték icénként meg, természetesen *jól tetejére rakták*. Később fölkerült az *öreg font*, amikor is *rudas mázsán* mérték a paprikát. Ennek az újításnak csak a kofa nem örült. Egyik másik tágabb lelkiismeretű kofa *terített paprikát* árult. A földes házban (tiszta szobában) éjszakára újjnyi vastagon beterítették a paprikát egy abroszon az ágy alá. A paprika a nyirkos föld hatása alatt *kinyílt, kibodorodott*, azaz szemcséi megnőttek és megduzzadtak. Egy icéből másfél ice lett.

* * *

Ezt az ősinek mondható eljárást a hetvenes évek elején a *csipödés* váltotta fel. Lényege az, hogy a megszárított fűzéres paprika hüvelyeit egyenkint összeroppantották, lecsipkedték a csumájáról, furkóval összezúzták és rendszerint a vízimalomban őrölték meg.

Forradalmi újítást jelent a szegedi paprika életében a *hasítás*, továbbá a *gőzmalmi* őrlés, az értékesítés terén pedig a szélesebbkörű organizáció. Ennek néprajzi jellemzését azonban másik alkalomra tartjuk fönn magunknak.

Szeged-Alsóváros. *Bálint Sándor.*

Die Paprikakultur im alten Szeged. Wie und wann der Paprika nach Szeged gelangte, ist noch unaufgeklärt. Nach R. Rapaich wurde er noch im XVIII. Jahrhundert durch Bunjewatzen (d. h. Serben katholischen Glaubens) aus dem Balkan nach Sze-

[4] Ilyen külű a szegedi Városi Múzeumban látható, a tanyákon elvétve még használják. Képe: *Kovács János: Szeged és népe.* Szeged, 1901. 243.

ged importiert. Möglicherweise wurde er anfangs durch die Mönche von Szeged als Arznei gegen die Malaria verwendet. Sein Anbau ist in Szeged derart beliebt geworden, dass dieser schon um die Mitte des vorigen Jahrhunderts eine Lieblingsbeschäftigung der unteren Volksklasse war. Es wird auch die alte Art der Aufarbeitung besprochen.

A ló első meghátalása, betörése a baskiroknál.

Az első meghátalásra, illetve a fiatal állatok betanítására a baskiroknál szigorú szabályok nincsenek. Tehát arra, hogy tanítás céljából a lovat előbb lovagolni, vagy szekérbe, ekébe stb. kell-e befogni, nincs megkötöttség. A baskirok a csikót $2^1/_2$—3 éves korában kezdik megülni, de inkább 3 éves korában. Gazdag emberek úgy lovaglásra, mint egyéb munkára csak hím állatot használnak. A kancákat nem fogják igába, hogy több tejet adjon kumiszkészítés céljára. A munkával elcsigázott állat ugyanis sokkal kevesebb tejet ad. A szegényebbeknél azonban nem a tejszolgáltatás a főcél, hanem a munkaerő s itt a lovak nemi különbsége nem jön tekintetbe.

Az első meghátalás a baskiroknál a következőképpen megy végbe. A fiatal állatot *korok*-kal (hurok) kifogják a ménesből vagy a falkából. A kifogás

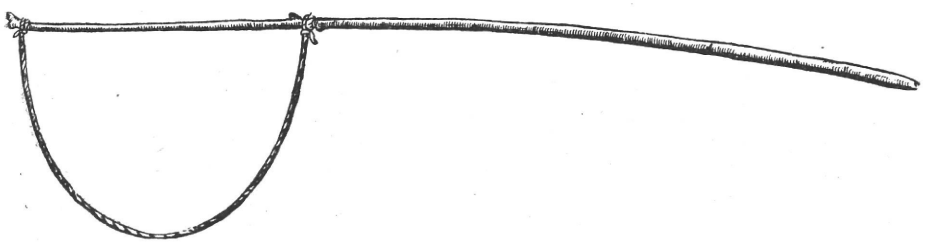

1. ábra. Korok = hurok.

istállóban vagy bekerített helyen történik. A *korok* csavarásával erősen megszorítják az állat nyakát, hogy az elveszítse ellentálló erejét. Egy erőskezű ember a korok mentén az állat fejéhez lép, erősen megfogja annak mindkét fülét, sőt azt meg is csavarja, ha nagyon makacs az állat, s ezalatt egy másik felkantározza. (A korok mentén az állat feje irányában úgy kell menni, hogy az ember mindig a korok külső oldalán legyen, nehogy a korok és az állat közé kerülve vele valamilyen baleset történhessen). A felzablázott és kantározott lóra ezután egy ember nyereg nélkül felül s kezébe veszi a kantárszárat. Segítőtársa még mindig nem engedi el az állat füleit, hanem továbbra is erősen tartva igyekszik megakadályozni, hogy az állat felágaskodjék. vagy hogy lovasát ledobja. A lovasnak a kantárszár és a zabla segítségével arra kell törekednie, hogy a ló ne vághassa le a fejét. A ló ugyanis csak akkor tudja farát fellökni — s ezzel a lovast a fején keresztül ledobni, — ha sikerül fejét lehajtania. Ezért a lovasnak a zablát *(auδδĭk)* állandóan és erősen rángatnia kell, hogy az állat szájaszélének megfeszítésével megtörje erejét és megakadályozza, hogy a zablát fogai közé szorítsa. Ha ugyanis az állat fogaival megfogta a zablát, nagyon könnyen lehajthatja fejét és akkor leveti lovasát. A lovas néha véresre rángatja a ló szájaszélét és az alsó állkapocs foghijjas részét. Ha az állat nagyon makacs és feje nagyon erős (az ilyen állatot a baskirok *basĭ katĭ* = kemény fejű-nek nevezik) a zablavason éles eszközzel csorbákat ütnek, hogy az állat száját minél hamarabb felsebezzék és ezáltal megtörjék ellenállását. Mikor már a ló megtört, az az ember, aki fülénél fogva tartotta s ezzel segítette a lovast, elengedi a csikót, erre az futásnak ered és így igyekszik megszabadulni lovasától, aki a kantárszárat feszesen tartva és

azt állandóan rángatva lábával erősen sarkantyúzza az állatot, hogy az elfáradva megtörjön. Ha a lovas érzi, hogy már ura a helyzetnek, csak balkezével fogja a kantárszárat, mig jobbkezével erős ütéseket mér az állatra, amelyet addig űz, mig teljesen kimerülve meg nem áll. Az ilyen állatról úgy csorog az izzadtság, mintha vízzel öntötték volna le. A lovaglást a következő napokban megismétlik illetve mindaddig folytatják, mig az állat teljesen meg nem szelídül.

Néha előbb befogják a lovat szekérbe. ekébe vagy borona elé és csak az igába való megtörés után hátalják meg. Az igábatörés a következőképen megy végbe: előbb egy szelíd, nyugodt, sőt lusta lovat fognak be egy kétrudas szekérbe vagy ekébe. (Régi időben az eke is kétrudas volt). A tanítandó állatot istránggal melléje fogják. Eleinte természetesen csak a szelid állat húz, mig a fiatal mellette szalad. Később a fiatalt is kezdik ostorozni, hogy az is húzzon. Ilyen módszert magától értetődően csak szelíd természetű állatoknál alkalmaznak. A szilajabb csikók tanítása nagy óvatosságot és ügyességet igényel. Az ilyen lovakat nem a ló mellé, nem is a kétrudas szekér rúdjai közé fogják be, hanem nyári időben is előveszik az egyszerű, teherhordó szánt. A szánkó rudjainak helyére két hosszú, vastag és erős kötelet kötnek. A hámot *(kamît)* ráhúzzák az állatra és befogják a két kötél közé.

A szánkóval való szoktatás, tanítás annyival jobb, hogy a nem gördülő jármű nagy ellenállást fejt ki az állat gyors továbbmozgásával szemben, másrészt ritkábban történik vele baleset, mint szekérrel. Ez utóbbi ugyanis az állat rakoncátlansága, ugrándozása következtében könnyebben felfordulhat, a kerék vagy a tengely eltörhet, esetleg a benne ülők kifordulhatnak. A rudak közé befogás a lóra is veszélyes, mert a vad állat rugdalózása közben a rúdon eltörheti vagy fölsértheti a lábát. Megjegyzendő, hogy első alkalommal a tanítandó lóval csupán a szánkó vázát húzatják s azt csak fokozatosan terhelik, nehogy az állat hirtelen nagy ellenállásra találván megbokrosodjék. A kötelek közé fogott lovat egy ember vezeti, mig a másik lassan noszogatja a továbbmozgásra. A szánon senki sem ül. Az állaton rajta van ugyan a gyeplő, de azzal egyenlőre még nem irányítják, hanem csak szoktatják hozzá.

Lassú járás közben az állat felmelegszik, izzad, megtörik és ehez képest terhelik a szánt, majd fokról-fokra rövidítik az istrágokat, amig a rendes hosszúságot el nem érik. Mikor elérték, a ló fejét szabadon engedve gyeplővel próbálják hajtani. Ha a ló már elég hajlékony és engedelmes, szekérbe fogják s a következő napokon tovább folytatják a tanítást előbb könnyebb, majd nehezebb teherrel. A boronával való tanítás módja ugyanolyan, mint a szánnal valóé. A lovat ennél is előbb hosszú istrángok közé fogják, majd ezeket fokozatosan rövidítik.

A kirgizek nemre való tekintet nélkül minden lovat egyéves korától kezdve tanítanak lovaglásra. A fiatal csíkókra tanítás céljából nem felnőtteket, hanem kisfiúkat ültetnek. A fiatal csikó tanulékonyabb és könnyebb is vele bánni. Említettük, hogy a baskírok nyereg nélkül szoktatják a fiatal lovakat, a kirgizek ezzel szemben mindig felnyergelve.

Itt még megemlítjük a fiatal kancáknak a fejéshez való szoktatását, ami szintén nem egyszerű dolog. A fiatal kanca elsősorban nagyon félti csikaját, azért nagyon óvatosnak kell lenni vele szemben. Másodsorban pedig magát a kancát megfogni nem könnyű, hiszen a baskírok a ménesbeli kancát sem lovaglásra, sem egyéb célra nem használják és az csikókorától kezdve az első ellésig a kanca sem kantárt, sem kötőféket nem lát, hanem állandóan szabadon járva fél-vaddá válik. A kancákat fejés céljából előbb meg kell szelídíteni, mert azok rendesen csiklandósak és idegesek. Hogy fejéshez szoktassák a kancákat, *korok*kal kifogják. Egy ember a már említett módon a korok mentén az állat fejéhez megy és az előbbi zabolázáshoz hasonlóan erősen megfogja az állat mindkét fülét, egy másik ember $1^1/_2$—2 méter hosszú kötélen hurkot csinál amit a csődnél a kanca egyik mellső lábára húz

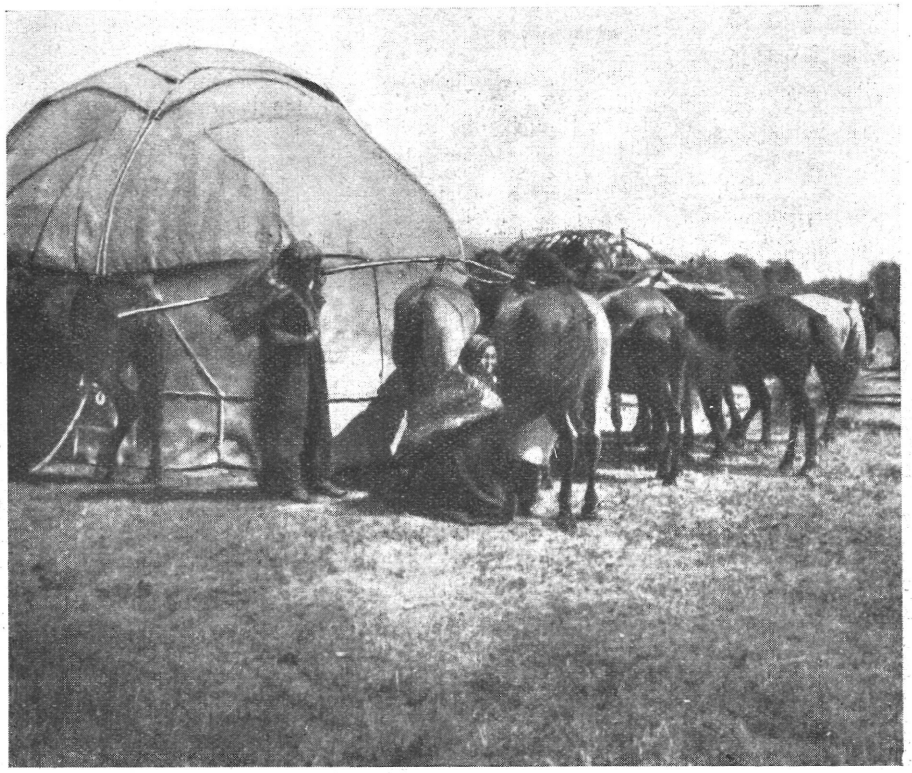

2. ábra. Baskir kancafejés.

és a lábat behajlítva azt a felső szárhoz rövidre köti, míg a két hátsó lábát megnyügözi. Az ilyen módon összekötözött fiatal kanca nem tud rúgni, sőt az első időben, míg nem szokott hozzá, három lábon nehezen tudja testét egyensúlyban tartani. Az első időben a kanca majdnem egész napon át összekötözött lábakkal marad, vagyis addig, amíg a csikók kötve vannak : tehát nappalra. Kezes, tanulékony természetű kanca rövid időn (8—10 nap) belül megszelídül. Ezután még 3—4 hétig, néha ennél is hosszabb ideig csak a fejés ideje alatt kötik fel a mellső lábát. Mivel jó szorosan van felkötve, néha a kötéltől elég nagy seb keletkezik a lábon, különösen akkor, ha az állat vad természetű és szabadulni igyekezvén ide-oda verődik. Ilyen esetben a szükséghez képest váltakozva kötik fel a lábait. Ha már az állat teljesen megszelídül és nyugodtan magához engedi a fejni készülődőt, mindez elmarad. A fejőasszony a korokkal megfogja a kancát, nem is szorítja a nyakát, hanem a korokot egészen lazán hagyva fog hozzá a fejéshez. A korok már jel, figyelmeztetés arra, hogy az fejni jön és a ló nyugodtan állja a fejést.

Dr. Tagán Galimdsán.

Die Zähmung und erste Dressur der Pferde bei den Baschkiren. Diese wird im dritten Lebensjahr vorgenommen, ohne hierbei besondere Regeln zu beachten. Die Wohlhabenden zähmen blos Hengste, da die Stuten nur zur Zucht dienen und gemolken werden. Der Hengst wird mittels einer Schlinge herausgefangen und durch Zusammenziehen derselben derart geschwächt, dass ein kräftiger Mann im Stande ist, ihn an den Ohren festzuhalten; ein zweiter legt den Zaum auf und ein dritter besteigt den Hengst ohne Sattel. Nachher losgelassen, beginnt das Tier zu rennen und wird

durch den Reiter, der den Zaum fest hält, rüttelt und gleichzeitig seine Sporen gebraucht, müde geritten. Dies wiederholt sich tag-täglich, bis das Pferd gänzlich gezähmt ist. Bei der Zugdressur werden die zähmeren Pferde neben ein gutes Zugpferd in einen Wagen, die wilderen aber — mittels lange Seile, um Verletzungen vorzubeugen — allein in einen Schlitten gespannt. Die Seile werden dann allmählich verkürzt.

Bei den *Kirgisen* ist es Brauch, das Pferd schon im ersten Lebensjahr zu zähmen, indem man es besattelt und ein Kind daraufsetzt.

Das Gewöhnen an das Melken ist auch umständlich. Die Stuten werden mittels einer Schlinge aus der Herde herausgefangen, der eine Vorderfuss wird aufgebunden, die Hinterfüsse gefesselt. In 8—10 Tagen lassen sich schon die Tiere ohne vorherige Fesselung melken.

Egy havaselvi oláh falu viselete.

Brebu, Runcu községhez tartozó, Dâmboviţa megyei oláh falucska kb. 300 lakossal. Helyi hagyomány szerint a mult század második felében települt a Brassó melletti Zernyestről (Zărneşti). Frunzescu 1870-ben megjelent földrajzi szótára már említi a falut.[1]

A brebui viselet általában megegyezik a szomszédos falvakéval. Az itt közölt anyag talán az első részletes tájékoztató az oláh viselet darabjainak szabástípusai és terminologiája köréből. A román tudósok eddig általában csak esztétikai szempontból nézték népük viseletét és külső megjelenésével, főként díszítő elemeivel foglalkoztak. Ez utóbbiakra rövid dolgozatomban nem térhetek ki, ezért az érdeklődőket Jorga[2] és Oprescu[3] munkáira utasítom.

A brebui férfiak és nők viselete csak az ingek szabásában és terminológiájában, az övekben, a férfiak nadrág, a nők katrinca viseletében, valamint a fejrevalókban tér el egymástól. A bőrmellesek két típusának az egyes nemek számára való lefoglalása már újabb szokás lehet, mert a női melles szabása későbbi keletűnek látszik. A többi ruhadarabot, ujjas és ujjatlan felöltőt, valamint a lábbelieket mindkét nem egyaránt viseli.

A férfiak hosszúszárú szűk gatyát *(izmene)* viselnek, télen meg fehér, vagy veres posztónadrágot *(ciorici)* öltenek a gatyára. A lábravalók két szárára való tekintettel a neveket mindig többesszámú alakjukban használják. *Izmană* általánosan elterjedt szláv eredetű szó.[4] A *ciorec* szó eredete ismeretlen. Csak Havaselvén járatos.

A nadrág szabását az 1. sz. rajzon mutatom be. A két szár *(craci)* közé két részből álló feneket *(turu)* toldanak. A nadrág hátsó részét felső szélén háromszögalakú toldás *(betelie)* egészíti ki. A madzag számára tíz fület *(gaic)* varrnak fel. — E szabásnak közelálló változata a moldvai magyaroknál is általános. A különbség csak az, hogy ott a fenék egy darabból áll és négyzetalakú, tehát elől-hátul felér az övig.

A régi tipusú férfi és női ingek annyira különböznek egymástól, hogy nevük sem azonos. A régi típusú férfiinget *(cămaşă)* a 2. rajzon mutatom be. Melle *(în piept)* és háta *(spatele)* egybeszabott, ujja

[1] Dicţionaru Topograficu şi statisticu alu României, 67. l.
[2] L'art populaire en Roumanie. Paris. 1923.
[3] Peasant Art in Roumania Studio. 1929.
[4] Az egyes ruhadarabok nevének eredetére vonatkozó adataim Tiktin: Rumänisch-deutsches Wörterbuch-jából származnak.

(mânec) derékszögben varródik be. Az ingujj alsó fele külön darabból áll. Neve *altui* v. *altoi* (oltvány). A derék két oldalába is toldalékot illesztenek *(pui*: madárfióka), hónaljába meg pálhát *(bucăţoi, bucăţuie*: darabka). A nyakkivágás neve *gura cămeşii* (az ing szája).

A férfiingek derekához is pendelyt varrnak, akárcsak a nőkéhez, azonban e pendelyek alakja és neve különbözik. A férfiingek pendelyét Brebuban *poale*nek nevezik, Moldvában viszont a női ingek pendelyét értik e néven. A férfiingek pendelye öt szél vászonból készül, sűrűn ráncolva. Mindig kieresztve viselik. A kieresztett végű ingek viselete régi délkeleteurópai divat. A moldvai csángók és a csíki székelyek ma is viselik, de régebben általános lehetett az egész Székelyföldön.[5]

A régi típusú női ingek neve *iie*. A név Havaselvén és Erdélyben általános, Moldvában azonban ismeretlen. Itt a férfiingek nevével *(cămaşă)* jelölik a régi típusú női inget is.

Az ing melle *(ciopag)* és háta külön darabból készült, ujja mellévarrott, nyaka sűrűn ráncolt (l. a 3. és 4. rajzot). Az ing ujjához a férfiingeknél már említett toldalék *(altoi)* járul, a derékhoz meg kétoldalt *(pui)* illeszkedik. Az *altoi* vagy bevarott, vagy a *pui*hoz csatlakozik. Palotay G. mindkét típust megtalálta Múzeumunk gyüjteményében is. Az általa ismertetett példányok primitívebbeknek látszanak, mert az *altoi*, sőt gyakran a *pui* is egy darabból telt ki az ingujjal.[6]

A mellévarrott ujjú ingek szabását általában szláv eredetűnek tartják. Az oláhoknál igen korán elterjedhetett, hogy latin eredetű nevet kapott. A *camaşa* különben szintén latin eredetű név.

Az újabb típusú bevarott ujjú női inget Brebuban nem nevezik *iie*-nek, hanem szabása után a férfiing nevét alkalmazzák rá és *cămaşă nemţească*-nak nevezik („németes ing", l. az 5. rajzot). Ennek a bevarott ujj mellett a sima, különálló vállrész a legjellemzőbb darabja. Ez utóbbit ukrán eredetű szóval *platca*-nak nevezik.[7] Ez a női ingtípus Moldvában is most van elterjedőben a primitívebb öltözetű magyarok között s ott *plátkássz ing*nek nevezik*. Brebui nevében szereplő „németes" jelzője talán a városi viselet közvetítésére utal, mert a havaselvi és az erdélyi oláh parasztok a városi divatot német eredetűnek tartják és *haine nemţeşti*-nek nevezik.

Platca nélküli bevarrott ujjú női ingek a fogarasi oláhoknál is járatosak *(iie nemţeasca)* és a moldvai székelyeknél és oláhoknál is elterjedtek.

Az ing derekához néha hosszú csíkot toldanak, hogy az öv ne törje derekukat a varrásnál *(brâu*: öv, l a 3. rajzot). A *brâu*hoz, vagy magához a derékhoz varrják a pendelyt *(fusta)*. Ennek több darabból álló alsó szélét *poalá*nak nevezik (6. rajz). A *fusta* név Tiktin szerint a török *festan*-ból származik s igen elterjedt a balkáni népeknél. Moldvában a bő paraszt szoknyát jelöli.

A 7. rajzon a férfiingek újabb típusát mutatom be. Nagyon hasonlít az új típusú női ingekhez, csak vállrésze *(platcă)* kisebb. Ennek végét sohasem eresztik ki.

[5] Haáz Ferenc Rezső az udvarhelyi Lövétéről közli — Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára (1929), 439 l.

[6] Néprajzi Értesítő, 1931 159. l. 14. sz. rajz.

[7] Scheludko, Balkan Archiv, 1925. 168. l.

* Szinnyei Tájszótára szerint Székelyföldön is ismeretes „németes ing" néven.

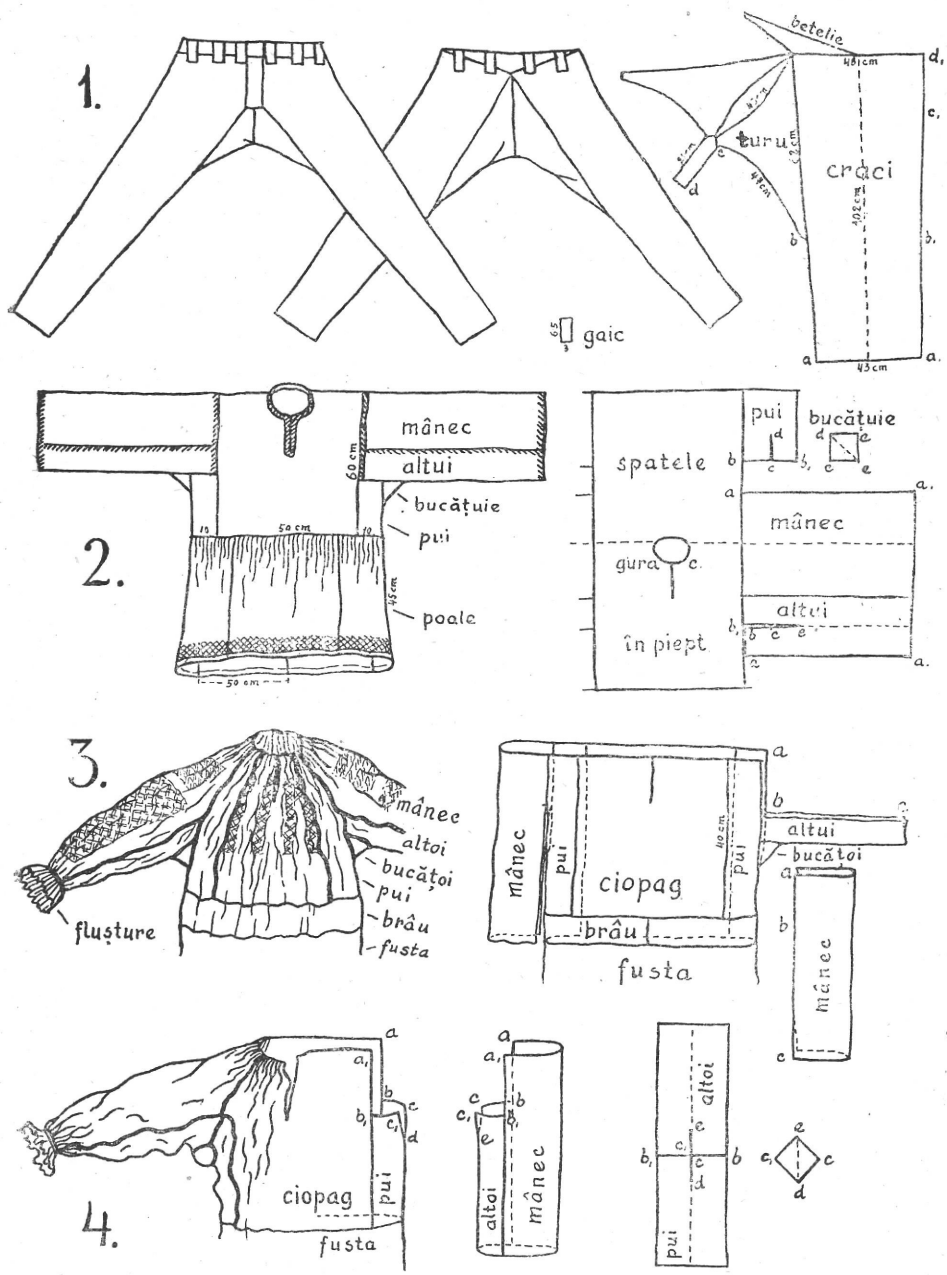

Egy havaselvi oláh falu viselete. I. tábla.

1. nadrág (*ciorici*) elülről és hátulról, félszára (*craci*), feneke (*turu*) és kisebb részeinek szabása. — 2. férfiing (*cămaşa bărbătească*) és szabása. Részei: *în piept* (melle), *spatele* (háta), *gura cămeşii* (nyaka), *mânecă* (ujja), *altui* (ujjatoldása), *pui* (oldaltoldása), *bucătuie* (pálhája), *poale* (vége, pendelye). — 3. és 4. női ingek (*iie*) és szabásuk: *ciopag* (melle), *brâu* (övrésze), *fusta* (pendelye), *fluşture* (fodor).

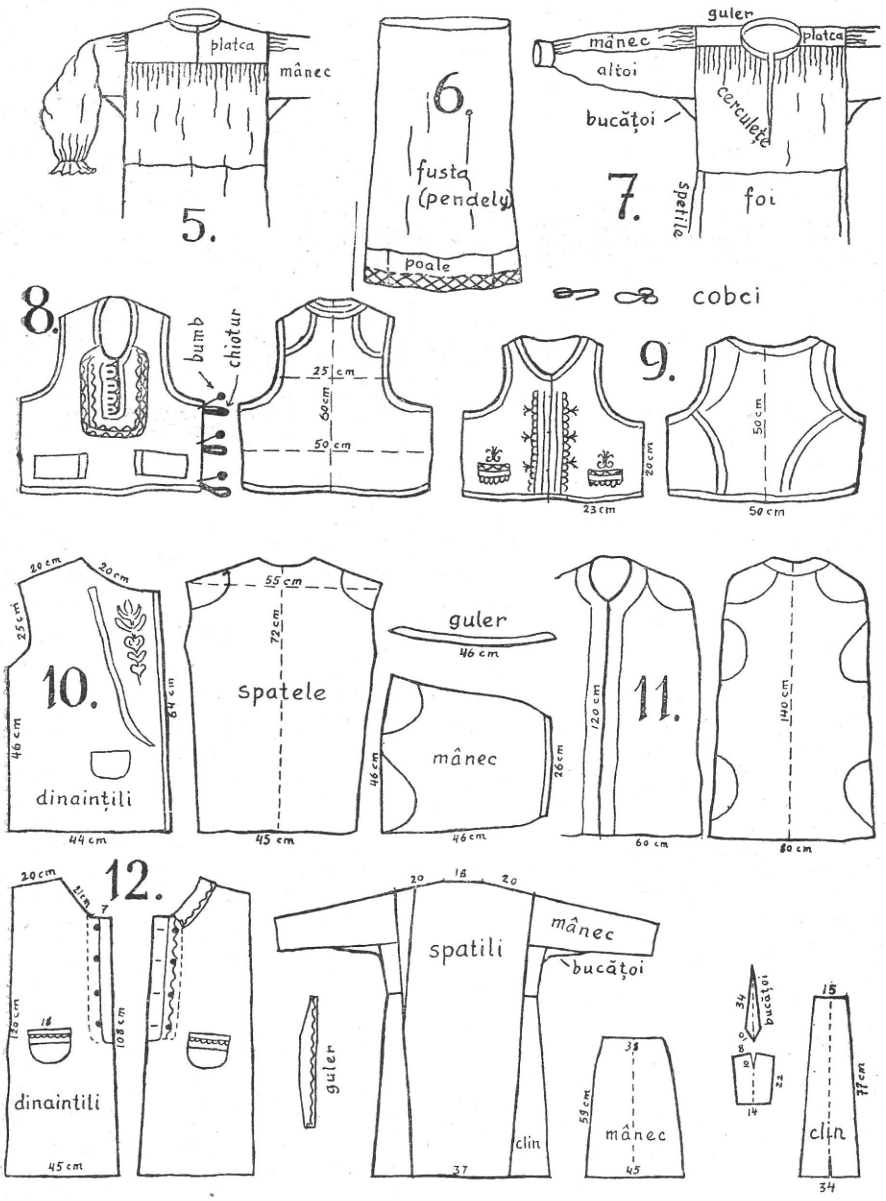

Egy havaselvi oláh falu viselete. II. tábla.

5. újabb típusú női ing (*cămaşă nemţească*: „németes ing"), *platcă*: vállrésze. — 6. pendely (*fustă*), a női ingek alsó része, *poale*: vége. — 7. újabb típusú férfiing (*cămaşă bărbătească*), *guler*: gallér, *cerculeţe*: berakott melle, *foi*: vége, *spetile*: háta. — 8. férfiak bőrmellese (*cheptar*) elülről és hátulról, *bumb*: gomb, *chiotur*: füle. — 9. női bőrmelles (*cheptăriţă*) eleje és háta; elől kapcsokkal zárul (*cobci*). — 10. bőrkabát (*cojoc*) szabása, *dinanţili*: eleje. — 11. bunda (*bundă*) eleje és háta. — 12. zeke (*zeghe*) előrészei, háta és kisebb részeinek szabása, *clin*: oldaltoldása.

A pendely fölé a brebui nők gyapjúból szőtt fekete katrincát *(fotă* : téglalap alakú lepel) borítanak. Ez alakjában és alkalmazásában teljesen megegyezik a moldvai csángók katrincájával. A kisoláhországi és fogarasi oláhok, meg a kalotaszegi magyarok ugyanezt a leplet viselik, de bővebb ráncolt formájában. A brebui *fotă* két átellenes vagy két szomszédos széle csíkosan, ill. mintásan szőtt.

A *fotă* név török eredetű s igen elterjedt. A török nyelvben csíkozott indiai szövetet jelent.

Juhbőrből készült ruhák : a férfiak mellese *(cheptar)*, a női melles *(cheptăriţă)*, a kozsok *(cojoc)* és a bunda *(bundă)*. A férfiak mellese (8. rajz) két bőrből készül, oldalt gombolódik, elől csak behasították, hogy az ember feje beleférjen. A női melles (a 9. rajzon) elől nyílik, s kapcsok *(cobci)* fogják össze. Mindkettőn zseb *(buzunar)* is van. A *cheptar* irodalmi *pieptar* név megfelelője s a latin eredetű *piept* (mell) szóból származik.

A kozsok alul keskenyedő hátrésze (l. a 10. rajzot) a posztókabátok szabásával mutat rokonságot. Moldvai kozsokoknál ezt nem tapasztaltam. Elején *(dinainţili)* egyszerű himzés és zsebek vannak, nyakán keskeny gallér *(guler)*. A kozsok *(cojoc)* név szláv eredetű.

A bunda szabását a 11. rajzon mutatom be. A *bunda* szó Tiktin szerint a magyar és az oláh nyelven kívül a szerbben is megvan.

Gyapjú posztóból készült öltönyök a zeke *(zeghe)*, a posztó melles *(lăibărică)* és a posztó ujjas *(mintean)*. A zeke szabását l. a 12. rajzon. Ez a régi magyar *mentével* és a mai balkáni kabátokkal rokon.[8] Hátrésze alul keskenyedik, eleje és oldaltoldása *(clin)* viszont alul szélesedik. Színe a gyapjú természetes vörösesbarna színe. Nevének eredete ismeretlen.

A rövid posztómelles és ujjas (l. a 13. és 14. rajzokat) szabásának lekerekített formái kései nyugati eredetére utalnak. Erre vall a *lăibărică* név is, mely a német *Leibel*-ből származik s rövid *(laibăr)* alakjában Kisoláhországban és Erdélyben járatos Tiktin szerint. A *mintean* szót a török és a horvát nyelvekben ismeri Tiktin.

A csomózott, lompos szőrű posztóból *(straiu)* varrott gubát *saricănak* nevezik. Ujjasan vagy ujja nélkül varrják. Ma már ritka.

Gyapjufonalból újabban rövid ujjasokat horgolnak vagy kötnek. Ezeket francia eredetű szóval *flanel*nek nevezik, akár csak a moldvai csángók *(flánel)*.

Gyapjúból szőtt övek a 25—30 cm széles *brâu* és a 8—10 cm széles *bete*. Mindkettő 2 m hosszú. A *brâut* a nők a katrinca alatt viselik az ingre övezve, mint a férfiak. *Bete*-t csak a nők használják. Ezzel szorítják a derekukra a katrincát. A *bete* mindig finom mintás és gyakran fejtőből készül. A két név eredete ismeretlen. *Brâu* a balkáni oláhoknál és az albánoknál is él.

A tüszőt *(chimir, sichimir, curea)* l. a 15. rajzon. Két rávarrott keskenyebb szíjjal csatolják össze. A csat neve *cataram*, a szíjjaké *trăgător*, a bujtatóé *punte* (híd). Széles zsebét *pleup*nak nevezik.

Lábbelijük a bocskor *(opincă)*, a csizma *(cizme)* és a bakkancs

[8] Tielke : Osteuropäische Volkstrachten, 36, 37 : menték ; 8, 9 : albán kabátok, 26 : bolgár női öltöny.

(bocance). Beléjük kapcát *(obiele)* tesznek s erre kötött harisnyaszárt *(jampier, tureci)* húznak. Bocskoruk hegyesorrú *(ciocu : csőr)*, elől rán-colt (17. rajz). Madzagját *(nojiţe)* gyapjúból sodorják többszörösen. A

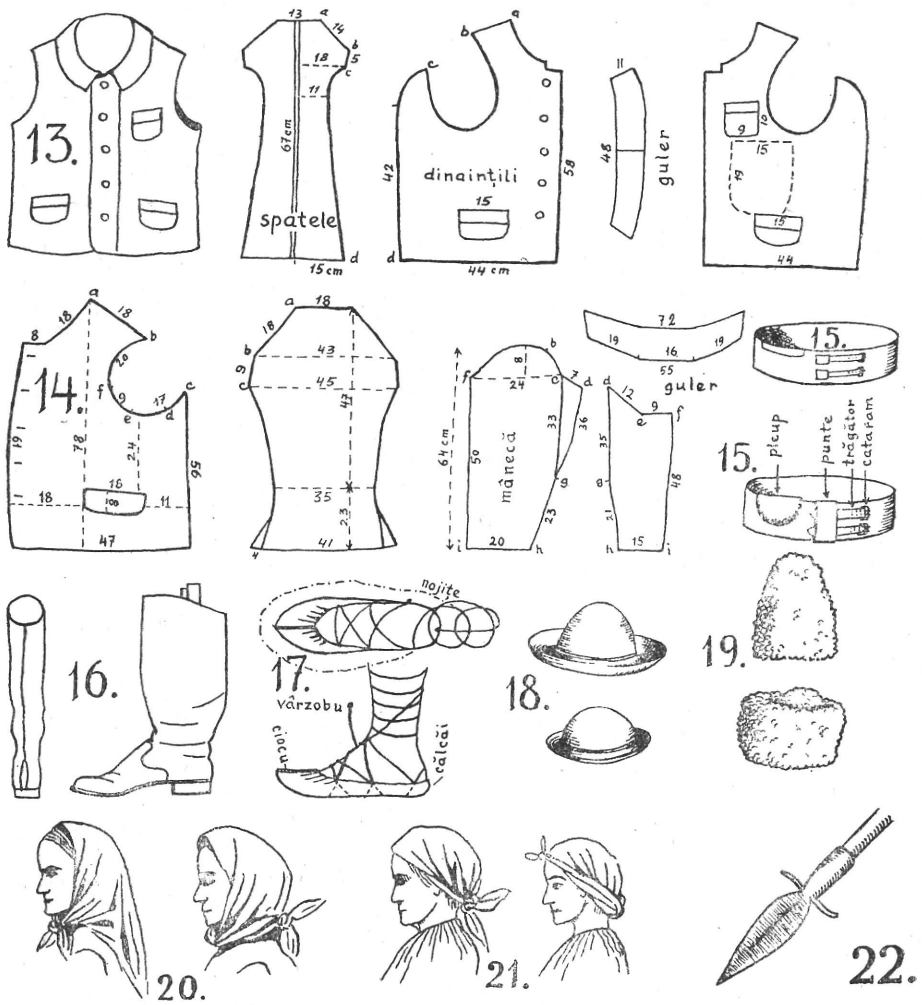

Egy havaselvi oláh falu viselete. III. tábla.

13. posztómelles *(lăibărică)* és szabása. — 14. posztóujjas *(mintean)* szabása. — 15. tüsző *(chimir, curea)*, *pleup* : zsebe, *trăgător* : feszítő szíjja, *cataram* : csatja, *punte* : bujtatója. — 16. csizma *(cizme)*. — 17. bocskor *(opincă)* felülről és oldalról. *nojiţe*: szőrmadzag, *vârzobu* : csomója, *ciocu* : orra, *călcâi* : sarka. — 18. régi kalapok *(pălărie)*. — 19. kucsmák *(căciulă)*, újabb hegyesvégű *(ţuguiată)* és régi betűrt *(teşită)*. — 20. téli kendő *(basma)* és 21. nyári kendő *(bariş)* kötése. — 22. botvége *(lancia)*.

madzag végeire, miután befűzték a bocskorba, csomókat kötnek. Az egyik csomó a bocskor sarkánál *(călcâi)* állandóan helyén marad, a másikat *(vârzobu)* a bocskor felkötése után el kell dugni. Mikor a

bocskort levetik, a madzagot mindig csak egy helyen lazítják meg s a laza hurkot a bocskor orrán át a talp alá húzzák. Mikor a következő

Brebui oláh viselet.
1. Férfii posztóujjasban *(mintean)*, fején újabb divatú hegyesvégű kucsmával *(ţugiată)*
2. Férfi hosszú zekében *(zeghe)*, régies kucsmában *(căciula teşită)*, bottal *(lancia)*.
3. Férfi kieresztett derekú ingben *(cămaşă bărbătească)* és kalapban *(pălărie)*,
4—5. Nők katrincában *(fotă)* és ingben *(iie)*.

hurkot lazítják, a megelőző a talp alá feszül (a rajzon a szaggatott vonalak helyén). Végül a bokára csavart madzagrészt is áthúzogatják a láb fején (pontozott vonal a rajzon). Az *opincă* és a *nojiţa* szavak szláv eredetűek. A csizma puhaszárú (16. rajz). Neve oszmán-török eredetű, mint a magyar nyelvben is.

A férfiak fejre valói nyáron kalap *(pălărie)*, télen bárányбőrkucsma *(căciulă)*. A régimódi kalapot (l. a 18. rajzot) már csak az öregek viselik. A régi fajta kucsma felül szélesebb volt, mint lent s hegyét betűrték, az új kucsma hegyes (19. rajz). A kalapok és a kucsmák mind feketék.

A nők nyáron vékonyabb *baris*-t (21. rajz), télen *basmát* kötnek (20. rajz). A régi *maramát* (hosszú fátyol) már csak az öregek ismerik.

Feltűnő az oláh viselet terminológiájában a sok szláv és török eredetű név. A fontosabb ruhadarabok közül csak a férfi és női ing meg a bőrmelles nevei latin eredetűek.

Lükő Gábor.

Die Trachten eines rumänischen Dorfes in der Walachei. Verfasser legt sein im J. 1932 in Brebu (Kreis Dâmboviţa) gesammeltes Material vor. Die Trachten der Männer und Weiber unterscheiden sich nur im Schnitt der untern Bekleidung, wie Hemde, Beinkleider und die Katrinca, ferner in den Gürteln und in der Kopfbedekkung. Beide Geschlechter tragen sowohl die gleichen Leder- oder Stoffwesten und -Röcke, als auch dieselbe Fussbekleidung. Neuerdings begegnet man auch Lederwesten von einem besonderen weiblichen Schnitt. Von den wichtigeren Kleidungstücken haben nur die Männer- und Frauenhämde und die ledernen Brustflecken einen Namen lateinischen Ursprungs (*cămaşă iie* und *cheptar*). Die Terminologie der Bekleidung kann im allgemeinen aus dem Slawischen und Türkischen abgeleitet werden. Der Schnitt des lateinisch benannten Frauenhemdes *(iie)* ist ebenfalls slawisch.

Az állatok bilyogozása a baskiroknál.

Mivel egy ménesben, gulyában és nyájban nemcsak egy, de több tulajdonos jószága is jár együtt, a baskirok (ugyanúgy mint a világ más népei) az állatokat bizonyos jegyekkel, füljeggyel és bilyoggal *(tamga)* látják el a végből, hogy azok könnyen felismerhetők legyenek. A jószág elkóborolhat, más nyájba keveredhet, de lopás által is kerülhet más birtokába. Ilyen esetekben a füljeggyel vagy tamgával ellátott állatot könnyebben fel lehet ismerni, tehát a füljegynek és a bilyognak — *tamgának* — az a rendeltetése, hogy az egyes tulajdonosok között a veszekedésnek, összeütközésnek elejét vegye.

A baskir füljegyek juhokra és a szarvasmarhára többnyire egyformák. Egy család rendesen ugyanazt a füljegyet alkalmazza, de néha 2—3 füljegyet is használnak, amelyek a családba hozott asszony és a gyermekek jószága révén kerülnek a többi közé. A lovak megjelölésére már nem az egyes családoknak, hanem a nemzetségeknek, sőt a törzseknek van azonos füljegye. Ennek az az oka, hogy a ló könnyen kóborol el messze, meg aztán lovat szívesebben is lopnak, mint más állatot; de a füljegyről a tulajdonos törzsét könnyen fel lehet ismerni. A lovakat a füljegyen kívül még *tamgával* is el szokták látni. A *tamga* az egész nemzetség vagy törzs tulajdonán ugyanaz. A füljegy és a tamga tehát egyaránt tulajdonjegy, mégis azzal a különbséggel, hogy a füljegy csak családi vagy magántulajdont jelöl, a tamga pedig az egész törzsét: ezért a tamgát nemzetségi vagy törzsjegynek nevezik.[1] A tamgát határjelek (legelő, erdő stb.), síremlékek, sőt tárgyak megjelölésére is használják. Ugyanilyen célú tamga nálunk magyaroknál is van. *Győrffy István* írja, hogy a bilyogot nemcsak jószágra, hanem gazdasági szerszámra is rá szokták sütni, sőt az Alföldön református temetőkben, kópjafákon, sírfelirat helyett is lehet beégetett bilyogot találni.[2]

Rudenko adatai szerint Baskiria középső és déli részén minden családnak van külön tamgája, amely állandóan változik a családtagok különválása következtében, azonban *Szokolov*nak arra a véleményére vonatkozólag, amely szerint a baskir tamga család-, vagy családfő-tulajdonjegy, ő is azt mondja, hogy ezt általánosítani, ill. az egész baskirságra vonatkoztatni nem lehet, mert szerinte a Baskiria északi részén lakó baskirok tamgát egyáltalában nem használnak. Baskiria északkeleti és Uralon-túli részén pedig sem egyéni, sem családi tamga nincs, hanem az egész nemzetségnek egy közös tamgája van.[3]

A tamgát többnyire a ló bal combjára sütik. Sokszor a törzs nemzetségei megkülönböztetés céljából a közös tamgát a lónak más és más részére sütik, azaz mindegyik nemzetség számára meg van állapítva jószágának bélyegzendő testrésze. Ez különösen a kirgizeknél elterjedt szokás.

[1] A „tamga" szónak van más jelentése is. Gazan-khán (1295—1304) 1304. február 22. kiadott „jerlig"-e, parancsa, mely pontosan megállapítla a minden községre kivetett adó összegét, az összes adónemeket, melyeket nem privilegizált területeken szedtek, három csoportra osztja; 1. „kopcsur", olyan községekre kivetett adó, amelyek évente kétszer fizettek: 2. „kopcsur", melyet a steppe lakóitól szedtek, akik évente egyszer fizettek: 3. „tamga", melynek nagyságát minden egyes helységre (város, község) nézve — ahol ilyen adót kivetettek — külön állapították meg és deszkatáblákra írták, melyet az illető helység kapujára erősítettek. Bartold szerint „tamga" alatt közvetett adókat kell érteni, melyeket városokban vetettek ki, az előbbi kettő alatt pedig összes egyenes adót, melyet úgy a földmívesektől, mint a nomádoktól szedtek. A „tamgá"-t szedő hivatalnokokat „tamgacsi"-nak nevezték. Rasid-ad-din a „városi tamgá"-ról és a „városi tamgcsi"-ról beszél. Bartold V., Perszidszkaja nadpisz na sztené Anijszkoj mecsete manucse 1—4. és 30—36. l.

Az adót és a bilyogot jelentő két „tamga" szót az írók semmiféle vonatkozásban nem hozzák kapcsolatba.

[2] A magyarság néprajza II. köt. 131. l.

[3] Rudenko: Baskiry 259—260. l.

A csikókat a baskirok 1—1½ éves korukban bilyogozzák. Az állatot nem döntik le, hanem *korok*-kal (magy. „hurok") kifogják s egy erőskezű ember mindkét fülét megfogja, karjával eltakarja mindkét szemét, egy másik ember farkánál fogva a bilyogzandó oldallal ellenkező irányba húzza, amikor is az állat ellenállást igyekezvén kifejteni arra az oldalára dől, amelyre a bilyogot sütni szándékozzák. A kellő pillanatban egy harmadik segédkező a kijelölt testrészre rányomja a tüzes vasat, amely nemcsak a szőrt égeti le, hanem az állat bőrét is, és égési sebet okoz, amelyet nem kennek be.

A magyaroknál szokásos falusi (községi), városi vagy vármegyei bilyogzóvas a baskirok közt ismeretlen s csak nemzetség vagy törzs-bilyogzójuk van, de csak a gazdagok használatában. A szegények is saját törzsük bilyogzóját használják, de ha ez nem állana rendelkezésükre, más törzs bilyogját kérik el használatra.

A bilyogok többnyire valamilyen tárgyat ábrázolnak, pl. félhold, kör stb. stb., néha pedig a tulajdonos kezdőbetűjét. A bilyog vastag vaslemezből készül, elég hosszú vasnyéllel. A bilyog nyele tölcsérszerűen végződik, amelybe fanyél jön, hogy kezelője a bilyogozás alkalmával kezét meg ne égesse.

A *tamga* nemcsak állatok és tárgyak bélyegzésére szolgál, hanem aláírásként is szerepel. A baskiroknál, ha valamilyen írást nem tudott valaki aláírni, a törzs vagy a nemzetség tamgáját jegyezte oda aláírás helyett.

A *tamgák* eredetére és keleikezési idejére vonatkozólag *Aristoff* művében a következő adatokat találjuk: *Levsin* szerint a tamgák vagy jegyek — amelyeket a kirgiz-kazakok bélyegzőnek és aláírásnak használnak, — a mongoloktól erednek, akik ezeket nemcsak Középázsiában, hanem Indiában is elterjesztették. *Kazanceff Ilia* azt mondja, hogy a törzseknek az egymástól való megkülönböztetés céljából Dsingisz-kán külön elnevezést — bask. *uran* (harci jelszó) és jegyeket — tamgákat adott, amelyekkel a kirgizek állataikat megjelölték s amelyek aláírásként is szolgálnak. *Meyer* szerint az állatok bélyegzésére szolgáló jegyeket — a tamgákat — a kirgiz törzseknek Tjavka-kán adta. A tamgának *Radloff* szerint Eigentumszeichen szóval való fordítását Aristoff helyesnek találja és *Charusin* véleményéről, amely annak a feltevésnek ad kifejezést, hogy a tamga nem tulajdon, hanem törzsjegy, azt mondja, hogy ez csak abban a vonatkozásban lehet helyes, ha a tamga a törzs tulajdonjegye. Aristoff szerint a tamga szónak ez a jelentése a tamgák használatának rendkívül régi voltára — arra az időre — mutat, amikor még magán és családtulajdon nem volt, csak törzstulajdon, amikor világos és tartós jel szükségét látták annak jelölésére, hogy az állatok bizonyos törzs tuljdonába tartoznak.[4]

A füljegy neve a baskiroknál, a kirgizeknél és az anatoliai törököknél: *in* vagy *en*. (A baskirok még *ineu*-nak is mondják). A füljegyek alakja igen sokféle. Leggyakrabban előfordulók a következők:

1. az egyik vagy mindkét fülnek egyenes hasítása a hegytől a tő felé;
2. a fülnek elülről vagy hátulról való hasítása a hosszúsági tengelyre merőlegesen vagy ferdén, le vagy felfelé. Ezt a jelet variálni lehet, egyik vagy másik oldalon, vagy mindkettőn való egy vagy több különböző irányú bevágással;
3. a fülhegy első vagy hátsó oldalát kis derékszög alakban vágják ki;
4. fülkagyló első vagy hátsó oldalán kis ív-alakú kimetszést ejtenek;
5. a fülkagyló felső harmadában az egyik vagy mindkét fülbe kerek lyukat vágnak. Ugyanezt még úgy is módosítják, hogy a lyukból a fülhegy végéig hasítást tesznek. Az állatok füljegyzését rendesen április hónapban végzik, amikor már nincsen olyan hideg, hogy a seb megfagyjon, sem olyan meleg, hogy a legyek megszállják.

[4] Aristoff W.: Opijty vijjasninia szosztava kirgiz-kazakov bolsoj Ordij i kara-kirgizov „Zsivaja sztarina" 1894. IV. III—IV. füzet 408—410 lap.

A jegyzésnél levágott füldarabokat nem dobják oda a kutyáknak, vagy macskáknak, hanem gondosan összegyüjtik s a falutól jó távol — ahol már nem igen kódorognak a kutyák — hangyabolyba dobják azzal a kívánsággal, hogy a tulajdonosok állatai ugyanúgy szaporodjanak, mint a hangyák.

A füljegyekkel kapcsolatban egy érdekes babonás gyógymódot említünk meg. Gyermekeknél gyakran előfordul, hogy a fülük kisebesedik. A füljegy neve, mint már említettük *in, ineu*. A betegséget ebből leszármaztatva *inszi*nek nevezik. Jelentése az, hogy a gyermek a szülőtől állatot követel, ha e seb a fül elülső részén van, akkor az anyától, ha a hátsó részén, az apától. A betegség elmulasztására megadják az állatot — bárányt — s azt füljeggyel látják el. Az ekkor kifolyó vérrel azután bekenik a gyermek fülsebét. Ha ettől nem múlik el, akkor újabb állatot kell a gyermeknek adni — most már borjut — amelynek ugyancsak füljegyzéséből eredő vérével megint bekenik a gyermek fülét, ha még erre sem mulnék el a seb, akkor az egészet csikóval ismétlik meg, amitől biztos eredményt várnak. Ha nem volna füljeggyel el nem látott állat, a már megjegyzett állatoknak füljegyét sebzik fel s az ebből szivárgo vérrel kenik meg a gyermek sebes fülét. Természetesen az ilyen állat is a gyermeket illeti szaporulatával együtt. Ez a szokás valószínűleg a mohammedán hit felvétele előtti sámánkodásból maradt fenn s vagy a védő szellemnek szóló véráldozat vagy a gonosz szellem elűzését szolgáló eljárás lehetett.

Az *inszi* szó tehát valamilyen jószág vagy tárgy tulajdonjogának megszerzésére irányuló igényt jelent. Ezenkívül még az ajándékozási ill. más valakinek tulajdonába való adási szándékot. Ilyen esetben a baskir azt mondja, hogy ezt a dolgot (tárgyat) X-nek vagy Y-nak szántam: *muni felanka inszileb* vagy *éjinszileb kujdim*.

Az inszi szó a kirgizeknél is *(incsi* vagy *éncsi)* használatos, mely szintén a füljegy *(in* vagy *en)* szóból származik és az előbbi igényt jelenti. Ugyanis a kirgizek incsinek nevezik azt a vagyonrészt, amely minden fiúgyermeknek a családból való elváláskor az apja vagyonából jár (magy.: „juss"); mikor a fiú házassága után elválik a családtól, az apa köteles nemez-sátorral és az önálló élet megkezdéséhez szükséges egyéb tárgyakkal ellátni gyermekét, valamint az élő állatok egy részét is kiadni neki. Ezt tulajdonképpen kötelesrésznek is lehetne nevezni. A különbség az, hogy itt nem örökségről, hanem osztozkodásról (vagyonmegosztás) van szó. Abban az esetben, ha valamelyik fiú az apja engedélye (beleegyezése) nélkül válik ki a családból, elveszti az incsire (osztályos részre) való jogát és később sem követelheti. Ilyen esetben a fiú csak azzal a vagyonnal távozik el a családból, amit felesége hozott magával hozományként. A családból való kiválás, mely az apa akaratától függ, születések sorrendje szerint történik. Az incsit az apa a következőképpen állapítja meg: az egész vagyonából leszámít annyit, amennyi még nem nős fiainak kiházasítására *(kalim*: fizetés) szükséges, a fennmaradó részt pedig annyi egyenlő részre osztja, ahány válakozandó fia van, de mégis egyik fia kivételével, aki szüleivel marad gondozásukra. Az otthonmaradó fiú házasságához szükséges állatot szintén leszámítja. Ezeken kívül az apa fenntart magának még két részt, hogy neki és feleségének öreg korában legyen miből megélnie. Rendesen a legfiatalabb fiú marad az öregekkel, aki nem kap incsit, de a szülők halála után tőlük az egész hátramaradt vagyont örökli.[5]

Az „inszi" vagy „incsi" szót megtaláljuk mongoloknál is „indsu"[6] formájában. Az uralkodóház tagjainak birtokában levő vagy azoknak védelme

[5] Grodekov N. J. Kirgizy i karakirgizy Szyrdarjinszkoj ablaszti 43—45. l. Taskent, 1889.

[6] Radlow W., Versuch eines Wörterbuches der türkischen Dialekten I. 745: änči, 740: änsi, 1455: ingü.

alatt álló földterületeket, városokat, községeket és személyeket „indsu"-nek nevezték. T. i. egyes városok, községek és személyek, hogy az adószedő hivatalnokok jogtalan zaklatása ellen biztosítsák magukat, a khánok, főhercegek, főhercegnők és főurak védelmét kérték. Tehát az előbbieknek az utóbbiaktól való függő viszonyát kell érteni „indsu" alatt.[7] Quatremère a Gazan-khán „chasz indsu"-jéről: saját indsujéről beszél.[8] Bartold Rasid-ad-din-től két adatot közöl. Az egyik szerint a Gazan-khán által kiváltott mongol foglyok az ő „kebteul"-jévé (gárdistájává) és „saját indsu"-jévé lettek, a másik szerint minden horda (vagyis minden főherceg és főhercegnő) udvartartási költségeire külön területet jelöltek ki „saját indsu"-jából.[9] Mindenesetre itt is a tulajdonjogról, illetve a tulajdonjog szerzéséről és gyakorlásáról van szó.

Az állatoknak a gyermek tulajdonába való juttatása egy másik módja az ajándékozás. A szülő minden állatfajtából kiszemel egy-egy vemhes állatot azzal az elhatározással, hogy szaporulatai a gyermekéi lesznek. Ilyen elhatározás az illető vagyona szerint többször és több állatra is vonatkozhatik. Ha az ajándéknak rendelt állat megellik, a gyermeket a kis állathoz viszik s ennek fülét megharaptatják vele, ez alatt a szülő kijelenti: „Ez az állat a tied!" A harapás úgylátszik a birtokbavételt jelenti s talán a füljeggyel való ellátás legősibb módja. Ez annál valószínűbb, mert a régi időben, mikor még szokásban volt kis gyermekek egymással való eljegyzése, a fiúval ugyancsak megharaptatták jövendőbelije fülét.

Tagán Galimdsán.

Brandmarkung der Tiere bei den Baschkiren. Die Baschkiren lassen — da ihre Herden gemeinsam weiden, die Tiere mit *Ohrenzeichen* und mit dem *Tamga* (Brandmarke als Eigentumszeichen) versehen. Es sind diese in der Regel spezielle Zeichen einzelner Familien oder ganzer Stämme. An Pferden werden gewöhnlich blos Stammeszeichen angebracht. Das Tamga wird auch zum Bezeichnen von verschiedenen Gegenstände oder Grenzobjekte benützt. Als Ohrenzeichen dienen Löcher oder Einschnitte; das Tamga wird je nach den einzelnen Stämmen an verschiedenen Körperteilen der Tiere im Alter von 1—2 Jahren mit glühenden Eisen angebracht. Das Pferd wird mittels Schlinge eingefangen. Von zwei Leuten an Ohren und Schwarz festgehalten, wird das Einbrennen durch einen dritten besorgt. Form des Tamgas: Halbmond, Kreis etz, manchmal auch der Anfangsbuchstabe des Eigentümers. Das Tamga hat auch schon als Unterschrift gedient. Bei den Mongolen wurde eine, in den Städten eingehobene Art Steuer Tamga genannt. Die Ohrenzeichen wurden, um das Frieren der Wunde zu verhüten, meistens im Frühjahr angebracht. Die landläufigen Ohrenwunden der Kinder werden *Insi* genannt. Man ist der Ansicht, dass die Ohren solcher Kinder mit dem Blute frisch gebrandmarkter Tiere bestrichen werdem müssen. Von diesem Brauche wird der Anspruch auf Gegenstände oder Tiere, die mit dem Insi Bezug haben, abgeleitet. Bei den *Kirgisen* bedeutet das Wort *intschi* den Anteil, der auf jeden Sohn beim Verlassen seiner Eltern zufällt. Bei den *Mongolen* versteht man unter *Indschu* Gebiete, Ortschaften und Personen, die unter dem Schutze der Mitglieder des Herrscherhauses stehen. Man plegte die abgeschnittenen Ohrenteile auf einen Ameisenhaufen zu werfen, in der abergläubigen Meinung, dadurch den raschen Zuwachs der Herden fördernd zu beeinflussen.

[7] Bartold V., Peszidszkja napdisz na sztené Anijszkoj mecsete Anucse 26—27. l.
[8] Quatremére, Histoire des mongols de la Perse 130. l. és Bartold i. m. 28. l.
[9] Bartold V. i. m. 28. l.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Állatgyógyitó eljárások Telkibányáról. Az alább közölt nehány gyógyító módot *Szakács András* mondotta el, aki nemcsak Telkibányán gyógyítja az állatokat, hanem távolabbi községekbe is őt hívják elsősorban, nem a tanult állatorvost.

Ha a lónak szorulása van, akkor legjobb, ha egy félliter bort felforralnak, amikor a bor forr, tenni kell bele egy evőkanál törött fekete borsot és ugyancsak egy kanállal törött erős paprikát, ha ezek is megfőttek, akkor az egészhez 2—3 dl napraforgó olajat kell keverni. Az olaj hozzáadása után a keveréket le kell hűteni és hidegen megitatni a lóval. A következő teendő az, hogy a ló *egerét* (fületövén egy mirigy) harapófogóval megfogják, megrángatják, majd tiszta árral megszúrják; a szúrás nyomán egy nagy csöpp vér fakad. Ha a baj súlyosabb, akkor nem az egerét vérezik meg, hanem a nyelvét, mégpedig a következő módon: a ló nyelvének a hegyét kézzel megfogják és kihúzzák, egyet fordítanak a nyelven, mire a nyelv alatti *kék ér* hozzáférhetővé válik. Ezt a kék eret árral megszúrják és továbbra is kihúzott helyzetben tartják a nyelvet, mindaddig, amig 0·5—1 l. vér el nem folyik, ekkor elengedik a nyelvet, mire a vérzés is eláll. Ezekután egy napig koplaltatják a lovat, majd öt napig kizárólag ropogós szénán tartják, herét, lucernát nem szabad etetni.

*

Ha megzabált (megcsömörlött) a ló, akkor négy vagy öt tojást — úgy amint van héjastól szikestől — jól össze kell törni, majd egy félliter ecetet keverni hozzá és ha a ló hirtelen vagy ismételten zabált volna meg, akkor alaposan meg kell jártatni, hogy jól megizzadjék, ezután meg kell vele itatni az ecetes tojást, ugyanakkor a szűgyén alól a *nyűgeret* meg kell vágni. Az nap koplaltatni kell és nem szabad befogni sem.

*

A kehet úgy gyógyítják, hogy a ló torkán vagy a lábán lévő daganatra nyúlhájat tesznek, amitől a daganat kifakad. Közben füstöléssel is kezelni kell a lovat; a füstölő úgy készül, hogy egy *kaszrolyba* (kisebb lábas) parazsat tesznek, arra galamb- vagy tyúktrágyát szórnak. Az állat fejét pokróccal letakarják és úgy füstölnek az orrába. Kúráló takarmány: vízbe áztatott kendermagot piritott *gabonával* (rozs) kevernek és ezzel étetik a kehes lovat.

*

Keh ellen jó az is, ha kilenc szem borsót, huszonhét szem konkolyt, három fokhagymát, egy negyedliter erős ecettel összetörnek és a keveréket melegen vagy a ló orrába vagy torkába öntik.

*

Füstölőt úgy is készíthetnek, hogy tyúkganét fokhagyma szárral kevernek és azt újfazékba vetett parázsra szórják és a füstjével háromszor füstölik meg a kehes lovat.

*

Szőrférges lovat langyos szappanos vízzel mosogatnak (a szappanos víz úgy készül, hogy egy vödör vízbe egy darab háziszappant elfőznek). A szőrférget — Szakács András szerint — erős húzástól kapja a ló; eleje megmerevedik, majd a lapockáján, de méginkább a csülkin, gennyes daganat támad, amely kifakad és állandóan folyik. Ezt a sebet kell a szappanos vízzel mosogatni. Mosás után a gennyes sebet tengelyről lekapart kocsikenőccsel kenik be; a kenőcsre mozsárban lisztté tört mogyorófa szenet hintenek és ronggyal befáslizzák. Két-három hétig óvni kell mindenféle víztől a sebet, még a ló saját vizeletétől is.

*

Hályog ellen legjobb, ha ember ürüléket szárítanak, azt megtörik és nádcsőből a hályogos szembe fújják.

Szokták mézzel is mosogatni a hályogos szemet. A leggyakoribb eljárás azonban az, amikor üveget, kristálycukrot és gömbölyű borsot lisztté törnek és nádcsőből ezt a keveréket fújják a hályogos szembe. Ha ez nem használna, akkor *égből esett vereshasú békát* kell fogni, elevenen ketté vágni

és a béka eleven testével dörzsölgetni a beteg szemet.

*

Ha a ló a szomjazástól egeret kap, be kell kötni az orrát, hogy ne szeleljen és alaposan meg kell futtatni: elmúlik az egere.

*

Amelyik herélt vagy csődör ló nem tud vizelni, annak a húgycsövébe disznótetűt kell dugni, ha az nem volna, akkor petrezselyem gyökeret kis szeletre hasítanak és azt dugnak a húgycsőbe; kancáknál a petrezselyem gyökér jobban használ, mint a disznótetű.

*

Ha a szarvasmarha felfúvódott, egy félmarék oltott meszet 2—3 liter vízzel elkevernek és azt beletöltik s ezután, hogy a mész a jószág száját meg ne égesse, 2—3 liter tejet itatnak meg a beteg állattal; a tej kimossa a szájából a meszet. A tej megitatása után egy negyedóráig várni kell; a negyedóra eltelte után egy másik negyedóráig *kergetni* kell a marhát, mire a megitatott mész és tej *átvágja*: a felfúvódás megszűnik.

*

Amelyik tehén vért vizel, azzal egy tavi békát kell elnyeletni elevenen (de nem azon a napon, amelyiken elkezdett vért vizelni, hanem három nap mulva, különben a rontott vért a béka belefojtaná a tehénbe!), ha nem állna el a vér, akkor a kéményből fényes kormot kell szedni (egy jó félmaroknyit), összetörni és egyharmadrésznyi avas nyúlhájjal tojásformára gyúrni és lenyeletni a tehénnel: elál a vérzés.

*

Ha a szarvasmarha vagy a juh nem tud kérődzni, akkor a másik állat szájából kiveszik a felkérődzött falatot, kétfelé osztják; az egyik felét visszateszik a kérődző állat szájába, a másik felét azéba, amelyik nem tud kérődzni: ettől megindul a kérődzése. De ha ettől sem indulna el, akkor Urnapja előtt szedett *kérőfüvet (nyúlárnyék)* kell forrázni, csóvába gyürni és azt a nem kérődző jószág szájába adni, ettől megjön a kérődzése. (Minden gyógyfű csak úgy használ, ha azt Úrnapja előtt szedik).

Száj- és körömfájós marhának a körmét tisztára mossák és avas nyúlhájból olvasztott zsirral kenik be. A jószág folyton nyalja a körmét és így a szája is gyógyul.

*

Ha a szopósbornyú nem akar fejlődni, akkor az anyja tejét megrontották, ezért egy keresetlen patkót kell tüzesíteni, azt tüzesen a fejőzsétárba tenni ráfejni a tejet és azt megitatni a bornyúval, nem lesz többé beteges, fejlődni fog.

*

Ha valamely állatba beleestek a *nyűvek*, akkor napfelkelte előtt tiszta kútvízzel kell leönteni a nyűves testrészt: a nyűvek naplementre kihullnak.

*

Ha sertésbe esik bele a *nyű („beköpi a fényes légy")*, akkor a legjobb, ha napkelte előtt keresnek egy földi bodzát és azzal a nyűves testrészt háromszor megütögetik. Ezután a bodzát a kéménybe akasztják, mikorra a bodza elszárad: kihullnak a nyűvek.

Kovács László.

Szalmahordó kelepce Diósjenőn. Ez az érdekes gazdasági szerszám, amely a magyar területen az egész Drávamentén, főként az Ormánságban elterjedt, valószínűleg közvetlenül az Alpokból húzódott le az onnan eredő folyók völgyeiben a Dunántúl felé. Az Ormánságban szalmahordó bőgő, dobó, koppantó, kaláta, Göcsejben kecele, Vasban hajdiván néven ismeretes. A bőgő elnevezés Bátky szóbeli szives közlése szerint az eszköz terjedelmes nagyságára vonatkozik (l. még bőgő gereblye, MNy. XXX. 265. l.), a hajdiván pedig hajtványból származtatva a vesszőből való hajlítást jelenti. Délidunántúltól felfelé Vasmegye kivételével más vidéken nem tudunk a szerszám használatáról s így annál szembetűnőbb előttünk a nógrádmegyei Diósjenőn való felbukkanása. Az egész faluban elterjedt a szerszám *kelepce* néven. A környező falvakban semmit sem tudnak ilyen eszközről. A kelepce név nyilván a madárfogó kelepce hasonló használatával értelmezhető. Rajzát l. a Magyarság Néprajza II. k. 168.

Minthogy a szerszám Európa más vidékén is használatos, pl. Ragnar Jirlow szerint Svédországban is, feltehető, hogy valamikor általánosabban elterjedt volt s mint ilyen, néprajzilag figyelmet érdemel. Az Alpokban Stragadán (Streugitter)[1] néven ismeretes. Az erdőről ebben hordják le a szénát, Steierből Stra- oder Fuada-pougn (Streu oder Futterbogen) néven ismerteti L. Bein.[2] Ebből láthatjuk, hogy a szerszám idegen nevei nem hagytak semmi nyomot a sokoldalú és jó magyar megnevezésekben. Jó volna az eszköz magyarországi elterjedéséhez újabb adatokat találnunk.

Dr. Gönyey Sándor.

Munkácsi Bernát: Ősi magyar szerszámnevek. (*Nyr. LII. k.*) *Munkácsi B.*, aki őstörténetünk tárgyi világának nyelvészeti úton való földerítésében is, mint úttörő, elévülhetetlen érdemeket szerzett, jelen tanulmányában szerszámneveink eredetét nyomozza a finn-ugor (és részben környező) nyelvek régi szókészletében.

A vizsgált szók három osztályba sorozhatók: 1. Igéből képzett névszók: *ásó, véső, fúró, verő* (kalapács), *fogó, üllő, fúvó, tű* (a *tövik* ‚szegeződik' igéből), *szalu, gyalu, sulyok* (a *sujt* igéből). 2. Régi eredeti nevező szók: *ék, fen, köszörü*. 3. Későbbi szerszámnevek, melyeknek indo-iráni egyezései is vannak: *mü* (‚opus'), *veszel* (mindkettő osszét eredetű), *szeg, ár, kés, fejsze* (elhomályosult összetétel; jelentése *fás-ék* volna), *fürész* (elhom. összetétel, utótagjában a *reszel* ige lappangana), *ágyú* (‚instrumentum'; alapszava még nincs tisztázva) és *szer* (‚instrumentum'; belőle később: *szerszám*).

Ezek a szerszámnevek — szerinte — mintegy vázlatban mutatják elénk műveltségi állapotát és fejlődését egy szkitha környezetben élő ősnépnek.

Munkácsi — amint látjuk — az eddigi tanításokhoz képest jelentékenyen megsokasítja ősműveltségünk tárgyi leltárát. Hogy új megállapításai teljesen helytállók-e, nyelvészeknek kell eldönteniök.

Bátky Zsigmond.

Fehér Gyula: A sárréti nád. Örömmel olvassuk a Szeghalmi Ref. Gimnázium 1935/36. évi Értesítőjében ezt a kis cikket. Nemcsak ünnepi beszédek kapnak így helyet az Értesítőben, de a komoly munka eredménye, magyar népi kulturánk részletkérdéseinek szűkebb területű bemutatásával szép példaadás arra, hogy ifjúságunk a magyar néppel foglalkozván már középiskolai tanulmányai alatt is közelebb hozza a falu népét a magasabb kultúrához. A nádvágók ma már kihalóban vannak a Sárréten, de még öreg emberek emlékezetéből a nádvágás és eszközeinek életét dicséretesen összeállította a fiatal kutató. Ismerteti a fűzfavessző kötéssel kimerevített bakból, nyélhez erősített *köpüs* élből álló *nádvágót*, aminek élét a *ripátyás* jég kiverte s ezért inkább sima jégen használták. A 4—5 kévéből álló *nádrendet* vágta a *tolós*, a gyerekek a nádszálakat *pászították, szeszmettől, csörmöktől, gezmecektől* kirázták. A kévekötözők a nádat térdükkel *összeriszálták*, lábukkal összehúzták, hogy oldalt a kéve szögletes, *táklás* legyen. *Kákába* vagy vesszőbe is kötözték a nádat. A kemény, kivált *bördős* nád összetört kötéskor, a kötélnekvaló könnyebben hajló nádat *perge nád*nak nevezték. A kévéket *halhiba* rakták. A fehér fakó nád a réti nád, a piros sárga szinű a *borda nád*. Ha az idő megereszkedett, hajóról vagy nádról vágták a nádat s a *lápozó rúddal* tolták a hajót.

Érdekes eszköz volt a *deszkalap*, amivel a nádat kiszállították. Az uraság megbízottját *nádas csősznek* nevezték. Ő vette ki a felerész dézsmát. A Körösre, Berettyóra Gyoma felé, majd a Tiszán nádtutajon szállították a nádkévéket. Kívánatos volna a nádról összegyüjtött többi adat közlése és az építésben való felhasználása, ami bevilágítana a magyarság régi életébe, mikor még a házak nagyrésze, miként Freisingi Ottó püspök leírásából tud-

[1] Gustav Bancalari: Forschungen und Studien über das Haus. (Linz a. d. Donau) Wiener Mitt. der Antr. Ges. in Wien XXX. Bd. 1900. 5. 18.

[2] Dr. Leop. Bein: Beitrag zur Kenntnis des Obersteier. Haus und Ackergeräte. U. a. XXXIV. Bd. 1914, S. 175.

juk, nádból készült. Kíváncsian várjuk a dicséretes kis cikknek ezt a kiegészítő folytatását.

Gönyey Sándor.

Egy lapp falu kúpalakú építményei. (Ernst Manker: Die konische Gabelstangenkote, Zeitschr. für Ethnol. 1933, Hft. 4/6, LXV. Jahrg. 159.) Egy rénszarvastartó erdei lapp falunak kezdetleges kúpos építményeit, hosszú póznákból összeállogatott kotáit ismerteti a szerző: a *sátorkotát* (Lautkåhte v. sagge-kåhte), a *turfa* vagy *tőzeg kotát*, a vadász-halászok részére nyirfakéreggel borított és gyeptéglával vagy turfatéglákkal borított tarve-kåhtet v. lavvo-t és a legfejlettebb boronafás kotát (viello-kahte) ismerteti szerkezetileg és belső életével.

Utóbbit télen és ősszel használták, mikor a rénszarvasok gombatáplálék után legelésztek. Egyébként nyáron a könnyebb sátorkotát használták. A sátorkotát könnyen hordozható vázzal (pällje) ősibbnek tartja a szerző, mert ezt még a sikföldi ősi nomád életben is használhatták. A félnomád erdei lappok ellenben a helyhezkötöttebb, nehézkesebb boronafás kotát (Blackkote) használják, mint szilárdabb építményt. Ezt építik maguknak a karesnandó lappok is, akik ma már felhagytak a rén fejésével és csak mint vágómarhát tartják. A vágómarhához pedig csak néhány pásztor szükséges, a rénszarvasnyáj tulajdonosa családjával biztosabb menedéket talál a turfa vagy a boronafás kotában. A teljes nomád rénfejő lappok azonban csak sátorlapot visznek magukkal, mert könnyen jutnak hozzá a kotá építéséhez szükséges póznákhoz a legeltető helyek körül lévő erdőkben.

Gönyey Sándor.

Kőkori falu feltárása Köln mellett. (W. Buttler: Das bandkeramische Dorf von Köln-Lindenthal und seine Bedeutung für die Entwicklung des Bauerntums. Zeitschr. für Ethnol. 1935. (Hft. 1/3. S. 69—74).) Köln mellett feltárt kőkori falut rekonstruál a szerző a Rajna löszborította középterraszának széléről, ahol a cölöpök helyei, melyek a putrilakásokat támogatták, megállapíthatók s ennek alapján a kis lakótelepeket jól körvonalazhatták. Szalagdíszes kerámia, örlő és törőkövek, tövises ekepapucsok földművelésre vallanak, amit még jobban megerősítenek az árpa és tarackbúza (Triticum dicoccum) maradványok. Szarvasmarha, disznó, birka, kecske és kutyacsontok házi állatok tartásáról tanuskodnak.

A szerző magyar területen segítségünkkel, bár erről nem tesz említést, ma élő analógiákat gyüjtött a rekonstruált építmények megértéséhez és közli a 6. ábrán egy baranyai felvételem alapján (F. 63154 sz. Gilvánfa) készült cölöpökre épült cigány kukoricagórának, melyet ő magyarnak mond, rajzát, mint az 5. ábrán rekonstruált kőkori gabonás hasonmását. Nagyszámú gabonatartó mellett csak néhány lakó épületet talált s ezek valószínűleg putrilakások voltak. A 2—300 évig lakott telepen mintegy 250—300 lélekre teszi Buttler a lakosok számát. A szalagdíszes kerámia fokozatosan nyomult a *Rajna vidékére*, a paraszt (értsd helyhezkötött földműves) lakosság *első települési helyére*. Ezért fontos a szalag kerámiás kultura a rajnai országokra nézve. Ez a nép békés földművelő volt tényleges kulturával, amely mint első vezette be Németországban a paraszti életformát, ezáltal bebizonyítva, hogy a másik, még fiatalkori kultura az északi és nyugati kulturkör nem egészen oly régi, mint a szalagkerámiás.

Ettől a néptől vették át más népek, mindenekelőtt az északi rasszok emberei a földművelést. Ezek az északi népek az eltűnő jégkorszakkal kétségtelenül részben vadászok voltak, akik a déli népek hatására jutottak helyhez kötött életmódhoz meggyökeresedve északi hazájukban. A jégkori északi vadászok és a délkeleten előálló helyhezkötött paraszti életformák szerencsés kapcsolódásának látja szerző a nagy német magasabb kulturát és a 4500 éves kölni kőkori falu emberében látja a földművelés közvetítőjét. A nép eltünt, senki sem tudja hova, valószínűleg az északi népek megsemmisítették, kunyhóik elpusztultak, azonban műveik még ma is tovább élnek a német parasztságban.

Ha nem is osztozunk teljesen a

szerző csekély anyagra támaszkodó messzemenő következtetéseivel, mégis jó példa ez a kis dolgozat arra, hogy a tárgyi néprajz és archeológia együttes munkájával miképpen rekonstruálhatók rég letűnt életformák.

Gönyey Sándor.

Horvát női fejviselet. (Dr. M. Gavazzi, Prof. V. Tkalčić T. Paulić: Oprema zenske glave, 35 ábrában mutatja be nyugati horvát területről a fejviseletet. Etnogr. Istraz. i Grada 1934. 53—68. old. 35 ábra). Ezt röviden a következőkben jellemzi: Az alapot a hajjal körülfont hajlított drót, szalma stb. betét képezi („kunjc", „kofrtalo", „spletki", „fanjek", „rogi" etc.); erre egy tokocskát („kapica", „poculica") helyeznek, rendszerint himzéssel, rátétekkel, csipkével díszítik. Ezek kettősek. Az alsó „kapica", a „dolnje kapica" értéktelenebb bolti tarka anyagból készül, a felső „poculica" „gornja kapica" hímzett, szövött vagy egyéb díszítménnyel ékesített. Erre a mennyecskék fején még egy fejkendő („peca") kerül, melynek alakja és alkalmazása vidékek szerint változó.

Gönyey Sándor.

Horvátországi szalagszövés és főkötőfonás. (Dr. Milovan Gavazzi. Tkanje uskik tkanica („Gaćnjaka", „Bradešnjaka") pletenje zenskih kapica („Ialba"). (Etnogr. Istraz. i Grada 43—46 old. 7 ábra). A szalagszövő technika és állvány a Száva és Kupa vidékének különböző helyeiről ismeretes. Képen mutatja be a felszerelt állványt, amelyen a kifeszített fonalakat egy cövek két csoportra választja s az így képződött nyílásba egy fakés váltakozó betolása által vetik az egyszerű geometrikus mintát adó bélfonalat.

A főkötőfonás technikája már csak Trg faluban él. A sorokba és rendekbe fonogatott fonalak mintája a ráma két végén keletkezik úgy, mint az a Garay által ismertetett szlavóniai magyarságnál ismeretes. Itt még bemutatja Gavazzi, hogy a kész fonadékot egy-egy betolt deszkácska által tartják egybe. Végül a lefont anyagot középen két egyenlő darabba vágják szét. A szerszám és művelet a képeken jól szemlélhető.

Gönyey Sándor.

Újabb adatok az ősi szövőszékek ismeretéhez. (Karl Brandt. Herne Westfalen: Neuerkentnisse zu vor- und frühgeschichtlichen Webstühlen. Praehistorische Zeitschrift, Berlin, XXVI. Bd. 1935. 1/2 Heft, 87—101. old. 9. ábrával.) A régészeti leletek között gyakori kőből és agyagból készült u. n. orsókarikák a néprajzi kutatóban is kétséget ébresztettek. Különösen feltűnt előttünk is, hogy a karikák lyuklyának széle nagyon vásott és azon rovátkás kopások vannak, ami hengeres orsó betolása által nem állhatott elő, ellenben valami gyakorta rákötött fonal bevágódásainak eredményeként könnyebben képzelhető. Magam részéről ismerve egyes primitiv népek fonalsodrási és nyujtási eljárását, úgy vélem, hogy legalább is ezeknek egy részét akként használhatták, hogy a fonásra szánt rostok végét hozzákötötték a kő- vagy agyagkarikákhoz és sodró mozgással megperdítve elhajították, miáltal a rostok fonallá sodródtak, illetőleg nyúltak. Azt gyanítom, hogy az u. n. orsókarikák között ilyen fonalnyujtó nehezékek is rejtőznek.

Volt azonban ezeknek az u. n. praehistorikus orsókarikáknak más szerepük is, amint az K. Brandt érdekes cikkéből kiviláglik.

Már W. La Baume hangoztatta, hogy az ősi függőleges szövőszékeken a láncfonalakat úgy feszítették ki, hogy végükre agyaggúlákat kötöttek. Magyar leletre hivatkozik ő, a soproni halstatti urna oldalán látható figurára, melyen asszonyok kezelik a súlyokkal kifeszített láncfonalas szövőszéket. Újabb westfáliai ásatásokból a Kr. u. 2—3. évszázadra tehető nehezékek kerültek elő, melyeket a kis Ostbach patak forrásvidékén semmi esetre sem lehet háló nehezékeknek tartani. Ellenben sikerült Brandtnak feltárnia egy kis helyiséget, melyben a függőleges szövőszék állványának lába helyét s a támasztó oszlop helyét is megtalálta, a lábak helye között pedig több égetett agyagtömböcskét lelt. Ezekről nagyon helyesen úgy vélekszik, hogy a láncfonalak nyujtására szolgáltak, miként azt a recens izlandi függőleges szövőszéken még ma is láthatjuk s a Lyngenssfjord körül élő lappoknál is

találták. A nehezékek között vannak felső részükön kissé ferdén átlyukasztott csonka gúla alakúak és közepén kerek lyukkal ellátott lapos korong alakúak, melyeken még a fonál gyakori bevágódása is nyomot hagyott. A kisebb nehezekeket nyilván finomabb, a nagyobbakat durvább, vastagabb fonalak nyujtására használták.

Két kis szövő szobácskát rekonstruált a szerző a hernei és westrupi ásatások alapján. Ezekben a tűzhely közelében állott a szövőszék s alatta, valamint a tűzhelyen is több szövőszéksúly feküdt. Valószínűleg a kis helyiség csak egy része volt valamely gazdasági épületnek. A tulajdonképeni lakóházat nem találták.

Magyarországi hasonló leletek között különösen a lengyeli figyelemre méltó a fenti szempontok tekintetében, mert az itt talált, régen hálónehezékeknek vélt égetett agyag súlyok alighanem szövőszék láncfonal-nehezékei lehettek, mert hiszen abban a magasságban, nagy vizektől távol aligha használtak öreghálót. Azonkívül másodlagosan felhasználhatták a szövőszéksúlyokat a tűzhelyen is edények alátámasztására, ami önként adódott. Eredeti és főszerepük mégis a láncfonalak nyujtása, kifeszítése volt.

Gőnyey Sándor.

A delfin vadászata a Puir községi giljákoknál. Korejnovics J. A. (Szovjetszkaja Etnografia, 1935. II. sz. 108—116. lap.) A delfin vadászata a giljakok életében nem bír nagy jelentőséggel, mert gazdasági életük alapját a halászat és a fókavadászat képezi. Bár a delfinvadászat nem állandó jellegű, hanem inkább a véletlen adta esetlegességektől függ, mégis vannak bizonyos jellegzetes vonásai.

1. A zsákmányt az egész falu lakossága között osztják szét, ellentétben a fókavadászattal, amelyből csak a vadászat résztvevői részesednek.

2. Az elejtett vaddal kapcsolatban vallásos szertartásokat végeznek. A vadászat összes mozzanatai és a vallási szertartásos jelenetek rajzokkal igen kifejezőleg vannak megjelenítve. Két leírást is közöl a szerző, de a rajzok többet beszélnek a leírásánál.

Tagán Galimdsán.

Külső Mongolia jurta alakú épületei. (M. I. Kondratjeva: Sovjetskaja Etnografija III. 14—42 old. 1935.) A szerző felveti a kérdést, hogy vándornépeknél keletkezhetik-e és fejlődhetik-e ki építészet? Tanulmányában bemutatja, hogy köralakú jurtájuk szilárd építkezésnél, mint alapelem szolgálhat.

Jurta alakú épületekkel találkozunk a burjátoknál, altáji népeknél, kalmüköknél, kirgizeknél és belső Mongólia egyes törzseinél. Anyag szerint kőből, téglából, fából, agyagból stb. épülnek. Alakjuk szerint köralakúak és sokszögűek lehetnek. Kezdetlegességük miatt ezeknél építészeti stilusról nem beszélhetünk. Egész másképpen áll a dolog külső Mongóliában, ahol a jurták fokozatos fejlődése sokkal magasabb fokot ért el a kedvező viszonyok folytán. Itt nagy és szerkezetében szövevényes épületek jöttek létre és kialakult egy építészeti stilus, melynek tiszta formája mellett kinai és tibeti keveredésűeket is találunk. A kedvező viszonyok elsőjeként azt említi, hogy itt a lakosságnak mintegy 9%-a volt letelepedett s ezek anyagiakban is jól szituáltak voltak. A letelepülés pontjai elsősorban a kinaiak által épített erődök környéke, melyek köré lassanként kinai kereskedők telepednek. Ilyenekként szolgáltak a fejedelmek és törzsfők székhelyei, azután a mongol kolostorok, végül a közlekedést szolgáló postaállomások. A kolostori építmények részint kinai, részint tibeti, vagy a kettőnek vegyülékéből való mintára épültek. Hogy a tibeti és kinai építési stilus mily átalakuláson ment keresztül, avval nem akar foglalkozni, mert csupán azon építészeti stilussal foglalkozik, amelynek őse a nemezsátor volt. Röviden ismerteti a mongol nemezsátrak alkotórészeit, aztán áttér a jurtából keletkezett szilárd épületek ismertetésére. Előbb a sátor vázát nem állítják egyenesen a földre, hanem deszkapadlóra, melynek szélén körben faragott gerendapárkányzat fut. Hogy a tetőszerkezetet szilárdabbá tegyék, négy oszlopot állítanak fel, s ezeket felül négy gerendával kötik össze. Ez tartja aztán a tetőzet legfelső részét, a *ton*-t, v. i. a törökségnél „csangarak"-nak nevezett tetőzáró fakarikát a felette lévő ívvel. A szél felfogására és

a meleg megtartására a bejáró elé deszkából egy kis szobaformájú építményt alkalmaznak. Északmongóliában a szél és csapadék ellen a jurta fölött az északi oldalon deszkával vagy fakéreggel fedett egyoldalú lejtős tetőt is építettek. Néha két vagy több jurtát össze szoktak kötni, olymódon, hogy egymás háta mögé helyezik. Igy nagyobb férőhelyet nyernek. Az összeépítésnél, ha a jurták nem érintkeznek közvetlenül, az összekötő részt deszkából készítik, a közvetlen érintkezőknél pedig az érintkezés helyén a szerkezet hiányzik.

Ezek a pótépítmények ebben vagy fejlettebb formában megmaradnak még sokkal fejlettebb jurta alakú szilárd építményeknél is. A leírt jurtafajta is szétszedhető és más helyre állítható. A jurta további fejlődésében már nem szétszedhető, és az alkotó részeit képező rácsokat, rudakat, nemezt már deszka, gerenda, kő, tégla és vas helyettesíti. Fellépnek az alapépítmények s a mellé vagy fölé épített részek is. Az eredetileg köralakú jurta négy vagy sokszögű, kúpalakú, teteje pedig piramisalakú lesz. Ha a jurta átmérője 20—25 méternyi, akkor a tetejét nem tudja négy oszlop megtartani. Ilyenkor a belső négy oszloptól egyenletes távolban újabb 10—12 darabból álló oszlopsort helyeznek el, melyeket szintén gerendákkal kötnek össze. Igy egy körülfutó második területrész áll elő, egyik a faltól a külső oszlopsorig terjedő gyűrű, a másik az ezen belüli rész. Az ilyen nagyobb és kettős fedélszerkezetet nem birta el a rácsos falszerkezet, azért keletkezhetett sokkal erősebb fal, illetve körbenfutó oszlopokból álló váz. Az oszlopok közti teret eredetileg a jurta falát képező ráccsal töltötték be. Ilyen jurta alakú építmények most is találhatók. Szerző véleménye szerint ez az átmenet a hordozható jurtából a szilárd épületbe. A fejlődés még tovább megy, a rácsot a deszka, a rudakat a lécek helyettesítik. Innen csak egy lépés a boronaépítményekhez. A köralakú jurtánál az alapgerendák és az oszlopösszekötők fedőfáit is ívalakúra kellett kifaragni, ami hosszú időt és nehéz munkát kivánt. Könnyítés kedvéért ezeket kezdik egyenes darabokból építeni, ami kevesebb időt és munkát kiván. A sokszögből így egyszerűsödik le aztán a négyszögűre. Nagyobb részben az ilyen jurta alakú építmények északi Mongóliában találhatók. Különösen sok van ilyen az Ulan Bator kolostorokban, de másokban is. Ezek a kolostor épületek a következőképpen osztályozhatók: 1. Templomok, 2. Másodrendű kultuszépítmények, 3. Adminisztratív gazdasági épületek, 4. Lakóépületek. Építőanyag, szerkezet és stilus szerint az itt felsoroltak egyformák. Alapváz és tetőszerkezet szerint a jurta alakú építmények a következő tipusokra oszthatók: 1. Köralakú épületek, egyszerű vagy kombinált kúpalakú tetővel, 2. Négyszögűek, négy lejtős piramis alakú tetővel. 3. Sokszögű épületek kupola tetővel.

Az első két tipus a következőképpen kombinálódik: 1. a bejárathoz deszkából építenek fedett bejárót, 2. két épület ugyanazon vagy különböző tipusból, vagy közvetlenül összekötve egymással, vagy összekötő deszkaréssel kapcsolva. A második, négyszögű tipus felső építménnyel is bír. A felső építmények a hozzá és ráépítések leginkább kinai stilusúak. A templomoknál nagyságuk szerint: a köralakúaknál 5—30 méter, a négyszögűeknél 5—20 méterig terjed az átmérő. A magasság is az épületek nagysága szerint 4—10 méterig terjed.

A jurta alakú épületek anyaga legnagyobb részt fa. Kisebb épületeknél nem alkalmaznak fundamentumot, legföllebb, ha a telek nem egyenes, a szögletek alá laposkövet állítanak, esetleg 40—50 cm magas faoszlopokat. A nagyobb épületeknél már van fundamentum is, kő, tégla, vagy vályog, ritkán faoszlopokból.

A jurta alakú faépületeknek két tipusa van: borona és deszka. A szerkezetük egyforma, csak részletekben variálnak. A köralakú boronaházak építéséhez 1 2 méter hosszú, 15 – 30 cm. vastag négyszögletes gerendákat használnak, amelyek külső és belső oldala ívalakra faragott, hogy köralakú lehessen. Az összekötés különböző bemetszéssel történik s minden következő sor az alatta lévőnek a közepén

kezdődik, akár a téglafal kötése. A sokszögű jurták 8—12 szögűek, igen ritkák és primitivek. A falgerendákat a kivályuzott függőleges oszlopokba eresztékkel ágyazzák, tolják be. Anyaguk csak a kérgétől megtisztitott fa, hosszúságuk 1—2 méter. Minden szögoldal két részre van tagolva, így az oszlopok száma a ház szögleteinek a kétszerese.

A négyszögű házakhoz csak lehámozott vagy faragott gerendákat egyaránt lehet használni. Kisebb épületeknél a gerendát egész hosszában használják, a nagyobb épületeknél itt is oszlopok segélyével való toldást alkalmaznak. A falon minden oldalon legalább két négyszögletes vagy hosszúkás ablakot alkalmaznak, melyet deszkapárkánnyal vesznek körül és faráccsal látnak el.

A deszkaépületeknél a falat az oszlopok közé beágyazott deszka alkotja, a köralakúaknál köralakú faragott gerenda képezi a váz alapját, a szögleteseknél egyenes, faragott gerendaráma (talpfa). Ezekbe az oldaldeszkák részére kisebb vályuzást, az oszlopok részére nagyobb bevágásokat készítenek. Az oszlopok 15—25 cm vastagok, négyszögletűre faragva. Magasságuk a talpfától másfél, két méter. Az oszlopok tetején a talpfához hasonló koszorúfa van alkalmazva, ami megadja a kellő szilárdságot. Kisebb négyszögű épületeknél a négy sarkon csak négy oszlop van s ezekbe jön a fal. Nagyobb épületeknél a deszkák és a gerendák rövidsége miatt kénytelenek több oszlopot alkalmazni. A körépületeknél a fal részecskék (az oszlopok közötti részek) száma 10—40 között váltakozik s minden páros, a négyszögűeknél 2—7-ig váltakozik. A falakat alkotó deszkákat nem vizszintesen, hanem függőlegesen helyezik alul-felül a váz vályuiba. Négyszögü házaknál néha találunk vizszintesen fektetett deszkafalakat is. A köralakú épületeknél a falat két abroncsszerű gyűrűvel veszik körül kivülről, ami a falfelületet három részre tagolja. Kisebb épületeknél nincsen ablak s csak a tető ton-ján kapnak világosságot. Ezután az ablakok és ajtók elhelyezéséről, nagyságáról, a falak belső betapasztásáról és a házak különböző részeinek festéséről beszél. A tetőszerkezetre áttérve, a szerző megállapítja, hogy a jurta alakú épületeknél a tető tartója a fal és a falon belül elhelyezett oszlopok, éppen úgy, mint a rendes jurtánál. Nagyobb épületek tetőszerkezete pedig a már nem hordozható, nemez jurta ismertetett szerkezetével azonos szerkesztésű.

Itt is a tetőszerkezet főrésze a központban négyszögben elhelyezett négy oszlop a koszorúfával és az erre helyezett ton-nal. A négyszögűeknél sokszor két rámát is találunk egymásra téve, s ezeknél már a ton nem kör, hanem négyszög alakú. Nagyobb köralakú épületeknél a már ismertetett módon elhelyezett oszlopsort találunk. Aztán a tetőszerkezetek változatait ismerteti úgy a kör, mint a négyszögű jurtáknál. A fedél anyaga a jurta alakú épületeknél vagy rudak, mint a nemezsátraknál, leggyakrabban deszka, néha vaslemez. A rudakat egyszerűen vászonnal fedik. A négyszögű épületeknél a fedőanyag deszka, néha vaslemez. Ezzel kapcsolatban ismerteti a fedés különböző módjait és a tető festését. Azután a hozzáépített és felső építmények szerkezetére tér át. Beszél aztán a cokcsin nevű templomstilusról, mint a mongol jurta tipus egyik változatáról. Egyidejűleg a jelenlegi urgai cokcsint részletesen ismerteti.

Befejezésül azt mondja, hogy az ismertetett adatok alapján meg lehet állapítani, hogy valóban létezik mongol nemzeti építészet, melynek sajátos stilusa eddig csak véletlen történés alapján nem foglalta el méltó helyét a keleti építészet történetében. Ezt a stilust területi és ethnikai jelei után mongol, származása és alakja után pedig jurtos építészeti stilusnak nevezi.

A jurtos, vagy mongol építészeti stilus fővonása az építészet történetében oly ritka geometriai figurának, a körnek hegemoniája, formai szempontból az épületek monumentálisak, melyben kiemelkedik a tetőnek azon elsőrangú jelentősége, amely azt az épület fő alkotójává teszi. Végül jellemző a falaknak különböző részekre való tagozása.

Tagán Galimdsán.

KÖNYVSZEMLE.

Dr. Szabó Kálmán: *Kecskeméti tanyák.* (Kecskeméti Lapok kiad., 1936, 55 l. 3 á.)

A legkisebb, de jellegzetesen magyar település és gazdaság-egységnek, a *tanyá*nak időbeli kialakulását eleddig kevéssé ismerjük.*

Érthető tehát, hogy szerző világosan föltehette a kérdést, mikor keletkeztek a kecskeméti tanyák s mit neveztek régen tanyának?

Hogy erre feleletet adhasson, átnézte (és nem ‚belekukkantott') a város Tanácsi jegyzőkönyveit (és Fenyítő iratait) 1590-től kezdve (a korábbiak elkallódtak) s bennük a jószágtenyésztő gazdálkodásra csakugyan becses adatokat talált.

Igy megállapította, hogy „a tanya szó már 1592-ben előfordul ilyen formában: Kiss Jánosnak taniara meonet = a tanyájára ment". (Alkalmasint tanyájára menet). Ez eddig az egyetlen és legrégibb írásos följegyzés az alföldi — természetesen — állattartó tanyáról.

Pontosan 101 évvel később már nyomtatásban is olvasunk erről a tanyáról, nevezetesen *Otrokocsi Fóris Ferenc* írja, hogy a *tanya* nemcsak halászóhely, hanem: circa Danubium hospitia ovium in agris, azaz juhok szállása a mezőkön *(Pápay*, i. h.). Sőt ha helyes *Pápay* olvasata — ami nagyon valószínű — a másolatban (!) fennmaradt *Jordan Cod.*-ben (1516—1519) többször előforduló, állattartással kapcsolatos *tawa* szóról, akkor a tanya a kecskeméti adatnál még ide s tova száz évvel korábbi időből igazolható.

Egy másik igen becses adata a kecskeméti jegyzőkönyvnek 1687-ből a következő: „Kis Istvánnak másik *mezei kertje* is vagyon, melyet nyáros kertnek hívnak .... vagyon 180 esztendeje, mióta az eleji is bírták". Mint látni fogjuk, ez a *mezei kert* jószágteleltető hely, azaz *szállás*, illetőleg *tanya* volt.

Szabó szerint — s ezt nyugodtan elfogadhatjuk — a téli szállásokon a jószágnak ólat és szárnyékot építettek s valószínűleg ezekből a szállásokból lettek idővel egyes falvak és városok. „A török hódoltság alatt elpusztult kecskemétvidéki községek — írja tovább — nem voltak mások, mint a kunok téli szállásai s ásatásaink igazolták, hogy a házak egymástól távol úgy voltak elhelyezve, hogy mellettük a telelő jószág szárnyékokban, aklokban elfért, amit több esetben meg lehetett állapítani."

„A kecskeméti tanyák keletkezése tehát messze századokba nyúlik vissza."

Elfogadható az a megállapítása is, hogy a gazdák a török uralom alatt (s talán korábban is) a fuvarral lerovandó terhes szolgáltatás elől húzódtak ki a tanyákra s ez a magyarázata annak, hogy a tanács sűrűn tilalmazza az állandó kiköltözést.

Tanulmánya további folyamán sorra veszi, hogy mit neveztek a nagy jószágtartás korában állásnak, szállásnak, nyaralónak, telelőnek, tanyának, cserénynek, kertnek.

Állás elsődlegesen az a hely, ahol a jószág delelőre vagy éjszakázásra megáll. Ettől nyerte nevét az *állófa*, melyet a jószág megszokva, körüláll v. körülfekszik. *Szállás* az a földterület, melyet legeltetés v. gazdasági munka céljából megszállanak, de jelenti az ott lévő épületeket (szárnyék, akol, ól, kunyhó) is. Kecskemét a XVII—XVIII. sz.-ban bérbevett pusztákat (25 kun és 11 megyei puszta) *szállások*ra osztotta s érdemes polgárainak bérbe adta. Monostor puszta 1729-ben csupán 10 szállásból állott, ami fogalmat ad a szállások nagyságáról. Figyelmet érdemel, hogy a szállások egy része már a XVI. sz.-ban magánkézen volt. A *nyaralót* és *telelőt* nem kell külön magyaráznunk, csupán az utóbbihoz kell hozzátennünk, hogy azt a teleltetésen kívül szántás-vetésre is használták, mint a *Magy Népr.*-ban *Györffy* is mondja. Ezért hívták a telelőt még *előföld*nek és *kert*nek is. *Pásztortanyá*nak mondták (föltehetőleg a *halásztanya* mintájára) a pásztorok szállását, ahol azok gúnyájukat, élelmüket tartották, ahol hosszabb-rövidebb ideig tartózkodtak, beleértve a jószág számára csinált födetlen építményeket is. Eb-

* A *tanya* szó eredetének kapcsán, a tanyának mint telepnek származását is érinti szerző s azt mondja, hogy a szó szláv eredete egyáltalán nem jelenti azt, hogy a tanya, ill. tanyázás fogalmát a szlávoktól tanultuk volna. (Hogy a szót a szlávok esetleg a hunoktól v. avaroktól kölcsönözték, teljességgel igazolhatatlan). Mivel a *tanya* szó szláv mivolta a mai tanyával kapcsolatban más munkában is meg van említve (Magy. Népr II, 194) néhány szóval ki kell térnünk rá.

A *tanya* kétségtelenül szláv alkalmasint tót kölcsönszó (MNy. XXII, 111, *Melich*), de úgy a szlávban, mint 1095-től kezdve (ez az első okleveles említése) a magyarban is évszázadokig csupán csak halászóhelyet — ‚vonyót' stb. — vagyis nem állatteleltető v. gazdasági telepet jelentett. Amikor ennek megnevezésére a halászat mesterszavaiból kölcsönvettük, akkor a tanya már régesrégen magyar szó volt. *Pápay J.* ‚Egy rejtélyes szócsoport c. cikkében (MNy. IX) meg is próbálta indokolni azt, miképen került át a *halászati tanya* az *állattartási* és *földmívelési tanyára*, olyanképen okoskodván, hogy ez utóbbiak az előbbiek mellé épültek. Hogy így történt-e vagy sem, arra most nem térünk ki, de megemlítjük, hogy mi eredetük magyarázata közben két ilyen, a halászatból az állattartásba átvett mesterszóra — *cserepcsík* és *palóka* mutattunk rá (MNy XXXII, 194 és NNy. VII, 21.)

A szláv halászati tanyának s a magyar gazdasági tanyának a *tanya* szón keresztül tehát csak ennyiben van köze egymáshoz.

ből következik, hogy a pásztorok tanyái, tehát az állattartási tanyák a nyaralókon voltak. Valószínűleg ilyen magános pásztortanyák lehettek — szerző szerint — a kunok és honfoglalók nyári szállásai is. A pásztorszállást és tanyát a XVIII. sz. közepe óta a *cserény* szó szorítja ki. A telelővel azonos volt a *kert* (mezei kert), ahol a jószágot teleltették s melynek földjét szántották-vetették. Ma is *kertész*-nek nevezik Kecskeméten a gazdasági munkára felfogadott, tanyán lakó cselédfélét. (Ez volt a nevük már 1786-ban is). Ezek a város, vagy már a hódoltság előtt magánosok tulajdonában lévő kertek — melyek fölött a tanács a köz javára, ritka szociális gondoskodással korlátoltan v. korlátlanul rendelkezett — nem közvetlenül a város mellett voltak, egymáshoz közel, hanem szétszórtan a nagy határban, még a legtávolabb eső pusztákon is.

Milyen épületek voltak már most a kerteken v. telelőkön, mert hiszen ezek voltak a *mai értelemben* vett tanyák? A tanácsi iratok szerint ezek voltak: *kutak, szárnyékok, ólak, istállók* (a cselédség lakásai, tüzelőkkel), kerekformájú *juhász nádkunyhók. rendes lakóházak* a gazdáknak, vagyis „a XVII-es évek közepétől kezdve vannak mai értelemben vett tanyák."

A tanyai település a török dúlások után megnagyobbodott határterületeken az ősi magyar jószágtenyésztés természetes következménye, mondja végül a szerző, mely ma mindjobban a belterjes mezőgazdálkodás céljait szolgálja, tesszük hozzá mi.

A gazdag anyaggal támogatott beszámoló alapján azt állíthatjuk tehát, hogy a kecskeméti tanyák (s általában bizonyára az alföldi tanyák) multját a XVI. sz. végétől kezdve, a tanácsi iratok alapos kibányászása után eléggé tisztán látjuk. Hálásak vagyunk érte *Szabó Kálmán*nak. De hálásak vagyunk azért is, hogy e fáradságos munkájával, nagyérdemű kollegánk, búvár *Zoltai Lajos* követőjeként, újolag példát mutatott vidéki kartársainak.

Bátky Zsigmond.

A Balaton vidék népének építészete. (Irta és összeállította *Tóth Kálmán* építész A Balaton déli oldalának anyagát *vitéz Nászay Miklós* építész gyüjtötte össze. Az előszót *Padányi Gulyás Jenő* építész írta. Tartalmaz 114 fényképfelvételt.)

„Ez a könyv — amint bemutatják — egy képeskönyvsorozat első kötete, melyet követni fog a kutatómunka előhaladásával még több, hogy megismertesse Magyarország népének építészetét."

Az előszó írója utal a népköltési és népzenei gyüjtésre és hangsúlyozza azoknak a vonatkozó művészetek területén eredményezett felfrissítő, megtermékenyítő hatását. A Néprajzi Társaság Építészeti Szakosztálya is azzal a céllal alakult, hogy a népi építkezés szerkezeti és formakincsét tanulmányozza, megismeri, összegyüjti, megőrzi és továbbfejleszti, hogy vele megtermékenyítse és irányt szabjon a magyar építészetnek. Szép és nehéz feladat ez. Szép és nemes feladat, mert meg akarja menteni népi építészetünk tájtipusait, gátat akar vetni a pallértermékek uniformizáló, bomlasztó terjedésének. Hiszen az építkezés tájtipusai nem kevésbbé fontos kultúrértékei népünknek, mint pl. a különböző tájszólások vagy az egyes vidékek népviselete. Nehéz feladat, mert szociális bajok és racionálista felfogás közepette akarja továbbmenteni a népnél egy letünt gazdasági rendszer házkultúráját s ugyanakkor ennek a parasztházkultúrának az értékeivel meg akarja termékenyíteni a polgári és középítkezést. Nehéz feladat ez, mert ne feledjük, hogy a ház elsősorban az anyagi kultúra leltárába tartozik; életét és alakulását a célszerűség és nem a hangulat szülte fantázia határozza meg. Épen azért a nép nem épít apái építészetének szépség- és formajegyei szerint, hanem anyagi tehetségéhez mérten a céljainak leginkább megfelelő házat építi fel, mindenkor igazodik azonban a helyi *divathoz*. Mindezt nagyon jól tudják szerző és munkatársai is s azért járnak jó úton, amikor a népi építészetet szerkezeti és esztétikai szempontból tanulmányozzák, hogy azután az ő szakavatott kezükből kerüljön ki a népi építkezés — *tájtipusokat mindig féltve őrző — divatlapja.*

A néprajz tudomány művelői eddig keveset foglalkoztak a népi építkezés esztétikájával. Őket elsősorban a kultúrák keletkezése, fejlődése és a különböző kultúrkörök egymásra gyakorolt hatása érdekli. Épen ezért, házkultúránk kérdéseit tanulmányozván, a tűzhelyet — a ház lelkét — veszik vizsgálat alá. A tűzhely különböző kultúrrétegekből rakódott össze, hogy a mai szintre emelkedjék, elemzése az alapkultúra fejlődésére vet világot, míg elhelyezése és szerepe eredetére, formakincse és szerszámai a különböző kultúrkörök kölcsönös hatására adnak feleletet. Nem utolsó sorban vizsgálja a néprajztudomány a ház elhelyezését, másszóval a telek berendezését, tovább menve az egyes telkek egymáshoz való viszonyát, vagyis a település kérdését, mert ez a gazdálkodásra, a megélhetés alapjaira nézve szolgál felvilágosítással. A települések tanulmányozása során tapasztalhatjuk, hogy a nép milyen bámulatos célszerűséggel alkalmazkodik az egyes tájföldrajzi adottságokhoz stb. Ezek

olyan kérdések, melyeket bármilyen szempontból foglalkozzunk is a lakóházzal, nem téveszthetünk szem elől.

Szerző ez alkalommal a Balaton menti házakat kizárólag esztétikai szempontból vizsgálja; a tömegek elosztása, a vonalvezetés ritmikája és az arányok művészi elrendezése érdeklik. Rövid vázlatban összefoglalja ugyan a Balaton vidéki ház fejlődését is és úgy is indul, mintha a képekkel ezt akarná igazolni, azonban csakhamar a tornácra összpontosítja figyelmét. A bő képanyag részletesen és sok oldalról világítja meg a tornác nagy formagazdagságát és fejlődésének egyes állomásait, úgy hogy kevés kétségünk is marad a fejlődés bemutatott irányait illetőleg. A házfejlődés elméleti részével is egyetértünk, azonban a bemutatott képek nem támogatják — minthogy nem is támogathatják — nagyobb zökkenő nélkül a fejlődési sort. Az első képen bemutatott ősi egysejtű ház képe nem meggyőző; az a benyomásunk róla, hogy mai alaprajzát és formáját fele részének lebontásával nyerte, ezt a kérdést különben is csak a tűzhely alapos vizsgálata döntené el. A következő tiz képnél körülbelül megmarad az elmélet vonalában, hogy azután néhány bizonytalan tipuson keresztül áttérjen a nemesi kuriákra, melyek a mult század hetvenes éveitől fokozatosan mentek át a parasztság kezére. *Ilyenformán nem a paraszthaz fejlődését, hanem a nemes ház degenerálódását szemlélhetjük.* Tekintve azonban, hogy szerzőnek más a célja: — a Balaton vidék építészetének szépségeivel foglalkozik, azt akarja velünk is megismertetni — így nem is vártuk a Balaton környéki ház fejlődésének tudományos vizsgálatát. Reméljük azonban, hogy egy következő kötetben a megfelelő tudományos módszerek alkalmazásával ezt a kérdést is megoldja.

Szerző és munkatársa, vitéz Nászay Miklós, beigazolták már ezzel a kötettel is, hogy sok hozzáértéssel, kitűnő érzékkel, éles szemmel és nagy szeretettel foglalkoznak népünk építészetével. Nagy érdeklődéssel várjuk további munkájuk eredményeit, nemcsak azért, mert rendkívül fontos és égetően sürgős feladatot vállaltak — hiszen Nagy-Magyarország közel 13000 községéből alig 200-at dolgoztak fel a multban, szerkezet és formaszépség szempontjából — hanem azért is, mert reméljük, hogy építészetünk gazdag szépségeinek feltárásával végeszakad annak a hiányos ismeretek alapján megindult romantikus, székelyeskedő tipusépítkezésnek, mely még a kilencszázas évek öröksége. Addig is, míg a következő kötetek megjelennek, a néprajztudomány ezt a kötetet, mint értékes adattárat, köszönettel iktatja leltárába.

Kovács László.

Rénszarvastenyésztés a jurak-szamojédeknél. (*Th. Lehtisalo: Beiträge zur Kenntnis der Renntierzucht bei den Juraksamojeden.* Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning, Serie B., Skrifter XVI. 180. o. 37. ábra, 2 térkép. Oslo, 1932.)

A szerző 1911—12-ben a tundrajurakoknál és 1914-ben az erdei jurakoknál tett tanulmányútja alkalmával gyüjtött anyag egy részét mutatja be. A Nagy Tundrán kóborló tundrajurakok nomád rénszarvastenyésztők (nem ritkaság, hogy a gazdagabb szamojédnek 5000 darabból álló nyája is van), kisebb mértékben vadászok és halászok. A Pur, Taz, Agan, a Középső-Ob keleti mellékfolyói stb. mentén élő erdei jurakszamojédek igen szegények, inkább halászok és vadászok. Náluk a rénszarvastartás számbelileg sokkal jelentéktelenebb. *T. Lehtisalo* a két szamojéd törzs rénszarvaskulturájának minden mozzanatára kiterjeszkedik. Munkája első részében a rénszarvastartásra vonatkozó terminológiát gyüjtötte össze, majd rátér a rénszarvaskultúra néprajzi bemutatására. A jurakszamojédeknél a rénkultúra különböző rétege megtalálható; vadászat a vad rénszarvascsordákra, a rénszarvas, mint szánvonó, teherhordó és táplálékot (vér, hus) adó állat szerepel. Mindezek mellett az ősréteg egy negativ eleme is fellép, t. i. a rént nem fejik, tejét nem fogyasztják, mint pl. a lappok. *T. Lehtisalo* először a vad rénszarvassal és annak vadászatával ismertet meg, majd a szelid rénszarvas jelentőségére tér át. Tárgyalja a nomadizálás formáját, az állatbetegségeket, bemutatja a rénszarvaspásztort és tárgyi felszerelését, a pásztorkutya jelentőségét, a kasztrálást, a rénszánkókat, a befogás módját, a hús, vér, zsir felhasználását, a jogszokásokat stb. Rámutat a szamojédek és az oroszok, zürjének, osztjákok közötti érintkezésre. Munkája utolsó fejezetében részletesen foglalkozik a rénszarvasnak a jurakszamojédek vallásában való jelentőségével. — A jurakszamojéd rénkultúra kultúrtörténeti szempontból elsősorban azért érdekel bennünket, mert abban a protourali réteg ismertetőjelei lappanganak (a lasszó használata, a füljegyek alkalmazása, a véres és vértelen rénszarvasáldozat stb.). A maga kultúrfelépítésében és összességében pedig nem más, mint a protoszamojédeknél (és őslappoknál) keletkezett s a Szaján hegységből, mint relativ kiindulási pontból északra vándorolt ősformája a rénszarvaspásztorkodásnak, amelynek keletkezése és terjeszkedése idején a pásztorkutyák alkalmazása már ismeretes volt (v. ö. *F. Flor*: Haustiere und Hirtenkulturen. Wien, 1930. 139.). A megállapítás kimélyítését és részletes kidolgozását nagy mértékben viszi előre *T. Lehtisalo* értékes

könyve, amelyet kutatási szempontjai és módszeres feldolgozása alapján nagy haszonnal forgathat minden pásztorkultúrával foglalkozó etnografus.

Gunda Béla.

A vadászat és halászat Finnországban. *U. T. Sirelius: Die Volkskultur Finnlands.* Erster Bd. *Jagd und Fischerei in Finnland.* Kiadja W. *Steinitz*, ford. *G. Schmidt.* 151 o.d., 311 ábra. Berlin u. Leipzig, 1934. — Walter de Gruyter et Co.)

A fenti munka *Sirelius* finn néprajzi kézikönyvének a halászatra és vadászatra vonatkozó részét tartalmazza. A kiadó és fordító a jelentéktelenebb részeket elhagyta vagy összevonta, viszont fontos fejezetekkel (antropometriai adatok, fókavadászat stb.) ki is egészítette az eredeti finn munkát. Az ősfoglalkozásoknak ez a két ága azért érdemel fokozottabb figyelmet, mert a finn-ugor ősnép vadász-halász életmódot folytatott, noha mint háziállatot már ismerte a kutyát és juhot[1] s a megszelidített rénszarvast *Sirelius* szerint talán már teherhordásra is használta. Érdekes ezzel szemben *Kai Donner* véleménye, aki szerint a vogulok és osztyákok a rénszarvast csak a 14—15. sz. óta tenyésztik (FUF. XVIII. 115—144.). Nagyon valószínű, hogy előbb is ismerték, csak tenyésztésében visszafejlődés következett be. Ez régészetileg is igazolható, mert a neolitikum elején fellépő fésűskerámia kulturának legnagyobb részben a finn-ugor népek ősei voltak a hordozói. Ebben a kulturában pedig minden valószínűség szerint a rénszarvas tenyésztése ismeretes volt.[2] *Sirelius* tekintetbe véve a többi finn-ugor népeket is, kitér a vadászat jogi vonatkozásaira, a medve ünnepre, a vadászok felszerelésére, a fegyverekre. Részletesen tárgyalja a passziv vadászatot, a fegyverekből fejlődött csapdákat, vermeket, fogókosarakat és ládákat, a hurkokat, zúzócsapdákat, szorító deszkákat, a mérgezéssel való vadfogást stb. Ugyanilyen részletességgel ismerteti a halászat minden vonatkozását. A bemutatott anyag alapján úgy látjuk, hogy Északeurázia finn-ugor népeinek vadászkultúrája egészen önálló réteget alkot, archeológiai kapcsolatokkal rendelkezik és élesen elkülönül a déli területek vadászkultúrájától. Kapcsolatai Északamerika és Északkeletázsia arktikus népterületéig kimutathatók. Igy pl. *Sirelius* által Wippschlinge-nek nevezett felrántó hurkok a jakutoknál, csukcsoknál, eszkimóknál, a Vancouver körüli kwakiutl törzseknél, az algonkin indiánoknál is megtalálhatók.[3] Hasonló felállítási elvek és formák mutathatók ki a hurkok több más formáinál, az u. n. Pfotenbretteknél, a zúzó, nyilas és torziós csapdáknál is, amelyek sem az Elementargedanke fogalmával, sem a természeti kényszer hatóerejével nem magyarázhatók. Itt mindenesetre a protourali vadászkultúrának egy erős kelet felé való kisugárzása tételezhető fel. Nem lehet véletlen Északamerika és Északeurázia vadászkultúrájának párhuzama sem.[4] A hasonlóság nyomatékosan alátámasztja *Birket-Smith*, *Rasmussen* vándorlási elméleteit. *Sirelius* a deszkából készült zúzócsapdákkal (finn *nakki*, *nalkki*) kapcsolja össze a torziós csapdát, amely szerinte egy tovább fejlődött formája az előbbinek. Ez azonban tévedés, mert hasonlóság csak a felállítás elvében van[5] s török, finn-ugor és szláv népeknél mindenütt, mint különálló tipusok lépnek fel a zúzócsapdák mellett. Egy fontos néprajzi probléma vetődik fel a vermekből fejlődött nyirfajdfogó kosarakkal kapcsolatban. Ezt leginkább a zabföldek mentén állítják fel s a finneken kívül csak a földmüveléssel foglalkozó finn-ugor népek (zürjének, votjákok) használják, a voguloknál és osztyákoknál ismeretlen. Ennek eredete *Sirelius* szerint a finn-permi időkre megy vissza. Előfordul azonban északkeleti Szibéria különböző néptörzseinél is.[6] Hasonló elvű vermek pedig a jakutoknál, jukagiroknál is vannak. Ez alapján azt feltételezhetjük, hogy a vadászkultúra hatásának egy erős hulláma csak a finn-permi időktől kezdve érte az északázsiai népeket. A vadászkultura tárgyi részének északeurázíai összefüggéseit nagyszerűen egészítik ki a vadászmitológiára vonatkozó újabb kutatások (Zelenin, U. Holmberg). Ugyanilyen fontos néprajzi problémák vetődnek fel *Sirelius* könyvében a halászattal kapcsolatban is, amelyeket főleg *Jankó* egyes megállapításának revíziójánál hasznosíthatunk. A gazdag képanyag mellett különösen ki kell emelni a könyv világos fordítását és a bő bibliografiai összeállítást. Reméljük, hogy a kiadó hamarosan gondoskodni fog a munka folytatásának megjelenéséről is.

Gunda Béla.

A magyarság tárgyi néprajza II. (A Kir. Magy. Egyetemi Nyomda kiadása, Budapest 1.519 ábrával.)

A magyarság néprajzának második kö-

1 Vö. *Bátky*: Ugorok „juhászata", Ethn. 1931, 90-91.
2 *Fr. Flor*: Hausfiere und Hirtenkulture n, Wien, 1930. 126

3 *J. Lips*: Fallensysteme der Naturvölker, Ethnologica III. 162.
4 *Fr. Flor*: Beitrag zu den Problemen der arktischen Kulturgliederung, Mitteilungen der Anthr. Gesell. in Wien, LXIII 1933 56.
5 Vö. *Manninen*: Die nordeurasischen Torsionsfallen, Eur. Sept. Antiqua. IV. 1931. 3.
6 *Lips*, i. m. 132—137.

tetében mesteri kézzel vonja össze Györffy és Viski mindazt, amit néprajzilag legtöbbet mondó ősfoglalkozásainkról és tárgyi hagyományainkról tudunk. Első részében a népi gazdálkodás tárgyainak élete elevenedik meg előttünk a legkezdetlegesebb gyüjtögetésen kezdve a magyarság ősfoglalkozásainak a vadászat, halászat, állattartás, földmüvelés és teherhordásnak fejezeteire bontva. A magyarság tárgyi kulturájának legvonzóbb részei bontakoznak ki ebben a csaknem 500 oldalas kötetben.

Legkevesebbet tudunk a gyüjtögetés és főként a vadászat tárgyairól, melyeknek jórészét a gyermekjátékok alapján rekonstruálhatjuk, mert ezekben maradtak fenn öntudatlanul a felnőttek ősi fegyverei. Másrészt a nyelvi hagyomány vezet nyomra az íj, ideg, nyíl, tőrök, csiklék ősi használatában. Népi vadászatunkról rendelkezésre álló nagyon szórványos irodalmi anyag csekélysége dacára is tömören és változatos egybeállításban, eleven formában nyerünk képet. A ravasz népi vadfogásoknak eszközei: a csavaros végű fúró, hajítófa, búgattyú, kopjázás, sokféle hurok vetése, csikkentők és tőrök állítása működésükben tárulnak elénk; használatuk megértését különösen segítik az ábrák, melyek világosan tüntetik fel az elmés eszközök szerkezetét. Kár, hogy — bizonyára helyszűke miatt — a néprajzi múzeum tárgyi anyagának vadászati része nem egészíti ki egész terjedelmében ezt a vonzó fejezetet.

Az állattartásban néprajzunk legkevésbé feltárt fejezetére, a tájfajtákre hívja fel figyelmünket a szerző. Ezeknek vázlatos ismertetése után pásztoréletünk a szilajpásztorságtól a földmüvelés fejlődésével mindinkább erősödő istállós állattartásig és a pásztori építmények ősi alakjaival, tiszta magyar formáival szakszerű csoportosításban sorakozik. A pásztorszervezet, nyáj, legeltetés, itatás-terelés, őrzés, számontartás, szaporítás, gyógyítás, igábatörés, pásztorépítmények, jászlas istállón tartás, hizlalás, tejgazdálkodás természetes fejezeteire bontja Györffy pásztoréletünket. Ezekben alapos képet alkothatunk az egyes csoportok címében foglalt fogalmakról. A legeltetés élete igazolja, hogy a magyar jó pásztor már régen űzte a mai modernnek hitt legelőgazdálkodást, a pásztás legeltetést, mert *tilalom*ba tette a legelő bizonyos részét, amíg az fel nem javult. A pásztoréletnek minden ízében kiemelkedik magyarsága, keleti, jórészt török hatások alatt való kialakulása, amit a szerszámok nevének származásával is igazol a szerző. El nem mulaszthatjuk, hogy ezen a helyen is rámutassunk arra a téves irányra, melybe egyesek a magyar ház eredetkérdését pásztorépítményeinkkel összefüggésbe hozták és helytelenül magyarázták. Pásztorépítményeink kezdetleges formái önálló magyar alakoknak bizonyultak s a szilárd magyar háztól teljesen függetlenül fejlődtek. Azokat nem lehet fejlődési sorrendbe erőszakolni, amint Herman Ottó tette s még ma is akadnak hívei ennek a képzeletben gazdag, de történeti tényekkel nem igazolható elgondolásnak. Azok a tőlünk távol álló analog esetek, melyekben nomád teksztilépítmények szilárdvázú építményekbe alakilag átmentek, nem jogosítanak fel arra, hogy egymástól teljesen függetlenül fejlődött magyar építményeket kapcsolatba hozzunk. A magyar körház (a kifejezést sehol sem találjuk népünk nyelvében!) csak mondvacsinált képzeleti alkotmány, feltevésének semmi induktiv alapja nincs! Egy-két köralakú d sznóól és gabonásverem jórészben újkeletű építményeinek semmi bizonyítóereje nincs ebben a kérdésben. A vesszőből font kerekded, illetőleg inkább elliptikus alakú egysejtű építményeket viszont éppen úgy megtaláljuk a Balkánon, sőt az erdélyi oláhoknál is (l. Orosz Endre Erdély 1911. számában közölt jádvölgyi oláh házat).

Alföldi és Alföldön kívüli pásztorkodásban látszó különbséget Györffy szerint a földrajzi viszonyok magyarázzák. Előbbi az ázsiai törökség állattartás módjára emlékeztet s így néprajzilag azzal kapcsolatos közös okai vannak, mint egyaránt kezdetleges szilaj pásztorkodásnak. Ezzel szemben a hegyvidéki istállós állattartás, amivel kapcsolatban a tej, gyapju hozadékot is értékelik, inkább európainak mondható. Az ősi tájfajták pusztulása is ez utóbbi állattartásmód térfoglalásának tulajdonítható.

A halászat a magyarságnak ősi létfenntartó foglalkozása volt, még ha egyes vidékek népe nem is él vele, amiből egyesek szűk látással vitatni akarták a magyar halászat ősiségét. Már pedig ezt gazdag halászati tárgy- és névanyag mellett nem lehet megérteni. Éppen ezért is helyénvaló volt a magyar halászat multjának és jelenének tömör, világos összefoglalása, ami az ábrákkal együtt adott 40 olda on igen nehéz feladat volt. Egyik foglalkozásunk sem rejti magában úgy népünk őstörténetét, mint halászatunk. A finnugorságtól örököltük a legkezdetlegesebb rekesztő halászatot, a bolgár-törökséggel való érintkezés adta át a gyalommal, szigonnyal, horoggal űzött halászatot a halban gazdag területen, ahol már történelem előtti időktől fogva kínálkozott ez az ősi mesterség. Herman Ottó, Munkácsi Bernát és Jankó János összehasonlító alapon végzett munkáinak gazdag eredményei összegeződnek a fejezet néhány sorában, tárgyilagosan elkülö-

nítve a műnyelvben is az ősi finnugor, bolgártörök, szláv és német elemeket.

Rekesztőhalászat, kerítőhalászat, hajtóhalászat, állítóhalászat, keresőhalászat, vetőhalászat, tapogató halászat, hurokvető-, szigonyos halászat, horgászat, ragadozó madárral való és mérgező halászat mellett még a rákászásról és a halász járulékos szerszámairól is vázlatos, de csaknem kimerítő képet nyerünk. Végül történeti és fejlődési sorrendbe állítja szerző a magyar halászatot, rámutatva az újabb vizsgálatok kiegészítő anyagára, melyek alapján a közelebbi összehasonlító vizsgálatokat végrehajthatjuk. Gondosan megirt fejezet a földművelés sajnos rövid 10 oldalon, amiben összeszorítva még a magyar gazdálkodás történetéből is nyerünk egy kis ízelítőt. Ebben természetesen több a nyelvi, mint a tárgyi bizonyítékunk, de ez utóbbiak annál nyomatékosabban támogatják őstörténészeink megállapításait. Földművelésünk eredete és multja mutatja, hogy miként gyarapodott fokozatosan a magyarság északról délre haladva ismeretekben s hogyan tért át lassanként a gyüjtögető gazdálkodásról az intenzivebb földművelésre, miközben sok terményt vett át elsősorban a törökségtől, majd később a szlávságtól. Ezekhez járult hazánk területének megszállása, mint az észak- és déleurópai mezőgazdasági művelődésnek átmeneti területe, ami megmagyarázza a sokféle termény, eljárás és eszköz változatosságát. Ezeknek a változatos körülményeknek következményeként állítja be szerző gabonaféléinknek, a földhasználatnak, településnek és a mezőgazdasági viszonyoknak különösségeit, amiből érthetővé válik a török világ közbenjárásával a magyar tanyarendszer kialakulása és inkább keleti tipusúnak mondható gazdálkodási módjaink a vele járó eszközökkel.

A kétféle magyar gazdálkodás: az alföldi a domb- és hegyvidékitől földrajzi adottságánál fogva eredetében is elkülönül. A búzatermeléshez kötött, nagyobb mérvű jószágtartással járó alföldi gazdálkodás épületek nélkül a szabadban gondoskodik a betakarításról, kaszával arat, s mint a szénát, boglyákba rakja a terményeket, nyomtatással szérüskertben vagy mindjárt a helyszinen választja külön a szemet. Ezzel szemben a domb- és hegyvidéki magyarság inkább rozsot termel, sarlóval arat, a terményeket csűrökbe pajtákba rakja s részletekben télen át hadaróval csépel. Ez utóbbi középeurópainak mondható amannak gyökerei keletre és Déleurópába, illetőleg Nyugatázsiába vezetnek.

Ezeknek függvényeként, bár külön fejezetben, következik a teherhordás módjainak, közlekedés eszközeinek, a járműveknek tárgyalása. A kézi cipekedés eszközei, ételhordó, vízhordó rúdak, háton, fejenhordás kezdeti módjai, mely utóbbi Déleurópa felől került hozzánk, átvezetnek a tali ska és tragacs használatához, majd a hátasló ősi kihasználásához, amit egyúttal a híradás szolgálatába is állított a magyarság. A gyalogjárásnak akadályait leküzdő népi lábbelik, falábak, lápibotok, hótalpak, csontirongák, sinkók, fakorcsolyák, úszásra használt tömlők alakjai ősi hagyományos jelentőségűek. Igen érdekesek vízi járműveink kezdetleges alakjai, melyek közül a nádtutaj mintegy mozgó láprész magától magyarázza annak neveit: a láp, lábó, duláb, talpas elnevezéseket. A vontatók, csámeszek, szánok, szekerek, mint fokozatosan fejlettebb közlekedési eszközök magyar formái és a teherhordó állatok szerszámainak különleges magyarsága ugyancsak kidomborodik jellemzésükben. Főleg áll ez a kocsira, melyet úgy nyugat, mint kelet felé átvettek a magyarságtól.

A népi munkák hétköznapi életének és eszközeinek olvasása után, mintegy ünnepi díszben mutatják a magyarságot a következő fejezetek, melyekben új megvilágításban, tárgyilagos tartalommal bontakozik ki népművészetünk, vagy amint Viski helyesebben kifejezi, a magyarság díszítő művészete. Kiemelkedve a régi romantikus szemlélődésből, Réthy László szavaival élve a „legfontosabb alapelvet, a nemzet ethnikai állását, egyéniségének sokféle elemét" nem felejti ki a szerző a számításból és magyarázatait, melyeket világosan bizonyító ábráival is kísér, megnyugtató tényekkel igazolja. Népi díszítő művészetünkben jelentkező primitiv elemek a régiségben feltalált kezdetleges ábrázolásokkal párhuzamosítva kézzel foghatóan igazolják azoknak ősiségét, de ezzel szemben az újabb hatások, magasabb kulturából leszállott hagyatékok is tárgyilagosan elkülönülnek. A díszítő művészetben annyira fontos anyagszerűség elve a fejezetek csoportosításában is kifejezésre jut. A kéregmunka, csont és szarudíszítései, lószőrből készített dísztárgyak, bőrdíszítések, szőttesek, himvarrás, tojásfestés, fafaragás, a legmagasabbrendű ház és kapudíszítésekig, majd a cserépmunka, fémmunka és mézes kalács díszítésekre tagolódik népi díszítő művészetünk.

Pásztortárgyainkban s a házi eszközök között az ősfoglalkozásokkal kapcsolatos szerszámok díszítéseiben találja szerző a hagyományos elemeket, melyeket a körző és vésző természetének megfelelően az őskor La Tène korszakában is megtalálunk. Ezek a geometrikus jellegű díszítőelemek európaszerte élnek. Helyenként ezen a kezdetleges fokon rekedt meg a fafaragó művészkedés. A magyar faragó művészet-

ben fokozatosan tér jutott a virágdíszítményeknek, a kisebb tárgyaktól kezdve a kapufélfákig végig élve a magasabb művészi stilusok hatásait, főleg a barokkot. Amennyire történeti emlékeink megengedik, szerző az összehasonlítások alapján ezeket is figyelembe véve tárgyilagos kritikájú szemléletével válogatja ki a kulturhatásokat a tiszta népi elemektől, ami annál nehezebb feladat, mennél messzebb megyünk vissza a régiségbe.

Hogy népünk tárgyi világának bemutatása teljes legyen, Viski még a szellemi hagyományainkkal együtt járó tárgyi anyagot is ismerteti: a hangszereket, néphitbeli emlékek, babonák, szokások tárgyi kellékeit, öltözeteket, jelmezeket, álarcokat, vagyis azokat a tárgyakat, melyek „a szellemi jelenségek hagyományos formát öltött — vagy ilyennek vélt — kiséröi, közvetítői, eszközei" Ezekről ugyan szellemi hagyományaink tárgyalásával kapcsolatban a következő kötetek is adhattak volna témájukkal összefüggőbb képet, de így elkülönítve is még kézzelfoghatóbbá válik e hagyományok életének megértése. Ez annyival is inkább sikerül a kötet végső fejezetében, amennyiben az élet folyásával hozza szorosabb kapcsolatba azokat kezdve az élet négy szükségén: a születésen, temetésen, házasságon s a régebben még jelentősebben, a serdült fölavatáson.

Régóta tátongó hézagot pótolt a Magyarság Néprajzának ez a kötete is és reméljük, hogy még több hívet fog szerezni e nemzeti jelentőségű tudományunknak, melynek nevelő értékét a tudományos haszon kívül minden magyar embernek el kell ismernie.

Gönyey Sándor.

Talpak a havon való járáshoz. *(Vera Košak: Krplje, hodaljke za snieg.* Etnološka biblioteka 21. 31 old., 30 ábra, 1 térkép. Zagreb, 1934.)

A zágrábi egyetem Ethnologiai Szemináriumában készült tanulmányban a szerzőnő a Balkán félsziget északkeleti részében előforduló hótalpformákkal foglalkozik. Az anyag néprajzi jelentőségének értelmezésénél összehasonlításul figyelembe veszi Északeurázia és Amerika, valamint Középeurópa hótalpformáit is. Megállapításai alapján a fenti területen a következő formák ismeretesek; 1. a könnyen hajlítható fából készült keret párhuzamos lécekkel van kitöltve s a léceket a keretbe vésik. A keret nem mindig köralakú. Szlavóniában, Szerbia északkeleti részén vannak félellipszis és két párhuzamos, részben ívszerűen meghajlított fából készült és lécekkel összekapcsolt hótalpak is. Az utóbbi formák a Pirenneusokból is ismeretesek (*Montandon*: Traité d'ethnologie, Paris, 1934. 580.). 2. A keretet szabályos vagy szabálytalan vesszőfonadékkal töltik ki. Ez a forma elsősorban Boszniában van elterjedve. 3. Montenegróban a keretet lécrácsozat köré szerelik. Ezzel a formával találkozunk Magyarországon is (*Györffy*, Magy. Népr. II. 60.). 4. Boszniában és Hercegovinában olyan hótalpakat készítenek, amelyeknél a keret közé zsineg segítségével bőrdarabot kötnek. Ugyanezek megtalálhatók Erdélyben Udvarhely megyében (Erdély, XX. 1911. 176.). 5. A Balkán délkeleti részén hálószerű fonadék tölti ki a keretet. Ez általános közép és északeurópai forma. — A hótalpakon való járáshoz korongos végű botot is használnak, amelyhez hasonlót Svédországból *Oleus Magnus* (1555.) tudósításai alapján ismerünk. A hótalpakat a Balkánon pásztorok és — elsősorban Montenegróban — vadászok használják. A hótalp szerb-horvát-szlovén neve *krplje*, a tátrai lengyeleknél *karpli*, a csehneknél *krpě, krpec*. Ebből és a különböző formák összehasonlításából a szerzőnő arra következtet, hogy a hótalp az ősi szláv közösség öröksége. (Ez azonban még nem jelenti azt, hogy eredetét ne az északeurázíai vadászkultúrák területén keressük.) — A tanulmány értéke elsősorban a különböző balkáni formák összegyüjtésében van, amellyel *V. Košak* nagy hálára kötelezte Keleteurópa népi kultúrájának kutatóit.

Gunda Béla.

Schonen népi ruházata. Viselettörténeti tanulmány 1500—1900. *(Svensson, Sigfrid: Skånes Folkdräkter. En dräkthistorisk undersökning 1500—1900.* Nordiska Museets Handlingar 3. 378 l., 244 ábra, 4°. Stockholm, 1935.

15 oldalnyi németnyelvű kivonatban a mű igen használható tartalmi összefoglalását kapjuk. — Szerző Schonen nak, Svédország egy kerületének népi ruházatát teszi tanulmány tárgyává 1500 tól 1900-ig. Forrásai: régi ábrázolások, levéltári adatok és múzeumokban őrzött eredeti ruhadarabok. Anyagát időrendben s az egyes ruhadarabok szerint felosztva tárgyalja. Ilymódon igen jó szemléltető képet nyújt egyes ruhadaraboknak a századok folyamán végbement alakulásáról, amiről számos térképen számol be, az anyagok, formák és színek elterjedését mutatva be időszakról-időszakra. Egyébként kitűnő módszerének egyetlen fogyatékossága, hogy így a ruha *egészének* megjelenési formája s a ruhadarabok *viselésmódja* (ami pedig ugyanolyan jellegzetes tulajdonság, mint a könnyebben boncolható szabás!) elvész.

A primitiv őstuházat általános-európai

elterjedtségére néhány érdekes példa világít rá, — így a mi *pacsánk*kal tárgyilag rokon *klut*, melynek egykori formájára csak az elnevezésből következtethetünk s a ma már teljesen elváltozott egykori alakot a néven kívül csak régi ábrázolások mutatják.

Néhány figyelemreméltó fejezet foglalkozik a könyv végén öltözettörténeti problémákkal, mint pl. a ruházat egyes részei (forma, szín, anyag) megváltozásának feltehető okaival, továbbá hatósági rendeleteknek, stb. a részletekben is nyilvánuló hatásával, a paraszt viseletpszichológiájával, stb.

A gazdagon illusztrált mű igen jó szabásmintákat, sírleletek mintaszerűen rekonstruált kosztümjeit rajzban, a ruházat apróbb részleteit pedig fényképen mutatja be, számos térképpel kiegészítve a szemléltető anyagot.

Palotay Gertrud.

Ősi fatemplomok Árvamegyében. (*Andrej Kavuljak: Starobylé drevené kostoly v Orave.* Sbornik Muzeálnej Slovenskej Spoločnosti. Ročnik XXIX. 1935.)

Árvában épúgy, mint egész Szlovenszkón legelterjedtebb építőanyag a fa volt. Ugy a magán-, mint a középületek, mind fából készültek, még az erődítések is, melyek várakként szerepeltek. Természetes, hogy ezek hamarosan elpusztultak és így nyomtalanul eltüntek, úgyhogy létüket csak az oklevelek bizonyítják. Elpusztulásukat elősegítette a nyugatról benyomuló kőfalas építkezés, mely az ősrégi fakulturát Árvából teljesen kiszorította. Ez egybeesik az Árvaváránk felépítése idejével is, amelyet különben idegen mesterek építettek és az ő kőfalas kulturájuk itt meghonosodott. A magán-házak a sok tűzvész miatt kicserélődtek és így a régi stilust, régibb építkezési technikát, a fakultura nyomait, népies motivumú ornamentikát az izoláltság és a pietizmusnál fogva csak a fatemplomok őrizték meg. Sajnos, e régi fatemplomok száma bármennyire is nagy volt régen, ma csak hatot őrzött meg számunkra a mult.

1. Ezek között a legrégibb a *turdosini* (Tvrdošin), mely a XVI. századból származik, a faanyaga lucfenyő, mely szintén igazolja, hogy a templom építésekor még bőven tenyészett ez a fa, ma azonban már kipusztult. Határozottan gótikus stilust árul el, dombon áll s temető veszi körül (talán ez védte meg a tűzveszélytől is). A templom belsején erősen látszik a renaissance átfestés, az oltár pedig barokk.

2. A *Zábrezs* (Zábrežie) fatemploma szintén XIV. századi és anyaga lucfenyő, keletkezése egyidejű a turdosinivel, jóllehet ez több régiséget és eredetiséget árul el az előbbinél, sokkal egyszerűbb kívülről, szinte stilusnélküli, csak belül tűnik elő a szép régies gótika formája. Itt is a falfestés reneszánsz, az oltár pedig újabbkori csinálmány.

3. A *Kisárva* (Oravka) temploma a legnagyobb fatemplom Árvában és 1655-ből származik. Eredetileg bizánci stilusban épült, keleties motivumokkal. Ma már azonban inkább gótikus színezetűvé alakították át. Belseje reneszánsz ornamentikájú, mely barokk stilusban oldódott fel, az oltárok (3 darab) mind barokkok. A templom faépítkezési technikája és kivitele rendkívül értékes és becses.

4. *Lestenye* (Leštiny) temploma 1668-ból származik, lucfenyőből készült, alapfala kő, ezen fekszik a faváz és a templom dombon áll. A fafaragás stilusnélküli, de a belső berendezése kulturhistóriai szempontból rendkívül értékes, az oltár és szószék stilusa reneszánsz.

5. *Isztebény* (Istebné) temploma 1686-ból való, magas dombon áll. Eredetiségéből az 1730-as bővítéskor sokat vesztett, értéke főleg népművészeti szempontból emelendő ki, stilusa reneszánsz.

6. Végül a sorban legutolsó *Novoty*, melynek fatemploma 1790 ben épült, főleg barokk stilusban. Ez a legszegényebb templom az összesek közt, alig van benne díszítés.

Az árvai fatemplomok a technikai stilus szempontjából, külső látszatra is különböznek a sárosi, ruthénföldi fatemplomoktól. Mig ezek keleties jellegűek (tetőzet, toronytető), hasonlítanak a bizánci stilushoz, addig az előbbiek a cseh és morva fatemplomokkal azonosak, inkább gótikusak. A fatemplomok készítői egyszerű ácsok voltak, némelyiknél elismerésre méltó teljesítményt vittek végbe. A belső díszítés mindig gazdagabb, mint a külső.

Márkus M.

Az ember és emberfajták örökléstana. (*Baur-Fischer-Lenz: Menschliche Erblehre und Rassenhygiene.* Bd. I.: *Menschliche Erblehre.* Vierte, neubearbeitete Auflage. Mit 1 Bildni Erwin Baurs, 209 Textabbildungen und 13 Tafeln mit 78 Rassenbildern. 796 S. I. F. Lehmanns Verlag. München, 1936. Geh. Mk. 11·25, Lwd. Mk. 12·75.)

1927-ben jelent meg az emberi örökléstan e klasszikus összefoglaló munkájának harmadik kiadása. Azóta az örökléstan minden ágában igen sokoldalú és eredményes munka folyt, miért is úgy a szakemberek, mint az érdeklődő laikusok évről-évre fokozódó óhajtással várták az új kiadás megjelenését, amit az átdolgozandó rengeteg új anyagon kívül főleg az késleltetett, hogy az illusztris szerzők közül előbb Erwin Baur, majd legutóbb Fritz

Lenz is elhunyt. Az új kiadás a munkának alapos átdolgozását és közel 200 oldallal való bővülését jelenti. A vaskos könyv öt fejezetre tagolódik. Az első fejezetben (1—94 o.) Erwin Baur az öröklés-tan általános törvényeiről és problémáiról ad világos összefoglalást. Ennek utolsó szakasza, melyben a variációs jelenségeknek és szelekciós folyamatoknak a népek összetételére való befolyását tárgyalja, külön is kiemelendő. A második fejezetben (95—320 o.) Eugen Fischer, a ma élő antropológusok vezére, az ember normális öröklődő bélyegeit ismerteti. Az egyes rasszok részletes leírását — mint közismertet — az új kiadásban elhagyja, annál nagyobb súlyt helyez azonban a rasszok keletkezésének és kereszteződésének kérdéseire. A harmadik fejezetben (321—586) Fritz Lenz a különböző betegségek öröklődését tárgyalja. A negyedik fejezetben (587—658 o.) ugyancsak Lenz az öröklés-kutatás módszereiről ad pompás összefoglalást, míg az ötödik fejezetben (659—774) az u. n. „lelki rasszjellegek" kényes problémáját tárgyalja. A hatalmas szakirodalom alapján s az egyes problémákban való teljes elmélyedéssel, szakszerűen, de mégis világosan, a laikus által is könnyen érthetően megírt munka nélkülözhetetlen mindenki számára, aki az ember és emberfajták problémáival a modern biológia és öröklés-tan szemüvegén keresztül közelebbről meg akar ismerkedni. Az izléses és mégis olcsó kiállítás a kiadó áldozatkészségét dícséri.

Bartucz Lajos.

Werner Bergmann: *Studien zur volkstümlichen Kultur im Grenzgebiet von Hocharagón und Navarra.* Hamburger Studien zu Volkstum und Kultur der Romanen, 16. 5 ábra, 9 tábla, 1 átnézeti térkép. 99 old. Hamburg, 1934.

W. Bergmann ebben az alapos tanulmányban a fenti terület anyagi kulturáját mutatja be. Minket elsősorban módszeres, nyelvi anyaggal gazdagon kiegészített szempontjai miatt érdekel. Aki a Balkán félsziget és a Déli-Alpok néprajzával foglalkozik, gazdag összehasonlító anyagot talál a munkában. Elsősorban a következő fejezeteit emeljük ki: háztipusok és tűzhelyek, teherhordás, mezőgazdasági eszközök, kendermunka és fonás-szövés.

Gunda Béla.

A zágrábi néprajzi múzeum új átrendezése. *(Ivo T. Franić: Reorganizovani Etnografski Muzej u Zagrebu 1935 godine.* Beograd, 1936. 8°. 19 l. 49 ábra, 2 tábla.)

A Zágrábi Néprajzi Múzeumot átrendezték, mert a régi beosztás a túlzsúfoltság és helyhiány látszatát keltette, mint ezt a magyarázó szövegben olvashatjuk. A régi kiállításból közölt 10 ábra igazolja is ezt az állítást. Az új kiállítás anyaga, a nem európai anyagon kívül négy nagy csoportba fogható össze: 1. a „technologiai gyüjtemény", 2. egyes kisebb területek, főként viseleti darabjai, 3. a hitélet és népszokások, 4. az „alkalmazott néprajz", amellyel együtt járnak az időszerű kiállítások.

Az első csoporttal szemben aggályainknak kell kifejezést adnunk: igen félő ugyanis, hogy amikor a konyhafölszerelés a kalaposműhellyel, házmodellekkel, zeneszerszámokkal, husvéti tojással, stb. együtt, egymás mellett, két nagy teremben nyer elhelyezést, a múzeumlátogató e nagyon tág szempontok szerint összeállított tárgyak között eligazodni nem tudván, zavaros képekkel, kifáradva fogja elhagyni a múzeumot. Örömmel köszöntjük az általunk 4. csoportba sorolt IX. terem létesítését az időszerű kiállítások terve miatt.

Attérve már most az ábrákra, nemcsak az elgondolásbeli, de a kiviteli zsúfoltság ellen is kifogást kell emelnünk. Ez a zsúfoltság elkerülhető volna, ha azonos vagy egymáshoz igen hasonló tárgyakat (25. ábrán 6. igen hasonló sütőharang) nem állítanának ki.

Ami a kiállítás módját illeti, ahogy azt az ábrákról láthatjuk, sajnos nem sikerült kiküszöbölni a telítettséget, amelyet a sűrűn egymás mellé állított tárgyak mellett még az a tény is fokoz, hogy a falak a padlótól csaknem a menyezetig sűrűn tele vannak aggatva. Hibáztatnunk kell az arc vagy pláne fej nélküli babákat, melyek a teljes viselet kiállítását lehetetlenné teszik.

Minket különösen nemcsak a VIII. terem érdekel a baranyai viseletek miatt, de — a közölt ábrák szerint is — csaknem minden kiállított tárgycsoportban találunk a mi tárgyainkkal egyező formákat.

dr. Fél Edit.

Rassz-lélektan. *(Egon Freiherr v. Eickstedt: Grundlagen der Rassenpsychologie.* Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1936. Geh. Mk. 5·40, geb. Mk. 6.80.)

Újabb időben mind több szerző figyelme fordul a rasszok lelki különbségei, az u. n. „lelki rasszjellegek" rendkívül bonyolult és sikamlós problémája felé. Az egyik oldalról antropológusok, biológusok, a másik oldalról psychológusok, sociológusok próbálják megközelíteni a kérdést. Eickstedt hatalmas irodalom figyelembevétele alapján ismerteti mindkét irány törekvéseit, fontosabb eredményeit. A fősúlyt az alapfogalmak tisztázására, a módszer kérdésére s a biológiai és szellemtudományi

irány egyeztetésére, illetve összekapcsolására helyezi, hogy mielőbb megvalósulhasson az ember testi és lelki sajátságait egyaránt figyelembevevő, a test és lélekből álló egységet alkotó emberi lényt tanulmányozó embertan, az u. n. „Ganzheits-Anthropologie".

Bartucz Lajos.

Lowie Robert: *Manuel d'Anthropologie culturelle* Payot, Paris 1936. 8⁰. 368 l. 37 ábra, 2 térkép.

A francia nyelven írott könyv amerikai szerzője munkáját, mint tanár a kulturantropológia tanulmányozói számára írta, kik szerinte igen hosszú időt töltenek el feleslegesen a legelemibb fogalmak elsajátításával. Munkájában, állásfoglalás nélkül csaknem minden idevágó kérdést érint, szerintünk kissé különös módon. Igy a kulturtörténet jövője c. alfejezetben az emberiség kultúrája történetében a következő öt kort állítja fel: 1. vad állapot (paleolitikum), 2. földművelés és kapás gazdálkodás (neolitikum), 3. rézkor, 4. bronzkor, 5. vaskor. Példáival igyekszik bizonyítani az ausztráliai bennszülöttekről, hogy azok nem is olyan ostobák, mint azt olyan könnyen mondják róluk; a kezdetleges földművelésről megállapítja, hogy abban nincs semmi „tudományos"; örömmel tudatja, hogy a babyloniaiak tették lehetővé a kerék feltalálásával vonatjainkat és automobiljainkat, stb. stb. Ez a néhány példa legyen elég annak bemutatására, hogy Lowie professzor könyve könnyen olvasható nyelven megírt szellemes népszerűsítő olvasmány, de semmiesetre sem tudományos kézikönyv.

dr. Fél Edit.

Jungbauer, Gustav: *Deutsche Volkskunde mit besonderer Berücksichtigung der Sudetendeutschen.* (Handbuch für die deutschen Schulen in der Tschechoslowakei. Herausgegeben E. K. Berndt, K. Essl, G. Preissler. Dritte Reihe, 1. Bd. 253 oldal. Brünn-Prag-Reichenberg, 1936.)

Jungbauer a prágai német egyetem néprajz tanára M. *Haberlandt*-tal együtt azt vallja hogy a néprajz főfeladata és munkacélja a népélet minden megnyilvánulásának és jelenségének megismerése a megnyilvánulás egészében, földrajzi elterjedésében, történeti mélységében és filológiai gyökereiben. Ebből az elgondolásból kiindulva felvázolja előttünk a néprajz minden ágának szudétanémet és részben általános problémáit, az eddigi kutatók megállapításai alapján és a maga szempontjaival kibővítve. A könyv minden fejezetéből a népi kultura legkisebb részének, mint termékenyítő és fenntartó erőnek mély megbecsülése árad. Azonnal látjuk ezt a könyv elején, amikor a szerző a néprajz és az iskola közötti viszonyt fejtegeti és ismerteti a csehországi német középiskolák tantervének idevonatkozó fejezetét. A tanterv szerint az első osztályban meséket, mondókat, gyerekjátékokat tanítanak, a másodikban az esztendő szokásaira, a harmadikban a településformákra fordítanak figyelmet, a negyedikben a tanulók áttekintést kapnak a köztársaság német népéről, miközben szellemi és tárgyi kulturájukkal is megismerkednek... és így tovább. *Jungbauer* különösen hangsúlyozza a német nyelvszigetek néprajzának jelentőségét. Ezekkel kapcsolatban a néprajzi vizsgálatoknak a következőkre kell kiterjeszkedni: a telepesek eredete, a kiválasztás folyamata az új haza létesítésénél, az új elfoglalt terület (talajviszonyok, klima stb.) és az új állami hovatartozás behatása, behatás a környező népekre és viszont, néprajzi kiegyenlítődés és elkülönülés magán a nyelvszigeten belül. (A kérdést v. ö. *W. Kuhn*: Deutsche Sprachinselforschung, Plauen, 1934.) A továbbiakban kitér a népnyelvkutatás jelentőségére s összefoglalja a csehországi német nyelvjárásokat. Igen érdekes a Gruppensprachen (Standessprachen) c. fejezet. A nyelvjárásokon és az irodalmi nyelven belül még igen gazdag sora van a különnyelveknek (Sondersprache), ilyen a katonanyelv, a gyermekek titkos nyelve (nálunk is megvan, amikor pl. a szótagok közé különböző mássalhangzókat iktatnak), a férfiak és nők különböző nyelve (Geschlechtersprache), amelyre még eddig kevés figyelmet fordítottak stb. Külön fejezetet találunk a család, dülő, hely, állat és növénynevek néprajzi jelentőségéről. A szerző részletesen foglalkozik a népköltészet problémáival, miközben tisztázza a mese, monda, mithosz, legenda stb. fogalmát. Különösen világos a mese eredetére és keletkezésére vonatkozó teóriák összefoglalása. Hosszabb teret szentel Jungbauer a tánc, játékok, népszokások, babonák, népi gyógymódok ismertetésére. Tanulságos a gyerekjátékok beszüremkedő idegen elemeire vonatkozó megállapítása. Szerinte a nyelvsziget és nyelvhatár-németségnél a gyermekköltészetre a szomszéd népek igen erős behatást gyakorolnak. Erre vonatkozólag magyar és tót szavakkal teletüzdelt verseket idéz (v.ö. az *egyedem begyedem* egy érdekes átvételére *Fél E.*: Harta néprajza, 91.). Ezek népi átvételek s nem az iskola hatásának tulajdoníthatók. A tárgyi néprajz területéről részletesen csak a ház és település kérdésével foglalkozik Jungbauer. Amit a német háztipusokról mond, az *Schier* tanulmányának (*Spamer*: Die

deutsche Volkskunde, I, 1935. 477 - 534.) összefoglalása. A településformák ismertetése *Mielke* kutatásain alapszik. Két rövid fejezetet találunk még a könyvben a népviseletről és a népművészetről. A könyvnek tudományos értéke mellett magyar szempontból elsősorban az a nagy értéke, hogy hasonló célú és rendeltetésű összefoglalásra ösztönöz. Bár csak már mi is látnánk az erdélyi, felvidéki magyarság speciális néprajzi problémáit s népi kulturánkat nem látványos revük bemutatásával állítanánk a nemzetnevelés szolgálatába, hanem az iskolai nevelésen keresztül.

Gunda Béla.

Testalkat vagy rassz? (E. Rittershaus: Konstitution oder Rasse? Die Lösung scheinbarer Widersprüche zwischen beiden Auffassungen. Lehmann, München, 1936. 209 S. 170 Abb. Geh. RM. 5·55, Lwd. RM. 6·60.)

Amikor Kretschmer másfél évtized előtt a veleszületett testalkattipusokról és az azokkal kapcsolatos kóros és normális lelki sajátságokról szóló tanát felállította, csakhamar versengés, sőt éles ellentét keletkezett a testalkat (konstitutio) és a rassz kutatóinak egy része között. Akadtak, akik a testalkat mindenhatóságát hirdették s rasszok létezését tagadták; mások viszont a testalkati tipusoknak tulajdonítottak csekélyebb jelentőséget. Szerző azt iparkodik bizonyítani, hogy a konstitutio és rassz között nemcsak ellentét nincs, hanem a kettő szorosan összefügg és kiegészíti egymást. Szerinte úgy a konstitutiós tipus, mint a rassz gen-kapcsolódás útján jött létre és pedig a konstitutiós tipus a primitivebb, a korábban keletkezett s a rassz a fejlettebb, a később keletkezett. Sajnos, bizonyítékai nem mindig helytállók, s a vicclapokból vett képek és karikaturák gyengítik a tudományos komolyságot. Az meg határozott tévedés, amikor azt állítja, hogy a magyarságban „az orientális-előázsiai jellegű török vér mellett indiai cigány vér" játszik szerepet.

Bartucz Lajos.

Volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1929 und 1930. (A német néprajzi társaságok szövetségének megbizásából E. Hoffmann-Krayer támogatásával kiadja P. Geiger.) Walter de Gruyter et Co. Berlin, 1935. 578 old.

Az 1929—30. évek néprajzi irodalmának ez a világos áttekintésű, könnyen kezelhető bibliografiája 7326 könyvet, folyóiratban megjelent tanulmányt tart számon. Feltűnő a szláv néprajzi irodalom gazdagsága, amely nemcsak az egyes tárgycsoportok feldolgozásában nyilvánul meg, hanem módszertani és teoretikus munkák publikálásában is. Az egyes nemzetek néprajzi irodalmának referensei között ott vannak a legkiválóbb szakemberek (magyar részről Solymossy Sándor és Schwartz Elemér), sajnos mégis igen könnyen akadunk hiányokra. A könyv a szakembereknek teljesen nélkülözhetetlen s ezért ajánlatos volna, ha az egyes kötetek nem ötöt éves késéssel jelennének meg.

Gunda Béla.

MAGYAR FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Viski, K.: *Erdély népe* (*Magyar Szemle*, 1934. 2. sz.) Erdély magyarságának tömör arcképe, tárgyi és szellemi vagyonának tükrében.

Joó, T.: *Az etnológia újabb iránya.* A kulturkörök elmélete. (*U. o.*, 1935. 4. sz.) Az etnológiába behatoló históriai szemlélet és módszer fejlődésének ismertetése *Bastian*-tól *Turnwald*-ig.

Melich, J.: *Über die ältesten deutschen Lehnwörter der ung. Sprache.* (*Deutsch-Ung. Heimatsblätter* V. Jg. Magyarul megjelent később a *Nyelvtud. Közl.* XLIX. k.-ben). Bennünket elsősorban az érdekel, hogy M. szerint *konyha* és *szoba* szavunk 1200 előtt került nyelvünkbe az ó-felnémet *chuhina*-ból, ill. *stuba*-ból, vagy talán a közép-felnémet *stube*-ból. A magyar *szoba* sem a szláv *istuba*-val, sem a közép-latin *stuba*-val nem kapcsolható össze.

Fábián, Gy.: *A jáki gelencsérek* (*Vasi Szemle* 1934, 23 képpel). A régi, híres magyar jáki gelencsér mesterségnek és termékeinek részletes, szakszerű leírása.

Pável, Á.: *Őrségi képek* (*U.a.* 1936, 20 képpel). A jeles etnográfusnak és nyelvésznek, a pompásan irányított *Vasi Szemle* szerkesztőjének, *Gönyey Sándor*-ral együtt múzeumuk érdekében tett őrségi kutató és fényképező kirándulásáról szóló, kellemes olvasmánynak szánt beszámolója. *Pável* mesterien érti a módját annak, hogy az olvasóba szinte észrevétlenül belelopja a sajátos néprajzi tudnivalókat, elsősorban az Őrség öreg házairól, elmaradt füstös konyháiról és ittfelejtett kástu-kamaráiról.

A válogatott pompás képeket, épületalaprajzokat és a gazdag népnyelvi anyagot a tudós kutató is örömmel üdvözli.

Szűcs, S.: *A gyékény feldolgozása és eszközei a biharmegyei Sárréten.* (*Debreceni Szemle* 1933.)

N. Bartha, K.: *Adatok a hortobágyi pásztorszókincshez.* (*U.a.* 1934.)

Hankó, B.: *A magyar ló eredete.* (*U.a.* 1935.)

Szűcs, S.: *Nádvágás a bihari Sárréten.* (*U.a.* 1936. képpel).

Palotay, G.: *A debreceni ref. egyház régi terítői* (*Népünk és Nyelvünk* 1932. 11 képpel) Adalék a XVI—XVIII. sz.-i úrihímzéseink keleti és nyugati stilushatásoknak kitett alakulás-történetéhez.

Bátky, Zs.: *A magyar istálló (ól) eredetéhez.* (*U.a.* 1932). Az ól a teleltető állásból fejlődött.

Cs. Sebestyén, K.: *A szegedvidéki paraszthász és az alföldi magyar háztipus.* (*U.a.* 1933). A szegedvidéki paraszthász (sőt alkalmasint az alföldi ház is) a török utáni szegedi, katonatiszti, német-osztrák városi háznak paraszti másolata.

Moór, E.: *A magyarság háza.* (*U. o.*). A házépítést a szlávoktól tanultuk

sz. Györffy, I.: *A matyók mezőgazdasága.* (*U a.* 1934). Két közlemény a földművelésről.

Bátky, Zs.: *Alföldi kandallós istálló és ősi magyar tűzhelyes ház.* (*U.o.*) Tárgyi bizonyítékok az ősi magyar ház megvoltához.

Viski, K.: *A képmutogató.* (*U.o.*) A vásári képmutogató mesterség ismertetése.

Gunda, B.: *Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a békési Sárrét déli részén.* (*U.o.* 1935, 9 képpel). Becses anyagközlés.

Cs. Sebestyén, K.: *A magyar gémeskút.* (*Szegedi Füzetek* 1934, 1 képpel), Formája, elterjedése, műszavai.

Cs. Sebestyén, K.: *Milyen kenyeret ettek a honfoglaló magyarok?* (*U.o.*) A dara és lisztkészítés módjai, kezdetleges kenyérféleségek és sütőeljárások. A sütőharang S. szerint honfoglalás előtti szerszám nálunk.

Eckert, I.: *A kalocsai hímzés eredete és fejlődése.* (*U.a.* 1935 és 1936). Ez a német divatlapból vett ‚népművészet' 50—60 éves csupán.

Palotay, G.: *A győri ref. egyház régi török kendője s némely tanulsága.* (*Győri Szemle* 1935). Török hímzők és hímzések beözönlése a hódoltság idején magyarázza régi úrihímzéseink törökös ízét.

Bátky, Zs.: *A honfoglaló magyarság hajléka.* (*Földgömb*, 1935, 5 képpel). A honfoglalók tudtak házat építeni. Ennek igazolása az élő hagyomány és okleveles adatok alapján.

Tárgynévmagyarázatok.

Bárczi, G.: *Szekrény.* (*Magyar Nyelv* 1932). Vallon eredetű.

Bárczi, G.: *Lakat.* (*U.a.* 1933). A *kilincs*-csel együtt vallon eredetű.

Bátky, Zs.: *Bőgőgereblye.* (*U.a.* 1935). Előtagjában a ‚nagy' jelentésű ‚bögöly' (rovar) szó van.

Bátky Zs.: *Cepőlék, celőke.* (*U.o.*) A ‚cepel' igéből.

Bátky, Zs.: *Dikó és vasaló.* (*Debreceni Szemle* 1935). Amaz a *szundikó*-ból, emez a *hasaló*-ból.

Bátky, Zs.: *Csörge, csőröge, csöröglő, hőrész, herőce.* (*U.o.* 1936). Az első három a *csörköl* ‚pirít' igéből, a *hőrész* (hérész) a *hőrög* ‚kiabál' igéből, a *herőce* a *heré*-ből (testiculus).

Bátky, Zs.: *Halászati tárgynévmagyarázatok.* (*U.o.* 1936). *Rohom* a *rohog* ‚lomhán szalad'-ból; *jesztü* a *jeszt* ‚sodor'-ból'; *cibék* a *cövek*-ből; *laptár* a *lappog*-ból; *gusztony* a *koszt*-ból (horogpálca); *ciklend* a *ciklé*-ből (madárhurok); *káncsa* a *kankad* ‚hajlik'-ból; *kece* a *kecél* ‚mászik'-ból.

Bátky, Zs.: *Köpü, köpülés.* (*Népünk és Nyelvünk* 1935). A *köpü* nem magyar, hanem ó-török kölcsönszó.

Bátky, Zs: *Libicke és palóka.* (*U.o.*) Az előbbi a *libeg*, az utóbbi a *palol* ‚lebegtet' igéből.

Bátky Zs.: *Csontika, csontorja, csontorka.* (*Vasi Szemle 1936*). Ezek a világításhoz használt, forgács jelentésű szók a föltételezett *csontikafa* (fagyal?) szóból származnak.

Bátky, Zs.: *Csántér és csótár* (*Magyar nyelv* 1936). Az előbbi a német *Kanter*-ből, az utóbbi a német *Kolter*-ből (csoroszlya).

Bátky, Zs.: *Cserepcsik* (*U. o.*). A *csípcsirip* igéből.

Bátky. Zs.: *Szütyő és csobolyó.* (*Nyelvtud. Közl.* 1936). Az előbbi a *függ-fütyő*-ből, az utóbbi a *csobog* igéből.

Csefkó, Gy.: *Tarhonya.* (*Népünk és nyelvünk* 1933). A törököktől vettük át a XVI. sz.-ban.

Pais, D.: *Tömlő.* (*Magyar Nyelv* 1934). Magyar eredetű szó a *töm* igéből.

Pais, D.: *Szűr* (*U. a.* 1935). A szürköpönyeg előtagja a *szürke* szóból.

Bátky Zsigmond.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Virittäjä. XXXIX, 1935. *Kaarlo Nieminen*, Megjegyzések a Kalevala stilusáról; *Martti Haavio*, A Kalevala magyarázatához; *Uno Harva*, u. a.; *Aarni Penttilä*, Néhány nyugati liv néptalány; *Paavo Ravila*, A régi finn versforma problémája; *Kustaa Vilkuna*, A néprajzi kutatás tárgyáról és módszereiről. — Ismertetés: *Kustaa Vilkuna*, A magyarság néprajza I—II. — Nekrológ: *Lauri Hakulinen*, Gombocz Zoltán.

XL, 1936. *T. I. Itkonen*, Néhány finnlapp halászati kifejezés; *Oskar Loorits*, Uku (finn Ukko észt megfelelője); *Kustaa Vilkuna*, A járom; *August Annist*, A finn és észt lirai-epikus népköltészet stilusáról; *Elsa Enäjärvi Haavio*, A „kollabismos" játék szláv megfelelői; *Martti Haavio*, Kalevafi sziklája; *Martti Haavio*, Az észt jobbágy balladája Varsinais-Suomiban; *Lauri Laiho*, Megfigyelések folklore-gyüjtés közben; *G. Ränk*, Az észt kerítőhalászatról; *Ilmari Kohtamäki*, A néprajz mint tanítási tárgy és figyelembevétele az anyanyelv-tanításban. — Ismertetések: *Lauri Hakulinen*, Csűry Bálint: Szamosháti szótár; u. a.: Emlékkönyv Balassa Józsefnek; u.a.: Nyelvtudományi Közlemények 50. k. (Budenz-emlékkönyv); u. a.: Ungarische Jahrbücher XV, 4—5 (Gombocz Zoltán emléke); *Martti Haavio*, Krompecher Bertalan: A Kalevala keletkezése.

Suomen Museo XLII, 1935. *Ella Kivikoski*, A kittilä-i szarvasfej-alakú kanál; *Esa Hyyppä*, u. a.; *Leo Aario*, A Viikinäinen-i szántalp kormeghatározásához; *A. W. Rancken*, A Pyhämaa Luoto-i áldozótemplom.

Finskt Museum XLII, 1935. *Agnes Geijer*, Finnországi Brigitta-himzés; *Kustaa Vilkuna*, A villás eke (Gabelpflug).

Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XXXIX, 1935. *A. Mahr*, Az u. n. prehisztorikus mászóvasak kérdéséhez.

Journal de la Société Finno-Ougrienne XLVI, 1933. Emlékkönyv a Finnugor Társaság 50 éves fennállására. — XLVII, 1933—1935. *Albert Hämäläinen*, Adalékok a finnugor népek primitiv méhészetének történetéhez; *Martti Haavio*, A finn-karjalai sirató énekekről. — *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* LXVI, 1933. *Kai Donner*, Etnológiai jegyzetek a Jenisszei-osztjákokról. — LXVIII, 1934. *Paavo Ravila*, A lapp néphit maradványai. — LXXI, 1936. Donner Ottó emlékkönyv.

Krompecher Bertalan.

Zeitschrift für Ethnologie, Berlin.

LXVII. 1935. *A. Bühler* megkisérli az Admiralitas szigetek népének és kulturájának analizálását. *A. Wucherer* a déltogoi néger vásárokról, H. *Beyer* a maya és keresztyén időszámítás párhuzamos kérdéseiről ír tanulmányt. *C. Schulz* a maya kronológia bonyolult kérdéseit fejtegeti. *H. Nevermann* a Molukka szigetekről és Lifou szigetéről (Melanézia) közöl néprajzi megfigyeléseket. *K. Helbing* batak vallási ceremóniákról, *G. Vroklage* Új-Guinea megalith kulturájáról, *S. Lagercrantz* az afrikai ujjcsonkításról és elterjedéséről, *E. Pape* a choropi indiánokról (Gran Chaco), *H. Reschke* a batak varázsbotmitoszokban szereplő bűnbeesési és paradicsomi motivumokról ír. *Ho Fengju* és *W Eberhard* pekingi kőművesdalokat mut it be. *W. Eberhard* Chêkiang néprajzához közöl adatokat. *Angel de Tuya* az ősi chimu (Peru) keramia antropomorf ábrázolásáról, *J. Sieber* az északkameruni tikar törzs szociális életéről, H. *Snethlage* a bolív-braziliai határvidék indiánjairól értekezik. Módszertani szempontból is figyelemreméltó *F. Keiter* cikke, amelyben a perui indiánok európai kulturjavainak jelentőségét fejtegeti. *F. Ronnefeldt* libériai házassági szokásokat közöl. *G. Willitsch* a melanéziai művészet kulturrétegeit állapítja meg.

LXVIII. 1936. 1—3. sz. *E. Keller* hosszabb cikket közöl az afrikai vadászatról. *R. Lehmann-Nitsche* a choropi indiánok nyelvéről ír. *H. Wist* a délkinai Yao törzs vallásos ünnepeit és szokásait, *G. Müller* tripoliszi rassztipusokat, *G Pfeffer* a djafun-bororo törzs (Ngaundere-föld, Kamerun) társadalmi szokásait, gazdálkodását, letelepedési folyamatát mutatja be. H. *Husmann* zambezii hangszereket ismertet. W. *Mielke* az ausztráliai és oceániai totemizmus és szaporodási ritusok kapcsolatait fejtegeti. *J. Haeckel* Északamerika délnyugati indiántörzseinek (pueblo, déné, stb.) anyajogát tárgyalja és kulturtörténeti helyzetét állapítja meg. Nagyon tanulságosak a Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte szakületeiről közölt referátumok.

Gunda Béla.

Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.

Néprajzi és antropológiai vonatkozású cikkei közül a következőket emeljük ki.

LXV. 1935. *V. Lebzelter* Nyugatausztriában talalt avar, H. *Petri* urgai mongol, *R. Koller* zsidó, *G. Zimmermann* délamerikai indián, H. *Petri* polinéziai koponyákat mutat be. *E. Brezina* és *V. Lebzelter*

a foglalkozás és a rasszok közötti összefüggésre mutat rá a mozdonyvezetők testalkatának ismertetésével kapcsolatban. *H. v. Mžik* a Hunyadi mondáról és az ethiópiai-abesszíniai dinasztiák nemzetségmondájáról ír. *A. Harrasser* az apaság problémájának antropológiai és öröklésbiológiai kérdéseit fejtegeti az osztrák jog figyelembevételével. *R. Koutil* a vércsoportokról és a szellem- és természettudományok statisztikai kutatási metódusairól, azoknak az antropológiában és az etnológiában való alkalmazásáról ír. *G. Vroklage* az indonéziai mágiával és szociológiával, *F. Hančar* a kaukázusi állatábrázolásokkal foglalkozik.

LXVI. 1936. *M. Weninger* a busmánnok rasszkérdésével, *J. Pokorni* az indogermán őshaza kérdésével foglalkozik. *A. Kayser* két alapos tanulmányban a Marshall szigetekhez tartozó Naura szigetecske halászatát írja le. *H. Reschke* a batakok szent botjáról, *L. M. Rosensprung* hallstattkori csontvázakról, *G. Müller* a longobárdok antropológiájáról értekezik. A folyóiratban igen gazdag könyvszemlét találunk.

Gunda Béla.

Wiener Zeitschrift für Volkskunde.

A folyóirat utolsó két évfolyamában majdnem kizárólag csak a szellemi néprajz területéről közölt tanulmányt.

XL. 1935. *F. Kirnbauer* a német bányász-köszönési formákról, *R. Wolfram* a Cseherdő egy farsangi szokásáról, *R. Kriss* egy északausztriai falu parasztjainak üvegfestő munkájáról és a karinthiai Lavantvölgy népének vallásos fogadalmi szobrairól és áldozati tárgyairól (hasonló tárgyak a mi Néprajzi Múzeumunkban is vannak) ír. *M. Lang-Keitstätter* hosszabb cikkben ismerteti a kelettiroli Villgraten havasi rét és mezőgazdaságát. *L. Schmidt* adventi és Miklós-napi szokásokról, *V. Issatschenko* krainai ijjesztőalarcról értekezik.

XLI. 1936. *R. Wolfram* a pinzgaui nyomtatótáncról, *A. Michel* a román népek egy kultikus táncáról (Bandltanz). *L. Schmidt* nyugatmagyarországi népi szinjátékokról ír. A folyóiratban ezenkívül több kisebb cikket, adatközlést találunk. A folyóirat gazdag könyvszemle rovata a német vonatkozású „Volkskunde" irodalmában való tájékozódást nagyon elősegíti.

Gunda Béla.

L'Ethnographie, Paris.

1935. 30. sz. *A. Saintyves* a Pyreneusok vidékének „víz"-folklorejáról, *A. Baschmakoff* a rassz és nyelv kérdéséről értekezik.

1935. 31. sz. *A. Baschmakoff* a megalitok néprajzi fogalmának új értelmezéséről, *P. Saintyves* a serdülők avatásának előestje és a meztelenül való versenyfutásról, *Ch. F. Jean* arról a kérdésről, hogy a szumir-akkádok legrégibb istenségei a termékenység elvét jelképezik-e, *J. Leyder* a bwaka-k démonikus megszállottságáról, *Vaux-Phalipau* a vízzel és felhőkkel kapcsolatos ősi mitoszok survival-járól Nyugat-Csehországban és sziléziai szorboknál, *A. Mercier* a népi gyógyászatban a XVII. sz.-ban szereplő növényekről írt tanulmányt.

1936. 32. sz. *D. Vekovitch* a Tzrna Gora vidékének népviseletéről, *Sallet* az annami tolvajok titokzatos szereiről (drogue), *G. Poisson* az etnikai befolyásokról az Észak mitológiájában, *B. Nikitine* a nyelv eredetéről, *Vaux-Phalipau* és *J. Tochaeck* a dolgozó ördögökről a sziléziai szorbok és az építő ördögökről a szlávok népi hiedelmében különösen Csehországban, *J. Kollavitz* az ördög és a jó leány pszichológiájáról egy magyar népmesében, *S. M. Shirokogoroff* az ethnos teoriájáról és helyéről az antropológiai tudományok rendszerében, *G. Cauvet* a fout nyelvről közöl hosszabb cikket.

Palotay Gertrud.

Szovjetszkaja Etnografia, Moszkva-Leningrad.

A folyóiratból a következő cikkeket emeljük ki:

1 34: *Grinkova,* Az orosz viselet fejlődéstörténetének vázlata; *Bykovszkij,* Az állatok domesztikációjának kérdése; *Andreev,* A folklore történetének problémái; *Potapov,* A nyil és íj az altáji népek sámánizmusában; *Popov,* A Paszina folyó melléki orosz parasztok; *Vinnikov,* Egyes kérdések az ausztráliaiak szociális szervezetéről; *Technickaja,* Mezőgazdasági közös munka az oroszoknál; *Ivonov,* Paleolitkori mágikus ábrázolások szibériai párhuzamai; *Zelenin,* A vallásos szokások maradványának megmagyarázása; *Visnevszkij,* Paleoantropológiai lelet Erivan mellett; *Blomquist,* Adatok a Voronezs kormányzóság lakóépületeinek történetéhez; *Popov,* A dolgánok törzsszervezetére vonatkozó adatok.

1935. *Grinkova,* A kéz teremtő munkásságának visszatükröződése az orosz ornamentikában; *Gorodcov,* A kezdetleges kőszerszámok fejlődéstörténetéhez; *Kondratjev,* Külsőmongólia jurtaalakú építményei; *Sztrelkow,* Középkelet történelem előtti kulturája; *Sternberg,* A jafet-elmélet néprajzi megvilágításban; *Majszkij,* A régi hit nyomai a pamiri izlamizmusban; *Ivanov,* Az amurmelléki csolnakokkal kapcsolatos ornamentika, vallásos képzeletek és szokások; *Csernecov,* A régi tengermellékt kultura a Jamal félszigeten; *Potapov,* A totemisztikus képzeletek nyomai az altáji

népeknél; *Karunovszkaja*, Az altáji népek képzeletei a mindenségről; *Popov*, A rénszarvastenyésztés a dolgánoknál; *Burdukov*, A karakuli kalmükökről.

1936. 1—3. sz. *Haffenberg*, Az esküvő formái és más lakodalmi szokások a dsemsidoknál; *Kagarov*, A halottak esketése a Volga melléki németeknél; *Burudkov*, A tejtermékek jelentősége és feldolgozása a mongoloknál; *Masztova*, Adatok a Kalinin kerületi karélok néprajzához; *Ginzburg*, Téli szállások a Tadzsik köztársaság keleti kerületeiben és a hegyi tadzsikok laképületei. *Tagán Galimdsán.*

Sborník Muzeálnej Slovenskej Spoločnosti. Turócszentmárton Ročník XXIX. 1935. Sošit 1—4.

Andrej *Kavuljak*: Starobylé drevené kostoly v Orave (lásd külön ismertetve). Štefan *Janšák*: Staré osídlenie Slovenska (Szlovenszkó ősrégi települése). E kisebb tanulmány az archeológiai leletek alapján a településekkel s azok földrajzi elhelyezkedésével foglalkozik. A tanulmány folytatása előbbi cikkeknek (vö. SSMS. roč. XXV. és XXVI.), melyek eredményeit ez alkalommal is figyelembe veszi. A táj, mellyel foglalkozik, Pozsony és Nyitra megyékben fekszik; a Morva mente és vízvidéke, a Fekete-víz mente és a Dudvág melléke a Nyitra torkolatáig. J. *Eisner*: Prehistóriai kutatás Szlovenszkón és Kárpátalján az 1934. évben. Rövid, de mindenre kiterjedő tudományos anyag feldolgozása, melyek különböző helyeken jelentek meg. Josef *Skutil*: Reuss-ék és Božena Nemcová a tót régiségekről. A gyüjtemény végéhez tót diplomatárium van csatolva, amelyben a szlovenszkói levéltárakban található középkori okleveleket adják ki

Márkus M.

Vjesnik Etnografskog Muzeja u Zagrebu.

I. 1935. *M. Kus-Nikolajev* szociológiai szempontok figyelembevételével a népi ornamentika fejlődéséről, vándorlásáról ír és meleghangú megemlékezést közöl A. von le Coq-ról. *J. Franić* egy zadruga életét ismerteti, *V. Pinter* a jerovcai fazekasságról, *Gunda* B. a délsomogyi horvátok tűzhelyeiről ír.

II. 1936. *N. Zupanić* az oszmántörökök testmagasságáról közöl tanulmányt, *J. Franić* N. Župančić antropológiai és kulturpolitikai munkásságát méltatja és néprajzi adatokat közöl Pozsega megyéből. *Gunda* B. a dunántúli építkezés délszláv kapcsolatairól ír. *J. Šmalcelj* a Travnik környéki gyapjúmunkát, *Topali Ljerka* Kupa és Zumberek vidék építészetét mutatja be. A szemlében több kisebb cikket találunk még a délszláv szellemi és tárgyi néprajz területéről. Azonkívül horvát bibliografiát és múzeumi jelentést is közöl.

Gunda Béla.

Izvestija na Narodnija Etnografski Muzeu vi Sofia, XII. évf., 1936.

A gazdagtartalmú évkönyvből a következő cikkeket emeljük ki: *Angelov* a bolgár balladákról, *Kostov* a Radomir környéki népviseletről, *Peteva* a bolgár korsók, tányérok formájáról és ornamentikájáról ír. *Vakarelski* egy alapos tanulmányban a bolgár mezőgazdasági eszközöket (sarló, kasza, palamarka, düven és más cséplőeszközök) elemzi. *Stoïne* és *Katzarova* népi hangszereket ismertetnek. Ezek mellett több kisebb cikket találunk a néprajz különböző területéről. Ethnografusaink nagy haszonnal forgathatják a bolgár néprajzi irodalom 1932-35. évi bibliografiáját is.

Gunda Béla.

MÚZEUMI HIREK.

Ecsedi István dr. emlékezete. 1936. május 19-én váratlanul egy lankadatlan szorgalmú, kiváló munkatársunknak, dr. Ecsedi Istvánnak, a debreceni Déry-múzeum lelkes igazgatójának kezéből esett ki a toll.

A Hortobágynak volt ő legkiválóbb kutatója és ismerője. Fényképezőgépével, fonográfmasinájával és mozgóképfelvevő készülékével állandó lakója volt a pásztorok kunyhóinak. Rajongással beszélnek róla a puszta fiai, akikhez nemcsak értelmével, de szivével is hozzájutott. Átértette és átérezte a puszta népének életét s ha néha kissé elfogultan is itélkezett általános néprajzi kérdésekben, az ennek a nagy fanatikus ragaszkodásnak tulajdonítható. Mindent a pusztai pásztor szemével nézett és látott, gondolkozásukat átélte teljes lelkével s ezért is voltak olyan mélyre hatók és közvetlenek irásai, melyekben a puszta levegője rezeg, délibábja hullámzik. E mellett azonban

a pásztor élet minden részlete megragadta s általa sok olyan becses jelenséghez jutottunk, amit csak ő látott meg. Amilyen nagy szeretettel vonzódott a pusztához, éppen olyan buzgósággal vezette az ország legkiválóbb vidéki múzeumát, a debreceni Déry Múzeumot. Méltó utódja volt ebben nagy mesterének és elődjének Zoltai Lajos dr.-nak, akivel nagy megértésben dolgozott együtt már akkor, mikor még a kollégium tanára volt és 1912. jan. 1-én tiszteletbeli múzeumőrré választották.

Munkái, melyeket még a hortobágyi pásztor élet delén végzett el, megbecsülhetetlen értékes forrásai maradnak a magyar néprajznak. Összefoglaló művei a debreceni határ és Tiszántúl halászatáról, vadászatáról és táplálkozásáról be nem fejezett életművének csak bevezetései.

Mindannyian szeretettel őrizzük emlékezetét.

Gönyey Sándor.

Szabó Kálmán: *Kecskemét th. város múzeuma.* (A város kiadása, 48 l. 36 képpel).

Köztudomámú, hogy a kecseméti múzeum, anyagát tekintve — melynek csak egy része került bemutatásra — vidéki közgyüjteményeink sorában az elsők között áll, kiállítását és belső rendjét tekintve pedig, egyenesen mintaszerü.

Mióta azután Kecskemét, a város vezetőségének céltudatos irányítása, vonzó látványosságai és a fővároshoz való közelsége folytán, külföldi vendégeink érdeklődésének sodrába került, a múzeum látogatói is tetemesen meggyarapodtak. Részben az a meggondolás vezette a város jelenlegi polgármesterét *balásfalvi Kiss Endrét*, hogy az általa ritka szeretettel gondozott kincsesházról azt az ismertető és vezető füzetet magyar és német nyelven közrebocsássa.

Tartalma a következő: Múzeumunk története; A múzeum célja és rendeltetése; A közönség támogatása és a múzeum látogatása; I. Éghajlati, talaj és geológiai viszonyok, Kőkor és rézkor, Kr. e. 3000—2000; II. Bronzkor Kr. e. 2000—1000; III. Népvándorlás Kr. e. VI., — Kr. e. X. sz.; IV. Magyarország, X—XVIII. sz.; V. Halászat; VI. Pásztorkodás; VII. Kisipar.

Hisszük, hogy az értelmesen megírt, pompás kiállítású füzet, Kecskemét polgársága köréből a múzeumnak új pártfogókat, a külföldiek köréből pedig a városnak és rajta keresztül az egyetemes magyarságnak új megértő barátokat szerez.

Bátky Zsigmond.

A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve 1935. év. Összeállította: *Dr. Sőregi János.* A múzeumi beszámoló mellett néprajzilag is több érdekes közleményt tartalmaz. *Herman Ottó és Debrecen* címen a nagy magyar polyhistornak és a városnak összeköttetéseiről tájékoztat Z. L. közölve H. O. levélváltásait, melyekben főként a gazdálkodás és pásztorélet helyi viszonyai felől érdeklődött.

Adatok a daruvadászathoz és a darutoll viselethez címen Sőregi János lejegyzi azokat az emlékeket, melyek ehhez a szép magyar legénykalap díszünkhöz és a daruvadászathoz fűződnek.

Adatok a juhász életéhez cikkecskében S. J. a riskás, nyájjuhász, bennkosztos juhász, kommenciós juhász, feles juhász és magatarti juhász jellegzetességeit tisztázza és a juhászoknak pusztán kivüli életéről ad jellemző képet.

Végül még adatok a debreceni erdőgazdálkodás történetéhez c. cikkben a debreceni szegény vákáncsosok életéről és erdei munkájáról a hozzá való szerszámokkal számol be Balogh István.

Gönyey Sándor.

Példás adomány. *Seemayer Vilmos* kollégánk kezdeményező közbenjárására *Bakos Margit* kézimunka tanítónő úrhölgy útján múzeumunk *egy teljes turai menyecske viselethez* jutott. *Lajtos József* családjának nemes adománya ez, ami dícséretes például szolgálhat hazánk más községeinek, akik-

nek viseletét ilyen teljességben régóta nélkülözi néprajzi múzeumunk. Tervbe vettük, hogy népviseleteinket, teljes ruházat minden darabját összegyüjtve, amenyire a hely engedi, kiállítjuk. Reméljük, hogy *Lajtos József* szép példaadását más községek népe is követni fogja. Hadd lássa a világ szeme népi kincseink páratlan gazdagságát.

Ezen a helyen is köszönetet mondunk a lelkes adományozónak becses ajándékáért. A *turai* menyecskeviseletbe maga *Lajtos Józsefné* öltöztette fel a gyüjteményünkben kiállított babát. A *turai* viseletről legközelebbi számunkban *Fél Edit dr.* fog részletesen beszámolni.

Gönyey Sándor.

A Néprajzi Múzeum állapota és működése 1936-ban.

Az intézet személyzetében az 1936. év folyamán a következő változások történtek:

1936. II. 3-án dr. Madarassy László igazgató betegszabadságra ment, majd 1936. VI. 1-én nyugdíjaztatott. A Néprajzi Osztály vezetésével 1936. II. 3-án dr. Bartucz Lajos I. o. múzeumi őr, egyetemi m. tanár bízatott meg.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr július 1-én dr. Tagán Galimdsant gyakornokká, Szenes Antalt múzeumi segédtisztté, Kiss Jenőt és Deák Mihályt I. o. altisztekké nevezte ki.

Szolgálattételre a Néprajzi Múzeumba osztatott be mint ideiglenesen foglalkoztatott diplomás: 1936. I. 28-án dr. Krompecher Bertalan, IX. 17-én dr. Domanovszky György. 1936. XII. 18-án dr, Domanovszky György ugyanilyen minőségben a Magyar Történeti Múzeum Régészeti Osztályához helyeztetett át. Dr. Lükő Gábor vidéki múzeumi própaszolgálatos egyévi szolgálata december 20-án lejárván ujbóli beosztását nem kérte.

Tisztviselő létszámunk 1936. XII. 31-én a következő volt: egy I. o. múzeumi őr, mint megbízott igazgató, egy I. o. múzeumi őr, egy I. o. múzeumi segédőr, egy fizetéses gyakornok.

Szolgálattételre beosztva: egy ny. igazgató őr, mint fizetéstelen beosztott, egy ideiglenesen foglalkoztatott diplomás, egy vidéki múzeumi próbaszolgálatos.

Ily módon tisztviselői létszámunk az 1936. év folyamán ismét kettővel csökkent s minthogy helyükbe új munkaerőket nem nyertünk, a Néprajzi Osztály tisztviselő hiánya elérte a 60 %-ot, ami intézetünk működését minden téren mind hátrányosabban befolyásolja. Ezért, hogy legalább a legfontosabb raktárrendezési munkálatok folyamatosságát biztosítsuk, gróf Zichy István főigazgató úr beleegyezésével és megértő támogatásával, részben a teremőri alap, részben a rendes javadalom terhére, csekély javadalmazás mellett ez évben is alkalmaztuk: raktárrendezésre Seemayer Vilmost, irodai teendők végzésére Szenes Magdát; majd október 1-től a textilraktár rendezésére dr. Fél Edit közgyüjteményi próbaszolgálatost és december 1-től a fényképezési munkálatok végzésére Thesszák Károlyt.

Időnként segédkeztek munkáinkban az Egyetemi Néprajzi Szeminárium alkalmazottai: dr. Gunda Béla tanársegéd és Kovács László gyakornok. Ugyancsak nagy segítségünkre volt a múzeum textilraktárának rendezésében és idegen látogatók kalauzolásában Palotay Gertrud, aki önkéntes szorgalomból már több év óta intézetünkben dolgozik.

Altisztjeink közül május 1-én nyugalomba vonult Marosi Béni I. o. műszaki altiszt, aki negyven évig teljesített példás szolgálatot a Néprajzi Muzeumban; viszont II. o. altiszté kineveztetett Molnár János.

A minimumra csökkent tisztviselői létszám és a rendelkezésre álló csekély anyagi javadalom folytán egyik legfontosabb teendőkről, a vidéki néprajzi gyüjtésekről és felvételekről ez évben kénytelenek voltunk csaknem teljesen lemondani s minden erőnket a helyszüke miatt összezsúfolt raktárakban el-

piszkolódott és pusztulásnak indult *gyüjteményeink* tisztogatására, konzerválására, identifikálására s a modern múzeológia követelményeinek megfelelő elhelyezésre koncentrálni. E munka első lépése a düledező udvari raktár lebontása s nagyobb területen újból való felépítése volt, amit a Gazdasági Hivatal igazgatójának megértő támogatása tett lehetővé. Nagy munkát adott itt az egymásrahányt és erősen korhadó tárgyaknak kiszárítása, konzerválása és leltári azonosítása, minthogy a legtöbb tárgy nem volt ellátva olyan jelzéssel, ami az idő viszontagságainak ellen tudott volna állni. Ezért az összes tárgyakra ólomszalagokat erősítettünk és azokba ütöttük bele a leltári számokat. Ebben a száraz raktárban leltek kényelmes elhelyezést a Néprajzi Osztály gazdasági gyüjteményei és egyéb nagy tárgyai, mint a székelykapuk, templomi menyezetek, prések, örlők, csavarok, szúszékek stb., miután minden egyes tárgy előbb konzerváltatott. Ugyancsak rendbehoztuk a kiadványraktárt, kép- és keretraktárt és nagy mértékben előrehaladt a képtár, lemezraktár, de legfőképpen a textilraktár sok aprólékos munkát követelő hatalmas anyagának rendezése, konzerválása. Fényképlaboratóriumunkat modernebb felszereléssel láttuk el és megkezdtük hatalmas fényképlemezgyüjteményünk lemezeit egyenként papiros tokokba elhelyezni, hogy ezáltal azokat a további pusztulástól és sérüléstől megóvjuk. A padláson hozzáférhetetlenül összezsufolt és az időjárás viszontagságainak kitett magyar bútorgyüjteményünk legnagyobb részét lehordattuk és a megüresedett, pormentes és teljes védelmet nyujtó volt altiszti lakásban helyeztük el. Megkezdtük a halászati eszközök konzerválását, a kismesterségi tárgyak, valamint a folklorra vonatkozó tárgyi gyüjtemény célszerűbb elrendezését és múzeológiai feldolgozását is.

Az év folyamán több *kiállításon* vettünk részt. Igy anyagot adtunk az Iparművészeti Múzeumban rendezett japán kiállításhoz és az Orsz. Magyar Iparművészeti társulat által az északi államokban rendezett kiállításhoz. Túlnyomó részt a Néprajzi Múzeum embertani gyüjteménye alapján rendezte meg dr. Bartucz Lajos megb. igazgató a bécsi Naturhistorisches Museum egyik nagy termében a magyar embertani kiállítást, mely úgy a sajtó, mint az összes illetékes tényezők teljes elismerését vívta ki.

Nagyobb *gyüjtőutakat* a már fent jelzett okok folytán ez évben nem végezhettünk. Kisebb gyüjtőutakon a következők vettek részt: dr. Lajtha László Sárpilisen, Veress Sándor Halompusztán népzenei gyüjtést, dr. Fél Edit Kocson, Kovács László Abaujmegyében és Dunántulon, Gunda Béla Halompusztán tárgyinéprajzi gyüjtést végzett, Dr. Bartucz Lajos pedig a Budapestre felhozott gyöngyösbokrétások egy részét tette antropológiai vizsgálat tárgyává. A Magyar Tudományos Akadémia által Bartók Béla vezetése alatt a Studióban rendezett népzenei grammofonfelvételek rendezésében és készítésében a Néprajzi Osztály részéről dr. Lajtha László és Seemayer Vilmos vettek részt.

Az egyes gyüjtemények gyarapodása vétel, ajándék és egyéb forrásból a következő.

I. Néprajzi Gyüjtemény:

Gyüjteménytárgyi gyarapodás: 2649 db, ebből vétel 1034 db, ajándék 538 db, egyéb forrásból 1077 db.

A.) *A vételek részletezése*: butor 1 db, pásztorfaragás 422 db, fényképlemez és fénykép 517 db, gazdasági eszköz 12 db, népművészeti tárgy 21 db, kerámia 1 db, szövés-fonás eszköz 4 db, viseleti tárgy 13 db, folklore tárgy 1 db, fényképalbum 1 db, himzés 18 db, halászati eszköz 1 db, zene eszköz 1 db, festmény 1 db, háztartási eszköz 10 db, mezőgazdasági eszköz 1 db, kismesterségekhez tartozó eszköz 2 db, kézimunka minta 6 db, vadászati eszköz 1 db.

B.) *Ajándékok és ajándékozók*: Kankovszky Ervin 53 db fénykép, dr. Gönyey Sándor 11 db fényképlemez és kép, Undi Mária 1 db festmény, Jaschik Álmos 1 db album, dr. Kohlbach Berthold 1 db litografnyomat, Kollator Henrik 2 db lemez, dr.

Lóczy Lajosné 1 db zsugorított indiánfej, Mérey Andor 11 db római kori edény, Herkely Károly 1 db ételhordó kantár, Borzsák Endre ifj. 27 db fényképlemez és kép, dr. Gönyey Sándor 1 db kenderpuhító és 1 db gombolyító kobak, Horváth István 1 db. lőportató saru, dr. Kiss N. 2 db halászó szigony, Berecz Lajos 1 db menyecske főkötő, Ernyey József 1 db ládadísz, Kiss Károly 1 db himzett dohányzacskó, Seemayer Vilmos 1 db levelezőlap, Pilisy Elemér dr. 1 db levelezőlap, Györffy István 1 db levelezőlap, Kiskéri Tóth Margit 1 db halotti lepedő, Balogh Andor 1 db kályhacsempe, Jeszenszky Lajos 4 db észak-amerikai tárgy, Kecskeméti Múzeum 13 db fényképmásolat, Prof. rowa Julie Wichmann 17 db fénykép, Zalavármegye Törvényhatósága Iskolánkívüli Népművelési Bizottsága 4 db fénykép, dr. Pogrányi Nagy Félix 2 db. tál, Györffy István dr. 1 db fénykép, Kerékgyártó Adrienne 16 db film, Lux Gyula 1 db lemez, Roxer Pál 1 db famozsár és 1 db faütő, Frl. Else Mertzlin, Tallin 1 db női ing, Múzeum Barátok 280 db film, dr. Gönyey Sándor 1 db guzsaly gugyelával, Lux Gyula 42 db fényképfelvétel, Herkely Károly 1 db háztartási eszköz, Bakos Margit 6 db rajz, Nyitrai Dezső 1 db halászati eszköz, László Gyula 1 db fénykép, dr. Fél Edit 4 db háztartási eszköz, Seemayer Vilmos 2 db fényképlemez másolattal, Seemayer Vilmos 12 db eredeti rajz, Szeberényi Lajos 1 db fénykép, Khin Antal 2 db népi faragás, Magyar Királyi Hadimúzeum 2 db baknyereg.

Egyéb forrásból: Letét 1 db, örökletét 17 db, gyüjtés 689 db, raktárrendezésnél előkerült 370 db.

II. Embertani gyüjteményünkbe nagyobb részben a Magyar Történeti Múzeum Régészeti Osztálya, kisebb részben a vidéki múzeumok ásatásai révén 401 koponya és csontváz érkezett.

III. Népzenei gyüjteményünk gyarapodása 10 henger és 50 dallam, illetve támlap.

IV. Folklore gyüjtemény gyarapodása: dr. Szendrey Zsigmond adománya után 50.000 cédulából álló babona és szokás gyüjtemény.

V. Kézikönyvtári szaporulat: összesen 648 kötet, ebből vétel 20, ajándék 508, csere 120 kötet.

Ajándékoztak: dr. Dömötör Sándor 8 db, Magyar Kázmér 1 db, dr. Madarassy László 2 db, dr. Bátky Zsigmond 11 db, Fejérné Kovács Erzsébet 1 db, Lux Julius 1 db, Museum für Völkerkunde, Berlin 1 db, Trócsány Zoltán 1 db, Juhász Vilmos 1 db, Cs. Sebestyén Károly 1 db, Csernecov V. 2 db, Gunda Béla 2 db, Makkos Lajos 1 db, Bonomi Eugén 1 db, Kallós Zsigmond 1 db, Bibliografiai Központ 10 db, Domanovszky György 1 db, dr. Krompecher Bertalan 2 db, dr. Szilády Zoltán 1 db, Magyar Néprajzi Társaság 409 db, Országos Régészeti Társulat 1 db, dr. Szendrey Ákos 1 db, dr. Braun Róbert 1 db, I. Falkowski B. Pasznyeki 1 db, National Museum of Canada 1 db, Lükő Gábor 1 db, Kovács Géza 1 db, Szabó Kálmán 1 db, Bolgár Néprajzi Múzeum 1 db, Finn Múzeum 2 db, Vakarelski Christo, Szófia 1 db, dr. Bartha Dénes 1 db, dr. Bonomi Jenő 3 db, Bálint Sándor 1 db, Merza Gyula 1 db, Magyar Nemzeti Múzeum Állattára 8 db, Gönczy Ferenc 1 db, Fazekas Jenő 1 db, dr. Dornay Béla 1 db, Ukrajnai Tud. Akadémia 1 db, Honti R. 1 db, Szendrei János 1 db, Ise Frank 1 db, Szegedi Alföldkutató Bizottság Szerkesztősége 7 db, Magyar Nemzeti Múzeum 3 db, Dunántúli Népművelő Szerkesztősége 1 db, Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztálya 1 db, Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézete, Szeged 1 db, Tóth Kálmán 1 db, Palotay Gertrud 1 db, dr. Gustáv Jungbauer 1 db, Zoltai Lajos 1 db.

VI. Felszerelés: összesen 9 db, ebből vétel 7 db, Magyar Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatalának letétje 2 db.

Vételek részletezése: 1 db beállító lupe, 1 db tengerifűből való kisseprű, 1 db. nyeles lószőrkefe, 1 db parkettkaparó, 1 db kis nikkel olló, 3 db tűreszelő.

Letét: 2 db à 4.50 méter hosszúságú natur kókusszőnyeg.

Látogatók száma: 21.405, ebből fizető 1856, igyenes látogató 19.549.

Nyitási napok száma: 359.

Gyüjteményünk gyarapodásából legyen szabad itt néhány tételt külön is kiemelnem. Az egyik a Néprajzi Gyüjtemény feltűnő nagy (2649 darabból álló) szaporulata, ami főleg az által vált lehetővé, hogy a Múzeumbarátok Egyesülete 3800 P-ért megvásárolt Múzeumunk részére egy nagyobb pásztoréleti gyüjteményt, amiért a Múzeumbarátok Egyesülete elnökségének e helyen is a leghálásabb köszönetemet fejezem ki. A másik feltűnő tétel az 50.000 cédulából álló Szendrey-féle babona- és szokásgyüjtemény, mellyel a Néprajzi Mú-

zeumban eddig elhanyagolt folklore-gyüjtések alapjait óhajtjuk lerakni. Amikor az értékes ajándékért dr. Szendrey Zsigmondnak hálás köszönetünket nyilvánítjuk, egyben abbeli reményünknek adunk kifejezést, hogy ez által a folklore gyüjtéseknek sikerült új lökést adnunk. A harmadik szembetűnő tétel könyvtárunknak 648 darabbal történt gyarapodása. Ezt annak köszönhetjük, hogy egy csomó külföldi tudományos társasággal és intézménnyel sikerült felvennünk a cserekapcsolatot s folyóirataink nagy hiányait ily módon jórészt kiegészíthettük. Örömmel emlékezem itt meg látogatóinknak az 1935. évi 8930-ról 1936-ban 21.405-re való emelkedéséről is, ami a Néprajzi Múzeum iránti érdeklődésnek úgy a hazai, mint a külföldi körökben való nagyarányú fokozódását jelenti

A sürgős raktárrendezési, konzerválási és reviziós munkálatok ugyan nagy mértékben gátolták a *múzeum anyagának tudományos feldolgozását* s az egyéb kutatómunkát. Ennek dacára azonban a Néprajzi Osztály tisztviselői e téren is derekasan kivették a részüket a munkából.

Külön is ki kell itt emelnem azt a rendkívüli örvendetes eseményt, hogy a *Néprajzi Múzeum Értesítőjét*, amely eddig az Ethnographia melléklete gyanánt szerepelt, gróf Zichy István főigazgató ur megértő támogatása folytán sikerült ismét külön folyóirat alakjában s az eddiginél nagyobb terjedelemben kiadnunk. Az Értesítőnek külön folyóirat alakjában való megjelenése úgy általában a magyar néprajzi kutatások, mint főleg a Néprajzi Múzeum fejlődése és anyagának tudományos feldolgozása szempontjából rendkívül nagy jelentőségű, amiért gróf Zichy István főigazgató urnak e helyen is leghálásabb köszönetemet tolmácsolom.

Legyen szabad itt még egészen röviden a **jövő teendőire** is rámutatnom.

Legsürgősebb s a magyar néprajzi kutatások szempontjából legfontosabb teendőnk az immár *katasztrófálissá vált tisztviselőhiány* mielőbbi pótlása s a vidéki *néprajzi gyüjteseknek és felvételeknek* tervszerű és rendszeres megindítása, hogy szemeink előtt pusztuló tárgyi és szellemi néprajzi kincseinkből megmentsük legalább azt, ami még menthető. Szerencsére fiatal, képzett, lelkes munkaerők kellő számban állanak rendelkezésünkre, csupán szorosabban múzeumokhoz kell őket kötni.

Változatlan energiával tovább kell folytatnunk a raktárak rendezését, a raktári anyagok konzerválását és revizióját, hogy azután azok tudományos feldolgozását és publikálását is megindíthassuk. A textil raktár után a magyar pásztoréleti gyüjtemény teljes revíziója fog következni, minthogy az a legértékesebb s a legnehezebben pótolható. De folytatni fogjuk a padláson pusztulásnak kitett anyagnak az alagsorban való célszerűbb elhelyezését, mihelyt az alagsort e célra kellően átalakítottuk és bepolcoztuk. Ugyancsak nagy munkát fog még adni a fényképtár és lemezraktár teljes rendbehozása.

A magyar anyag teljes revíziója és konzerválása után kerül sor a *tengerentuli anyag* rendezésére, majd a kiállítás modernebb s a pedagógiai szempontokat jobban figyelembe vevő átrendezésére.

Múzeumunknak és a magyar néprajznak a nagyközönség köztudatába való intenzívebb bevitele céljából kívánatos lenne, hogy előadótermet rendezhessünk be s újabb szerzeményeinket időszaki kiállítások keretében is bemutathassuk.

Szorosabb kapcsolatba óhajtunk lépni *vidéki társmúzeumainkkal* is s célul tűztük ki, hogy a mienkkel párhuzamosan az ő gyüjteményeiket is lefényképezzük s a Néprajzi Múzeum Értesítőjében publikáljuk, hogy ez által a magyar népélet tárgyi bizonyítékait a hazai és külföldi tudományosság számára hozzá érhetővé tegyük.

Végül újból, éspedig az eddiginél rendszeresebben, megindítjuk hazánk földjének s főleg az élő magyarság egyes csoportjainak módszeres *embertani felvételét* is.

Kérünk minden igaz magyar embert, hogy legnemzetibb tudományos

feladatunkban, a *magyar nemzetismeret*nek minél tökéletesebb megvalósításában, törekvéseinket támogassák.

Budapest, 1936. dec. 31.

Dr. Bartucz Lajos
megb. igazgató.

BEÉRKEZETT KÖNYVEK.

1935.

Bartók Béla: Népzenénk és a szomszéd népek zenéje, Budapest, 1935.
R. Jirlow: Gamla dagars vinteridrott i Transtrand, Malmö. 1934.
Roska Márton: A székelyföld őskora, Cluj-Kolozsvár, 1929.
Krohn, Else: Kleine Beiträge zur Kenntnis islamischer Sekten und Orden auf der Balkan-Halbinsel. Kny. Hamburg, 1934.
Bartha Dénes: Szalkai érsek zenei jegyzetei monostor-iskolai diákkorából. Budapest, 1934.
Zsivny Viktor: Utazásom Marokkóban, Budapest, 1934.
Székesfehérvári Szemle (szerk. *Marosi Arnold* és *Dormuth Árpád*), I—IV. évf.
Luby Margit: A parasztélet rendje. Budapest, 1935.
Honti J. Th.: Hungarian Popular Balladry. Kny., London, 1934.
Honti, H.: Zum Märchenmotiv vom Räuber im Sarge. Kny., Prag, 1934.
Madarassy László: Művészkedő magyar pásztorok. Budapest, 1936.
Magyarország tiszti cím- és névtára. Budapest, 1935.
Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens (Herausgegeben E. Hoffmann-Krayer u. H. Bächtold-Stäubli), Bd. V. Lieferung 6—11., Berlin u. Leipzig. 1933.
Jahrbuch für historische Volkskunde. Die Sachgüter der deutschen Volkskunde. Bd. III—IV., Berlin, 1934.
Viski, v. Karl: Ungarische Volkskunst (Katalog. Kulturbund-Ausstellung ung. Volkskunst), Wien, 1935.
Layer Károly: Régi kisázsiai szőnyegek kiállítása. Leíró lajstrom, Budapest, 1935.
Madarassy László: Mikor az úrasztalát megfordították. Kny. Budapest, 1929.
Madarassy László: Az élő néphit a hivatalszobában. Kny. Budapest, 1928.
Madarassy László: Barna János a feszületfaragó. Budapest, 1934.
Madarassy László: A magyar pásztorművészetről. Budapest, 1935.
Wirz, Paul: Beiträge zur Ethnografie des Papua-Golfes, Britisch-Neuguinea. Abhandlungen u. Berichte der Museen für Tierkunde u. Völkerkunde zu Dresden. Bd. XIX. Nr. 2., Leipzig 1934.
Schneider Miklós: Fejérmegyei boszorkányperek. Székesfehérvár, 1934.
Musique et Chanson Populaires. Paris, 1934.
Madarassy László: Művészkedő magyar pásztorok, Budapest, 1935.
Nagy-Szeder István: Kiskunhalas város gazdaságtörténete. IV. Kiskunhalas, 1935.
Pekáry István: Virágos kert (Hungarian Flower-Garten). Budapest, 1935.
Gönczi Ferenc: A Somogymegyei Muzeumegyesület 25 éves története. Kaposvár, 1935.
Anthropological Papers of the American Museum of Natural History. Vol. XXXIII, Part IV. W. W. *Howells*: Anthropometry and Blood Types in Fiji and the Solomon Islands. Vol. XXXIII., Part. V. *B. Weitzner*: The Hidatsa Earthlodye. Vol. XXXIV., Part 1. *P. E. Goddard*: Novajo Texts. Vol. XXXIV., Part II. *M. Mead*: Kinship in the Admiralty Islands. Vol. XXXV., Part 1. *Susannah B. and G. C. Vaillant*: Exvacations et Gualupita. Vol. XXXIV., Part III. W. C. *Bennet*: Exvacations et Tiahuanaco.
Móricz Miklós: Magyarország nagybirtokainak és népsűrűségének térképe, Budapest, 1935.
Révai nagy lexikona, XXI. k.
Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Herausgegeben von E. Hoffmann Krayer u. H. Bächtold-Stäubli. Bd. VI. Lieferung 1.—12. Bd. VII. Lief. 1—4. Berlin u. Leipzig, 1935.
Volly István: Népi játékszín. Budapest, 1935.
Melich János: Latinbetűs helyesírásunk eredete, Budapest, 1934.
Pelkonen, E.: Über erste Pflege des Neugeborenen, Helsinki. 1933.

Pelkonen, E. : Über volkstümliche Geburtshilfe in Finnland. Helsinki, 1931.
Verne T. Ray : The Sanpoil and Nespelem. University of Washington Publications in Anthropology, Vol. 5. Washington, 1932.
Szilády Zoltán : A bronzkori csörgőtől a hímestojásig. Kny, 1935.
West, G. A : Tobacco, Pipes and Smoking Customs of the American Indians, I—II. Milwaukee, 1934.
Handwörterbuch des deutschen Märchens. Bd. II. Lieferung 3.
Barabás Samu : Székely oklevéltár. 1219—1776. Budapest, 1934.
Bartók, B. : Melodien der rumänischen Colinde. Wien, 1935.
Mautner-Geramb : Steierisches Trachtenbuch, Lief. VI., Graz, 1935.
Bartók Béla : Miért gyüjtsünk népzenét. Budapest, 1935.
Thirring Lajos : Kecskemét, mint tanyai város. Budapest, 1935.
Gajek, J : Kogut w wierzeniach ludowych. Lwow, 1934.
sz. Csorba Tibor : A falukutatás a rajztanítás szolgálatában. Celldömölk, 1935.
Balogh Ilona : Magyar fatornyok. Budapest, 1935.
Gunda Béla : Stara hrvatska ognjišta uzduž Drave. Kny. Beograd, 1935.
Vakarelski, Ch. : Vie et moeurs des bulgares de Thrace et d'Asie Mineure, Sofia, 1935.
Undi Mária : Magyar Kincsesláda. I. Sárközi fejkötőhímzések, II. Vonaldiszítés, rátétes sikformák, zsinórozás, III. Kalotaszegi írásos hímzés, IV. Torockói rámánvarrott hímzés.
Gunda Béla : Ethnogeographiai problémák az Ormánságban. Kny. Kecskemét, 1935.
Manninen, I : Eesti rahvariiete ajalugu. Tartu, 1927.
Ecsedi István : A debreceni és tiszántúli magyar ember táplálkozása, Debrecen, 1935.
Jirlow, R. : Plogkroken från Svarvarbo och några andra förhistoriska plogar. Stockholm, 1935.
Jirlow, R. : Svensk-österbottniska skäror. Abo, 1935.
Jirlow, R. : Linets och hampans beredning och spinning i Vasterbottens län. Kny. 1932.
Jirlow. R : Bärmesen. Kny. Stockholm, 1935.
Hahne, H. und H. J. Niehoff : Deutsche Bräuche im Jahreslauf. Halle, 1935.
A magyarság néprajza, III. k., Budapest, 1935.

Szendrey Ákos.

1936.

Volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1929 und 1930. Berlin. 1935.
Madarassy László : Herman Ottó látogatása a szegedi Pálfi tanyán. Budapest, 1935.
Dr. Anton Vaclavik : Zdroje l'udovej výtvarnosti v bratislavskom záhori. Bratislava, 1934.
Magyar Kázmér : Néhány vonás Móra Ferenc arcképéhez. Nagykőrös, 1935.
Dr. Dömötör Sándor : A néprajzi gyüjtés. Tájékoztató a „TURUL" Szövetség pályázatához. Budapest, 1932.
Dr. Dömötör Sándor : Solymossy Sándor. Kny. Ethnographia. 1934. évf.
Dr. Dömötör Sándor : A cigányok temploma. Erdélyi Tudományos Füzetek. 48. sz. Kolozsvár, 1932.
Dr. Dömötör Sándor : Mióta muzsikusok Magyarországon a cigányok. Budapest, 1935.
Dr. Dömötör Sándor : A betyárromantika. Kny. Ethnographia 1930.
Dr. Dömötör Sándor : Milyen a magyar nép fantáziája. Kny. Debreceni Szemle 1934.
Dr. Dömötör Sándor : A csökmői sárkány históriája. Kny. Debreceni Szemle 1934.
Az Uj Idők kézimunkakönyve. Budapest, 1935.
Nordiska Museets Handlingar. 2. *E. Andren* : Västerviks bebyggelse historia. 1933. 3. *S. Svensson* : Skånes Folkdräkter. 1935. 4. *G. Berg* : Sledges and Wheeled Vehicles. 1935.
Bartha Dénes : A jánoshidai avarkori kettőssíp. Archaeologia Hungarica. XIV. Budapest. 1934.
A Somogymegyei Múzeum Egyesület 25 éves története. Gönczi Ferenc szerk. Kaposvár, 1935.
Wolfgang La Baume : Zur Naturkunde und Kulturgeschichte des Bernsteins. Schriften der naturforschenden Gesellschaft in Danzig. Bd. XX. 4. 1935.
Lakó György : A permi nyelvek szóvégi magánhangzói. Finnugor Értekezések 2. Budapest, 1934.
Charles Viski : L'ornamentation hongroise. Nouvelle Revue de Hongrie. 1933.
Saar-Atlas. Kg. *H. Overbeck* u. *G. Sante*. Iustus Perthes. Gotha. 1934.
Julius Lux : Siedlungsgeschichte und Rechtsverhältnisse der Stadt Dobschau-Dobsina, Sonderdr. aus den „Ungarischen Jahrbüchern". Bd. XV.

Társadalomtudományi Bibliographia. Szerk. *Krisztics Sándor dr.* Magyar Szociográfiai Intézet kiadványai. 10. szám.
Trócsányi Zoltán: Észak nomádjai. Budapest, 1935.
Nagy Iván: Öt világrész magyarsága. Budapest, 1935.
Honti János: A mese világa. Kecskemét. 1935.
Buday György—Ortutay Gyula: Székely népballadák. Budapest, 1935.
Bán Aladár: A százéves Kalevala. Kny. „Turán" XVIII. Budapest, 1935.
György Lajos: A magyar anekdóta története és egyetemes kapcsolatai. Budapest, 1934.
vitéz Litkey György: Hazánk őslakói Miskolc. 1935.
Dr. Lux Gyula: Dobsina településének és birtoklásának története. Kny. „Turul" 1934.
Marót Károly: Hagyomány és fejlődés. Kny. „Társadalomtudomány" 1935.
Waldapfel József: Heltai Gáspár forrásai. Irodalomtörténeti Füzetek 54. Budapest, 1934.
Dr. Nagy J. Graefe: Zur Trachtenkunde der Donauschwaben in Ungarn und den Nachfolgestaaten. Leipzig 1935.
Juhász Vilmos: Az aranyföld hajósai. Budapest, 1935.
Dr. Madarassy László: Herman Ottó irodalmi hagyatéka. Budapest, 1935.
Dr. Cs. Sebestyén Károly: Krassó vidéki szines szövőminták. Kny. „Dolgozatok" Szeged, 1935.
Ödön Beke: Texte zur Religion der Osttscheremissen. Kny. „Anthropos". 1934.
V. Csernecov: Vogulskie Skazki. Leningrad, 1935.
Dr. Heinrich Réz: Bibliographie zur Volkskunde der Donauschwaben. Budapest, 1935.
D. Raszovszkij: Polovcy. Seminarium Kondakovianum. VII. Prága, 1935.
Prückler József: Jászberényi rajzok. Kny. „Jász Hirlap". Jászberény, 1934.
Timár Kálmán: Árpádházi Boldog Margit legendája. Pannonia. 6. Kalocsa, 1934.
Timár Kálmán: A breviáriumi Margit-legendák. Pannonia. 7. Kalocsa, 1934.
Emlékkönyv Balassa Józsefnek 70. születésnapjára. Budapest, 1934.
Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka mozgalom. Erdélyi Tudományos Füzetek. 78. Kolozsvár, 1935.
Dr. Bodor Antal: A falu megismerése. Budapest, 1934.
Anthony Bodor: Rural Analysis. Budapest, 1934.
Dr. Heinrich Réz: Bibliographie der deutschen Volkskunde in den Karpathenländern. Beiträge zur sudetendeutschen Volkskunde. XVIII. Bd. Reichenberg, 1934.
Cs. Jósa Aranka: A föld problémája. Emlékezés dr. Herrmann Antalról. I—II. Szeged, 1935.
Gunda Béla: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a békési Sárrét déli részén. Szeged, 1935.
Makkos Lajos: Regölés Karakón és Kissomlyón. Kny. „Vasi Szemle". Szombathely, 1935.
Eugen Bonomi: Warum ist der Wallfahrtsort Maria-Eichel „zerstört" worden? Kny. „Heimatblätter." Budapest, 1935.
Deutsche Auszüge ungarischer wissenschaftlichen Zeitschriften. I. Hj. Berlin, 1934.
Gombosi Ottó: Bakfark Bálint élete és művei. (1507—1576). Musicologia Hungarica. II. Budapest, 1935.
Kallós Zsigmond: Regösdalaink rejtélye: I. A nyugati székelység eredete a dunántúli regösénekekben. Kny. „Vasi Szemle". 1935.
Csete Balázs: Iskolai múzeumunk és honismereti munkánk. Budapest, 1935.
Csete Balázs: A magyar népművészet a polgári fiúiskolai kézimunkaoktatásban. Budapest, 1934.
Fábián Gyula: A jáki gerencsérek. Vasi Szemle Könyvei. 1. sz. Szombathely, 1934.
Makkos Lajos: A jánosházi tornác és a katonaszoba. Vasi Szemle. 1935,
Németh Gyula: A magyar rovásírás. Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. II. 2. Budapest, 1934.
Domanovszky György: Magyarország egyházi faépítészete. Budapest, 1936.
Krompecher Bertalan: A Kalevala keletkezése. Budapest, 1935.
Krompecher Bertalan: Jankovich Miklós irodalmi törekvései. Budapest, 1931.
Szilády Zoltán: Erdély magyar népe. Kny. „Történeti Erdély". Budapest, 1936.
Carl C. Seltzer: The racial characteristics of Syrians and Armenians. Papers of the Peabody Museum of American Archeology and Ethnology. Harvard University. Vol. XIII. No. 3. Cambridge, 1936.
Gulyás József: Bizonyságok. Sárospatak, 1936.
Dr. Bedő Imre: A nép, a doktor, meg a patika. Szeged, 1936.
Dr. Dömötör Sándor: Kimon és Péra története. Kny. „Képzőművészet". 1934.
Dr. Eugen Bonomi: Budaörs, ein vergessener Wallfahrtsort. Budapest, 1936.
Dr. Zoltai Lajos: Ismeretlen részletek Debrecen multjából. Debrecen, 1936.
Dr. Szendrey Ákos: Legény és leányélet. „Országút." 1936.

Arthur Byhan : Beitrag zur Volkskunde der Gagausen. Extrait des „Mémoires de la Société Finno-ougrienne." LVII.
Artturi Kannisto : Über die Tatuierung bei den Ob-ugrischen Völkern. Extrait des „Mémoires de la Société Finno-ougrienne." LVII.
Artturi Kannisto : Das Publicationsprogramm der Finnisch-ugrischen Gesellschaft. Extrait du „Journal de la Société Finno-ougrienne." XLVI.
Bodor Antal : Honismeret könyve. Budapest, 1935.
Luby Margit : Bábalelte babona. Budapest, 1936.
J. Falkovski—B. Pasnycki : Na pograniczu temkowsko lojkowskien. Lwow, 1935.
Diamond Jenness : The ojibwa Indians of Parry Island. N. Museum of Canada. Bulletin No 78. Ottawa, 1935.
Memoria presentada al honorable congreso nacional 1921—1922. Buenos-Aires, 1930
Quinta reunión de la Sociedad Argentina de patologia regional del norte celebrada en Jujuy. Buenos-Aires, 1930.
Elsülyedt falu a Dunántúlon (Kemse község élete). Budapest, 1936.
Lükő Gábor : Havaselve és Moldva népei a X—XII. században. Budapest, 1935.
Introduction à la connaissance de l'Ile de Paques. Paris, 1935.
Guide de l'exposition d'art populaire Baltique. Estonie—Lettonie—Litvanie. Paris, 1935.
Catalogue de l'exposition de la Mission au Cameroun. Paris, 1935.
La Renaissance. L'Exposition du Sahara. Paris, 1935.
J. Gillin : The Barama river Caribs of British Guiana. Papers of Paebody Museum. Vol. XIV, No. 2. Cambridge, 1936.
Kovách Imre : Magyar megújhódás felé. Budapest, 1936.
Darnay Kajetán : Életmozzanatok. Kaposvár, 1936.
Kovách Géza : Szamártövisek, útszéli virágok. Budapest, 1936.
Tonelli Sándor : Az emberi civilizáció kezdetei. Budapest, 1936.
Dr. Szabó Kálmán : Kecskemét th. város múzeuma. Kecskemét, 1936.
Christo Vakarelski : Viprosniki upitvane za sibirane etnografski materiali. Sofia, 1935.
Ghung Sik Keh : Die koreanische Musik. Strassburg, 1934.
Doris Kraft : Das untersteierische Drauland. München, 1935.
Tomori Viola : A parasztság szemléletének alakulása. Szeged, 1935.
R. Wolfram : Schwerttanz und Männerbund. Kassel, 1936.
E. Bonomi : Die Sage vom wilden Jäger und von der wilden Jagd in der Umgebung von Ofen (Ungarn). München, 1936.
E. Bonomi : Woher kommen die deutschen Kinder des Ofner Berglandes. Pécs, 1936.
E. Bonomi : König Matthias und Solymár. Kny. Budapest, 1936.
Bálint Sándor : A szegedi tanyák népe. Szeged, 1936.
Merza Gyula : Ötven év a toll szolgálatában 1885—1935. Kolozsvár, 1935.
Archeologische Bibliographie 1935. (Beilage zum Jahrbuch des deutschen Archeologischen Instituts, bearbeitet von Paul Geissler). Berlin, 1936.
Gönczi Ferenc : Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914.
Tolnai Vilmos : A szólások. Kny. a Magyarság néprajza III. k. Budapest, 1935.
Gunda Béla : Jugoslovenski sastavni dijelovi u materialnoj etnografiji madžara. Beograd, 1936.
Dr. Fazekas Jenő : Pápay József nyelvészeti hagyatéka. Kny. Debrecen, 1934.
Ragnar Jirlow : Bidrag till några europeiska jordbruksredskaps historia. Stockholm. 1936.
George C. Vaillant : Artists and Craftsmen in Ancien Central America. New-York 1935.
Albert Marinus : Folklore et Science. Kny. „Le Folklore Brabançon." Bruxelles, 1933.
Dr. Zoltai Lajos : A kálvinizmus és a művészet Debrecenben. Debrecen.
Dr. Dornyay Béla : A Kisbalaton összezsugorodása. Keszthely, 1934.
Guide officiel de la Section Italienne, Exposition du Sahara. Roma, 1934.
Catalogue de l'exposition. Musée d'Ethnographie. Paris, 1933.
Edvards Paegle : Latvijas Saule. Riga, 1927.
Baudouin de Courtenay : Zwyczaje Wiosenne Ludu Polskiego. Kny. Warsawa, 1927.
Wlodzimierz Kubijowicz : Zycie Pasterskie W. Beskidach Magórskich. Krakowie, 1927.
Dr. György Lajos : Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Sepsiszentgyörgyön 1933. aug. 27—29. napjain tartott 12. vándorgyűlésének emlékkönyve. Kolozsvár, 1934.
Voba kroz etnografski muzej u Beogradu. Belgrád, 1924.
K. B. Wiklund : Dokument Rörande Flyttlapparna. Uppsala, 1912.
Trudi Nyizsne-Volskavo krajevavo muzeja. Saratov, 1929.
Csokán Pál : A magyarság keletkezése, származása. Hódmezővásárhely, 1933.
Pelo Pardi : Agricoltura e civilta. Roma.

Pelo Pardi : Era conosciuto degli antichi il granoturco ? Kny. Roma.
J. Walther : Leopoldina. Berichte der kaiserlichen deutschen Akademie der Naturforscher zu Halle. Bd. I. Leipzig, 1926.
Dr. Szendrei János : Miskolc város története és egyetemes helyírata. 1904.
Ise Frank : Ungarische Hirten- und Bauerntrachten. Kny. 1934.
Antun Matasović : Seljačko rezbarstvo u Slavonskoj Posavini. Zágráb. 1933.
D. A. Radic : Osnova za sabiranje i proučavanje grade a narodnom životu. Zagreb.
Mirko Kus-Nikolajev : Ekspresionizam u seljačkom umjetnosti. Zagreb, 1929.
Ivo T. Franic : Reorganizovani etnografski muzej u Zagreb 1935 godine. Belgrád, 1936.
Etnografska istraživanja J. Grada. Zagreb, 1934.
Robert Lowie : Manuel d'anthropologie culturelle. Paris, 1936.
Curt Sachs : Die Musikinstrumente Birmas und Assams im k. ethnographischen Museum zu München. München, 1917.
Paul Lehmann : Das literarische Bild Karls des Grossen vornehmlich im la einischen Schrifttum des Mittelalters. München, 1934.
Julius von Schlosser : „Stilgeschichte" und „Sprachgeschichte" der b enden Kunst. München, 1935.
Walter Goetz : Intuition in der Geschichtwissenschaft. München, 1935.
Karl Vossler : Poesie der Einsamkeit in Spanien. München, 1935.
Vera Kosak : Krplje hodaljke za snijeg. Etnološka Biblioteka. 21.
Varju Elemér : Vezető a kiállított gyüjteményekben. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztálya. Budapest, 1929.
Elemér v. Varju : Führer durch die Schausammlung der Historischen Abteilung des Ungarischen Nationalmuseums. Budapest, 1933.
Führer durch das Museum für Völkerkunde. München, 1922.
Dr. Seemayer Vilibald : Országos ember-néptani intézet (tervezet). Budapest.
Hoffmann Edit : A régi osztrák művészet egy ismeretlen fontos emlékéről. Kny. Budapest, 1934.
Dr. C. Petranu : Neue Untersuchungen und Würdigungen der Holzbaukunst Siebenbürgens. Bucuresti. 1936.
C. Petranu : Influence de l'art populaire des roumains sur les autres peuples de Roumanie et sur les peuples voisins. Bucuresti, 1936.
E. W. Gifford : Northeastern and western Yavapai. University of California Publications.
W. R. Wedel : An introduction to Pawnee Archeology. Smithsonian Institution. Bulletin 112. Washington, 1936.
Wislow M. Walker : The Troyville Mounds Catahoula Parish, La. Smithsonian Institution. Bulletin 113. Washington, 1936.
Einar ol Sveinsson : Verzeichnis isländischer Märchenvarianten. FFC 83. Helsinki, 1929.
George Laport : Le Folklore des Paysages du Grand-duché du Luxembourg. FFC. 89. Helsinki, 1929.
Tóth Kálmán : A Balaton vidék népének építészete. Budapest, 1936.
T. Lehtisalo : Über die primären uralischen Ableitungssuffixe. Helsinki, 1936.
Yrjö Wichmann : Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó und des Hétfaluer Csángódialektes. Helsinki, 1936.
Marcu Beza : Paganism in Roumanian Folklore. London, 1928.
Solymossy S. : Contes et Legendes de Hongrie. Paris, 1936.
Dr. Balogh István : Adatok a debreceni erdőgazdálkodás történetéhez. Debrecen, 1936.
Palotay Gertrud : A debreceni református egyház régi térítői. Kny. Debrecen, 1936.
Gárdonyi Zoltán : Liszt Ferenc magyar stílusa. A M. N. Múzeum Zenetörténeti kiadványai III. Budapest, 1936.
Dr. Gustav Jungbauer : Deutsche Volkskunde mit besonderer [illegible] der Sudetendeutschen. Brünn-Reichenberg, 1936.
Zoltai Lajos : Herman Ottó és Debrecen. A Déri Múzeum 1935-i évkönyvéből.

Kérdések és feleletek.

E rovattal kettős célunk van. Egyfelől a művelt magyar nagyközönséget akarjuk közelebb hozni a Néprajzi Múzeumhoz és a magyar néprajzi törekvésekhez. Másfelől viszont a múzeumi szakembereknek óhajtunk módot adni arra, hogy állandó kapcsolatban lehessenek a faluval, a falu intelligens közönségével s a felmerülő kérdésekre mindig a legközvetlenebb forrásból, a faluból kaphassák meg a választ.

1. *F. P. kérdi*: A Magyarság Néprajzában olvastam a palóc mátkatálról. Nagyon érdekelne, vajjon él-e ez a szokás az ország más vidékein és magyar eredetű-e?

Felelet: *Mátkatál, komatál* küldése jóformán általános az egész országban. De arról, hogy ilyen célra cseréptányérban küldenék a hímes tojásokat és süteményeket, melynek közepén mézes pálinkával töltött kis csörgőkorsó lenne, ezideig más vidékről nincs tudomásunk. Olvasóink talán tudnak ilyen kettős tálakról.

Ennek az ünnepi cseréptálnak családfája nagyon is közönséges és mindennapi használatra megy vissza. Az osztrák Alpokban, Bajorországban és Svédországban vannak ilyen kettős tálak egyes és társas étkezésekhez, mégpedig rendesen fából, amint ezekhez az erdős országokhoz illik is, ritkábban cserépből. Az Alpokban ezek az esztergályozott fatálak néha 1 m átmérőjűek. Magában a tulajdonképeni tálban galuskát és kásafélét szolgálnak fel, a közepén lévő csuporba pedig forró zsirt és tejfelt töltenek s a háznép abba mártogat bele. Ilyen kettős tálak cserépből, már állitólag a kelta-római korban is voltak. (L.: *Zeitschrift f. Volkskunde 1930; Mitt. d. Anthrop. Ges.-Wien, 1902. 97* és *Wiener Zeitschr. f. Volkskunde 1927. 74*).

Semmi kétség, hogy ezek a német kettős tálak s a palóc komatál származásbeli rokonságban van egymással, de ennek közelebbi mozzanatait nem ismerjük. Lehet, hogy német beköltözők hozták magukkal, de az is lehet, hogy — legalább a palócoknál — tót kölcsön vétel. *Bátky.*

2. *K. I. kérdi*: A Népünk és Nyelvünk 1935. VII. évf. 102. oldalán olvassuk Bátky Köpü, köpülés cikkében, hogy a vajat ősi módon rázással készítik Európában, a Balkánon, Kaukázusban és Közép ázsiában. Nálunk csak azt tudjuk, hogy Göcsejben a köpülést rázásnak mondják. Ismerjük-e nálunk a vajnak rázással való előállitását?

Felelet: A vajnak rázással való előállítása egész közönséges Nyiregyházán és a Nyirségen. Az összerázandó tejfelt olyan edénybe teszik, amelyet erősen le lehet fedni vagy kötni úgy, hogy a rázás által semmi ki ne ömöljön. Legtöbbször tejes köcsögöt használnak erre a célra, de igénybe veszik a befőttes üveget vagy bádogedényt is, amit hólyagpapirral erősen lekötnek és kétkézzel addig ráznak, míg az vajjá nem lesz. Az ilyen befőttes üveg azért is célszerű, mert azon keresztül látni lehet a vajjá rázást.

Egy nem kevésbbé érdekes vajcsinálásról értesültem Nyiregyházán A szegény fiatalalasszony, akinek, ha némi aprójószága van, a tejfelből úgy készít vajat, hogy valami faedénybe, de lehet bádogedény is, tejfelt tesz s amikor apró malacait legeltetni hajtja, a tejfelesedényt hátára erősíti és úgy megy ki a mezőre. Odakinn a jószágutáni sok futkározásban a tejfel annyira felrázódik, hogy mire az asszony a jószággal hazatér, a vaj is készen van.

Márkus M.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: BARTUCZ LAJOS.

NYOMATOTT KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN, KARCAGON. TELEFON: 26. ÉS 92.

A Néprajzi Múzeumban megrendelhető kiadványok:

A) A Néprajzi Múzeum kiadványai:

„Magyar Népművészet" füzetei:

I. *Dr. Bátky Zsigmond*: Rábaközi himzések, ára 6 P.
II. *Dr. Györffy István*: Szilágysági himzések, ára 6 P.
III. *Dr. Madarassy László*: Vésett pásztortülkök, ára 6 P.
IV. *Dr. Kemény György*: Mézeskalácsok, ára 6 P.
VI. *Dr. Viski Károly*: Dunántúli bútorok, ára 6 P.
VII. *Dr. Viski Károly*: Székely himzések. 1. Csíkmegyeiek, ára 6 P.
VIII. *Dr. Györffy István*: Himes tojások, ára 6 P.
IX. *Dr. Bátky Zsigmond*: Kalotaszegi varrottasok, ára 6 P.
X. *Dr. Györffy István*: Jászsági szűcshimzések, ára 6 P.
XII. *Dr. Viski Károly*: A Bakony—Balatonfelvidék kőépítkezése, ára 6 P.

A Magyar Népművészet kincsestára:

1. *Dr. Györffy István*: Matyó szűrhímzések. Ára 12 P.
2. *Dr. Viski Károly*: Székely szőttesek. Ára 12 P.

A Néprajzi Múzeum Gyüjteményei:

I. *Biró Lajos* német-uj-guineai (berlinhafeni) néprajzi gyüjteséeinek leíró jegyzéke (Beschreibender Catalog der Ethnographischen Sammlung Ludwig Biró's aus Deutsch-Neu-Guinea (Berlinhafen). Ára 10 P.

II. *Jankó János*: Magyar typusok. Első sorozat: A Balaton mellékéről. (Magyarische Typen. Erste Serie. Die Umgebung des Balaton). Ára 5 P.

III. *Biró Lajos* német-uj-guineai (Astrolabe-öböl) néprajzi gyüjteséeinek leíró jegyzéke. (Beschreibender Catalog der Ethnographischen Sammlung Ludwig Biró's aus Deutsch-Neu-Guinea (Astrolabe-Bai). Ára 10 P.

IV. *Osztják himzések.* (Ostjakische Stickereien). Ára 8 P.

V. *Dr. Bartucz Lajos*: Honfoglaláskori koponyák. (Altungarische Schädel). Ára 6 P.

VI. *Dr. Bátky Zsigmond*: Pásztor ivópoharak. (Hirten Schöpfkellen). Ára 6 P.

A Néprajzi Múzeum kiadványait a Magyar Néprajzi Társaság tagjai, valamint könyvkereskedők 25 % kedvezménnyel kapják.

A Néprajzi Múzeum Értesítője:

VII. (1906.) — XVII. (1916.) . . . á 6 P.
XXVII. (1935.) . . . . . á 6 P.

Anzeiger des Ethnogr. Museums:

II/III. (1903—04) — VIII. (1909.) . . . á 6 P.

Az Értesítő és Anzeiger itt felsorolt évfolyamait a Magyar Néprajzi Társaság tagjai 50 %, kereskedők 40 % kedvezménnyel kapják.

B) A Magyar Néprajzi Társaság kiadványai:

Ethnographia: I. (1890.) —1916.) . . . . . á 12 P.
XIII. (1902.) —XVII. (1906.) . . . . . á 12 „
XVIII. (1907.) —XXXIII. (1922) . . . . . á 6 „
XXXIV/XXXV. (1923/24.) —XLV. (1934.) . á 12 „
XLVI. (1935.) . . . . . á 6 „

Néprajzi Könyvtár:

1. Strausz Adolf: Bolgár néphit . . . . . á 4 P.
2. Sebestyén Gyula: Rovás és rovásirás . . . . . á 4 „
3. Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyüjtéséről . á 2 „

A felsorolt Ethnographia évfolyamokat és utóbbi könyveket a Magyar Néprajzi Társaság tagjai 50 %, könyvkereskedők 40 % kedvezménnyel kapják.

Megvételre keressük: Ethnographia III. (1892.) —XII. (1901.) évfolyamait.

A NÉPRAJZI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE

ANZEIGER

DES ETHNOGRAPHISCHEN MUSEUMS

Redigiert von Dr. LAJOS BARTUCZ

HEFT 1—4. 1936. JAHRGANG XXVIII.

INHALT:

	Seite
Gönyey, S.: Die Geräte der volklichen Bearbeitung des Hanfes in Ungarn	1—13
Fél, E.: Die ungarländischen ärmellosen Oberkleider	13—30
M. Kerékgyártó, A.: Beschreibung einer Haubengruppe des Ethnographischen Museums	30—41
Borzsák, E.: Das Leben der alten Ställe und die Futterung des Viehes	41—61
Palotay, G.: Fransenknüpfmuster aus dem Sárköz (Macramé-Arbeit.)	62—70
Morvay, P.: Fischfang mit dem „ághegy" am Szamos-Flusse	70—72
Kiss, L.: Erdhütten im Comitat Szabolcs	72—91
Domanovszky, Gy.: Grabhölzer aus Comitat Bereg	91—98
Bátky, Zs.: Sprachlich-sachliche Erörterungen	99—108
Bátky, Zs.: Einige Beiträge zur Geschichte des „szoba" (Ofen)	108—109
Garay, Á.: Besattelung auf ungarischer Art	110—113
Bátky, Zs.: Nocheinmal „puplika"	113—118
Bálint, S.: Die Paprikakultur im alten Szeged	119—121
Tagán, G.: Die Zähmung und erste Dressur der Pferde bei den Baschkiren	121—124
Lükő, G.: Die Trachten eines rumänischen Dorfes in der Walachei	124—130
Tagán G.: Brandmarkung der Tiere bei den Baschkiren	131—134
Kleinere Mitteilungen	135—142
Bücherschau	143—153
Rundschau der ungarischen Zeitschriften	153—154
Rundschau der ausländischen Zeitschriften	155—157
Nachrichten aus den Museen	157—163
Verzeichnis der eingelaufenen Bücher	163—167
Fragen und Antworten	168

NYOMATOTT KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN, KARCAGON. TELEFON: 26. ÉS 92.